

ALGO RÄMMER

Haritlased ja Balti kultuurikoostöö
1920.–1930. aastatel

ALGO RÄMMER

Haritlased ja Balti kultuurikoostöö
1920.–1930. aastatel

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti

Kaitsmisele lubatud TÜ humanitaarteaduste valdkonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu otsusega 25. oktoobril 2016. a.

Juhendaja: prof. Eero Medijainen (Tartu Ülikool)

Oponent: dots Marko Lehti, PhD (Tampere Peace Research Institute)

Doktoritöö kaitsmine toimub 19. jaanuaril 2017. aastal kell 16.15 Tartu Ülikooli senati saalis, Ülikooli 18–204, Tartu.

ISSN 1406-443X

ISBN 978-9949-77-319-0 (trükk)

ISBN 978-9949-77-320-6 (pdf)

Autoriõigus: Algo Rämmer, 2016

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Olen ääretult tänulik oma diplomi-, magistri- ja doktoritöö juhendajatele Vene TA korrespondentliikmele prof. Rafail Ganelinile, prof. Eero Medijaisele ja dr. Hain Tanklerile oma rikkalike oskuste edasi andmise eest. Oluliselt aitasid selle uurimuse valmimisele kaasa veel teadusloolase dr. Sabine Brauckmann'i asjatundlikud nõuanded.

Käesoleva töö kirjutamist soodustasid mitmed õpingute ajal toimunud välis-sõidud, mille vältel õnnestus leida täiendavat allikmaterjali ja tundma õppida erinevaid ajaloolaste koolkondi.

Marburgi Herderi Instituudi uurimisstipendium andis võimaluse kasutada asutuse poolt säilitatavaid trüki- ja käsikirjalisi materjale ning arutada oma tööga seonduvat sealsete teadlastega. Südamliku vastuvõtu, nõuannete ja abi eest tänan prof. Peter W. Wörster'it, dr. Csaba Janos Kenéz'it ja M.A. Dorothee M. Goeze't.

Euroopa Liidu 6. raamprogrammi rahastatud doktoriõpingute programmi *Building on the Past* stipendiumi (tänan dr. Martin Hallikut abi eest selle taotlemisel) ja SA Archimedes DoRa abiraha võimaldasid kestmalt töötada Södertörni Ülikooli juures. Olen ülimalt tänulik prof. Anu-Mai Kõll'ile töö esialgse variandiga tutvumise ja põhjalikele aruteludele kulutatud aja eest. Lahke vastuvõtu, asjatundlike nõuannete ja abi eest tänan veel prof. Elisabeth Elgán'i, prof. Kjell Östberg'i ja dr. Johan Eellend'i.

Oluliselt avardas minu seniseid arusaamu osalemine nimetatud doktoriõppe programmi rahastatud ulatuslikumatel kokkusaamistel, k.a. prof. Axel Körneri, dr. Daniel Laqua ja dr. Katharina Rietzleri eestvõttel korraldatud ning rahvus-ülese ajaloo historiograafias väärtustatud workshopil *Interwar Intenationalism: Conseptualizing Transnational Thought and Action, 1919–1939*.

Doktoriõpingute bürokraatliku küljega seonduvate formaalsuste lahendamisel osutatud asjatundliku abi eest olen sügavalt tänulik ajaloo ja arheoloogia instituudi õppekorralduse spetsialistile pr. Ene Leiuale ja koordinaatorile pr. Ludmilla Meielile.

Kõige enam tänan oma peret – poegi ja abikaasat, kellega on seotud minu senise elu õnnelikumad hetked. Suur aitäh kannatlikkuse, mõistvuse ja toetuse eest! Tänan veel vanemad ja õde, kes igal võimalikul viisil on toetanud minu õpinguid ning meenutan tänutundes vanaema, kellelt lapsepõlves kuuldu tekitas huvi tookord tabuks peetud ajaloosündmuste vastu.

Lõpuks, praegu Tartu Ülikooli raamatukogus asuvate, kuid kunagi nimekatele haritlastele kuulnud rareteetsete raamatute ning ajakirjade kaudu, mida õnnestus kirjutamisel kasutada, on minu uurimuse valmimisele kaasa aidanud ka mitmed rohkem või vähem traagilise saatusega Eesti vaimuinimesed. Paljud neist löid aktiivselt kaasa mitteriiklike Balti koostöökavade välja töötamisel ja ellu viimisel ning nende tegevus ühistegevuse arendamisel leiab edaspidi põhjalikumat käsitlemist.

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	9
0.1. Uurimisprobleemid	11
0.2. Uurimisseis	13
0.3. Uurimuse teoreetilised alused	21
1. EESTI, LÄTI JA LEEDU OMAKULTUURIDE ÜLESEHITAMINE	26
1.1. Modernsete omakultuuride kujunemine.....	27
1.2. Eesti, Läti ja Leedu omakultuuridele tüüpilisi jooni.....	31
1.3. Liitumine lääne kultuuriruumiga	39
1.4. Kokkuvõte.....	44
2. PIIRKONDLIK KULTUURI- JA HARIDUSKOOSTÖÖ	46
2.1. Balti poliitilise koostöö piirkonna ellu kutsumine	47
2.2. Piiririikide vahelise kultuuri- ja haridusruumi kava.....	51
2.3. Sõprusühingute ellu kutsumine ja eestlaste liitumine koostööga.....	55
2.4. Sõprusühingute koostöö koordineerimine	58
2.5. Eesti, Läti ja Leedu kongressidel käsitletud teemad	62
2.6. Vaimse koostöö liikumine ja piirkondlik koostöö	64
2.7. Vaimse koostöö konverentsidel arutatud teemad.....	69
2.8. Balti Nädalad ja sõprusühingute reorganiseerimise ettepanekud.....	71
2.9. Kokkuvõte.....	78
3. BALTI KULTUURI- JA HARIDUSRUUMI KAVAD.....	82
3.1. Ühistegevuse eesmärkide, valdkondade ja vormi sõnastamine	83
3.2. Kultuurikoostöö kesksed ülesanded.....	87
3.3. Olulisemad ülesanded haridus- ja teaduskoostöö vallas	94
3.4. Kokkuvõte.....	101
4. KUTSE- JA ERIALAKOOSTÖÖ.....	104
4.1. Konverentside arv ja toimumissagedus.....	106
4.2. Kokkusaamistel osalenud riigid ja konverentside toimumiskohad	111
4.3. Takistused ühistegevuse arendamisel	115
4.4. Konverentside traditsiooni lõpetamine ja taastamine	120
4.5. Kokkuvõte.....	123
5. ÜHISTEGEVUSE KOGEMUSEST ÜLDISEMALT	125
5.1. Koostöö koordineerimine.....	126
5.2. Suhtluskeel	133
5.3. Konverentside korraldus	141
5.4. Koostöö rahvusvahelised aspektid	148
5.5. Kokkuvõte.....	154
LÕPPKOKKUVÕTE	157
SUMMARY	167

6. LISAD	173
Lisa 1. Eesti, Läti ja Leedu koostööbüroo koosseis	173
Lisa 2. Sõprusühingute konverentsidel peetud ettekanded.....	174
Lisa 3. Balti- ja Põhjamaade vaimse koostöö komisjonide konverentside delegaadid	175
Lisa 4. Vaimse koostöö konverentsidel peetud ettekanded.....	176
ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	177
ELULOOKIRJELDUS.....	197
CURRICULUM VITAE	198
NIMEREGISTER.....	199

SISSEJUHATUS

Erinevalt Põhjamaade vahelisest ühisele ajaloole ja pikaajalistele traditsioonidele tuginevast piirkondlikust ühtsustundest on Eesti, Läti ja Leedu lähiajaloo keskset rolli omanud samasugune tundmus suuresti kujuteldavat laadi. Balti ühtsustunde näol on tegemist eelkõige veendumusega, mis ilmneb kolme rahva ajaloo keerukamatel hetkedel, seejärel taas kadudes. Ühtsustunde sarnase heitlikus põhjustab selle konstrueerimise aluseks oleva kolme rahva ühise ajaloo lühiajalisus.

Mõninga reservatsiooniga saab kolme rahva kestmast ühisest minevikust rääkida alles alates 19. sajandi teisest poolest, kui Eesti, Läti ja Leedu haritlased asusid, võimude venestamispoliitika (Preisimaale kuulunud Leedu aladel saksastamise) kiuste, välja arendama tulevase omariikluse vundamenti – rahvuslikku eneseteadvust. Enam sünkroonsust märkab kolme rahva ajaloo 20. sajandil, mil enamik pöördelisi ajaloolisi sündmusi, k.a. nii iseseisvumine kui selle kaotamine ja taastamine leidsid aset üheaegselt ning osana Läänemere piirkonnas aset leidnud ulatuslikumatest muutustest.

Eurooplaseks saamise idee omaks võtmisega määratles Eesti, Läti ja Leedu rahvuslik intelligents pikemaajalise kultuuriorientatsiooni kindlaks juba enne omariiklust. Alul pelgalt teostamatu unistusena näiv ettevõtmine omandas suurema tähtsuse alles peale iseseisvuse väljakuulutamist, mil avanes võimalus sarnast hoiakut väärtustava ja omariiklust põlistavate omakultuuride ülesehitamiseks.

Omariikluse kätte võitmise järel olid Eesti, Läti ja Leedu haritlased seisukohal, et üheaegselt iseseisvumisega liituti ka lääne kultuuriruumiga, kuid peagi tuli tõdeda, et Esimese maailmasõja järgsete kriiside käes vaevelnud Lääne-Euroopa riigid jäid koostöö arendamisel passiivseteks, tihti isegi tõrjuvateks. 1920. aastate lõpul–1930. aastate algul Lääne-Euroopa kultuuriline ühtsuses siiski taastus ja arusaam Balti riikide kuulumisest lääne kultuuriruumi leidis üldisemat aktsepteerimist. Tõsi, Leedus omas lisaks jätkuvalt poolehoidjad Stasys Šalkauskis’e poolt aastaid tagasi (1919) sõnastatud kompromiss-seisukoht riigi üheaegselt kuulumisest nii ida kui ka lääne kultuuriruumidesse.¹

Lääne-Euroopa elitaarse kõrgkultuuri formuleeritud üldhumaansetel väärtustele tugineva maailmanägemuse ulatuslikuma kinnistumisega riiklik-rahvuslikes omakultuurides seostub, lisaks ühisruumi vormimise katsetele, veel üldisema kultuuri üleilmastumise ehk globaliseerumise algus.²

¹ Algimantas Kasparavičius, “The historical experience of twentieth century: authoritarianism and totalitarianism in Lithuania,” in *Totalitarian and authoritarian regimes in Europe. Legacies and lessons from twentieth century*, edited by Jerzy W. Borejsza and Klaus Ziemer in cooperation with Magdalena Hułas (New York; Oxford: Berghahn Books, 2006), 302.

² Paul James, *Globalism, nationalism, tribalism. Bringing theory back in* (London etc.: Sage Publications, 2006), 175–176. Towards theory of abstract community vol. 2.

Teiselt poolt, ühtse kultuuristandardite kehtestamise püüd tõi kaasa paljuski kujuteldavaks jäänud Lääne-Euroopa mallile tugineva ühtsustunde üle tähtsustamise, mida märkab ka 1920.–1930. aastatel Eesti, Läti ja Leedu vahel arenenud kultuurikoostöö puhul. Näiteks vaidlesid Eesti, Läti ja Leedu haritlased omavahel Inglise ja Prantsuse kultuuriruumi eeliste ja puuduste üle täitmaks nn doonorkultuuri rolli rahvuskultuuride ülesehitamisel, jättes samaaegselt tähelepanuta iseseisva piirkondliku ühiskultuuri välja arendamise soovitusel.

Kuigi parasjagu Riias töötanud nimeka soome keeleteadlase Valentin Kiparsky nõuannet (1936) keskenduda, *vabastamaks Balti riigid kultuurilisest sõltuvusest teiste rahvastest*, välismaiste eeskujude otsimise asemel läti keelele tugineva piirkondliku kultuuriruumi loomisele³, võib pidada raskesti teostatavaks, kiirendanuks ulatuslikum kultuuriline sõltumatus märgatavalt ühtse Balti identiteedi ülesehitamist.

Vaimse koostöö komisjonid ja sõprusühingud – kaks kesket ulatuslikuma piirkondliku kultuurikoostöö kavade väljatöötamise ning ühistegevuse koordineerimisega tegelenud vabauhenduste tasandit – eelistasid Kiparsky suuresti ebarealse soovitusel ellu viimisele reaalsemat tegevust, ühtsustunde kasvatamise tegevuskavade välja töötamist. Sarnase selgelt piiritletud piirkondliku kokkukuuluvustunde olemasolu lubanuks üle saada suurimast takistusest Eesti, Läti ja Leedu vahelise tihedama kultuurikoostöö arendamisel – kolme riiki ühendavate tegurite vähesusest.

Haritlaste sõnastatud ja propageeritud, paljuski kujuteldava ja ohu kadudes kiiresti hääbuva Balti ühtsustunde tähtsust kolme rahva ning riigi identiteedi ülal hoidjana on raske üle hinnata. Lisaks virtuaalsele ühtsustundele on ühisidentiteedi välja töötamisel ja selle alal hoidmisel olnud võimalik tugineda ka reaalsele ning riikide olude sarnasusele põhinevale Eesti, Läti ja Leedu vahelisele piirkondlikule kutse- ja erialakoostööle. Viimane on, kui 1940.–1950. aastatel aset leidnud lühiajaline sunnitud katkestus sisse arvata, kestnud lakamatult juba sadakond aastat.

Erinevalt Põhjamaade vahelisest ja varasema eelmodernse piirkonna koos hoidmisele suunatud ühistegevusest seostub Eesti, Läti ning Leedu koostöö märgatavalt ambitsioonikama sihiga, uue kultuuriruumi konstrueerimisega.⁴ Ühtse modernse Balti kultuuriruumi ellu kutsumisest oodati abi nii noorte ühiskondade sulandumisel ulatuslikumasse Lääne-Euroopa kultuuriruumi kui ka tuge kätte võidetud omariiklust põlistavate omakultuuride välja arendamisel.

³ Valentin Kiparsky, "Balti ühise keele probleem = Baltijas kopējās valodas problēma," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1936): 39.

⁴ *Nordic cooperation: a European region in transition*, ed. by Johan Strang (London; New York: Routledge, 2015). Routledge series on global order studies, vol. 8.

0.1. Uurimisprobleemid

Modernsete etnokesksete omakultuuride ülesehitamisele asunud Eesti, Läti ja Leedu vahelise ametliku ühistegevuse alustamise ebaõnnestumise järel haritlaste ette võetud uue, varasemale omavahelisele sümpaatiatundele tugineva, kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumise katse kujunes omalaadseks ettevõtmiseks ülemaailmseski mõõtnes. 19. sajandi lõpus – 20. sajandi algul tekkinud modernsed rahvusriigid olid senini küll väärtustanud arusaama üldisemast ülemaailmsest kultuurilisest ühtsusest, kuid reaalselt ja omavaheliste kontaktide rohkendamisele suunatud tegevuste asemel keskendunud hoopiski ulatuslikumate mitteametlike rahvusvaheliste koostöövõrgustike ellu kutsumisele. Laiahaardelise ühistegevuse arendamise eelistamine oli paljuskki paratamatu, kuna vaatamata üldisemate arusaamade ühtsusele erinesid uute riikide omakultuuride vaatenurgad märkimisväärselt üksteisest minevikusündmuste osas.

Ehkki Esimese maailmasõja järel vormuma hakanud kollektiivse julgeolekusüsteem väärtustas, sarnaselt sõja eel valitsevaks olnud suurriikide rahvusvaheliste suhete nägemusele, eelkõige kaitse alast koostööd, aktsepteeriti samaaegselt ka arusaama laialtlevikuma ühistegevuse alustamise vajalikkusest. Sõja tulemusel iseseisvunud riigid seostasid kultuurikoostöö edendamist rahu ja iseseisvuse säilitamise ning omariikluse kiirema ülesehitamisega, suurriigid aga käsitlesid kultuurisuhtluse arendamist jätkuvalt mõjuvõimu säilitamise või suurendamise vahendina.

Uute modernsete riikide vaheliste kultuurikoostöö piirkondade ellu kutsumist raskendasid mitmesugused naabrite suhtes valitsenud eelarvamused ja kunagiste suurriikide tiitelrahvaste seas levinud pettumustunne (erandina suutsid varem eksisteerinud eelmodernse kultuurikoostöö regiooni lagunemist vältida Põhjamaad). Eriti keerukaks osutus alustada tihedama ühistegevusega omavahelise koostöö kogemusest uute riikide vahel – nagu näitab Eesti, Läti ja Leedu kogemus sai keskseks takistuseks poliitilise stabiilsuse puudumine, eelkõige asjaolu, et ametnikena tegutsenud haritlaste kanda oli ühtaegu nii koostöö kavandajate kui ka püstitatud eesmärkide realiseerijate roll.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on analüüsida Eesti, Läti ja Leedu vahelise Balti kultuurikoostööpiirkonna kujunemist 1920.–1930. aastatel, võttes keske tähelepanu alla haritlaste rolli reaalse ühistegevuse arendamisel ja piirkondliku Balti ühisidentiteedi kasvatamise kavade välja töötamisel ning koostöö vajaduse propageerimisel. Koostöö idee retseptsiooni, edasi arendamise ja realiseerimise analüüsimisel keskendutakse edaspidi kolmele peamisele mitteriikliku ühistegevuse tasandile (üldisemat kultuurisuhtlust arendanud sõprusühingud ja rahvuslikud vaimse koostöö komisjonid ning spetsialistide vahelist igapäevast läbikäimist väärtustanud erialaühendused).

Ühenduste raames arendatud tegevuste võtmine tähelepanu keskmesse ei tähenda siiski üksikisikute rolli alahindamist, vaid tuleneb ainese mahukusest. Kasutatud üldisem lähenemisviis lubab, lisaks vabaühenduste ja haritlaste rolli välja selgitamisele piirkondliku kultuurikoostöö edendamisel, saada täpsemat

teavet veel selle leviku võrgustike elementide (eelkõige piirkondlikud konverentsid ja ühendused) kohta.

Haritlaste seisukoht, et koostöö käigus areneb varasem omavaheline sümpaatiatunne edasi kolme riigi intelligentsi poolt jagatud üldisemaks veendumuseks riikidevahelise ühistegevuse vajalikkusest, mitteriiklike ühenduste keskne roll tegevuste kavandamisel ja ellu viimisel võimaldab käsitluse teoreetiliseks aluseks võtta sotsiaalse kapitali teooria (seda kodanikuühiskonna kesksete elementide – vabaühenduste – tegutsemist avaliku arvamuse vormijatena selgitavat kontseptsiooni on lähemalt käsitletud ülejäärmises alapeatükis).

Käesoleva uurimuse üheks keskseks uurimisküsimuseks on välja selgitada põhjused, miks peeti vajalikuks, lisaks aktiivsele kaasa löömisele ulatuslikumas rahvusvahelise tasandi ühistegevuses, täiendavalt ellu kutsuda Balti kultuuri- ja hariduskoostööpiirkond. Küsimusele vastuse leidmine eeldab nii omariikluse arenguloo kui ka ulatuslikuma rahvusvahelise koostöö kesksete momentide, sh laiemat mõõdet omanud ühistegevuses kaasa löömise võimalused, vaatluse alla võtmist.

Teise peateemana otsitakse järgnevalt vastust küsimusele missugusena sõnastati nägemus ulatuslikumast Balti kultuuriruumist ja kui kaugele jõuti visioonide realiseerimisel. Nimetatud probleemistik eeldab tähelepanu pööramist ühis-seisukohtade formeerumise protsessile ja nende sõnastamisel kasutatud formuleeringutele. Andmaks Balti kultuuriruumi ellu kutsumisega seotud teemaderingile selgepiirilist sisu, võetakse uurimuses ette piirkondliku ja rahvusvahelise koostöötasandi paralleelsel kasutamisel saadud kogemuste üldistamine ning analüüsitakse võimude suhtumist kultuurikoostöö piirkonna kavade realiseerimisse.

Kolmanda keske teemana pööratakse edaspidi tähelepanu kolme riigi haritlaste tegevusele reaalse piirkondliku kultuurikoostöö arendamisel. Üldistamaks saadud kogemust võetakse olulisemate allteemadena tähelepanu alla konverentside läbiviimisega seonduvad üldisemad korralduslikud aspektid, tehakse kindlaks kasutamist leidnud koostöö koordineerimise mudelid ja analüüsitakse nende tarvitamist. Samaaegselt ühistegevuse peajoonte kindlaks tegemisega võetakse edaspidi ette veel katse eritleda erinevate koostöötasandite omavahelisi suhteid ja analüüsida ametliku koostööpiirkonna ellu kutsumise mõju kultuurikoostöö arengule.

Neljanda läbiva probleemina on uurimuses pööratud tähelepanu Balti kultuuriruumi ellu kutsumise kavade realiseerimisel tekkinud tagasilöökidele. Viimaste puhul võetakse eesmärgiks, lisaks poliitilistele takistuste välja toomisele, täiendavalt analüüsida kolme riigi esindajate nägemuste erinevuse mõju üldisemale ühistegevuse arengule ja ühistele seisukohtadele jõudmise protsesse.

Käesolev uurimus koosneb viiest peatükist, mis võimaldab tähelepanu alla võtta reaalse ühistegevuse kogemuse ja välja töötatud ulatuslikuma kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumisele suunatud tegevuskavad, ning ühtlasi keskenduda üldisematele mõjurite eritlemisele. Esimeses peatükis leiab lähemat lahkamist kolme riigi omakultuuride kujunemislugu ja tähelepanu alla võetakse edaspidise teksti mõistmise seisukohalt oluline teema – piirkondliku ja rahvusvahelise kultuurikoostöö arendamise võimalused. Teise peatüki keskmes on

ühistegevuse arengud kahel ulatuslikumat kultuurisuhtlust edendanud koostöötasandil. Käsitlemist leiab sõprusühingute ja rahvuslike vaimse koostöö komisjonide vaheliste piirkondlike koostöövõrgustike teke ja toimimine, ning nende eksisteerimise eelduseks olnud ühtse Balti riikide vahelise poliitilise koostöö piirkonna vormumine. Kolmandas peatükis leiab põhjalikumat analüüsimist piirkondliku kultuuri- ja haridussuhtluse areng Balti Entente leppe allakirjutamise järgse ajajärgul, tähelepanu alla võetakse nii ametliku kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumise visiooni välja töötamine sõprusühingute ja vaimse koostöö komisjonide tasandil kui ka selle retseptsioon võimude poolt.

Neljandas peatükis võetakse tähelepanu alla kutse- ja erialakoostöö edendamise seonduvad teemad. Kuna sellealase ühistegevuse detailne lahkamine muutnuks töö liig mahukaks, kuid mõeldamatu olnuks jätta kutse- ja erialakoostööga seonduv rikkalik aines käsitlemata, on peatüki kirjutamisel kasutatud eelkõige kvantitatiivseid meetodeid. Ühistegevuse arendamisel saadud kogemuste üldistamine võimaldab ühtlasi saada üldisemateks võrdlusteks vajalikku uut ja täpsemat teavet aset leidnud arengute kohta.

Mitmesugust üldisemat statistikat, ehkki vähemal määral, leiab ka viiendast peatükist. Jaotuse tähelepanu keskmesse võetakse, lisaks piirkondliku ühistegevuse korralduslikule küljele ja omavahelise suhtluskeele valikuga seotud probleemideringile veel koostöö rahvusvahelised aspektid (eelkõige retseptsioon rahvusvaheliste organisatsioonide tasandil).

Tööst võib leida näiteid erinevate ajalooteaduse meetodite, sh kultuuriülekande (*shared and connected histories*, *history of transfers*) ja ristumise (*entangled histories* ehk *histoire croisée*)⁵ kasutamisest, kuid keskseks uurimismeetodiks on võrdlev-ajalooline meetod. Nimetatud meetodi kohta on ilmunud hulk töid, mida selles vallas orienteerumiseks on võimalik kasutada.⁶

0.2. Uurimisseis

Valdav enamus trükis ilmunud Eesti, Läti ja Leedu vahelist koostööd käsitlevatest uurimustest keskendub piirkondlikule ühistegevusele edukamas – poliitilise koostöö valdkonnas. Põhjalikumalt on uuritud nii tsaari-Venemaast eral-

⁵ Jüri Kivimäe välja pakutud terminid, vt. <http://www.utkk.ee/index.php/et/yritused/kirjanduskeskusẽteadusseminarid?id=52>, 03.02.2012.

⁶ Heinz-Gerhard Haupt, "Comparative history – a contested method," *Historisk tidskrift* 127, h. 4 (2007): 697–716; Chris Lorenz, "Comparative historiography: problems and perspectives," *History and Theory* 38, no. 1 (1999): 25–39; Jörn Rüsen, "Some theoretical approaches to intercultural comparative historiography," *History and Theory* 35, no. 4 (1996): 5–22; A. A. van den Braembussche, "Historical explanation and comparative method: towards a theory of the history of society," *History and Theory* 28, no. 1 (1989): 1–24; William H. Sewall, "Marc Bloch and the logic of comparative history," *History and Theory* 6, no. 2 (1967): 208–218.

dunud riikide vahelise koostööpiirkonna moodustamisega seotud Balti Liidu loomise katseid (1919–1925)⁷ ja Balti Entente leppe (1934) järgse Balti ühistegevuse piirkonna toimimist⁸, eelkõige edusamme ning tagasilööke ja riikidevahelisi poliitilisi suhteid 1930. aastate teisel poolel. Eriuurimuste kõrval on ilmunud arvukalt perioodi üldkäsitlusi.⁹

Tulenevalt autorite keskendumisest kas protsesside rekonstrueerimisele või tulemi konstrueerimisele märkab seisukohtade lahknevust, kuid enamikule uurimustest on ühise joonena iseloomulik Eesti, Läti ja Leedu vahel arenenud koostöö unikaalsuse rõhutamine. Tõsi, sarnasest ainulaadsusest saab siiski rääkida reservatsioonidega – peajoontes samalaadsed, globaalse kodanikuühiskonna konstrueerimisele suunatud ja rahvusvahelistest eeskujudest inspiratsiooni ammutanud ettevõtmised olid iseloomulikud teistelegi koostööregioonidele.¹⁰

Kultuuri- ja hariduskoostöö valdkonda käsitlevatest uurimustest põhjalikum, mahukale allikate baasile tuginev Läti teadusloolaste Jānis Stradiņš ja Dzintra Cēbere sulest pärinev käsitlus hindab kolme riigi omaaegset kultuurikoostööd positiivselt. Stradiņš'i ja Cēbere väitel leidis arusaam, et Balti riigid peavad kokku hoidma oma huvide kaitsel enam pooldajaid haritlaste kui poliitikute seas.

⁷ Heino Arumäe, *Võitlus Balti Liidu loomise ümber, 1919–1925* (Tallinn: Eesti Raamat, 1983); Marko Lehti, *A Baltic League as a construct of the new Europe: envisioning a Baltic region and small state sovereignty in the aftermath of the First World War* (Frankfurt am Main etc.: Lang, 1999).

⁸ Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, *The destiny of the Baltic Entente, 1934–1940*, trans. by K. Streips (Riga: Latvian Institute of International Affairs, 1994); Eero Medijainen, “The 1934 Treaty of the Baltic Entente: perspectives for understanding,” *Ajalooline Ajakiri* 1/2 (2012): 183–200; Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus 1920. aastate keskpaigast anneksioonini* (Tallinn: Argo, 2010).

⁹ Eero Medijainen, “The Baltic question in the twentieth century: historiographic aspects,” in *Public Power in Europe. Studies in historical transformation*, ed. J. S. Amelung et al. (Pisa: Edizioni Plus etc., 2006), 109–124; Georg Rauch, *Geschichte der baltischen Staaten* (Stuttgart, 1970), eesti keeles *Balti riikide ajalugu* (1995); Piotr Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury* (Wrocław, 1972); Edgars Andersons, *Latvijas vesture, 1920–1940: arpolitika. 1–2* (Stockholm: Daugava, 1982, 1984); Кен Олег Николаевич и Рупасов Александр Иванович, “Москва и страны Балтии: опыт взаимоотношений, 1917–1939 гг.,” <http://lvin.ru/documents/ken/moskva-i-baltiia-1917-1939.doc>, 01.03.2015; Кен Олег Николаевич и Рупасов Александр Иванович, “Советская политика в двух измерениях: страны Центрально-Восточной Европы в дипломатии и военной стратегии СССР, 1925–1939 гг.,” [http://lvin.ru/documents/ken/Sov_for_po_FINAL5\[1\].doc](http://lvin.ru/documents/ken/Sov_for_po_FINAL5[1].doc), 01.03.2015; Кен Олег Николаевич и Рупасов Александр Иванович, “Безопасность Балтийских стран и Литва в межвоенный период,” in *Rahvusest riigiks = From nation to state. Eesti Ajaloomuuseumi rahvusvahelise teaduskonverentsi materjale* (Tallinn, 2010), 22–32; *Relations between the Nordic countries and the Baltic nations in the XX century*, ed. by Kalervo Hovi (Turku: University of Turku, General History, 1998).

¹⁰ Marko Lehti, “The quest for solidarity and tamed nationalism: envisioning sustainable peace in the Balkans,” *Peace & Change* 39, no. 1 (2014): 101–132.

Ühtsustunde leviku põhjuseks peavad Stradiņš ja Cēbere haritlaste varasemat tihedat omavahelist läbikäimist ja õpinguid piirkonna ühistes õppeasutustes.¹¹

Vaatamata sellele, et Eesti, Läti ja Leedu haritlased tegelesid 1920–1930. aastatel aktiivselt piirkondliku ühtsustunde propageerimise ning kasvatamisega on teinekord tõdetud, et *Balti identiteet kujunes saatuseühtsuse* [ühise saatuse] *tunnetamisele. Tegudeühtsuse ni ei jõutud. Ametlikult võeti suhtlemist ja koostööd lõunanaabritega kui paratamatust, isegi kui kohustust.*¹²

Erinevus hinnangutes tuleneb kultuurisuhtluse ja rahvuskultuuride kujunemisloost vähesest uuritusest. Senini ilmunud uurimused keskenduvad reeglina rahvuslike ideoloogiate tekkimise ja arengu seisukohalt oluliste isikute vaadete ja tegevuse lahkamisele, vähem pööratakse tähelepanu üldisematele modernsete rahvuskultuuride arengut mõjutanud teguritele (lääne suunalised kultuurikontaktid, kodanikuühiskonna ja rahvusliku haritlaskonna kujunemine, mitteriiklike ühenduste roll omariikluse arendamisel jt).

Põhjalikumate Eesti, Läti ja Leedu kultuuriajaloo ning -poliitika alaste käsitluste puudumine seletub nõukogude võimu perioodi ja nõudega järgida ideoloogide poolt ette kirjutatud seisukohti. Stalinismi perioodi lõppemisega langes ära küll kohustus järgida neist olulisemat – aktsiooni haritlaskonna ning spetsialistide negatiivsest sotsiaalsest rollist (lihtsustatud ja skemaatiline teoreetiline käsitlus luges ainsaks positiivseks jõuks tööliklassi), kuid mitmeid sarnaseid tegelikkust moonutavaid alglauseid tuli ajalookirjutusel järgida edaspidigi. Näiteks nõudis proletaarsel internatsionalismil tuginev ettekirjutus negatiivse hinnangu andmist kõigile Eesti, Läti ja Leedu *kodanliku natsionalismi* ehk iseseisvuse perioodil toimunud arengutele, jätkus ka võimude poolne omaaegsete ühiskonnategelaste lugemine *persona non grata*’de hulka. Teemakäsitluse paradigma muutus toimus Eestis, Lätis ja Leedus aset pea üheaegselt, milleeniumivahetusel, kui kolmes riigis ilmusid uurimused haritlaskonna sotsiaalsest kujunemisest ning vaimuinimeste rollist riikliku kultuuripoliitika põhi-seisukohtade väljatöötamisel.

Eesti haritlaskonnas aset leidnud arenguid ja maailmavaatelist kujunemist on mitmes mahukas teoses käsitlenud Toomas Karjahärm ja Väino Sirk.¹³ Põnevaks ja harivaks ekskursiks omaaegsete haritlaste mõttemaailma on T. Karjahärmi trükkis ilmunud allikatele tuginev ülevaade Eesti haritlaskonna nägemusest

¹¹ Jānis Stradiņš and Dzintra Cēbere, “Establishment of an intellectual entente in the Baltic States,” in *The Baltic States at Historical Crossroads*, ed. by Talavs Jundzis; trans. by Karlis Streips (Riga, 2001), 293.

¹² Toomas Karjahärm, *Unistus Euroopast* (Tallinn: Argo, 2003), 73. Hinnangut andes viidatakse artiklile: I. Saks, K. Rundāns, “Lätlased,” in *Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud* (Tallinn, 1999), 297–298.

¹³ Toomas Karjahärm ja Väino Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed, 1850–1917* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997); Toomas Karjahärm, *Ida ja lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998); Toomas Karjahärm ja Väino Sirk, *Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917–1940* (Tallinn: Argo, 2001); Toomas Karjahärm, *Unistus Euroopast* (Tallinn: Argo TTP, 2003); Toomas Karjahärm, *Vene impeerium ja rahvuslus: moderniseerimise strateegiad* (Tallinn: Argo, 2012).

välismaiste kultuurikontaktide arendamise põhisuundadest.¹⁴ Uurimuse näol on tegemist esimese käsitlusega, kus antakse põhjalik ülevaade Lääne-Euroopa kultuurimõjudest Eesti haritlaskonnale, ühtlasi on veenvalt tõestatud harilaste juhtiv roll omariikluse perioodil aset leidnud omakultuuri põhiseisukohtade välja töötamisel.

Läti haritlaste rolli omariikluse aegse kultuuripoliitika välja töötamisel ja ellu viimisel analüüsitakse peateemana Ieva Zake lätlaste rahvusliku identiteedi vormumist käsitlevas uurimuses.¹⁵ Püstitatud ülesande mahukuse tõttu kasutab Zake kvalitatiivset meetodit ja keskendub 39 nimekama Läti haritlase (teiste seas kuuluvad valimisse käesolevas uurimuses sageli nimetatud Arveds Švabe ja Otto Nonācs) ajakirjanduses avalikult välja öeldud seisukohtade analüüsimisele. Mikrotasandi analüüsi kasutamine valimi seisukohtade tundmaõppimisel võimaldab Zakel veenvalt ja konkreetsete näidete abil välja tuua haritlaste keskne osa uue rahvuslik-riikliku kultuuri põhiseisukohtade sõnastamisel ja ühiskonna ümberkujundamisel.

Leedu võimude ja haritlaste koostööd enamusrahvuse keskse omakultuuri ülesehitamisel on mitmes uurimuses käsitlenud Dangiras Mačiulis.¹⁶ Autoritaarse režiimi kultuuripoliitika analüüsimine võimaldab Mačiulisel välja tuua olulise, Eesti ja Lätigi puhul paika pidava tõsiasja:

ehkki autoritaarne režiim üritas kontrollida kõiki eluvaldkondi, sh kultuuri, hoiduti selgepiirilisi seisukohti sisaldanud juhiste ja järgimiseks kohustuslike eeskirjade välja töötamisest, loomeinimeste tegevuse kontrollimisel piirduti sise-mise tsensuuri tasandiga (Mačiulis, Valstybės kultūros politika, 278).

Märkigem, et osundatud tähelepanek sobib iseloomustama ka piirkondlikku kultuurikoostööd – ei Eesti, Läti ega Leedu võimud ei suunanud haritlaste tegevust Balti kultuuriruumi konstrueerimisel.

1920.–1930. aastatel aset leidnud piirkondliku Balti kultuurikoostöö üldisemate aspektide mõistmise seisukohalt omavad võtmelist tähtsust kaks J. Stradiņš'i uurimust.¹⁷ Ajaliselt varasema, Dz. Cēbere'ga koostöös kirjutatud käsitluse tähelepanu keskmes on Balti riikide ja Soome vaheliste ühisettevõtmistena

¹⁴ Peatükk ilmus algselt raamatus *Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917–1940* (2001) kandes nimetust *Regionaalsed identiteedid*; hiljem on taasavaldatud raamatus *Unistus Euroopast* ümbertõotatud kujul (2003) pealkirja all *Eesti Euroopas*.

¹⁵ Ieva Zake, *Nineteenth-century nationalism and twentieth-century anti-democratic ideals: the case of Latvia, 1840s to 1980s* (Lewiston: Edwin Mellen Press, 2008).

¹⁶ Dangiras Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005). D. Mačiulise tööde põhjalikumat bibliograafiat vt.: http://lt.wikipedia.org/wiki/Dangiras_Ma%C4%8Diulis, 11.09.2014.

¹⁷ Jānis Stradiņš and Dzintra Cēbere, “Establishment of an intellectual entente,” 291–314; Jānis Stradiņš, “Beginnings of the intellectual entente of the Baltic states (1920–1935–1940). Lecture given at the 12th Baltic Conference on Intellectual Cooperation, Vilnius, Lithuanian Academy of Sciences, 4–5 November, 2010,” *Scientific Journal of Riga Technical University. The Humanities and Social Science. History of Science and Higher Education* 18 (2011): 11–18.

toimunud piirkondlikud vaimse koostöö konverentsid, hilisema peateemaks on aga Nõukogude Venemaa rajariikide vahelise kultuuriruumi ellu kutsumise kavandamine Bulduri konverentsil (1920). Sama teemat, Eesti, Läti ja Leedu tippharitlaste tegevust Balti kultuurikeha ellu kutsumisel on lähemalt käsitlenud veel käesoleva töö autor.¹⁸

Akadeemik Stradiņš'i uurimustes rõhutatud seisukoht piirkondliku kultuuriruumi ülesehitamisest kui kestvamast protsessist ja 1930. aastate teisel poolel välja töötatud ulatuslike kultuuri- ning hariduskoostöö kavade seotusest Nõukogude Venemaa rajariikide föderatsiooni raames 1920. aastatel arendada kavandatud ühistegevusega leiab tõestust käesolevaski uurimuses. Nimekas Läti teadusajaloolane kasutab kontseptsiooni olemuse paremaks edasi andmiseks mõiste *Balti kultuuriruum* sünonüümina lennukat terminit *Balti vaimne entente*.¹⁹ Kuna minu töös on oluline eritleda erinevaid ühistegevuse tasandeid on, käsitluse selguse huvides, edaspidi mõiste *Balti vaimne entente* kasutusel selle esmases tähenduses – tähistamaks 1940. aastal välja töötatud kolme riigi vaheliste kirjandussidemete arendamise kava.

Lisaks vaimsele koostöö liikumise raames aset leidnud piirkondlikule ühistegevusele on ilmunud mitu põhjalikumalt Eesti, Läti ja Leedu vahelist kutse- ja erialakoostööd analüüsivat uurimust. Ajaliselt varasemas käsitluses on tähelepanu all Balti Entente loomise eelne kutsealane ühistegevus real ühtseid siseriiklikke ühendusi omanud aladel (kaubandus- ja tööstustegelased, ajakirjanikud, omavalitsustegelased, õpetajad, üliõpilased, tuletõrjujad), hilisemas aga erialakoostöö ja akadeemilised kontaktid.²⁰

Vaatamata sellele, et kavandatud ulatuslike sammude elluviimisele sai tihti saatuslikuks ühenduste nõrkus ja nende noorusest tingitud siseprobleemid, vähemal määral ka riikidevahelised vastuolud, loetakse mitteriiklikul tasandil aset leidnud kutse- ja erialast ühistegevust riikidevahelisest ametlikust koostööst edukamaks.²¹ Üldisemas plaanis jääb aga kutse- ja erialakoostöö valdkond, eriti makro- ja mesotasandil, siiski veel ebapiisavalt uurituks.²²

¹⁸ Algo Rämmer, "Intellectual partnership and the creation of a Baltic cultural body," *Trames* 19, no. 2 (2015): 109–137.

¹⁹ Stradiņš, "Beginnings of the intellectual entente," 12.

²⁰ Eero Medijainen, *Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934* (Tartu: Tartu Ülikool, 1991); Hain Tankler and Algo Rämmer, *Tartu University and Latvia: with an emphasis on relations in the 1920s and 1930s* (Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu, 2004); Algo Rämmer, "Tartu Ülikooli osa Eesti ja Läti kultuurisidemetes 1920.–1930. aastatel" (Magistritöö, Tartu Ülikool, 2006). Läti akadeemilisi väliskontakte on veel käsitletud uurimuses: Per Bolin, *Between national and academic agendas: ethnic policies and 'national disciplines' at the University of Latvia, 1919–1940* (Huddinge: Södertörns högskola, 2012). Södertörn academic studies 51. Södertörn studies in history 13.

²¹ Medijainen, *Eesti välispoliitika Balti suund*, 72; Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 223.

²² Näitena nimetagem Riita Mäkineni väidet, et soomlased ei osalenud aastatel 1922, 1930 ja 1938 ühelgi piirkondlikul Balti- või Läänemere maade ühiskonverentsil (Riita Mäkinen, "Finnish voluntary associations' contacts with Scandinavian and Baltic counterparts during interwar period," in *Vereniskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa*.

Sõprusühingute tegevuse kohta, välja arvatud lühem ülevaade ülal nimetatud akadeemilisi sidemeid käsitlevas raamatus *Tartu University and Latvia*, uurimused puuduvad.

Olulisteks allikateks käesoleva uurimuse kirjutamisel on kõigi kolme keskse koostöötasandi poolt välja antud ametlikud trükised, valdavalt piirkondlike konverentside materjalid. Iseseisvate kogumikena on ilmunud üldisemate arengute mõistmiseks oluline Bulduri konverentsi dokumente sisaldav kogumik²³ ja piirkondlike vaimse koostöö konverentside materjalid.²⁴ Sõprusühingud avaldasid oma tegevust kajastavaid ametlike trükiseid vaid lätlaste eesistumisperioodidel (1934–1935, 1937–1938). Ilmunud on ametliku koostöö algust kajastav kogumik ja IV kongressi (Riia 1938) materjale sisaldav ning välismaisele auditooriumile suunatud ingliskeelne trükis.²⁵

Mahukalt on avaldatud kutse- ja erialakonverentsidel peetud ettekandeid ja vastu võetud otsuseid sisaldavaid kogumikke. Iseseisvate trükistena on ilmunud ajaloolaste, agronoomide (põllumajandusteadlaste), geodeetide, majandus- ja kaubandustegelaste, metsateadlaste, omavalitsustegelaste, statistikute jt. kutse- ja erialakonverentsidel materjalid (põhjalikumalt loendit vt. jaotuses *Kirjandus ja allikad*).

Teinekord praktiseeriti konverentside materjalide avaldamist juba kokkusaamise eel, võimaldamaks, edukama ühistegevuse huvides, huvilistel ja delegaattidel end arutatavaga eelnevalt kurssi viia. Kuna raamatute puhul on märgitakse

Regionale Spezifik und europäische Zusammenhänge = Associational culture and civil society in North Eastern Europe (Wien etc.: Böhlau Verlag, 2012). Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte Bd. 20, 456. Käesoleva töö autor on Eesti, Läti ja Leedu allikate, sh rahvusbibliograafiate abil, kindlaks teinud soomlaste osalemise (k.a. külalistena) Mäkineni valimis esinevatel aastatel vastavalt 1, 5 ja 7 piirkondlikul Balti või Läänemeremaade ühisüritusel.

²³ *Minutes of the Baltic Conference: held at Bulduri in Latvia in 1920* (Washington, D.C.: Latvian Legation, 1960). Teema seisukohalt olulisi allikmaterjale leiab ka kogumikest Heino Arumäe, Tiit Arumäe, koost., *Eesti ja Läti suhted 1920–1925: dokumentide kogumik* (Tallinn: Umara, 1999); Heino Arumäe, koost., *Eesti suhted Leedu ja Poolaga. Balti konverentsid 1920–1925: dokumentide kogumik* (Tallinn: Umara, 2001); *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys*, sudaryt. Zenonas Butkus (Vilnius: Vilniaus universitetas: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008).

²⁴ *Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis = Actes du deuxième congrès interbaltique de coopération intellectuelle, tenu à Tartu les 29 et 30 novembre 1936* (Tartu, 1937). Eesti Vabariigi Tartu ülikooli toimetused = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) C 22; *Troisieme congrès régional des commissions nationales de coopération intellectuelle des pays baltiques et nordiques: comptes rendus des séances* (Helsinki, 1938); *Quatrieme conférence régionale des commissions nationales de coopération intellectuelle des pays Baltiques et Nordiques = Ceturtā Baltijas und Skandināvijas zemu nacionālo intelektuālās kopdarbības komisiju konference* (Rīga, 1940).

²⁵ *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.* (Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936); *Rap-prochement between the Baltic nations: 4th congress of Estonian, Latvian, and Lithuanian co-operation, held in Riga from June 16th to 18th, 1938: agenda, resolutions, reports* (Rīga: Latviešu-igauņu biedrība: Latviešu-lietaviešu vienība, 1939).

ilmumisaeg aastase täpsusega, nõudnuks sarnaste trükiste välja selgitamine töömahukat ilmumisandmete täiendavat täpsustamist. Kindlasti saab aga selliste trükiste hulka lugeda kahe riigipöörete (1940) järel aset leidma pidanud, kuid toimumata jäänud kokkusaamiste materjalide sisaldavad kogumikud.²⁶

Keskseks allikaks kõigi käesoleva uurimuse peatükkide kirjutamisel on ajakirjandus. Ajakirjadest on väärtuslikumad sõprusühingute välja antud *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* (1933–1939) ja *Revue Baltique* (1940), mis avaldasid nii sõprusühingute tegevust kajastavaid erinevat laadi materjale (k.a. dokumendid ja kongressidel peetud ettekannete tekstid) ja erinevaid naabermaid tutvustavaid kirjutisi. Kaks ajakirja, mis olid ühtlasi ainsad kolme riigi vahelised ühisväljaanded (aeg-ajalt avaldas leedu keelsed materjale ka *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri*) sisaldavad mahukalt teavet riikidevahelise kultuurisuhtluse üldisemate aspektide ja kutse- ning erialakoostöö kohta.

Regulaarselt ilmus mitmesuguseid Balti- ja Põhjamaade vahelist ühistegevust kajastavaid kirjutisi rahvusvahelise vaimse koostöö liikumise ajakirjas *Coopération intellectuelle* ning Gdynia's tegutsenud Balti Instituudi väljaandes *Baltic and Scandinavian countries*.

Teemakohaseid materjale võib veel leida erinevatest eriala- ja üldajakirjadest (*Akadeemia*, *Eesti Arst*, *Eesti Mets*, *Pro Juventute*, *Tuletõrje Teated*, *Õpetajate Leht* jt.) ning päevalehtedest (*Brīvā Zeme*, *Jaunākās Ziņas*, *Postimees*, *Сегодня*, *Uus-Eesti* jt.). Käesolevas uurimuses kasutamist leidnud ajakirjanduses ilmunud materjalide välja selgitamisel olid abiks trükitud ilmunud Läti ja Leedu rahvusbibliograafiad ning erinevate Eesti mäluasutuste (TÜ raamatukogu, Kirjandusmuuseum) kogutud bibliograafiline aines.²⁷ Leedu allikate vähesus viidetes tuleneb asjaolust, et nende väljaselgitamine leidis aset samaaegselt teksti kirjutamisega, mistõttu on samalaadse info puhul eelistatud Eestis ja Lätis ilmunud materjale.

Arhivaalidest on allikatena tähtsamad Eesti Riigiarhiivis (Tallinn) säilitatavas valitsusasutuste, eeskätt Haridusministeeriumi (nr. 1108) ja Väliministeeriumi (nr. 957) fondides leiduvad dokumendid. Kuna tegemist on ulatuslike fondidega, jääb Eesti, Läti ja Leedu vahelise kultuuri- ja hariduskoostöö kajastumine neis juhuslikuks, enam võib leida materjale sõprusühingute kongresside ja Balti Nädalate läbiviimise kohta. Omaaegsete valitsusasutuste tegevust kajastavad materjalid ei ole tõenäoliselt täielikult säilinud, näiteks ei õnnestunud üles leida omaaegsetes välisministeeriumi dokumentides nimetatud *sõprusühingute kausta*

²⁶ *Baltijas vetrinārārstu kongress = IV конгресс ветеринарных врачей прибалтийских государств = Baltischer Tierärztlicher kongress. Referāti. Доклады. Berichte. Burtnīca = Выпуск = Heft 1–7* (Rīga: Latvijas veterinārārstu biedrības izdevums, 1940); Карл Рейнасте, *Кооперативное производство в Эстонии. Доклад К. Рейнасте, сделанный на коопер. конф. во время "Балтийской недели" 16-го июня 1940 г.* (Таллинн: Ühistegevuskoda, 1940).

²⁷ *Latvijas Zinātne un literātūra [1918–1936] (Rīga, 1920–1942)*. Bibliograafia iilmumata osa (1937–1939) säilitatakse Läti Rahvusraamatukogu *Letonica* osakonnas; *Bibliografijos žinios: [Lietuvos bibliografijos instituto žurnalas]* (Kaunas: „Spaudos fondo“ knygynas, 1928–1943).

(“*propaganda*” osa arhiivis”).²⁸ Arvatavasti sisalduvad säilinud üksikud kultuurisuhtlust peegeldavad dokumendid välisministeeriumi arhiivi 11. sarjas (3. allsari *Kirjavahetus õppimisvõimaluste kohta välismaal ja kultuurikontaktide kohta*).

Samas arhiivis säilitatavad Teedeministeeriumi Raudteede Talituse (nr. 49), Teedeministeeriumi üldosakonna (nr. 1354) ja Riigi Statistika Keskbüroo (nr. 1831) fondid sisaldavad ka kolme riigi raudtee- ja maanteetegelaste ning statistikaametkondade esindajate vahelist ühistegevust puudutavaid materjale. Vähemal määral leidub sarnaseid dokumente veel Riigikantselei ja poolriiklike kutsekodadena tegutsenud Põllutöö- ning Kaubandustööstuskoja fondidest (vastavalt nr 31, 1112 ja 1171).

Eesti Ajalooarhiivi arhivaalidest leiavad töös enim kasutamist Tartu Ülikooli fondis (nr. 2100) sisalduvad rektoraadi (sekretariaadi) materjalid, eelkõige kirjavahetus (sh Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni ja Rahvasteliidu allasutuste ning välismaiste ülikoolidega) ja ülikooli aruanded ja nendega ühenduses olevad dokumendid (nimistud 4 ja 5). Üliõpilassidemeid puudutavat ainet sisaldavad mahukalt Soome-Eesti-Läti-Leedu üliõpilaskondade keskbüroo (SELL) ja Tartu üliõpilaskonna esinduse fondid (nr. 2464 ja 1776).

Tulenevalt 1920.–1930. aastatel tegutsenud Eesti Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni formaalselt mitteametlikust staatusest säilitatakse selle materjale, erinevalt ülikooli ametlikest dokumentidest, Tartu Ülikooli raamatukogu käsi- kirjade ja haruldaste raamatute osakonnas (fond 46).

Marburgi Herderi Instituudi Arhiivi (Dokumentesammlung des Herder-Instituts) arhivaalidest on selles töös kasutatud kolmes isikufondis leiduvaid dokumente. Kuigi usuteadlase Vilius Gaigalaitise, ajakirjaniku Werner von Knorre ja zooloogi Karl Wagneri nägemused 1920.–1930. aastatel Eesti, Lätis ja Leedus aset leidnud arengute osas erinesid, sisaldavad nende töö ja tegevusega seotud materjalid olulist teavet toimunud sündmuste kohta. Veelgi enam, vaatamata võimude aetud liig rangele vähemustepoliitikale, mis Knorret ja Wagneri endidki puudutas, hoiduvad nad toimunut kritiseerimast ning üritavad aset leidnud ümberkorraldusi lahti mõtestada.

Vähesel määral on töö kirjutamisel tuginetud veel Leedu ja Läti ajalooarhiivides säilitatavatele Leedu-Eesti ja Kaunase Eesti Seltsi (Leedu ajalooarhiiv, fond 943) ja Läti Rahvuslik Vaimse Koostöö Komisjoni materjalidele (Läti ajalooarhiiv, fond 5440).

²⁸ Sarnase toimiku olemasolust annab tunnistust Kaunase saatkonnalt välisministeeriumi poliitilisele osakonnale Balti Nädala (1939) kajastustest Leedu ajakirjanduses saadetud ülevaatele lisatud resolutsioon (ERA, f 957, n 14, s 614, l 11).

0.3. Uurimuse teoreetilised alused

Ühiskondlike ja kultuuriliste muutuste levikuteede uurimisel toetutakse käesolevas uurimuses difusiooniteooriale.²⁹ Viimane ei tähenda siiski evolutsiooniteooria tähtsuse alahindamist või koguni eitamist, vaid on tingitud käsitletavate teemade seotusest üldisemate ja ühiskondi murranguliste pööreteni viivad teguritega ning universaalsete sotsiaalsete protsessidega. Kuna difusiooniteooria keskendub eelkõige traditsioonidele vastanduvate uuenduste retseptsiooni uurimisele indiviidide ja erinevate ühiskonnagruppide poolt, annab see võimaluse kasutada ühesuguseid uurimismeetodeid innovatsioonide leviku uurimisel nii makro-, meso- ja mikrotasandil.

Põhjalikult uuenduste leviku (difusiooni) süstematiseerimisega tegelnud Everett Mitchell Rogers rõhutab, et innovatsioon on oma olemuselt idee, praktiline saavutus või objekt, mis saab tekkida vaid siis kui indiviidid või nende ühendused selle enese jaoks selgelt teadvustavad.³⁰ Sarnaseks keskseks ideeks ehk innovatsiooniks on käesolevas uurimuses Balti koostööruumi nägemus ja selle retseptsioon kolme riigi haritlaste ning võimude poolt.

Kuna uuenduste retseptsiooni jälgimist seostatakse eelkõige üldistamisega keskenduvad uurijad valdavalt kommunikatsioonivõrgustike konstrueerimisele ja neid tervikuteks siduvate kanalite kindlaks tegemisele, vähem kasutatakse võimalust saada innovatsioonide edasikandumist jälgides täpsemat teavet uuritavate võrgustike elementide kohta. Sarnaselt saadud teave võib olla aga väga väärtuslik – tuntud rootsi diffusionist ja sotsiaalgeograaf Torsten Hägerstrand on meenutanud oma õpetajat Edgar Kanti, kes väitnud, et suutnud, kestvamate Tartu-uuringute tulemusena, täpselt konstrueerida koguni erinevate sotsiaalsete klasside tegevusruumid (tegevusväljad), ning näidanud väite kinnituseks koguni neile klassidele iseloomulike kodude fotosid.³¹

Uuenduse levikut, eriti kriitilise massi ületamist saab kiirendada, kui võtta suund sihikindlale tegevusele kogukonna aramusliidrite poolehoidu võitmisel. Toonitamaks aktiivset tegevust arendavate aramusliidrite tegevuse olulisust kogukonna ühise seisukoha väljatöötamisel innovatsiooni retseptsiooni kiirendajatena on neid nimetatud koguni mõjuisikuteks.³² Ronald S. Burti arvates on aramusliidrid gruppide siseste eelarvamuste murdjad ja gruppideülesele kogu-

²⁹ Teooriat on teinekord koguni vastandatud evolutsiooniõpetuse (evolutsiooniteooriaga). Näiteks on nimekas sotsiaalanthropoloog Bronisław Malinowski väljendanud skeptilist suhtumist difusiooniteooria keskse ülevõtmise põhimõtte suhtes, deklareerides poolehoidu arengute põhisele käsitlusviisile (Bronisław Malinowski, "Culture," in *Encyclopaedia of the social sciences*, ed. in chief Edwin R. A. Seligman (New York: The Macmillan Company, 1935), 623–624. Loodusteadlaste arvates on evolutsiooniõpetuse kasutamine sotsiaalsete protsesside uurimisel siiski problemaatiline (<https://et.wikipedia.org/wiki/Evolutsiooni%C3%B5petus>, 01.10.2015).

³⁰ Everett M. Rodgers, *Diffusion of innovations* (New York, 2003), 12.

³¹ Anne Buttimer and Tom Mels, *By northern lights: on the making of geography in Sweden* (Burlington VT: Ashgate Pub. Company, 2006), 112.

³² Gabriel Weimann, "The influentials: back to the concept of opinion leaders?" *Public Opinion Quarterly* 55 (1991): 267–279.

konnale omaste ühiste väärtuste formuleerijad. Viimased moodustavad, Burti hinnangul, juba sotsiaalse kapitali.³³ Kogukonna poolset uuenduse retseptsiooni võiva mõjutada teisedki tegurid, näiteks soov arendada suhteid teiste kooskonnade liikmetega teisele tundmaõppimiseks. Kontaktiteooria (varasemates käsitlustes sõpruse) avaldumine sotsiaalses suhtluses on siiski veel vähe uuritud valdkond.³⁴

Käesolevas uurimuses oluliste toimijatena (agentidena) esinevad mitteriiklikud ühendused omavad kesket kohta erinevates kodanikuühiskonna (tsiviilühiskonna) arengut puudutavas teooriates. Kaks neist, kodanikuühiskonna teooria ja sellel tuginev sotsiaalse kapitali kontseptsioon³⁵, käsitlevad vabaühenduste olemasolu ja edukat toimimist kodanikuühiskonna eksisteerimist tõendava tunnuseks (organisatsioonidena võivad mitteriiklikud ühendused esindada nii kitsast minatunnet tugevdavat siduvat kui ka identiteeti avardavat ja vastastikust seotust soodustavat silduvat sotsiaalset kapitali³⁶).

Erinevus kodanikuühiskonna kontseptsiooni kahe keskse koolkonna, nn *generalistide* ja *minimalistide* nägemuste vahel seletuvad käsitluste ulatusega.³⁷ Jürgen Habermas, näiteks, peab piisavaks vaid kahe osise neljast – vabaühenduste ja avaliku sfääri (nimetatud ka *kodanikukultuuriks*) – olemasolu.³⁸

³³ Ronald S. Bart, "The social capital of opinion leaders," *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 566 (1999): 37–54.

³⁴ Paul F. Lazarsfeld, Robert K. Merton, "Friendship as social process: a substantive methodological analysis," in *Freedom and control in modern society: this volume is written in honour of Robert Morrison MacIver* (New York: Octagon, 1954), 18–66; Robert Putnam, "El pluribus unum: diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte prize lecture," *Scandinavian Political Studies* 30, no. 2 (2007): 137–174.

³⁵ Esmakordselt kasutas terminit L. Hainfan tähistamaks kogukonna igapäevaeluga seonduvaid põhiväärtusi: heatahtlikkus, vendlus, vastastikune sümpaatia ja sotsiaalne läbikäimine (L. J. Hanifan, "The rural school community center," *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67 (1916): 130). Hilisemad käsitlused toovad esile, et majandusteadusest pärinev mõiste *kapital* sümboliseerib objektiivseid, inimühiskonnale alati omaseid nähtusi (Majandusteadlased defineerivad kapitali kui ressursi kahe tunnuse abil: selle väärtus kahaneb tarvitamisel ja selle väärtust saab suurendada läbi investeringute. Viimane tunnus on omane ka sotsiaalsele kapitalile (http://www.google.ee/url?url=http://www.mattimar.ee/publikatsioonid/majanduspoliitika/2003/2003/3_Majanduskasvupol/22_Kaldaru_TammK.pdf&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=rPQrVe3RFIOrsQGTmYDIAQ&ved=0CBIQFjAA&usg=AFQjCNHU_K6QFuUg4xz2Tpjrm04wYa45KA, 01.03.2015).

³⁶ Putnami selgituse kohaselt iseloomustab silduvat sotsiaalset kapitali püüdlused avardada identiteeti ja soodustada vastastikust seotust, siduvat aga pürgimus tugevdada kitsast minatunnet (Robert David Putnam, *Üksi keeglisaalis: Ameerika kogukonnaelu kokkuvarisemine ja taassünd*, tlk. Jürgen Innos, Marian Raamat ja Irja Toots (Tartu: Hermes, 2008), 21–22).

³⁷ Generalistid peavad kodanikuühiskonda õigusriigi ideaaliks, lugedes selle komponentideks avaliku võimu piiratud vastutuse, turumajanduse, sotsiaalse pluralismi ja avaliku sfääri olemasolu. *Minimalistide* veendumusel piisab pelgalt valitsusväliste komponentide esinemisest (turumajandus, vabaühendused ja avalik sfäär).

³⁸ Víctor Pérez-Díaz, "The public sphere and a European civil society," in *Real civil societies: dilemmas of institutionalization*, ed. by Jeffrey C. Alexander (London: Sage Publications, 1998), SAGE studies in International sociology 48, 211–218. Kodanikukultuuriga samastatakse avalikku sfääri näiteks raamatus Gabriel A. Almond et al., ed., *The*

Habermasiga sarnast *kodanikukultuuri* ja *kodanikuühiskonna* samastamist võib märgata ka mitmete sotsiaalse kapitali kontseptsioonide juures.³⁹ Olulisimad neist, Pierre-Félix Bourdieu⁴⁰, James Samuel Coleman'i ja Robert David Putnam'i käsitlused, määratlevad sotsiaalset kapitali kui sotsiaalseid võrgustikke ja nende toimimisest tulenevat kasu, kontseptsioonide omavahelised erinevused tulenevad eelkõige nende välja töötajate keskendumisest sotsiaalse kapitali võrgustike erinevate tasandite uurimisele.

Käesoleva uurimuse seisukohalt on tähtsamad Putnami ja Colemani mõneti Bourdieu'st inspireeritud, ning teinekord isegi vabaühenduste teooriaks nimetatud kontseptsioonid.⁴¹ Colemani sotsiaalsete võrgustike kujunemise ja muutumise uurimisele (nii makro-, meso- kui mikrotasandil) keskenduv käsitlus annab võimaluse uurida üksikisikute ja gruppide vahelisi suhteid ning nende seotust sotsiaalsete struktuuridega.⁴² Putnam, kes on Colemani sotsiaalse

intellectual history of the civic culture concept. The civic culture revisited (Newbury Park, etc.: Sage Publications, 1989), 16.

³⁹ Sotsiaalset kapitali defineeritakse kui grupi liikmete poolt ühiselt tunnistatud ...*mittemametlike väärtushinnangute ja käitumishinnangute kogumit*, mis ...*võimaldab keerulises ühiskonnas erinevatel gruppidel oma huvide kaitseks ühineda* (Francis Fukuyama, "Sotsiaalne kapital," in *Kultuur on tähtis: kuidas väärtushinnangud kujundavad inimest*, toim. Lawrence E. Harrison et al., tlk. Kristi Saks (Tallinn: Pegasus, c2002), 96). Francis Fukuyama arvates on ...*kodanikuühiskond on olemuselt suurel määral sotsiaalse kapitali saadus* (Francis Fukuyama, "Social capital. The Tanner lectures on human values delivered at Brasenose College, Oxford May 12, 14, and 15, 1997," *The Tanner Lectures on Human Values* 380 (1998), <http://tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/Fukuyama98.pdf>, 17.11.2011).

⁴⁰ Bourdieu järgi on ühiskonnas kolm üksteisega vastuolus olevat sotsiaalset *ethos* e. *habitus*'t (kodanlus, väikekodanlus ja töölisklass), konflikt kandub üle ka maitse, ideede ja väärtuste valdkonda; Jeremy F. Lane, *Pierre Bourdieu: a critical introduction* (London; Sterling, VA: Pluto Press, 2000), 142). Olulisemateks peetakse kahte uurimust: *La distinction: critique sociale du jugement* (Sotsiaalne kriitika maitse küsimustes) ja *The craft of sociology* (<http://www.soc.ucsb.edu/ct/pages/CT4/Readings/Martin/Martin.pdf>, 08.07.2010); vt. ka Peter Burke, *Mis on kultuuriajalugu?*, tlk. Triinu Pakk (Tallinn: TLÜ kirjastus, 2011), 87–89.

⁴¹ James S. Coleman, "Social capital in the creation of human capital," *The American Journal of Sociology* 94, suppl. (1988): 98; Olgu öeldud, et Colemani käsitlus on kolmest ka ammendavam, sisaldades viiteid Loury, Nan Lin ja Mark Granovetteri uurimustele. Sotsioloog Alejandro Portes'e väitel on Coleman, kuigi uurimustes sellele ei viidata, saanud inspiratsiooni ka Bourdieu töödest (Alejandro Portes, "Social capital: its origins and applications in modern sociology," *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 5; Putnam, *Üksi keeglisaalis*, 20).

⁴² Agendid kasutavad võrgustikke instrumendina võimendamaks oma seisukohti (Coleman, "Social capital," 101). Coleman määratles ühtlasi sotsiaalsete võrgustike tekkeks ja arenguks vajalikud tingimused: sotsiaalse keskkonna usaldusvärsus ning eeldused ja kindlustunne *lubaduste täitmise osas* (Coleman, "Social capital," 102; Adam Frane, and Borut Rončević, "Social capital as a useful scientific metaphor," in *Advances in Sociological Knowledge over Half a Century*, ed. Nikolai Genov (Paris: International Social Science Council, 2002), 188; Martti Siisiäinen, "Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam," <http://www.istr.org/conferences/dublin/workingpapers/siisiainen.pdf>, 24.01.2011; Putnam, *Üksi keeglisaalis*, 20).

kapitali kontseptsioonile tuginedes tegelenud valdavalt sotsiaalsete võrgustike toimimise uurimisega erinevates riikides, on käsitlust täiendanud mitmete oluliste üldisemate tähelepanekutega ühiskondlike liikumiste ja vabaühenduste rollist sotsiaalse ebavõrdsuse kompenseerijate, ühiskondade retsiprooksuse ja kodanikuaktiivsuse väljendajatena.⁴³ Stabiilsete ja ajalooliselt välja kujunenud ühiskondlike tavade (vastastikune toetus, koostöö, usaldus ja institutsioonide töö tõhustamine) järgimine toob kaasa nende vormumise ühiskondades üldisemalt tunnustatud põhimõteteks, millest lähtuvalt kujundavad kogukonnad, realiseerimaks kodanikkonna kaasaráärmisõigust, välja traditsiooni-laadset ühisidentiteeti ja poliitilist kultuuri.⁴⁴

Nagu osundavad vabaühenduste teooria teise, sotsioloogilise koolkonna esindajad on sarnane vastastikkuse usalduse alusel vormunud ühisidentiteet suuteline teinekord ületama isegi klassivastuolud ja sotsiaalsed vastuseisud, luues niimoodi soodsa pinnase ühtsust propageerivate ühiskondlike liikumiste ning vabaühenduste tekkeks ja eksisteerimiseks.⁴⁵ Sarnasuste väärtustamise põhjuseks on peetud indiviidide püüdlust otsida endi loodud minapildile sarnaseid keskkondi.

Kuna varasemates homogeensetes ühiskondades ei eristunud piirkondlik ruumiline identiteet kuigivõrd selgel kujul, ei kattu reeglina omavahel regiooni- ja riigipiirid, teisisõnu tuleb piirkonnad konstrueerida.⁴⁶ Nagu selgub käesolevastki uurimisest, on mitteriiklikel ühendustel täita oluline roll määratlemaks, kas taoline tajutava kultuuri-regioonina konstrueeritud ühisidentiteet osutub kindlustunde kujutluspildiks või reaalseks võimaluseks alal hoida ja edendada läbikäimist suurriikide lagunemisel iseseisvunud rahvaste vahel.⁴⁷

Putnam Itaalia ja USA ühiskondi käsitlevad makro- ja mesotasandi uurimused näitavad, et vabaühenduste arvukus ja indiviidide sotsiaalne aktiivsus on omavahel korelatsioonis. Õigustatult tekib siinkohal küsimus, kas indiviidide sotsiaalne aktiivsus ja ühenduste arvu suurenemine saab toimuda lõputult?

⁴³ Robert Putnam, ed., *Democracies in flux: the evolution of social capital in contemporary society* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 415; Putnam osundab, et ligipääs majanduslikule ja inimkapitalile avab ühtlasi ka juurdepääsu sotsiaalsele kapitalile (*Sotsiaalne kapital on kogunenud suuremalt osalt nende kätte, kes seda vajavad kõige vähem*). Putnam valdavalt vabaühenduste uurimisele keskendunud kontseptsioonile on tihti ette heidetud liig kitsast lähenemismurka (Bob Edwards and Michael W. Foley, "The paradox of civil society," *Journal of Democracy* 7, no. 3 (1996): 44).

⁴⁴ Putnam, *Üksi keeglisaalis*, 20; Robert David Putnam, *Making democracy work: civic traditions in modern Italy* (Princeton (N.J.): Princeton University Press, 1993), 167.

⁴⁵ J. Pohl, "Regional identity," in *International encyclopedia of the social & behavioral sciences. Online edition*, ed. in chief Neil J. Smelser, Paul B. Baltes (Amsterdam etc.: Elsevier, 2001–...), 12920.

⁴⁶ Wendy Griswold, "Regionalism and cultural expression," in *International encyclopedia of the social & behavioral sciences. Online edition*, ed. in chief Neil J. Smelser, Paul B. Baltes (Amsterdam etc.: Elsevier, 2001–), 12935, 12937.

⁴⁷ Viimase puhul rõhutab Putnam, sarnaselt Benedict Andersonile, kommunikatsiooni-kanalite olulisust ühtsuse kujundamisel ja propageerimisel (Putnam, *Üksi keeglisaalis*, 223–252).

Vastuse annab *üks keeglisaalis (bowling alone)* hüpotees – heaoluriikides väheneb kodanikuühenduste arvukus ja sotsiaalse kapitali tähtsus, kuna avalik poliitika tõrjub välja kodanikualgatused.⁴⁸ Tõsi, Putnam on hiljem, juhtumiuuringute tulemusi üldistades, väite ümber lükatud.⁴⁹

Putnami sotsiaalse kapitali kontseptsiooni antud võimalus läbi viia juhtumiuuringuid, võrdlemaks omavahel erinevaid kodanikuühiskondi on toonud kirjandusse sisse koguni mõiste Putnam'i dimensioon (valem): kodanikuühiskonna arengutaset näitab kodanikeühenduste arvukus riiklikul, piirkondlikul ja kohalikul tasandil.⁵⁰ Putnam ise soovib olla ettevaatlik taolise *ühtse ja üldise skaala* kasutamisega, toonitades vajadust käsitleda sotsiaalset kapitali diferentseeritult, võtta arvesse erinevusi kodanikuühiskonna mudelites ning ajaloolistes ja poliitilistes arengutes. Arvesse tuleks võtta sedagi, et teinekord, näiteks totalitaarsete režiimide puhul, võivad kodanikuühendused olla illusoorised.⁵¹

⁴⁸ Lühem ülevaade Putnami seisukohtades on ilmunud ka ajakirjanduses (Robert David Putnam, "The prosperous community," *The American Prospect*, November 30, 2002, http://www.prospect.org/cs/article=the_prosperous_community, 01.03.2015).

⁴⁹ Putnam, *Democracies in flux*, 410–414.

⁵⁰ Frane and Rončević, "Social capital," 188; D. Narayan M. F. Cassidy, "A dimensional approach to measuring social capital: development and validation of a social capital inventory," *Current Sociology*, 49, iss. 2 (2001): 59–102; Siisiäinen, "Two concepts," 5–6.

⁵¹ Putnam, *Democracies in flux*, 411.

1. EESTI, LÄTI JA LEEDU OMAKULTUURIDE ÜLESEHITAMINE

Kultuuril on kaasaegses sotsiaalfilosoofias kanda keskse kogukondade üleste ühiste väärtuste sõnastamiseni ning rahvusriikide tekkeni viinud teguri roll. Evolutsiooniõpetuse mõjul on teinekord räägitud kultuuride ja riikide arengu sarnasusest elusorganismi elukaarega, nende sünnist ja surmast ning kasvu- ja vananemisperioodidest. Elukaare esimest etappi, riikliku iseseisvuse saavutamist on kirjeldatud kui protsessi, mille eesmärk on *...muuta kultuur ja riik kongruentseks, anda kultuurile pea kohale poliitiline katus...*⁵²

Nagu tõendab ka Balti riikide ajalugu on kogukondade ülese kultuurilise identiteedi edasine vormumine ühtseks sotsiaalseks identiteediks ja uuteks ühiskondadeks ajaliselt kestvam protsess, mille käigus tuleb ette nii õnnestumisi kui ka tagasilööke. Viimased võivad olla põhjustatud nii ühiskondade sisestest või kogukondade vahelistest eriarvamustest kui ka ulatuslikumat kandepinda omanud veendumustest.

Vaatamata oma paljuski konstrueeritud olemusele on riikidevahelised kultuurisidemed, mis tuginevad ühiskondade enamust haaravale kultuurilisele identiteedile, poliitilistest ja majanduskontaktidest märgatavalt stabiilsemad, jäädes samaaegselt iseloomult siiski inertsemateks. Veelgi enam, riikidevahelise läbikäimise madalseisu ajal suhtlust ülal hoidvad ühiselt jagatud väärtused kipuvad poliitilise läbikäimise paranedes saama uute pingete allikaks.

Noori iseseisvunud Eestit, Lätit ja Leedut lähendas, lisaks sarnasele väike-riikide seisundile, veel samasugune geograafiline asend Ida- ja Lääne-Euroopa vahel ning lähedased poliitilised pürgimused. Ühesugused olid ka kolme riigi ees seisnud kesksed ülesanded – üles ehitada omariiklus ja kultuuriline identiteet ning saavutada nende aktsepteerimine rahvusvahelisel tasandil. Peajoonetes saab riikluse ülesehitamisega seotud ülesandeid jagada kaheksagusteks: muutuste sisse viimisega piirduvateks korralduslikeks sammudeks ning ajaliselt kestvamaks, iseseisvuse kultuurilise põlistamise protsessiks. Esimete hulka paigutub mitmesuguste riigivõimustruktuuride ja asutuste ning võrgustike ellu kutsumine, teise tüübiga seostub aga enamusrahvuse kultuuri välja arendamine kõrg-kultuurina ja kultuuri-, haridus- ning teadusruumi ülesehitamine.

1920. aastate keskseks saavutuseks kõigis kolmes riigis kujunes riigiaparaadi loomine ja toimima saamine, mis tõi kaasa haritlaste osatähtsuse kasvu ühiskondades. Spetsialistidena pidid nad viima kutsealase tegevuse vastavusse omariikluse oludega, riigiametnike või parlamendiliikmetena tegutsedes suunama riikluse arendamist, vaimuinimestena kandma põhiraskust seda põlistavate rahvuskultuuride ülesehitamisel.

Ehkki uute ja laiaulatuslike kohustuste täitmine kiirendas haritlaskonna sisetist diferentseerumist, jagunemist võimu- ja vaimueliidiks (teinekord nimetatud

⁵² Ernest Gellner, "Rahvused ja rahvuslus II," tlk. Anneli Andresson, *Akadeemia* 11 (1994): 2458.

ka majandusmeesteks ja aatemeesteks)⁵³, algas, tulenevalt protsessi ajaliselt kestvamast iseloomust, intelligentsi selgemapiirilisem sotsiaalne kihistumine alles 1930. aastatel ning selle katalüsaatoriks sai autoritaarsete režiimide poliitika. Väikeriikidele iseloomulikult jätkus edaspidigi haritlaste poolt erinevate töökohtade pidamine – vabakutselise või õppejõuna tegutsemine ülikoolis vaheldus töötamisega riigiametis, teinekord koguni ministri või parlamendi liikmena.

Vastupidiselt väliskultuurisuhtluseks avatud Eestile, Lätile ja Leedule märkab keerukatel Esimese maailmasõja järgsetel aastatel välismaal, nii lähemate kui ka kaugemate maade puhul, märkimisväärset umbusku koostöö arendamise suhtes kolme noore riigiga. Veelgi enam, nagu käesolevastki uurimusest nähtub, takistas ulatuslikuma ühistegevuse arendamist hiljuti veel monoliitse lääne kultuuriruumi mõranemine. Ebaõnnestusid ka Rahvasteliidu poolt 1920. aastate algul ette võetud katsed abistada sõjas osalenud riike kultuuri- ja teadusasutuste võrgu taastamisel.

Kompenseerimaks ulatuslikuma rahvusvahelise ühistegevuse arendamise püüete ebaõnnestumist seadsid Nõukogude Venemaa piiririigid, Läti haritlaste initsiatiivil, eesmärgiks omavahelise haridus- ja kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumise Balti Liidu raames. Vaatamata loobumisele Bulduri konverentsil (1920) heaks kiidetud föderatsiooni ellu kutsumise kava realiseerimisest õnnestus haritlastel, samal kokkusaamisel välja töötatud ühistegevuse põhimõtteid aluseks võttes, alustada piirkondliku kutse- ja erialase ühistegevusega. Kutse- ja erialane ühistegevuse käigus saavutatud edu sai omakorda hilisemate ulatuslike haridus- ja kultuurikoostöö kavade välja töötamise eelduseks.

Käesolevas peatükis võetakse lähema vaatluse alla: 1) mil viisil seostuvad kaasaegses sotsiaalfilosoofias mõisteid *kultuur* ja *rahvus*; 2) millised olid omakultuuride ja poliitika vastastikused suhted 1920–1930. aastate Eestis, Lätis ja Leedus; 3) missugused probleemid takistasid kultuurisuhtluse arendamist Esimese maailmasõja järgses Euroopas. Nimetatud kesksetele teemadele selgema-piirilisema sisu andmiseks ja omakultuuride kujunemise üldisemate joonte välja selgitamiseks analüüsitakse edaspidi põhjalikumalt nii modernsete omakultuuride üldisemat kujunemist kui ka kolme riigi tiitelrahvuste kesksete rahvus-kultuuride arengulugu.

1.1. Modernsete omakultuuride kujunemine

Põhjalikumalt termini *kultuur* lausestamist uurinud nimekad antropoloogid Clyde Kluckhohn ja Alfred Kroeber seostavad katsed kasutada seda inimühiskonna arenguid iseloomustava mõistena valgustusajastu algusega, 18. sajandiga.⁵⁴ Kluckhohn ja Kroeber peavad esimeseks mõiste sisult ja vormilt ammendava sõnastuse välja pakkujaks inglise antropoloogi Edward Burnett Tylorit (1871),

⁵³ Karjahärm ja Sirk. *Vaim ja võim*, 240jj.

⁵⁴ Alfred L. Kroeber and Clyde Kluckhorn, *Culture: a critical review of concepts and definitions. First Vintage editon*, (New York: Vintage Books, 1963), 283.

kelle nägemuse järgi on kultuur *kompleksne tervik, mis hõlmab teadmisi, uskumusi, kunsti, moraali, õiglust, tavasid ning teisi võimeid ja harjumusi, mida inimene on ühiskonna liikmena omandanud*⁵⁵.

Kluckhohn ja Kroeber on osundanud, et varem üksnes looduse uurimisega tegelevates valdkondades kasutamist leidnud termini *kultuur* tarvitusele võtmine sotsiaalteadustes, märkimaks universaalseid ja inimühiskonnale omaseid väärtusi, on tähenduselt võrdne gravitatsiooni kontseptsiooni kasutusele võtmisega füüsikas, mõiste haigused tarvitusele võtmisega meditsiinis ja termini evolutsioon omaks võtmisega bioloogias.⁵⁶

Tylori definitsioonile tuginemist märkab ka Eesti mõtlejate välja pakutud mõiste sõnastuste puhul, näiteks defineerib August Annist (1939) *kultuuri* kui ...*elu olukorda, mis algupärasest olukorrast on teadliku tahtega ainult "soovikohasemaks" muudetud, "kultiveeritud", "haritud" – ükskõik siis kas see iseendast, s.o. meie elu terviku seisukohast ongi parem või koguni halvem kui algupärane*⁵⁷, Rein Raud (2013) aga ...*kui inimese elukeskkonda tähenduslikuks muutvate representatsioonide, tekstide ja praktikate lõdvalt seotud kogumit*.⁵⁸

Milton Singer ja Richard A. Shweder, mõistet *kultuur* käsitlevate artiklite autorid sotsiaal- ja kasvatusteaduste entsüklopeedia kahes viimases väljaandes (1972 ja 2001) osundavad, et see antropoloogide poolt algselt mitteindustrialsete ühiskondade iseloomustamiseks välja töötatud termin leiab järjest sagedamini kasutamist kaasaegsetegi sootsiumide puhul.⁵⁹ Uurijate keskendumine kogukondade arengu sotsiaalsete külgede, eelkõige sootsiumide käitumise ning seda mõjutavate tegurite uurimisele (erandiks märkide ja märgisüsteemidega tegelevad semiootikud⁶⁰) on viinud nii antropoloogid kui ka ühiskonnateadlased

⁵⁵ *Funktsioon ja struktuur Briti koolkonnas*, koost. Lorenzo Cañas Bottos (Tallinn: TLÜ kirjastus, 2013), 11; ebatäielik tõlge on varem ilmunud Aare Laanemäe raamatus *Kultuuri-lugu* (Tallinn: Ilo, 2003), 13: *Kultuur moodustub oma tervikus teadmistest, uskumustest, kunstist, kõlblusest, saavutustest, kommetest ja mitmesugustest võimetest ja harjumustest, mis on inimese kui ühiskonna liikme poolt omandatud*.

⁵⁶ Richard A. Shweder, "Culture: contemporary views," in *International encyclopedia of the social & behavioral sciences. Online edition*, ed. in chief Neil J. Smelser et al. (Amsterdam etc.: Elsevier, 2001–), 3151.

⁵⁷ August Annist, "Lähtekohti meie kultuuriideoloogiale," *Akadeemia* 2 (1939): 81.

⁵⁸ Rein Raud, *Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriasse* (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus; Eesti Keele Sihtasutus, 2013), 24.

⁵⁹ Milton Singer, "Culture: the concept of culture," in *International encyclopedia of the social sciences*, ed. David L. Sills, vol. 3. (New York: The Macmillan Company & The Free Press etc., 1968 [preprint ed., 1972]), 540–541; Shweder, "Culture", 3153.

⁶⁰ Kuigi semiootikud keskenduvad sotsiaalsete protsesside asemel nende tulemite ja ilmingute, märkide ning märgisüsteemide uurimisele, jõuavad nad üldistusi tehes tihti sotsiaalfilosoofiani. Veelgi enam, Tartu-Moskva koolkonna suurkuju Juri Lotmanit peetakse semiootikuks, aga temaga sarnast uurimismeetodit viljelenud Clifford Geertzi hoopiski sotsiaalfilosoofiks (Andrew L. Yarrow, "Clifford Geertz, cultural anthropologist, is dead at 80," *The New York Times*, 01.11.2006, <http://www.nytimes.com/2006/11/01/obituaries/01geertz.html?pagewanted=all>, 01.03.2015); Andrey Zorin, "Ideology, semiotics, and Clifford Geertz: some Russian reflections," *History and Theory* 40, no. 1 (2001): 57–73.

koguni ühesuguste kesksete mõistete – *kogukond* ja kultuuriidentiteet – kasutamiseni.

Minevikus ja kaasajal aset leidnud sotsiaalsete muutuste uurijaid lähendab veel võrdluse kasutamine keskse uurimismeetodina – kogukondadele iseloomulikud jooned tuuakse välja selle võrdlemise kaudu ühe või mitme teise, väiksema või suurema kogukonnaga.

Rääkides kahe rahvusluse kujunemise poliitilisi aspekte uuriva koolkonna, traditsionalistide ja modernistide vahelistest erisustest, eelistatakse rõhutada *Warwicki debati* käigus sõnastatud lahknevusi, harvem on aga tähelepanu pööratud tõsiasjale, et ehkki mõlemad nägemused tuginevad erinevatele lähte-kohtadele, nad ühtlasi täiendavad teineteist.⁶¹ Näiteks tsiteerivad mõlema suuna esindajad Anthony D. Smith'i, keda peetakse teinekord ka kahe voolu vahepealseks *etnosümbolistiks*, traditsionalismi põhimõtteid järgivat seisukohta ühtse riigikultuuri väljakujunemisest kui ühest kolmest etnilisest grupist rahvuse teinud *läänelikust revolutsioonist*.⁶² Eriarvamustel ollakse aga protsessi põhjustanud tegurite osas. Vastupidiselt traditsionalistide nägemusele kogukonna sisetest arenguprotsessidest sotsiaalsete muutuste käivitajatena seostavad modernistid (Benedict Anderson, Tom Nairn, Paul James jt.) murranguid üldisemate sotsiaalsete olude muutumisega. Modernistid on veendunud, et osundatud Smithi definitsioon vajab täiendamist ja ühiskondi murranguliste pööreteni viinud tegurid välja toomist. Sarnaste kesksete mõjuritena on näiteks nimetatud trükikapitalismi (Anderson) ja haritlaste poolt massidesse viidud ideed rahvusriiklusest kui sotsiaalsele arengule kaasa aitavast riigikorra vormist (Nairn).⁶³

Pärast Teist maailmasõda valitsevaks suunaks saanud modernistlik rahvusluse käsitlus seostab modernsete rahvuse tekke modernse kultuuriga⁶⁴, omistades viimasele koguni ühiskondi koos hoidva teguri staatuse.⁶⁵ Kuigi uued modernsed

⁶¹ Põhjalik käsitlus Warwicki debatist on ilmunud ajakirjas *Vikerkaar* (Raivo Vetik, "Eesti rahvusluse mõtestamisest," *Vikerkaar: Eesti Kirjanike Liidu ajakiri* 3 (2007): 54–63).

⁶² Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Blackwell Publishers, 1986), 131. Kahe teise olulise muutusena nimetab Smith feodalismilt kapitalismile üleminekut ja riigiaparaadi tugevnemist ning avaliku võimu kontrollimehanismide tekket.

⁶³ Paul James, *Globalism, nationalism, tribalism. Bringing theory back in* (London etc.: Sage Publications, 2006), 226. Towards theory of abstract community vol. 2. *Globalism, nationalism, tribalism*, 226.

⁶⁴ Gellneri nägemuses iseloomustab feodaalühiskonda kahe paralleelse kogukondliku kultuuri eksisteerimine. Elitaarse kõrgkultuuri (...*kultuur eristas eliiti ülejäänud elanikkonnast*) kõrval viljeleti samaaegselt valdavalt talupoegadest koosnenud kogukondades veel rahvakultuuri (Ernest Gellner, "Rahvused ja rahvuslus I," tlk. Anneli Andresson. *Akadeemia* 10 (1994): 2238).

⁶⁵ Väite kasuks rääkiva argumentina tsiteeritakse tavaliselt Gellneri lauset: *Kaasaegne inimene pole lojaalne kuningale, maale ega usule, rääkigu ta ise mis tahes, vaid kultuurile* (Gellner, "Rahvused ja rahvuslus II," 2449). Modernistidele iseloomulik rahvuste ja rahvusluse käsitlemine ühesuguste modernismi ja modernse kultuuriga seotud tehiskonstruksioonidena on siiski liig skemaatiline, võimaldamaks seda kasutada rahvuste kujunemisloo uurimisel. Stereotüüpse nägemuse kasutamist ei pea õigeks ka erinevate

kultuurid sisaldavad mitmeid eelmodernseid elemente, ei loeta neid radikaalsete erinevuste tõttu varasemate eelmodernsete (traditsionalistlike) kultuuride jätkuks.

Üheks sarnaseks modernsete kultuuride poolt eelmodernsest ajastust üle võetud elemendiks on uute rahvuslik-riiklike kultuuride tuginemine valgustus-ajastu üldhumaansetele väärtushinnangutele. Tööstuslikud pöörded tõid kaasa üldisema riikidevahelise läbikäimise elavnemise ja uue joonena märkab sootsiumide võimet jagada, lisaks ainuomastele, ka mitmesuguseid üldisemaid tõekspidamisi.

Tõsi, isegi uute modernsete riikide mineviku- ja olevikunägemused võivad üksteisest erineda, sest rahvuslikud ideoloogiad käsitlevad tihti samu ajaloolisi sündmusi ühtaegu nii eelmodernsetelt kultuuridelt üle võetud suurriikliku kui ka kaasaegsema vaatenurga alt. Sarnast nägemuste lahkuminekut seletatakse aja ja ruumi käsitluste relatiivsuse, kultuurivaldkonna sisemiste muutuste (vaimukultuur kaotab talle varasemal ajajärgul omase elitaarsuse) ning ühiskondlik-majanduslike formatsioonide vahetumise pikaajalisusega (sammhaaval kestvama ajalise perioodi kestel).⁶⁶

Ulatuslikuma riikidevahelise rände algus 19. sajandil pani aluse erinevate ühiskondade kultuuriliste ja sotsiaalsete tõekspidamiste ühtlustumisele, lääne suurlinnades elanud arvukate välisdiasporaade vahendusel levis survegruppide ellu kutsumise traditsioon ka mitteläänelikku ühiskonnakorraldusega riikidesse.⁶⁷ Piirideüleste ühenduste ellu kutsumine, omakorda, annab tunnistust laialdasema ühtsustunde ehk globaalse kodanikuühiskonna vormumise algusest.

19. sajandi lõpp ja 20. sajandi algus tõi kaasa rahvusvaheliste ühenduste (INGO), teinekord ka *kodanikuühiskonna organisatsioonideks* nimetatud liitude tekke.⁶⁸ Uued mitteriiklikud ühendused kutsusid peagi ellu ulatuslikumad, riigipiiride ülesed koostöövõrgustikud. Tuntumateks 19. ja 20. sajandi vahetusel asutatud sarnasteks ühendusteks olid Rahvusvahelise Punase Risti komitee, Rahvusvaheline Rahu büroo (International Peace Bureau, IPB), Rahvusvaheline Ühenduste Liit (Union of International Associations, UIA) ja Rahvusvaheline Linnadeliit (Union Internationale des Villes, tänapäevase Rahvusvahelise Kohalike Omavalitsuste Liidu eelkäija) jt.

rahvuste kujunemislugu uurinud teadlased. Näiteks osundab Miroslav Hroch tõsiasjale, et väikerahvaste rahvuslikel liikumistele toetuv kultuurirahvuslus ja eelmodernsete riigirahvaste teinekord isegi rahvuslikku egoismi kalduv ning rahvuslikule agitatsioonile tuginev rahvuslus on teineteisest täielikult erinevad nähtused (Miroslav Hroch, "Nationalism, historical aspects of: The West," in *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. Online edition, ed. in chief Neil J. Smelser et al. (Amsterdam etc.: Elsevier, 2001–), 10362.

⁶⁶ James, *Globalism, nationalism, tribalism*, 236.

⁶⁷ Andrew Arsan, "'This age is the age of associations': committees, petitions, and the roots of interwar Middle Eastern internationalism," *Journal of Global History* 7, no. 2 (2012): 166–188.

⁶⁸ Volker Barth, "International Organisations and Congresses," *EGO: European History online*, <http://www.ieg-ego.eu/en/threads/transnational-movements-and-organisations/international-organisations-and-congresses>; 01.03.2015.

Aktiivne osalemine rahvusvaheliste valitsusväliste ühenduste töös tõi ulatuslikuma mitteriikliku ühistegevuse juurde senini kultuuridiplomaatia edendamisse passiivselt suhtunud Ameerika Ühendriikide ja tsaari-Venemaa esindajad. Riikideüleste valitsusväliste ühenduste loomist väärtustati kõrgelt ka kaasaegsete poolt – nende asutajad (Henri Dunant, Frederic Passy, William Randal Cremer, Henri La Fontaine) said Nobeli rahupreemia laureaatideks.

19. sajandi viimasel veerandil alustati ulatuslikumate inglise, prantsuse, saksa keeli ja kultuure ning kujutavat kunsti tutvustavate ettevõtmistega, mida üksiti loetakse tänapäevase *kultuuridiplomaatia* (angloameerika kirjanduses *avalik diplomaatia*) algusajaks. Kultuurisuhtluse arendamise kõrval tehti algust veel mitmesuguste riikidevaheliste haridus- ja teaduskoostöö programmide ning arvuka osalejaskonnaga rahvusvaheliste kongresside läbi viimisega. Oluliselt muutis kaasaegsete maailmapilti ja soodustas uuenduste levikut suurnäituste korraldamine.

Kultuuri, hariduse ja teaduse saavutuste tutvustamisele ning riikidevaheliste kontaktide edendamisele suunatud ettevõtmisi toetati rahaliselt valdavalt filantroopide poolt ning tegevust arendati valdavalt erinevate mitteriiklike ühenduste (NGO) eestvedamisel. Esimese maailmasõja eel ellu kutsutud sarnaste ühenduste seas on tuntumad tänapäevalgi tegutsevaid *Alliance française* (1883) laadsed kultuuriinstituudid, sõprusühingud ja mitmesugused välismaal elavate kaasmaalaste etnilise identiteeti säilitamisega tegelenud organisatsioonid.

1.2. Eesti, Läti ja Leedu omakultuuridele tüüpilisi jooni

Seni suletud ühiskonnakihina elanud Eesti, Läti ja Leedu talupoegade vabanemine pärisorjade seisundist 19. sajandil tõstis rahvuslikku enesetunnetust ja muutis eestlaseks, lätlaseks ning leedulaseks olemise oluliseks ka neile endile. Aset leidnud ulatuslikum talupoegade sotsiaalne kihistumine avas senini valdavalt algkooli haridusega piirduma pidanud talurahva seast pärinenud noortele tee gümnaasiumi- ning ülikoolihariduse juurde. Tõsi, pikka aega jäi talurahva päritolu haritlaste arv väikseks, selle suurenemist märkab alles 19. sajandi teisel poolel.

Talupojaseisusest Eesti, Läti ja Leedu haritlasi ühendas rahulolematuse enda piiratud õigustega, rahvuskultuuri arenguvõimaluste seostamine sotsiaalsete muutustega ja soov kaasa aidata selleks soodsamate tingimuste loomisele. Tähtsaks peeti veel rahvuste tulevikunägemuste välja töötamist.

Pea üheaegselt, 19. sajandi teisel poolel, leidis kolme rahva ajaloos aset rahvusliku eneseteadvuse vormumine ja teadvustamine, mida sageli on nimetatud ka rahvuslikuks ärkamisajaks. Eestlaste, lätlaste ja leedulaste rahvusliku eneseteadvuse vormumine kujunes üldisemas plaanis osaks Lääne-Euroopat haaranud ulatuslikumast ärkamisajast ehk modernsete rahvuste tekkeprotsessist.⁶⁹

⁶⁹ Hroch, "Nationalism, historical aspects of: The West," 10362.

Modernseks rahvuseks saamine tähendas Eesti, Läti ja Leedu jaoks laiematki tunnustust omava Põhjamaade tüüpi kultuurilise ja ühenduste keskse rahvusluse mudeli ülevõtmist, mille puhul olid olulisemateks rahvusliku identiteedi kujundamise ja demonstreerimise kanaliteks munitsipaaltasand ja vabatahtlikud ühendused.⁷⁰ Marjatta Hietala, käsitledes muutusi Soome ühiskonnas 19. sajandil, on rõhutanud rahvusliku identiteedi välja kujunemise ühe olulise tegurina professionaliseerumist ehk kutseühenduste teket.⁷¹

Munitsipaaltasand, mitmesugused vabaühendused ja ulatuslikumate piirkondlike ning rahvusvaheliste koostöövõrgustikega seotud kutseliidud said olulisteks rahvuskultuuri leviku kanaliteks ka Eestis ja Lätis.⁷² Ulatuslikumaid siseriiklikke võrgustikke omanud kutseühenduste kaudu liikusid, lisaks erialastele teadmistele ka sotsiaalsed innovatsioonid. Näiteks seostub põllumeeste seltside tegevus otseselt agrarianismi, paljudes Euroopa agraarriikides aset leidnud analoogse ühiskondlikku protsessi, maale toomisega.⁷³

Ulatuslikumas rahvusvahelises ühistegevuses osalemiseks tarvilike üleriikliku tasandi ühenduste ellu kutsumine oli Eestis, Lätis ja Leedus pikemat aega takistatud, võimalused nende moodustamiseks avanesid alles Veebruari-revolutsiooni järgselt.⁷⁴ Esimene sarnane ühendus – Eesti Kooliõpetajate Keskkliit – kutsuti Eestis ellu juba mais 1917. Tõsi, aktiivset tegevust alustas ühendus siiski alles peale teistkordset asutamist mais 1919.⁷⁵ Erinevalt pedagoogidest, kes löid uue ühenduse kõigi tsaari- ja iseseisvusajal tekkinud õpetajate ühenduste

⁷⁰ Jörg Hackmann, "Voluntary associations and regional building. A post-national perspective on Baltic history," *Center for European Studies Working Paper Series* 105 (2002), 10, [Journal of Baltic Studies 33, no. 4 \(2002\): 423.](http://www.google.ee/url?url=http://aei.pitt.edu/9047/1/Hackmann.pdf&rct=j&q=&esrc=s&s a=U&ei=lpErVdmmM8ebsAHWiCoBw&ved=0CBIQFjAA&usg=AFQjCNHApAfkpNdgFvPJLzfDCxY7nEfTTw; 01.03.2015); Jörg Hackmann,)

⁷¹ Marjatta Bell & Marjatta Hietala, *Helsinki: the innovative city: historical perspectives* (Helsinki: Finnish Literature Society & City of Helsinki Urban Facts, 2002), 102–105. Finnish Literature Society Editions 857.

⁷² Näiteks Rahvusvaheline Linnadeliit, Rahvusvaheline Tuletõrje Liit, Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu (Kirikute Maailmaliit), Rahvusvaheline Raamatukoguühingute ja -asutuste Liit (IFLA), Rahvusvaheline Arstide Kutseühing, Rahvusvaheline Lastekaitseliit jt.

⁷³ Johan Eellend, *Cultivating the rural citizen: modernity, agrarianism and citizenship in late tsarist Estonia* (Stockholm: Stockholm University, 2007), 34–36. *Studia Baltica. Serie II/1. Södertörn doctoral dissertations* 18.

⁷⁴ Ehkki mitmed riikides tegutsenud kutse- ja erialaühendused nimetavad asutamisajana tsaariaega, erines tollaste ühenduste organisatsioon ja tegevus märgatavalt omariiklusaegsetest (ülesehituses kasutati valdavalt rahvuslikku printsiipi, kaasaraakimise võimalused aktuaalsete temade puhul olid piiratud).

⁷⁵ Jaan Rummo, "Õpetajate organisatsioonid õpetajate kutsehuvide kaitsmisel," *Kasvatus* 7 (1927): 302.

katusorganisatsioonina⁷⁶, pidasid meedikud vajalikuks enne üleriikliku ühenduse (Eesti Arstideseltside Liit) moodustamist laiali saata seni tegutsenud tsaariaegsed eesti rahvusest arstide kutseliidud.⁷⁷

Üldisema taustana märkigem, et 1920.–1930. aastatel eristas riiklik statistika Eestis 74 üldisemat kutseala, mis kaasaegsete hinnangul enam-vähem paika pidas. Juhan Vilms, ühistegevusega põhjalikumalt kursis olnud ühiskonnategelane, pidas reaalseks 70–80 suuremat tegevusala olemasolu.⁷⁸ Teiselt poolt Vilmsi väitest, et *Eestis on umbes iga 100 inimhinge (lapsed ja vanad juurde arvatud) kohta üks selts või ühing* selgub, et kutse- ja erialaühendused moodustasid tegutsenud vabaühendustest vaid väikese osa.⁷⁹

Riikliku kultuuri staatuse omandamisega lisandub kultuuri senisele kogukonda liitvale rollile teinegi, riiki koos hoidva ideoloogia funktsioon. Veelgi enam, on räägitud koguni kultuuri muutumisest vahendiks, mida kasutatakse liitmaks tervikuks riigivõimu ja riigi vägivalda.⁸⁰ Sarnast tendentsi märkab ka 1920.–1930. aastate Eesti, Läti ja Leedu puhul. Näiteks eeldasid võimud vähemusrahvuste kultuuridelt enamusrahvuste keskse riikliku ideoloogia seisukohtade omaks võtmist, piirates seeläbi märgatavalt vähemuskultuuride arendamise võimalusi. Perioodi lõpul, 1930. aastate teisel poolel, seati vähemuskultuuridele arendamisele mitmeid veelgi rangemaid piiranguid, neist olulisemana nimetagem nõuet piirduda tegevuses rahvusgrupi tasandiga.

Kui kolme riigi vaimuinimesed olid omariikluse eelsel perioodil tegutsenud *universaalsete haritlaste-rahvajuhtidena* ja pidasid end rahva vaimseks eliidiks⁸¹, siis uutes oludes vajati haritlasi eelkõige täitmaks mitmesuguseid omariikluse jaoks olulisi funktsioone. Sarnaseks riiklikult oluliseks ülesandeks kujunes uute riikide kultuuri- ja hariduspoliitikate väljatöötamine, mida juhtisid valdavalt varem pedagoogidena töötanud ametnikud, kellel tuli üksiti vastuvõetud otsused ka ellu viia. Keskseks kultuuripoliitiliseks ettevõtmiseks kujunes tingimuste loomine kõrgintelligentsi tekkeks loomingulistel aladel (kirjandus, kunst, muusika, teater) ja kõrghariduse ning teaduse valdkonnas. Tugistruktuuridena aitasid ülesande täitmisena kaasa ülikoolid, mis tegutsesid ühtlasi riikide kesksete teadustegevust koordineerivate asutustena ning Eestis ja Lätis tegutsenud

⁷⁶ 1925. aastal kuulus Eesti Õpetajate Liitu 102 erinevat väiksemat ühendust (Lembit Kiik, *Eesti Vabariigi ametiühingud ajalooline ülevaade, 1918–1940* (Tallinn: Eesti Ametiühingute Keskliit, 1995), 81).

⁷⁷ Eduard Soonets, "Põhja-Balti Arstideseltsist Tallinna Eesti Arstide Seltsini," in *Sugemeid Eesti arstinduse ajalool:* "Eesti organiseeritud arstkond 1912–1937" täiendustega, trüki korraldanud Albert Valdes ja Herbert Normann (Tartu: Eesti Arst, 1940), 73.

⁷⁸ Juhan Vilms, "Ühiskonna funktsionaalsest korraldamisest," *Organisatsioon: Ühiskonna Organisatsiooni Uurimise Koondise häälekandja* 1 (1939), 3, 6. Artikkel on hiljem taasavaldatud veebis (<http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=783>).

⁷⁹ Samas, 3.

⁸⁰ James, *Globalism, natsionalism, tribalism*, 228.

⁸¹ Toomas Karjahärm, Väino Sirk, *Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940* (Tallinn: Argo, 2001), 240–241.

kultuurkapitalid (kultuurkapitali loomise vajadus tõstatati korduvalt üles ka Leedus (1926, 1930, 1936, 1939)).⁸²

Autoritaarsete režiimide kehtestamisega Eestis ja Lätis kaasnes siseriikliku propagandategevuse intensiivistumine, Leedu oli kursi riiklik-rahvusliku ühtsustunde rõhutamisele võtnud juba varem. Algselt siseministeeriumide (Eestis peaministri otsealluvuses) tegutsenud siseriiklikud propagandateenistused muudeti 1937–1939 iseseisvateks propagandaministeeriumideks.⁸³ Valitsuse vahetuse tõttu märtsis 1939 jäi realiseerimata Leedu võimude kavatsus nimetada propagandaministeerium ümber rahvuskultuuri ministeeriumiks.⁸⁴

Väliskultuurisuhtlus, erinevalt sisepoliitika valdkonnast, jäi autoritaarsete režiimide kehtestamise järgselt võimude range järelevalve alt välja. Valdonna kontrollimisel piirduti haritlastest ametnike varasemast aktiivsema kaasa löömisega vabatühenduste tegevuses, üksikutel juhtudel käsitleti kultuurisuhtlusega seonduvaid teemasid (näiteks kultuurikoostöö konventsioonid) ka ametlikul tasandil.⁸⁵ Täiendavalt näitasid kolme riigi võimud üles aktiivsust haritlaste vaheliste pingete maandamisel, sest nendega teravnemisega kaasnes vastastikuse sallivuse ja lugupidamise vähenemise oht.

1920. aastatel aset leidnud märkimisväärne omariikluse kultuurilise identiteedi kindlustamine piirdus suuremalt jaolt professionaalse kultuuri valdkonnaga. Läti sotsioloog I. Zake on osundanud, et pidev valitsuste vahetumine,

⁸² Dangiras Maciulis, "Kultūros fondo kurimo projektai Lietuvoje, 1926–1940," *Lituanistica* 4 (2001): 41–66; enamalt jaolt lähtusid initsiatiivid Eestis ja Lätis tegutsevate kultuurkapitalidega sarnase organisatsiooni ellu kutsumiseks haritlaste ringkondadest, võimude selgitusel jäi samm astumata rahanappuse tõttu ("Leedu ja Latvia teatrite vastastikused võõrusetendused = Latvijas un Lietuvas teātru savstarpējie apciemojumi," *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 1 (1936): 109). Omapärasematest kavatest mainigem ajalehe *Lietuva* toimetaja ja mõjuvõimsa katoliikliku suuna ideoloogi kirjandusteadlase professor Mykolas Biržiška ettepanekut (1930) ühtaegu nii teaduste akadeemia kui ka kultuurikapitali funktsioone täitva Leedu Kultuuriakadeemia loomiseks (Maciulis, "Kultūros fondo kurimo projektai Lietuvoje," 48–49). Leedu võimude suhtumine kultuuriakadeemia loomisse toimus 1930. aastate lõpul, mil haridusministeerium asus ette valmistama kultuurkapitali ellukutsumist osana üldisemast piirkondliku kultuuri- ja hariduskoostöö edendamise plaanist ("Ar reikalinga Lietuvai Kultūros fondas? „Lietuvos Žinių“ anketa," *Lietuvos Žinios* 1938, 14.04, 3; 20.04, 6; 21.04, 5; Vytautas Soblys, "Kultūros fondas," *Vairas* 31 (1939): 589–592; Balys Sruoga, "Kultūros fondas ar kultūros rūmai," *Vairas* 3 (1940): 165–167; Justas Paleckis, "Kultūros fondo vis dar tebelaukiam," *Varpas* 4 (1940): 49–52; Vincas Rastenis, "Kultūrinės veiklos organizavimas," *Vairas* 5 (1940): 349–354).

⁸³ 1937 Lätis (ametlikult nimetati avalike asjade ministeeriumiks), 1938 Leedus ja 1939 Eestis (alates aprillist 1940 Informatsioonikeskus).

⁸⁴ Mačiulis, *Valstybės kultūros politika*, 286.

⁸⁵ Eestlaste jõupingutustest sarnaste kokkulepete sõlmimiseks annavad tunnistust näiteks kahes kunagise Rootsi Tallinna saatkonna fondis (Riksarkivet, Beskickningsarkiv Tallinn, SE/RA/230/23032) olevas säilikus sisalduvad materjalid (F 1:114, v. 12, Rootsi kultuuri-lepped välisriikidega, 1937–1939 ja v. 13, välisriikide vahelised kultuurilepped).

kartus kaotada populaarsust hoidis Läti parlamenti ja valitsusi tagasi selgepiiriliste üldisemate ja võimalikku populaarsust kahandavate otsuste tegemisest.⁸⁶

1920. aastatel valitses haritlaste seas märkimisväärne üksmeel edasiste tegevussuundade osas, keskkete sihtidena peeti jätkuvalt oluliseks jätkata etnilise eripära rõhutamist ja selle aluseks oleva ajaloo ja omakultuuri välja arendamist. Rahvusliku ühtsustunde vormumisel on oluline roll täita loovharitlastel, kes nimeka sotsiaalfilosoofi Isaiah Berlini selgituste kohaselt keskenduvad varasema etnilise ebaõigluse laiemale teadvustamisele⁸⁷. Teiselt poolt, nagu seda tunnistab ka Eesti, Läti ja Leedu ajalugu, on sarnase teabe ulatuslikum retseptisioon ühiskondade tasandil ajaliselt kestvam protsess.

Ulatuslikumate ametlike kampaaniatena läbi viidud enamusrahvuste kultuuri tutvustavate ettevõtmiste algus seostub kõigi kolme riigi puhul autoritaarsete režiimide kehtestamise järgse demokraatiat ja parlamentarismi piirava uue riiklik-rahvusliku ühtsuse poliitika ellu viimisega (1934)⁸⁸. Tõsi, vähemal määral tegeldi enamusrahvuste kultuurisaavutuste riikliku populariseerimisega varemgi. Näiteks asendati Eestis Kirjanike Liidu algatusel seniste esinduslike iga-aastaste majandusnäituste (Tartu Eesti Nädal) raames aset leidnud kultuurisaavutuste demonstreerimine riiklikult korraldatud Eesti vaimse kultuuri päevade läbi viimisega (esimest korda 23.–25.02.1934)⁸⁹, aastast 1938 korraldati aga sarnaseid, kuid omakultuuripäevade nimetust kandnud üritusi.

Samaaegselt omariikluse ja omakultuuride arenguga hakati rääkima vajadusest olla ettevaatlik välismaiste kultuurieeskujude ja -nähtuse üle võtmisel. Nagu on osundanud poliitik ja Läti Ülikooli filoloogiaprofessor Juris Plāķis (1932) peeti tegevuse ettearvamatuse poolest omariiklusele eriti ohtlikeks rahvusvahelisi mitteametlikke üldisema iseloomuga organisatsioone, k.a. Pan-Euroopa ühendus. Naabermaade vaheline ametlik ja mitteametlik ühistegevus seostus seevastu aga omariikluse kindlustamisega.⁹⁰

Suuna võtmine ühtse Balti kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumisele oluks mõeldamatu ilma võimude poolse heakskiiduta. Kuna intelligents võimude poolt seatud piire valdavalt aktsepteeris ja lõi aktiivselt kaasa enamusrahvuste keskkete riiklik-rahvuslike kultuuride välja töötamisel, siis polnud autoritaarsetel režiimidel põhjust haritlastele sarnase heakskiidu andmisest keelduda. Pealegi olid

⁸⁶ Kuigi Leedu võimud alustasid kontrolli tugevdamisega riigipöörde järgselt (1926), kujunes, sarnaselt Eesti ja Lätiga, pöördepunktiks ja enamusrahvuse keskse sisepoliitika ellu viimise alguseks 1934. aasta (Mačiulis, “Lithuania’s cultural policy,” 129–130).

⁸⁷ Isaiah Berlin, *Against the current: essays in the history of ideas*, edited and bibliography by Henry Hardy; with an introduction by Roger Hausheer (Oxford: Clarendon Press, 1989), 379.

⁸⁸ Autoritaarsete režiimide ideoloogiates oli kesksel kohal parlamentarismi kui riikide jaoks ebasobiva valitsemisvormi kriitika. Toonitades ühiskondade tervendamise vajadust ei nimeatatud aga ebastabiilsuse tegelikku põhjust – poliitilise kultuuri ja osalusdemokraatia traditsioonide puudumist.

⁸⁹ “Vaimse kultuuri nädal tulemas,” *Postimees* 27.09.1932, 5; “Ülikool ja üliõpilaskond vaimset kultuuri propageerima,” *Postimees* 4.11.1933, 4.

⁹⁰ *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.* (Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936), 5–6.

võimud ise juba sellesuunalise sammu astunud: Läti-Leedu ja Eesti-Läti koolikonventsioonide sõlmimisega (vastavalt 1931 ja 1934) oli riikides vähemusrahvustena elavatele naaberriikide enamusrahvastele omistatud, ehkki piiratud ulatuses, eristaatus. Kultuurikoostööd soodustavate lepete sõlmimist väärtustas ametlik välispoliitika edaspidigi. Näiteks sõlmisid eestlased 1930. aastate teisel poolel kahepoolsed kultuurikoostöö konventsioonid Soome ja Ungariga, kestvalt arutati samalaadse dokumendi alla kirjutamise võimalust ka Rootsiga.

Kõik kolm autoritaarset režiimi esindasid üldisemas plaanis üksikisikute käitumise mõõdukale kontrollimisele-karistamisele suunatud ja kahe maailmasõja vahelises Euroopas rohkelt levinud võimutüübi klassikalist mudelit, nn bürokraatlik-sõjaväelist riigikorraldust.⁹¹ Põhjalikumalt totalitaarseid ja autoritaarseid režiime uurinud Juan José Linz nimetab sarnase bürokraatlik-sõjaväelise riigikorralduse olulisima tunnusjoonena keskendumist siseriiklikele, mentaliteedi kujundamisele, eelkõige opositsiooni sotsiaalse kandepinna vähendamisele ja ametliku poliitika populariseerimisele suunatud ettevõtmistele. Patriotismi, rahvustunde, majandusliku arengu, korra ja sotsiaalse õigluse väärtustamise kõrval väljendub sarnane riigikesksus veel kriitilises suhtumises välismaistesse ideoloogiatesse.⁹²

Nii Eestis, Lätis kui ka Leedus kujunes üheks sobiva mõttelaadi kujundamise vahendiks haritlaste poolt välja pakutud enamusrahvuste etnilist uhkustunnet rõhutavatel kontseptsioonidel põhinevate riiklik-rahvuslikku kultuuri propageerivate kampaaniate läbiviimine. Tulenevalt propaganda valdkonna eripärast võimendati äärmuslikke, nii positiivseid kui ka negatiivseid külgi. Eestis, Lätis ja Leedus konstrueeritud omakultuuri kontseptsioonidele saab ette heita eelkõige lihtsustatud minevikunägemust, mis väljendus näiteks vähemusrahvuste kultuuripärandi alavääristamises ja traditsionalistliku talupojakultuuri idealiseerimises.⁹³

Põhjalikumalt Läti intelligentsi ja autoritaarse režiimi omavahelisi suhteid uurinud I. Zake osundab, et südika tegevuse kõrval uue rahvuskultuuri välja arendamisel ei olnud võimudele lojaalsed Läti haritlased kitsid autoritaarse režiimi kiitmisel: Ulmanise riigipöõret nimetati kolmanda ärkamisaja alguseks, autoritarismi aga poliitilis-vaimseks süsteemiks, ilusaks teostunud unistuseks, Lätist räägiti kui Euroopa taassünni algatajast, ülistamist leidis ka Ulmanise isiksus (Suur Õpetaja, rahvusliku vaimu kehasus, muinas-Läti hinge sepp).⁹⁴

Sarnane haritlaste poolne mittedemokraatlike režiimide ülistamine on 20. sajandile iseloomulik üldisem nähtus. Teravat sotsiaalset närvi omavaid haritlasi kütkestab see, et need rohkem või vähem äärmuslikke ideoloogiad propageerivad režiimid näivad olema võimelised tulema toime senini lahendamatuteks peetud sotsiaalsete probleemide ja vastuoludega. Haritlasi paelub veel autori-

⁹¹ Juan J. Linz, *Totalitarian and authoritarian regimes* (Boulder, Co; London: Lynne Rienner Publishers, 2000).

⁹² Op cit, 164.

⁹³ Mačiulis, *Valstybės kultūros politika*, 287.

⁹⁴ Zake, *Nineteenth-century nationalism*, 101–102, 109.

taarsete režiimide poolt välja pakutud võimalus aktiivselt kaasa lüüa uute ühiskondade peajoonete kavandamisel ja nende ülesehitamisel. Poliitikateadlane Mark Lilla nimetab mittedemokraatlike režiimidega kaasa läinud intelligente *flotüürannlikeks haritlasteks* ja iseloomustab pakutud kaasalöömisvõimalust uute ühiskondade ülesehitamisel *Sürakuusa ahvatlusena*.⁹⁵ Määratlus sisaldab ühtaegu vihjet Platoni ebaõnnestunud katsetele mõjutada türann Dionysiose poliitilisi tõekspidamisi kui ka tõdemust, et haritlasi pimestava teistsuguse mõttelaadi väärtustamisega autoritaarsete ja totalitaarsete režiimide poolt kaasneb ühtlasi range kontroll kehtestatud reeglitest ja mõttemallidest kinni pidamise üle.

Mitmed Eesti, Läti ja Leedu haritlaste suust kõlanud libekeelsed väljendid ja nende välja töötatud rahvusromantilised käsitlused leidsid võimendamist ametliku propaganda poolt. Siiski, nagu on osundanud D. Mačiulis, distantseerusid Leedu võimud end ajakirja *Naujoji Romuva* ümber koondunud radikaalsemalt meelestatud rahvuslikest haritlastest, hoidudes ühtlasi nende soovitatud äärmusliku kallakuga sammude astumisest.⁹⁶ Sarnast võimude mõõdukat rahvuslust ja distantseerumist ametlikust radikaalsema poliitika ajamist soovinud haritlaste rühmitustest märkab ka Eesti ja Läti puhul.

1930. teisel poolel suurenes kolme riigi võimude rahaline toetus loovkultuurile ja rahvusteaduste alastele uuringutele. Üheaegselt rahastamise suurendamisega kasvas riigi poolne kontroll summade jagamise üle, tugevdati ametnike osakaalu kultuurifondide sihtkapitalide otsustajate seas ja alustati uute teadust koordineerivate struktuuride ellu kutsumisega.

Kõik kolm riiki kavatsesid alustada senisest ulatuslikumat teadustegevuse koordineerimist ja võtsid suuna teaduste akadeemiate moodustamisele. Erinevalt Eestist plaanisid Läti ja Leedu teaduste akadeemiad luua etapiviisiliselt, alustades rahvusteaduste alaste uuringute rangemast kontrollimisest. Läti Ajaloo Instituudi (direktor haridusminister Augusts Tentelis, asedirektor Francis Balodis) loomisele (1936) järgnes peagi (1938) ajaloo, keeleteaduse, rahvaluule ja etnograafia valdkondadele keskendunud Antanas Smetona Leedu-uuringute Instituudi (direktor haridusministri asetäitja Kazimieras Masiliūnas, asedirektor Ignas Jonynas) ellu kutsumine. Üheks vahendiks, mille abil püüti teadlaskonda liita uute organisatsioonidega oli riigi rahalise toetuse määra tõstmine, näiteks pakkusid Eesti võimud akadeemilistele seltsidele vastutasuna ühinemise eest vastloodud Teaduste Akadeemiaga rahastamise olulist suurendamist.⁹⁷

Märgatavalt erinesid üksteisest kolme riigi võimude nägemused ja tegevus haritlaskonna poliitikasse kaasamise osas. Eestis autoritaarse riigipöörde järgse *demokraatliku korporativismi* kehtestamise tõttu ette võetud ümberkorraldused, vastupidiselt Lätile ja Leedule, spetsialistide ühenduste tegevust ei

⁹⁵ Mark Lilla, "Sürakuusa ahvatlus," tlk. Märt Väljataga, *Vikerkaar: Eesti Kirjanike Liidu ajakiri* 8/9 (2002): 130–132.

⁹⁶ Mačiulis, *Valstybės kultūros politika*, 261–262.

⁹⁷ Jüri Uljas, *Eesti Kultuurkapital 1921–1941* (Tallinn: Eesti Kultuurkapital, 2005), 130.

puudutanud.⁹⁸ Mitteriiklike ühenduste esindajate valikulise kaasamisega üle-riigilistesse esinduskogudesse (Rahvuskogu 2. Koda, hiljem Riiginõukogu) ja propagandaministeeriumi asemele loodud Informatsioonikeskuse juures ellu kutsuda kavandatud nõuandva kogu – Seltskondliku Tegevuse Nõukogu tegevusse (1940) nende sotsiaalne roll Eestis isegi suurenes.⁹⁹

Lätis anti kutse- ja erialaühendustele sarnane kaasa rääkimise õigus vaid osaliselt. Kahe uue ning senini tegutsenutest enam õigusi omanud kutsekoja (Kutsekoda ning Kirjanduse ja Kunsti Koda) loomisega (1938) said loomeharitlased ja kõrgharidusega spetsialistid võimaluse osaleda riigi kultuuripoliitika kujundamisel.¹⁰⁰ Tõsi, võimalust peaaegu ei kasutatud – Kultuurinõukogu (kahe koja ühisistung ülikooli, konservatooriumi, kunstiakadeemia ja Herderi Instituudi rektorite osavõtul) tuli kokku vaid ühel korral (01.02.39), käsitlemaks poliitika ja teaduse piirimaile jäävat teemat – rahvusliku ajaloo narratiivi kasutamist etnilise identiteedi kujundamisel.¹⁰¹ Kokkusaamine päädis soovituseliga välja anda enamusrahvuse kesksel vaatenurka tutvustav Läti kultuurilugu.¹⁰²

Vahe tegemist suhtumises riigis tegutsenud ühendustesse märkab ka Leedus – *Ühingute ja Seltside Seadusega* (1936) kehtestatud registreerimise nõude täitmine võis mõnikord, näiteks Leedu-Eesti Ühingu puhul, kujuneda pelgaks formaalsuseks (siseministeeriumi administratiivdepartemangu direktori Aleksas Survila allkiri esineb ühingu taotlusel kaks korda: nii ühe selle esitaja kui üksiti ka registreerimisotsuse vastu võtjana), kuid Kaunase Eesti Seltsi jaoks osutus see mitmeid tagasilööke andnud keerukaks ettevõtmiseks.¹⁰³

Sarnaselt Lätile kavandas Leedu haridusministeeriumi kultuuri-departemang 1938. a. sügisel haritlaste piiratud kaasamist riigi kultuuripoliitika välja töötamiseks. Departemangu direktori Vytautas Soblyse selgituste järgi plaanisid

⁹⁸ See endas kaht tänapäevasest vaatevinklist kokku sobimatut mõistet sisaldava termin on siinkohal kasutusel tähistamaks K. Pätsu autoritaarse režiimi sisepoliitilist kurssi ("Riigivanem K. Päts'i kõne riigi- ja omavalitsuste juhtidele," *Vaba Maa* 17.01.1935, 1; L., "Riigi ümberkorraldamise eeskava. Riigivanema kõne riigiaktusel," *Vaba Maa* 18.01.1935, 2). Ühingute ja nende liitude seaduse (1938) alusel kuulusid likvideerimisele poliitilised erakonnad. Seaduses (§ 1) ette nähtud täiendav kutseühingute ja nende liitude korraldust tegevust reguleeriv eriseadus jäi aga välja töötamata (Mati Graf, "Parteideta parlament – VI Riigikogu 1938–1940," *Riigikogu Toimetised* 4 (2001): 185–193).

⁹⁹ Võimude poolset pakkumist osaleda nõuandva kogu tegevuses saab käsitleda kui mõõdukat kompensatsiooni vabariikidele pandud kohustuse eest täita, sarnaselt riigi- ja omavalitsusasutustega, Informatsioonikeskuse otsuseid. (*Riigivolikogu stenograafiliste aruannete lisad 1939/40. I koosseis. VI istungjärk* (Tallinn, 1940), 321–323).

¹⁰⁰ Varem olid ellu kutsutud kaubandus- ja tööstus-, põllumajandus-, töölis- ning ametnike kojad.

¹⁰¹ Koosolekul esinesid ettekannetega haridusminister ja kutsekoja esimees J. Auškaps – *Kasvatuse eesmärgid uuendatud Lätis*, eksharidusminister A. Tentelis – *Läti ajalugu uuemas valguses* ja rahvalauleteadlane K. Straubergs – *Pilte Läti ja Lätimaa kultuuriajaloo* (Dokumentensammlung des Herder-Instituts (DSHI) 100 Knorre, lfd. 7, S. 536).

¹⁰² Ibidem, S. 534.

¹⁰³ Lietuvos centriniis valstybės archyvas (LCVA), f 943, ap 1, b 1, l 36, 40, 194jj.

leedulased, järgides Saksa Kultuurikoja (Reichskulturkammer) tegevuspõhimõtteid¹⁰⁴, loomeliitude esindajaid koondava Kultuurikoja loomist. Läti Kirjanduse ning Kunsti Kojaga sarnase poolriikliku loomeliite ühendava ühenduse loomise katse võeti ette 1939. a. algul ka Eestis.

Väitesse, et Eesti haridusministeerium kavandas Saksa Kultuurikoja laadse struktuuri ellu kutsumist, tasub suhtuda ettevaatusega.¹⁰⁵ Ehkki Eesti võimud uurisid eelnevalt (1938) kultuuridiplomaatia ja välispropaganda alase tegevuse korraldust välismaal¹⁰⁶, piirdusid ellu kutsuda kavandatud Kultuurikoja funktsioonid, erinevalt propagandaministeeriumile allunud Saksa Kultuurikojast, vaid siseriikliku esindustegevusega. Seega saab plaani seostada pigem kultuuri-valdkonna esindusorganisatsiooni ellu kutsumise kavatsusega.

Mitmetahulist enamusrahvuste kesksete riiklik-autoritaarsete ideoloogiate välja töötamise teemat sobib kokku võtma läti ajaloolase Ilgvars Butulis'e välja pakutud ja Eesti ning Leedugi puhul enam-vähem paika pidav periodiseering: 1) peajoonete sõnastamine (mai 1934–1937); 2) ideoloogilise süsteemi loomine, *õige* maailmavaate kasvatamise hoogustumine ja tugeva käe (st. tsentralismi) ning kontrolli propageerimine (1937–oktoober 1939); 3) kriis (oktoober 1939–juuni 1940).¹⁰⁷

Olulisemat erinevust märkab kolme riigi sisepoliitikas vaid viimase, kriisiperioodi puhul. Teistest varem algas see Leedus (Klaipeda loovutamise Saksamaale märtsis 1939). Kolmest riigist leevenes rahvuspoliitika enam Lätis, kus jõuti koguni baltisakslaste omakultuuri aktsepteerimiseni (1940). Naabritest järjekindlamalt õnnestus kriisi perioodil senist ideoloogilist kurssi järgida valitsemisel uuele põhiseadusele (1938) tuginenud Eesti võimudel.

1.3. Liitumine lääne kultuuriruumiga

Noortel riikidel tuli, kõrvuti omariikluse toimimiseks vajalike ümberkorralduste ellu viimise ja ühtsustunde aluseks oleva riiklik-rahvusliku kultuuri põhiseisukohtade väljatöötamisega, tegelda veel riigi välise kuvandi loomisega. Väljapoole suunatud tegevustes keskenduti eelkõige omariikluse kehtestamist õigustava kultuurilise identiteedi demonstreerimisele, kuid võidelda tuli ka välismaal ulatuslikult leviva moonutatud ja väära infoga. Näiteks on ennast Saksamaal täiendanud Tartu Ülikooli lastehaiguste dotsent Aadu Lüüs hiljem meenutanud, et sakslased kujutasid *meid eestlasi ja meie noort riiki kaunis metsikuna ette*, heites ette rahvuskaaslaste eemale tõrjumist ülikoolist ja ühe saksa rahvusest arsti tapmist revolutsiooni ajal Riias.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Mačiulis, *Valstybės kultūros politika*, 284.

¹⁰⁵ Karjahärm ja Sirk, *Vaim ja võim*, 295.

¹⁰⁶ EAA f, 957 n, 13, s 724, l 198–199.

¹⁰⁷ https://lv.wikipedia.org/wiki/Autorit%C4%81rais_K%C4%81r%C4%Bca_Ulma%C5%86a_re%C5%BE%C4%Abms, 01.08.2015.

¹⁰⁸ Aadu Lüüs, *Tartus ja Roots: eluradadel nähtut, kuuldut, meespeetut* (Stockholm: EMP, 1959), 60.

Kirjeldatud välismaal valitsenud usaldamatus võõramaalaste suhtes oli siiski ajutine ja tingitud riikidevahelistest vastuoludest. Maailmasõja järgselt valitsesid otseselt sõjas osalenud Lääne- ja Ida-Euroopas keerukad olud: riikide majandusi, eriti tööstust, tabanud sõjapurustused tõid paljude jaoks kaasa hirmutunde tuleviku ees. Lõhestunud oli isegi kunagine ühtne poliitiline maastik – riigid jagunesid võitjateks ja kaotajateks, nende vahele jäid kontinendi sisese puhvertsoonina uued riigid. Mõtlejate arvates tähendas sarnane killustumine kultuurikriisi, taganemist mõistuspärasest käitumisest ja juurdunud veendumusest, et Euroopa riike liidab sarnane modernistlik läänelik kultuur. Viimase tähenduses mõisteti eelkõige valgustusfilosoofiale tuginevaid rahvusüleseid ja üldisi väärtushinnanguid, ühist vaimset pärandit.

Sõjajärgsel ajajärgul tooni andnud šovinism väljendus isegi teaduses – Saksamaa esindajaid ei lubatud osaleda rahvusvahelise teadlaste organisatsiooni International Research Council, tänapäevase Rahvusvahelise Teadusorganisatsioonide Liidu (IRU) eelkäija (1919), töös. Teadlaste ühenduse laialiminek (1926) tõestab, et vastuseisust ei saanud kasu kumbki – ei võitjate ega kaotajate pool.¹⁰⁹

Tõsi, kõlas ka mitmeid optimistlikumaid arvamusi. Näiteks võttis sõjajärgses Euroopas ringreisi kestel nähtu kokku Hermann v. Keyserling, väites, et põhjustatud kultuurikriis oli iseloomult ajutine, vana tüüpi rahvusluse ja imperialismi kriis. Ta arvas, et ajastule, mil ülekaalus on madalad ja allasurutud impulsid järgneb rahu ja stabiilsuse ajajärk. Kasutades enda väljatöötatud terminoloogiat arvas Keyserling optimistlikult, et konflikt lõppeb jõu, mida ta iseloomustas kui *universaalset elujõudu* (sõna-sõnalt *telluursete jõudude*), võiduga.¹¹⁰

Mitmed 1920–1930. aastate prominentsed mõtlejad (Johan Huizinga, H. v. Keyserling, Thomas Mann, Oswald Spengler jt.) rõhutasid vajadust vastuseisust jagu saada, olles arvamusel, et Lääne-Euroopa ühiskond ei suuda üle elada järgmist riikidevahelist konflikti, mille lähteid nähti agressiivsete ja revanšistlike ideoloogiate esilekerkimises 1930. aastate Saksamaal ja Venemaal.

Veendumust, et kultuurikontaktide edendamine vähendab rahvaste ja kultuuridevahelisi vastuolusid jagasid ka Rahvasteliidu asutajad. Ühendus võttis ette katse taastada purunenud Euroopa kultuuri ühtsust ja kutsus ellu nägemust vaimsest koostööst kui uuest Euroopat ühendavast ristiusu sarnasest jõust¹¹¹ propageerinud Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni.¹¹² Rahvasteliidu

¹⁰⁹ A. G. Cock, "Chauvinism and internationalism in science: the International Research Council, 1919–1926," *Notes and records of the Royal Society of London* 37, no. 2 (1983): 249–288.

¹¹⁰ Hermann von Keyserling, *Das Spektrum Europas* (Heidelberg, 1928), 459–460; vt. ka: Richard Kuehnemund, "German prophets of doom and hope," *Journal of the history of ideas* 3, no. 4 (1942): 455–456.

¹¹¹ Peeter Tarvel, "Vaimse koostöö ülesandeid nüüdisajal," *Looming* 5 (1938), 558; ära-trükk: Peeter Tarvel, *Demokraatia tulevik*, koost. Toomas Karjahärm ja Hando Runnel (Tartu: Ilmamaa, 2002), 132–133.

¹¹² Nimetuse tõlkimisel erinevatesse keeltesse kasutati teinekord ka terminit *komitee*. Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni tekkimist ja tegevust on põhjalikumalt käsitlenud arhiivimaterjalidele tuginedes Daniel Laqua (Daniel Laqua, "Transnational intellectual cooperation, the League of Nations, and the problem of order," *Journal of global history* 6

peaassamblee esimesel istungil kiideti heaks resolutsioon *Vaimse töö koordineerimisest* ja moodustati 12 liikmeline komisjon, mis pidi järgmiseks istungiks välja töötama selgepiirilised soovitusel riikidevahelise ühistevõtte alustamiseks.¹¹³ Viimase puhul tuli, nagu osundas Rahvasteliidu Nõukogu president Léon Bourgeois (1921), erilist tähelepanu pöörata rahvuslike tunnete **riivamise vältimisele**, sest

haridussüsteemid, teaduslik või filosoofiline uurimistöö võivad anda suurepäraseid rahvusvahelisi tulemusi, kuid nad ei käivitu ega ei edene juhul kui nad pole põimitud sügava rahvusliku tundlikkusega (League of Nations Official Journal 1921, pp. 1105).

Alul Londonis, hiljem Genfis igal aastal nädalaks ajaks kogunenud 15 liikmelise Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni liikmed nimetas ametisse Rahvasteliidu nõukogu.¹¹⁴ Selle apoliitilise, erinevate riikide prominentsemaid haritlasi koondanud ühendusena tegutsenud komisjoni (ainsa Baltimaade esindajana valiti 1938. a. komisjoni liikmeks Läti Ülikooli rektor Mārtiņš Prīmanis) nägemuses tähendas vaimne koostöö keskendumist riikide kultuurilise arengutaseme ühtlustamisele ja vähem arenenud ning sõjas kannatanud riikide abistamisele.

Ühenduse teiseks tegevussuunaks oli vastastikusel austusel tugineva kultuurisuhtluse edendamine ja uue maailmapoliitikaga sarnaste üldisemate rahvus-

(2011), 223–247). Sama teema on Laqua uurimuses mitte kasutatud ametlike trükiste (sh ajakirjad *League of Nations. Official Journal* ja *Coopération intellectuelle*) alusel lahti kirjutatud veel käesoleva uurimuse autor (Rämmer, “Intellectual partnership,” 109–137). Uuritud on veel Aasia riikide osalemist vaimse koostöö liikumises (Takashi Saikawa, “From intellectual co-operation to international cultural exchange: Japan and China in the International Committee on Intellectual Co-operation of the League of Nations, 1922–1939” (Dokoritöö, Heidelbergi Ülikool, 2014), urn:nbn:de:bsz:16-heidok-202945, 04.05.2015). Ilmunud on ka mitmeid Rahvasteliidu tegevust käsitlevaid uurimusi (vt. näiteks Martyn Housden. *The League of Nations and the Organization of Peace* (London; New York: Routledge, 2014).

¹¹³ Tähelepanu pööramist riikidevahelise kultuuri- ja haridussuhtluse valdkonnale soovitas Prantsusmaa Rahvasteliidu Ühendus 1920. aasta suvel Rahvasteliidul peasekretärile saadetud kirjas. Prantslased pidasid vajalikuks Rahvusvahelise Tööorganisatsiooniga (ILO) sarnase, alaliselt tegutseva Vaimse Lähikäimise ja Hariduse Organisatsiooni (Office for Intellectual Intercourse and Education) ellu kutsumist, ning olid välja töötanud ka uue ühenduse põhikirja kavandi (*League of Nations. Official Journal* 1920, 445–451). Veelgi varem, Esimese maailmasõja eel oli ulatuslikuma kultuuri- ja hariduskoostöö alase ühistevõtte alustamist kavandanud Nobeli rahupreemia laureaadi Henri La Fontaine ja Paul Otlet asutatud (1907) Rahvusvaheliste Ühenduste Kesbüroo (Central Office of International Associations), tänapäevase Rahvusvaheliste Liitude Liidu (Union of International Unions) eelkäijasse kuulnud ühendused (*League of Nations. Official Journal* 1921, 1106–1110).

¹¹⁴ Komisjon koondas erinevate riikide prominentseid haritlasi, enim tuntumatest nime- tagem prantsuse filosoofi Henry Bergson’i, saksa füüsikut Albert Einstein’i, prantsuse poliitikut ja ajaloolast Édouard Herriot’i, tšehhi ajaloolast Josef Šusta’t, rootsi radioloogia- teadlast Gösta Forssell’i, poola-prantsuse füüsikut Marie Curie-Sklodowska’t, Hollandi kultuuriloolast J. Huizinga’t, saksa kirjanikku T. Mann’i, Briti klassikalist filoloog, kirja- nikku ja tõlkijat Gilbert Murray’d, šveitsi teadlast ja kirjanikku Gonzague de Reynold’i.

vahelise kultuurikoostöö universaalsete põhimõte ja normide kehtestamine. Ehkki lepingutele alla kirjutamine oli vabatahtlik, ühinesid riigid nendega tarmukalt. Eesti ratifitseeris vähemalt 52 erinevat ülemaailmset konventsiooni, lepingut ja deklaratsiooni, ühinedes seeläbi tähtsamate kultuurilist koostööd reguleerivate dokumentidega. Neli neist seonduvad otseselt kultuurikoostöö ja vaimse koostöö organisatsiooni tegevusega.

Rahvusvaheline konventsioon rahvuslike ajalooliste ja kunstiliste muinsusvarade kaitseks seadis eesmärgiks kultuurivarade päästmise hävingust. See puudutas eelkõige riikidevahelise teabevahetuse parandamist, takistamaks muinsusvarade väljavedu koloniaalmaadest, kultuuriväärtuste registrite loomist ja seadusvastaselt riigist välja viidud varade tagastamist. Eesti esindajaks Rahvusvahelisse Monumentide Komisjoni määras riigivanem välisminister Karl Selteri ettepanekul haridusministeeriumi teaduse- ja kunsti osakonna juhataja Gottlieb Ney.¹¹⁵

Kasvatustliku iseloomuga filmide rahvusvahelise leviku hõlbustamise konventsioon, mis töötati välja Roomas tegutsenud Rahvusvahelise Kasvatustliku Kino Instituudi poolt, käsitles rida meetmeid soodustamaks rahvusvahelist õppefilmide vahetamist, nagu nende tollimaksust vabastamine, tehniliste parameetrite ühtlustamine ja teabelevi parandamine. Eesti ratifitseeris kokkuleppe vaatamata majandusministeeriumi vastuseisule. Viimast põhjustas kartus, et õppefilmide tollimaksust vabastamist võidakse kuritarvitada ja leiti kasulikumat olevat jätkata vanamoodi – tollidest vabastamine toimus majandusministeeriumi poolt haridus- ja sotsiaalministeeriumi ettepanekute alusel.¹¹⁶ Sama kokkuleppe ratifitseerisid ka Läti ja Soome.

Rahvasteliidu täiskogu poolt loodi 1937. a. komisjon välja töötamiseks ulatuslikumat raadioalast ühistegevust käsitlevat dokumenti – *Rahu huvides raadiolevi kasutamise rahvusvahelist konventsiooni*. Lepe nägi ette ulatuslikku Rahvasteliidu ideede, rahuliku koosseksisteerimise ja vägivallavabade rahvusvaheliste suhete propageerimist (loengud, reportaažid, muusika ja saadete vahetus). Olgu öeldud, et raadio oli selleks ajaks saavutanud populaarsuse ka Eestis, Lätis ja Leedus – raadioloa omanike arv kasvas riikides kiiresti (kuulamislubade ja elanikkonna suhtarv 1939.a. moodustas vastavalt 86 000/1 134 000, 134 900/1 995 000 (01.12.1938), and 59 393/2 42 1570).¹¹⁷

¹¹⁵ ERA, f 957, n 13, s 724, l 103–104.

¹¹⁶ EAA, f 957, n 13, s 399, l 22–23, 29.

¹¹⁷ Ametlikule statistikale tuleb juurde arvata ka nn *jänesed*, st kuulamisluba mitte omanud kuulajad. Kuigi raadiojäneste arvu kohta täpsed andmed puuduvad, on arvatud, et Eestis oli ametlikult registreerimata ja kuulamisluba omavate raadiokuulajate arv enam-vähem võrdne (Ivar Triikkel, *Ringhääling eile ja täna* (Tallinn: Valgus, 1977), 50). Rahvaarvud on võetud CIA eelkäija, USA Strateegiliste Teenistuste Valitsuse (US Office of Strategic Services) Teise maailmasõda ajal (1944) koostatud aruandest "*Wartime Population Changes in Areas Incorporated into the Soviet Union in 1939–1940*," http://www.lituanus.org/1981_3/81_3_07.htm, 03.10.2009; kuulamislubade puhul tuginetakse allikatena: Triikkel, *Ringhääling eile ja täna*, 40; http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/45-73-VESTUREKruks-Radio.pdf, 01.10.2009, <http://www.zilionis.lt/history/rproblem.htm>, 01.10.2009.

Asjaolu, et kokkuleppe väljatöötajate hulgas olid Esimese maailmasõda järgse maailma poliitilise korralduse (New World Order) üks kavandajaist, mõjuka Kuningliku Välispoliitika Instituudi (Chatham House) üks juhtfigure Alfred Zimmern ja Rockefelleri Fondi Euroopa esindaja Tracey M. Kittredge näitab, et ei piiratud vaid selle oma ajast ette ruttavalt kava väljatöötamisega, vaid samas aegselt üritati sellele leida ka rahvusvahelisi rahastajaid.¹¹⁸

Rahvusvaheline Vaimse Koostöö Komisjon rõhutas kooliõpikutes naaberriike puudutava informatsiooni objektiivsuse ja tolerantsuse tähtsust keskse riikidevahelise üksteisemõistmist parandava tegurina esmakordselt 1925. a.; 1935. a. töötas Rahvusvaheline Vaimse Koostöö Instituut välja nii vastavate riikidevaheliste kokkulepete kui ka rahvusvahelise deklaratsiooni tekstid. Rea riikide vastuseisu tõttu ühtsete õpikute objektiivsuse kontrollimiseks kasutatavate praktikate välja töötamisele kahepoolsetel lepetel tugineva süsteemi ülesehitamine siiski ebaõnnestus.

1937. a. oktoobris Genfis alla kirjutatud *Ajalooõpikuid ja -õpetamist käsitlev rahvusvaheline deklaratsioon* (*The Declaration on Teaching History / Revision of School Text-books*) rõhutas vajadust välisriikide ajaloo õpetamisel järgida tolerantsust. Olgu öeldud, et Eesti oli ühest seitsmest kokkuleppe heaks kiitnud riigist (lepingu ratifitseerisid veel Soome, Norra, Rootsi, Holland, Belgia ja Kreeka). Kuigi Läti ja Leedu kokkuleppega ei ühinenud on kõigi kolme riigi tegevust kooliõpikute sisu ühtlustamisel hinnatud edukaks.¹¹⁹

Rahvusvahelisele Vaimse Koostöö Kokkuleppele (*The International Act concerning Intellectual Cooperation*) kirjutasid 1938. a. alla 45 riigi esindajad. Dokument rõhutas vaimse koostöö liikumise sõltumatust päevapoliitikast ja täpsustas organisatsioonilist ülesehitust – olulisimate struktuuridena leidsid nimetamist rahvuslikud komisjonid ja Rahvusvaheline Vaimse Koostöö Instituut. Sõja puhkemise tõttu jäi see lepe enamiku maade parlamentide poolt ratifitseerimata, peagi peatus ka Rahvusvahelisele Vaimse Koostöö Komisjoni ja selle sekretariaadi tegevus. Ehkki Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Instituudi direktor Georges Bonnet oli 1939. a. septembris sunnitud vallandama enamuse töötajaskonnast, jätkas instituut kultuurisuhtluse koordineerimist kuni 1946. a. lõpuni, mil andis volitused üle UNESCO-le.¹²⁰

Balti riikidest ratifitseeris lepingu ainsana Läti, teised ei suutnud leida rahalist katet Pariisi Instituudi ülalpidamiskuludeks. 9. Balti riikide välisministrite konverents Kaunases (1939) otsustas, et riigid nõustuvad Pariisi kokkuleppe

¹¹⁸ Jo-Anne Pemberton, "Towards a new world order: a twentieth century story," *Review of International Studies* 27 (2001): 265–272; D. C. Watt, "Every war must end: war-time planning for post-war security, in Britain and America in the wars of 1914–18 and 1939–45. The roles of historical example and of professional historians," *Transactions of the Royal Historical Society. 5th Series* 28 (1978): 159–173.

¹¹⁹ *A handbook for the improvement of textbooks and teaching materials as aids to international understanding* (Paris: UNESCO, 1949), 34.

¹²⁰ "Judgment No. 16 of the Administrative Tribunal of the International Labour Organization," <http://www.ilo.org/public/english/tribunal/fulltext/0016.htm>, 14.09.2009.

ratifitseerimise korral maksuma Vaimse Koostöö Instituudi toetuseks minimaalset liikmemaksu, 750 kuldfranki riigi kohta aastas.¹²¹

1.4. Kokkuvõte

Valgustusajastul alanud mõiste *kultuur* kasutamine sotsiaalseid muutusi ise-loomustava terminina tõi kaasa kogukondade vaimse ühtsuse üldisema väärtustamise, mis päädis sootsiume ühiskondadeks liitvate tegurite ümber hindamisega. Senise riigikeskse rahvuse kontseptsiooni asendumine uue nägemusega vaimsel ühtsusel põhinevast sootsiumide ülesest identiteedist võimaldas alustada omakultuuride konstrueerimist ka tiitelrahvaste staatust mitte omanud rahvastel. Mõiste kultuur kasutusele võtmine tähistamaks universaalseid ja inimühiskonnale omaseid väärtusi ning rahvastliku sotsiaalse mobiilsuse hüppeline suurenemine 19. sajandi lõpul võimaldasid, täiendavalt, alustada ka ulatuslikuma mitteametliku rahvusvahelise ühistegevusega.

Lääneliku kultuuriorientatsiooniga kõrgkultuuri ülesehitamine oli Tsaari-Venemaa lagunemise tulemusel iseseisvunud Eesti, Läti ja Leedu jaoks riiklikult oluline ülesanne, mille täitmist tõlgendati kätte võidetud omariikluse põlistamisena. Põhirahvuste kesksete kõrgkultuuride ülesehitamisel saab eristada kaht etappi. Haridusministeeriumides töötanud haritlaste eestvedamisel kesken-
duti omariikluse esimestel poolteisel kümnendil valdavalt omakultuuride välja arendamisega seotud tegevuste toetamisele. Enamusrahvuste kesksete rahvuskultuuride välja arendamisele suunatud tegevused piirdusid valdavalt haritlaste ringkondadega, ulatuslikumate omakultuuri propageerivate ettevõtmiste korraldamisega (Eesti Nädal) alustati alles perioodi lõpul (1934).

1930. aastate teisel poolel, peale autoritaarsete režiimide kehtestamist kõigis kolmes riigis, tuli omakultuuride arendamisel juhinduda ametliku ideoloogia seisukohtadest. Teiselt poolt, autoritaarsete režiimide ideoloogiliste süsteemide välja töötamine olnuks võimatu ilma haritlaste kaasa löömiseta. Vastukaaluna lojaalsuse eest suurenes loovkultuuri valdkonna ja etnokesksete teadusalade riiklikku rahastamine, kuid ühtlasi kasvas ka võimude poolne kontroll summade jagamise üle.

Uute kõrgkultuuride ülesehitamist alustades tuginesid haritlased varasemast universaalsete rahvajuhtidena tegutsemise ajast pärinevale idealistlikule nägemusele iseseisvunud Eesti, Läti ja Leedu automaatsest kuulumisest lääne kultuuriruumi. Asudes kontakte looma välismaa asutuste ja haritlastega pörkusid aga kolm noort Balti riiki kokku ootamatu raskusega – Lääne-Euroopa riikide poolse passiivsusega sidemete arendamise osas tsaari-Venemaa lagunemisel tekkinud uute riikidega. Kultuurikriisi üle elav Euroopa oli Esimene maailmasõda järgselt jagunenud võitjateks ja kaotajateks, taganetud oli kehtvamalt jagatud veendumusest, et riike liidavad valgustusfilosoofiale tuginevad rahvus-ülesed ja üldised väärtushinnangud ning ühine vaimne pärand.

¹²¹ ERA, f 1108, n 5, s 918, l 205–208.

Usaldamatust alles sõltumatuse saavutanud riikide suhtes näitasid üles isegi välismaa akadeemilised ringkonnad, kes pidasid kolleegidena võrdseteks vaid üksikuid juba rahvusvahelist tunnustust omanud Eesti, Läti ja Leedu teadlasi. Kujunenud olukorras pidasid riigid väga oluliseks kaasa löömist kultuuri- ja hariduskontaktide arendamisel võrdsuse põhimõtete järgimist propageerinud rahvusvahelise vaimse koostöö liikumise kavandatud tegevustes. Paraku seisid kolm riiki peagi silmitsi tõdemusega, et ehkki rahvusvaheline liikumine käsitles vaimset koostööd ristusu sarnase uue Euroopat ühendava jõuna oli ta veel liig nõrk viimaks ellu kavandatud ulatuslikumat ühistegevust ja abistamaks sõjas kannatanud riike.

Lääneliku kultuuriorientatsiooniga kõrgkultuuri välja arendamise ülesanne täideti nii Eestis, Lätis kui ka Leedus peajoontes 1930. aastate alguseks. Rahvus-ülikoolide kümnenda tegevusaasta tähistamise pidustuste käigus tõdeti kõigis kolmes riigis, et uutele nõuetele vastav haridusasutuste võrgustik on üles ehitatud, enamusrahvuste keeled omandanud kõrgharidus- ja teaduskeelte staatuse, ning humanitaaralade esindajate poolt välja töötatud enamusrahvuste etnilist eneseteadvust väljendanud kontseptsioonid. Kõigi nende tegevuste puhul omas edu saavutamisel kaalukat rolli osalemine ulatuslikumas rahvusvahelises ja Balti- ning Läänemeremaade vahelises ühistegevuses.

2. PIIRKONDLIK KULTUURI- JA HARIDUSKOOSTÖÖ

Bulduri konverentsil (1920) välja töötatud ulatuslikuma ühistegevuse arendamise kavad nägid ette astuda, lisaks poliitilisele koostöö kavandamisele, samme ka majandusliku, sõjalise ja kultuurilise ühistegevuse arendamiseks. Koostöö keskseks eesmärgiks seati siiski, sarnaselt varasemate kokkusaamistega, julgeolekugarantiide välja töötamine. Poliitilise ühistegevuse alustamist tabanud tõrked tõid kaasa kavandatud koostöö seiskumise teisteski valdkondades, sest suuresti veel kujutluse tasemele jääva piirriikide vahelise koostööregiooni ellu kutsumine olnuks jõukohane olnud vaid liitriigile.

Piiririikide vahelise koostööpiirkonna ellu kutsumist raskendas märgatavalt parasjagu aset leidnud kunagiste suurriikide kesksete ühistegevuse regioonide ümbervormumine Läänemere piirkonnas. 1920. aastatel valitses pikemat aega ebaselgus, kas Eesti ja Läti kuuluvad iseseisvate riikidena Põhjamaade koostööpiirkonda, või moodustavad koos mõne saatusekaaslastest naaberriigiga eraldi seisva regiooni. Kunagiste Läänemere kubermangude aladel tekkinud Eesti ja Läti alustasid omavahelist ühistegevust kaitse- ja liiduleppe sõlmimisega (1921), kuid piiririikide piirkondlik staatus hakkas selguma alles kümmekond aastat hiljem.

Leedu ja Poola konflikti tõttu võtsid vennasrahvaga ulatuslikumat läbikäimist jätkata soovinud lätlased ette ainulaadse kahe riigi vahelise sõprusühingute tasandi koostöö kavandamise. Algselt üldisema kultuuridiplomaatia edendamisega piirdunud ettevõtmised asendusid peagi, Põhjamaades tegutsenud Põhjala Ühenduste eeskujul, kavakindla ühistegevusega kahe riigi vahelise läbikäimise arendamiseks. Kultuurisuhtluse edendamise kõrval kujunes sõprusühingute teiseks keskseks tegevussihiks Eestit, Lätit, Leedut ja Soomet ühendava Balti Liidu kava realiseerimise propageerimine.

Ühistegevust koordineerinud Läti-Leedu koostööbüroo ja esinduslike foorumitena koos käinud Läti-Leedu kongresside osalejaskonda üritati kaasata ka eestlasi, kuid ettevõtmised ebaõnnestusid kuni Balti poliitilise koostööpiirkonna vormumiseni (1934). Ebaedu saab seletada ühelt poolt poliitiliste teguritega, teisalt aga asjaoluga, et peale Eesti ja Läti eemale jätmist Põhjamaade koostööpiirkonnast oli Rootsi võtnud suuna tihedama kultuurilise läbikäimise arendamisele eestlaste ja lätlastega. Vaatamata asjaolule, et vormiliselt oli tegemist mitteametliku kursiga, suutsid suhtluse arendamist vedanud nimekad haritlased märkimisväärselt kaasa aidata Eesti ja Läti ning Põhjamaade vahelise läbikäimise arendamisele.

Balti poliitilise koostöö piirkonna vormumisega kaasnes leedulaste soov senisest ulatuslikuma kultuurilise läbikäimise arendamiseks nii regiooni siseselt kui ka Põhjamaadega. Ulatuslikuma läbikäimisega sooviti alustada võimalikult kiiresti ja suhtluse aluseks, sarnaselt Balti Ententega, peeti otstarbekaks võtta Rahvasteliidu poolt aktsepteeritud koostöö põhimõtted.

Leedulaste nägemuses omistati kultuurisuhtluse aluste välja töötaja roll piirkondlikele rahvuslikele vaimse koostöö komisjonide konverentsidele. Seega

soovisid leedulased uues ja veel vormumisel olevas Balti koostööpiirkonnas ainulaadse ja vormilt isegi Põhjamaadest keerukama kolmetasandilise kultuuri-koostöö arendamist (kutse- ja erialakoostöö, sõprusühingud ning vaimse koostöö komisjonid). Uus ja maailmas ainulaadne tippharitlaste piirkondlik koostöötasand võimaldas ära kasutada Rootsi ja Soome haritlaste aktiivsust sidemete arendamisel ning kaasata neid ekspertidena valdkondlike Balti ja ulatuslikumate Balti- ning Põhjamaade vaheliste koostöökavade välja töötajate hulka.

Käesolevas peatükis käsitletakse lähemalt: 1) kuidas vormus nägemus Balti koostööpiirkonnast; 2) kuidas tekkis nägemus piiririikide haridus- ja kultuuri-koostööpiirkonnast; 3) miks kutsuti ellu sõprusühingud ja rahvuslikud vaimse koostöö komisjonid; 3) missugused olid nende kahe koostöötasandi visioonid kultuurisuhtluse edasiste arengusuundade osas. Nimetatud küsimuste kõrval võetakse lähema vaatluse alla Bulduris (1920) heaks kiidetud piiririikide vahelise kultuuri- ja hariduskoostöö arendamise kava, selle realiseerimisega seotud tegevused ja sõprusühingute ning rahvuslike vaimse koostöö komisjonide teke ja tegevus piirkondliku kultuurikoostöö edendamisel.

2.1. Balti poliitilise koostöö piirkonna ellu kutsumine

Balti Liidu ellu kutsumise võimatuks teinud Leedu-Poola konflikt tõi kaasa, lisaks Bulduris kavandatud ühistevõime soiku jäämisele, ka üldisema tagasilöögi uue Balti koostööpiirkonna konstrueerimisel. Jätkates kaasa löömist Balti Liidu ellu kutsumise katsetes sõlmisid Eesti ja Läti, kunagiste tsaari-Venemaa Läänemere (Balti) kubermangude aladel tekkinud uued riigid, vältimaks *poliitiliseks tolmuks* muutumist, omavahelise ametliku koostöö leppe. Dokumendi teksti koostanud Ants Piip on hiljem selgitanud, et *Eesti ja Läti kaitse- ja liiduleping* oli sisult paljuski identne Rahvasteliidu egiidi all sõlmitud Väikeliidu riikide vaheliste julgeolekulepetega.¹²²

Vaatamata piiririikide vahelise ühistevõime alustamise ebaõnnestumisele olid Eesti ja Läti seisukohal, et uue Balti riikide koostööpiirkonna ellu kutsumise katseid on vajalik jätkata. Arvestades mõiste *balti* suuresti virtuaalset olemust ja selle kasutamist geograafilist erinevate piirkondade ühtsuse tähistamiseks – iseloomulike näidetena nimetagem termineid *balti* hõimud ja *baltisaksa* provintsid – oli tegemist ülimalt keeruka ülesandega. Lahenduse leidmine küsimusele, kas Balti koostööpiirkonda peaks kolmanda riigina kuulma Soome või Leedu kujunes teema mitmetahulisuse tõttu aega nõudvaks. Eestlased ja lätlased soovisid vennasrahvaste kaasamist ühistevõimesse, kuid tihedama läbikäimise arendamine leedulastega nõudnuks selgepiirilise seisukoha võtmist Leedu-Poola konflikti osas.

Lühemat aega Tartus geograafiaprofessorina töötanud Mihály (Michael) Haltenberger tuli uurimuses *Kas Baltimaad kuuluvad Ida-, Põhja või Kesk-*

¹²² Ants Piip, "Eesti ja Läti," *Akadeemia* 4 (1937): 210, 213.

Euroopasse? (Gehört das Baltikum zu Ost-, Nord- oder zu Mitteleuropa?) välja raskelt realiseeritava soovitusena kutsuda uus Balti koostööpiirkond ellu Eesti, Läti ja Soome vahelisena. Kuigi Haltenbergeri uurimus eestlaste, lätlaste ja soomlaste seas märkimisväärset tähelepanu ei leidnud, kandusid selles sisaldunud seisukohad üle Rootsi geograaf Sten de Geeri Baltoskandia kontseptsiooni (1928). Tuginedes Haltenbergeri argumentatsioonile väitis de Geer, et Läänemere idakalda uutest riikidest kuuluvad Põhja-Euroopa koostööpiirkonda vaid kunagiste Balti kubermangude aladel asunud Eesti ja Läti.¹²³

Eesti ja Läti kõhklused kas võtta suund ühistegevuse arendamisele Leedu või Soomega lõpetas kahe riigi ametlike Põhjamaade poliitilise koostööpiirkonnaga liitumise taotluste tagasi lükkamine (1928).¹²⁴ Kuna Soome oli Põhjamaade koostööpiirkonnaga ühinenud juba varem (1924) tuli edaspidi poliitilise koostöö piirkonna ellu kutsumisel võimaliku partnerina arvesse vaid Leedu.

Skandinaaviamaade ühistegevust koordineerinud rootslased üritasid Eesti ja Läti välja jäämist Põhjamaade poliitilise koostöö piirkonnast kompenseerida tihedama kultuurisuhtluse kaudu Läänemere idakalda riikidega. Tihenend kultuurisuhtlus innustas omakorda haritlasi arendama Balti- ja Põhjamaade kultuurikontaktide edendamisele suunatud tegevusi. Mitmesugustest koostööd edendanud ühendustest kujunesid olulisemateks *Akadeemilise Eesti-Rootsi Seltsi* tegevus üldisema kultuurisuhtluse arendamisel ning *Kommittén för baltiskt samarbete* poolt Stokholmi ülikooli juures korraldatud iga-aastased kolme-kuulised Balti Instituudi nimelised kursused 1931–1939.

Varasemast selgem nägemus Läänemeremaade ühispiirkonnast, sai omakorda oluliseks Eesti, Läti ja Leedu omakultuuride arendamist mõjutanud teguriks. Eesti, Läti ja Leedu haritlaste ulatuslikum läbikäimine Rootsiiga tõi kaasa Läänemere keskse vaatenurga sisse võtmise uute rahvuskultuuride aluseks olnud narratiividesse ja etnokeskuse vähenemise.

Eesti ja Läti vahelisest ametlikust ühistegevusest kõrvale jäämist korvas leedulaste jaoks mõneti mitteriiklikul tasandil arenenud koostöö hõimurahva lätlastega. Lätlaste esimene katse (1923) kaasata *Balti Ühtsuse Ühingu* ellu kutsumise kaudu kahe vennasrahva vahelisse ühistegevusse ka eestlased ebaõnnestus.¹²⁵ Kümme aastat hiljem (1933) võtsid lätlased ette uue sarnase vabaühenduse loomise katse. Kuigi Riias ellu kutsutud Balti Uniooni (Liidu) Ühingu tegevuspiirkond piirdus Lätiga kuulus selle liikmeskonda mitmeid nimekaid Eesti ja Leedu ühiskonnategelasi.

Balti Uniooni Ühingu (1933–1935) peamiseks tegevuseks kujunes avalike koosolekute korraldamine, kus üritati jätkata Balti Liidu konverentsidel alustatud Eesti, Läti ja Leedu vahelise koostööpiirkonna ellu kutsumise kava välja

¹²³ Sten De Geer, "Das geologische Fennoskandia und das geographische Baltoskandia," *Geografiska Annaler* 10 (1928): 136.

¹²⁴ Hackmann, "From objekt to subject," 423.

¹²⁵ Lehti, *A Baltic League as a construct of the new Europe*, 498. Ühenduse on nimetus ligikaudne, originaaltekstis esineb see ingliskeelsena (*The Association for Promoting Baltic Unity*). Nimetuse eesti või läti keelse variandi kindlaks tegemine kujunenuks liig aega nõudvaks.

töötamist. Kuna Balti Liidu ellu kutsumise katsed olid lõppenud, nagu on osundanud *The Annales of the American Academy of Political and Social Science* avaldatud artiklis A. Piip¹²⁶, Saksamaa ja Venemaa vastuseisu tõttu, peeti juba enne uue ühenduse ellu kutsumist oluliseks toonitada selle patsifistlikku ja üldhumanistlikku iseloomu. Ühenduse peasekretär, diplomaat Kārlis Ozols toonitas Kuningliku Välispoliitika Instituudi (Royal Institute of International Affairs) välja antud mainekas ajakirjas *International Affairs* selle tegevussihina Rahvasteliidu välja töötatud riikidevahelise suhtluse põhimõtteid (loobumine jõu kasutamisest riikidevahelistes suhetes, kollektiivse julgeolekusüsteemi loomine ja vastastikune abi agressiooni korral, tuginemine majanduskoostöö arendamisel pariteetsusele ja vastastikusele austusele) järgiva piirkondliku koostöö edendamist.¹²⁷

Uue ühenduse ametlikus programmis (põhiprintsiibid) rõhutati, et selle keskseks eesmärgiks on *aktiviseerida meie ja naabrite kooskõlastatud organiseeritud tegevust* eesmärgiga kutsuda ellu alul Balti ning seejärel ka Balti- ja Põhjamaade vaheline koostööpiirkond (sõnasõnalt: *Lāti, Eesti ja Leedu liidu loomine tuleb lugeda loomulikuks ürgalguseks suuremale liidule Balti mere ümber*).¹²⁸

Seisukoha etapiviisilisest liikumisest ulatuslikuma Balti- ja Skandinaavia-maade koostöö suunas sõnastas esmakordselt Läti-Leedu Ühing 1929. a. Nagu toonitas Balti Uniooni Ühingu avakoosolekul peetud tervituskõnes (1933) Läti-Leedu Ühingu esimees Jānis Rīteris kujunenuks kolme riigi vahelise Balti riikide koostööpiirkonna ellu kutsumisest

meie tuleviku kindlustamise esimene ja pea etapp. Kui kolmikliit on saavutatud, siis võime mõelda suurema Balti rahvaste ühingule [st. liidule]. Kes omalt poolt kaasa ei aita Balti kolmikliidu tööle, see töötab oma rahva enesetapmise kallal (Baltijas Ūnija. Bulletin 1 (1933): 44).

Tsitaat osundab, et visioon ulatuslikumast ühispiirkonnast oli veel neli aastat hiljem jäänud vaid ebamääraseks tulevikunägemuseks mis pidi eestlastele ja lätlastele kompenseerima kahe riigi ebaõnnestunud liitumise katset Põhjamaade poliitilise koostöö piirkonnaga (1928). Tõsi, märkimisväärselt hoogustunud Läänemere ülene kultuurisuhtlus andis siiski tunnistust tõsiasjast, et Eesti, Läti

¹²⁶ Antonius Piip, "The Baltic States as a regional unity," *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 168 (1933): 174.

¹²⁷ Charles Ozols, "Russia, Germany, and the Baltic States," *International Affairs, Royal Institute of International Affairs*, 13, no. 4 (1934): 558–560. Ehkki Ozols rääkis asutamis-koosolekul vajadusest ellu kutsuda Pan-Ameerika Liidu laadne üle-Euroopaline ühendus, tões ta koheselt, et tegelikkuses on sarnase ulatusliku koostöö arendamine võimatu (Charles Ozols, "Situation internationale des pays Baltiques," *Baltijas Ūnija. Bulletin 1* (1933): 20–22.

¹²⁸ Gustavs Zemgals, "Baltijas Ūnijas mērķi un pamatprincipi," *Baltijas Ūnija. Bulletin 1* (1933): 16.

ja Rootsi haritlased olid ühel meelel kahe riigi jätkuva kuulumise osas Põhjamaade kultuuriruumi.

Ebaõnnestunud liitmiskatse ulatuslikuma koostööruumiga sundis eestlasi ja lätlasi võtma kursi Läänemere idakalda riike ühendava koostööpiirkonna ellu kutsumisele – 1930. aastate alguseks omandas üldisema tunnustuse nägemus Eesti, Läti ja Leedu kuulumisest Balti koostöö piirkonda. Eesti tolleaegse tuntuma rahvusvaheliste suhete asjatundja A. Piibu nägemuses moodustasid Baltimaad

erilise huvirühmitise, regionaalse terviku, mille poliitika ülesandeks on alal hoida rahu selles maailmaosas ning arendada majanduslikku ja kultuurilist koostööd niihästi omavahel kui ka oma suurte naabritega nii idas kui läänes (Ants Piip, *Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti*, 112).

Jätkuvalt erinesid arvamused aga kolmanda Balti riigi, Leedu, kuuluvuse osas ulatuslikumasse Balti- ja Põhjamaade vahelisse koostööpiirkonda. Näiteks rõhutas isegi tulihingeline Balti koostöö eestvedaja A. Piip, et uue Balti Liidu tuuma moodustavad ainult Ida-Balti (Eesti, Läti ja Soome) ja Skandinaavia riigid.¹²⁹ Teadlaste senine skeptiline vaatenurk Leedu kuuluvusest Põhjamaade hulka muutus alles peale nimeka leedu geograafi Kazys Pakštase poolt ette võetud de Geeri Baltoskandia kontseptsiooni täiendamist ülal mainitud liitpiirkonna visioonist lähtudes.

Pakštase nägemus Baltoskandiast kui reaalselt eksisteerivast Balti- ja Põhjamaade vahelisest liitregioonist leidis ulatuslikumat poolehoidu ja tõi kaasa kahe piirkonna vahelise ühistegevuse alustamise kavade tekke. Näiteks on Jaan Tõnisson tunnistanud, et sai Pakštase poolt uuendatud Baltoskandia kontseptsioonist inspiratsiooni esinemaks (Rootsi-Eesti, Rootsi-Läti ja Rootsi-Leedu Ühingute korraldatud pidulikul aktusel Stokholmis 26.03.1935) ulatuslikku vastukaja tekitanud üleskutsega asuda tihendama Balti- ja Põhjamaade vahelist majandus- ja kultuurikoostööd.¹³⁰

Aasta varem (1934) oli üles kutsunud Läänemere ida- ja läänekalda riikide vahelist kultuurilist, majanduslikku ja poliitilist suhtlust tihendama nimekas Rootsi poliitik Carl Lindhagen. Veelgi enam, Lindhagen võttis ette pikemad sõidud, tutvustamaks oma seisukohti isiklikult Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Soome poliitikutele.¹³¹

¹²⁹ Ants Piips, “Balti Liidu mõtte arenemine = Baltijas valstu savienības domas izveidošanās,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1933): 26.

¹³⁰ Jaan Tõnisson, “Rootsi-Eesti. Meeleolusid ja eeldusi vastastikuste sümpaatiade süvendamiseks,” *Postimees* 12.04.1935, 2.

¹³¹ “Skandinaavia-Balti ideed ja tegeliku elu küsimused. Jutuajamine Stokholmi endise linnapea C. A. Lindhageniga,” *Pärnumaa Teataja* 03.07.1934, 1; “Balti riikide lähendaja. Stokholmi linnapea Poola ja Leedu lepituse vaheltsobitajana. Sigtuna vallutajatega tutvunemas,” *Postimees* 04.07.1934, 3; “Статья Линдгагена об антанте восточных и западных Балтийских государств,” *Сегодня* 10.07.1934, 4.

On märkimisväärne, et ajalisel langes Lindahageni üleskutse ühte juuli algul Kaunases toimunud ja Balti Entente ellu kutsumise kokku leppinud Eesti, Läti ja Leedu välisministrite konverentsiga. *Segodnjas* ilmunud refereeringu järgi kahatsenud Lindhagen artiklis koguni ulatuslikuma koostöö alustamise ebaõnnestumist 1920. aastal, toonitades, et tookord jäid Põhjamaad ühistegevusest kõrvale omavaheliste lahkkelide tõttu. Märkigem, et täheldus väärib tähelepanu, sest tõenäoliselt on selle autoriks Boriss Hariton, kestvamalt *Segodnja* toimetajana töötanud kogenud poliitik ja ajakirjanik, Nõukogude Venemaalt nn leninlikul (filosoofide) laeval välja saadetud kunagine kadettide ajalehe *Retš* toimetaja.¹³² Rootsi, Taani ja Norra vahel 1920. aastal valitsenud lahkkelidele sidemete arendamise osas Läänemere idakalda väikeriikidega on osundatud teisteski allikates.¹³³

Katseid tihendada kahe piirkonna vahelist ühistegevust esitasid aastail 1933–1936 teisigi ja Soome välisminister Antti Hackzell teatas koguni riigi valmisolekust täita Balti- ja Põhjamaade vahelise silla rolli.¹³⁴

2.2. Piiririikide vahelise kultuuri- ja haridusruumi kava

Uute rahvusriikide enam-vähem üheaegne teke, silmitsi seismine sarnaste lahendamist nõudvate probleemidega ja teatav ebakindlus suutlikkuse osas säilitada kätte võidetud iseseisvus pikemaks ajaks tõi kaasa erinevate piirkondliku koostöö kavade esile kerkimise. Nõukogude Venemaa agressiooni eel pakuti välja erinevaid nägemusi koostööpiirkonnast, alates kahe riigi liitudest (Eesti-Soome unioon, Läti-Leedu vabariik) kuni kolme riigi liitumiseni ulatuslikuma Põhjamaade koostööpiirkonnaga. Nõukogude Venemaa kallaletungid sundisid alustama ühistegevusega rajariikidest saatusekaaslaste vahel.

¹³² Илья Дименштейн, ““Дедушка” советской водородной бомбы работал рижским журналистом,” *Весту* 17.01.2016, <http://www.ves.lv/dedushka-sovetskoj-vodorodnoj-bomby-rabotal-rizhskim-zhurnalistov/> 03.03.2016.

¹³³ Wilhelm M. Carlgren, *Rootsi ja Baltikum maailmasõdade vahelisest ajast sõjajärgsete aastateni*. Ülevaade, tlk. Enno Turmen (Tallinn: Olion, 1995), 12.

¹³⁴ Samas, 24–26; “Eesti-Soome lähenemiseks. Mag. Rantakari sõnad eesti seltskonnale,” *Vaba Maa* 17.12.1934, 3; “Finnland und die Baltische Staaten. Interview mit Hackzell,” *Rigasche Rundschau* 27.05.1936, 1; vt. ka Kaido Jaanson, “Balti-Skandinaavia liidust,” *Akadeemia* 9 (1990): 1901–1903; Kaido Jaanson, “The Baltic Sea region in international relations of the twentieth century: the seminal nature of the interwar period,” *Journal of Baltic Studies* 32, iss. 3 (2001): 267–288; Balti Entente leppe esimesel aastapäeval *Päevalehes* ilmunud juhtkirjas rõhutas H. Tammer edaspidistest tegevussuundadest rääkides vajadust parandada sidemeid Põhjamaadega ja leida lahendus Leedu-Poola ja Leedu-Saksa vastuoludele (*Päevaleht* 12.09.1935, 2). Selgituseks olgu öeldud, et Balti- ja Põhjamaade vahel vajas parendamist eelkõige poliitiline koostöö, sest kultuuri ja teadussidemete areng oli olnud tänu prominentsete Rootsi haritlaste (Sigurd Curman, B. Nerman jt.) tegevusele olnud edukas (Algo Rämmer and Hain Tankler, “Estonian-Sweden contacts in the humanities during the 1920s–1930s,” in *Nova miscellanea historiae scientiarum Baltica – 50: abstracts and programme of the 23rd International Baltic Conference of the History of Science: Riga, 9–10 October, 2008* (Riga, 2008), 95–96).

Aastatel 1920–1925 toimunud rajariikide Balti konverentsid on ajalukku läinud kui katse edendada ulatuslikumat riikidevahelist poliitilist, majanduslikku ja sõjalist koostööd. Erandlikult on ühel kokkusaamistest (Bulduris 1920) käsitletud ka ühistegevuse laiendamist kultuuri- ja hariduse valdkonnale. Ulatuslikuma kultuurikoostöö arendamise nn tantsiva konverentsi päevakorda võtmise taga aimub Läti haritlaste lennukas soov kutsuda ellu rajariikide vaheline Põhjamaade mudelit järgiv ühistegevuse ruum. Veelgi enam, lätlased kavandasid koguni ulatuslikuma rajariikide ja Põhjamaade vahelise koostööpiirkonna ellu kutsumist, kuid Skandinaavia riigid ei vastanud Läti välisministeeriumi saadetud ametlikele osalemiskutsetele.¹³⁵

Kõrgharidus- ja teaduskoostöö põhimõtteid ja aluseid käsitletud dokument *Teadusliste Asutuste Vahekordadest* (teinekord on kasutatud ka nimetust *Balti riikide vaimse kultuuri lähendamise projekt*)¹³⁶ nägi ette, *riikide lähendamiseks kultuura ja poliitilises mõttes*, ulatuslikuma föderatsiooni sisese ühistegevuse arendamist. Kavandati riikidevahelist õppejõudude, üliõpilaste ja õppevahendite vahetuse sisseseadmist, naaberriikide keele ja kultuuri õppetoolide loomist ülikoolides, kooli ainekavade ühtlustamist, ning naaberriikides omandatud hariduse ja teaduskraadide tunnustamist.¹³⁷

Olulisemaks erinevuseks esialgse kavandi ja Bulduri konverentsi peakoosolekul (21.08.1920) vastu võetud lõppvariandi vahel on arutelude järel lisandunud soovitus teaduskoostöö etapiviisilisest alustamisest, koheselt nähti ette algust teha ühistegevusega vaid inim- ja loomataudide leviku vastu võitlemise vallas.¹³⁸ Konverentsil otsustati veel loobuda dokumendi varasemas variandis sisaldunud õppejõudude ja õppeabinõude vahetust ning ühiste konverentside ja kongresside korraldamist koordineeriva riikidevahelise *teaduslise* büroo ellu kutsumisest.¹³⁹

Ühistegevust otsustati alustada hoopiski täiendava *teaduse kongressi* ehk kõrgkoolide esindajate kohtumise korraldamisest Tartus. Tartu Ülikool alustas haridusministeeriumi ülesandel ka kokkusaamise ettevalmistamist, kuid see jäi toimumata, sest Peeter Põllu juhitud korraldava komisjoni (Karl Happich, Heinrich Koppel, Nikolai Maim, Pöld ja Michael Wittlich) istungitel võeti

¹³⁵ Stradiņš and Cēbere, “Establishment of an intellectual entente,” 294.

¹³⁶ Lätlased valmistasid otsuse kavandi (*Beziehungen der wissenschaftlichen Institution = Отношения между научными учреждениями*) ette nii saksa kui ka vene keeles (EAA, f 2100, n 4, s15, l.17–19; ERA, f 957, n 11, s 675, l. 128–129; ERA, f 957, n 11, s.693, l.4jj on sama dokument ka eesti keeles tõlkes).

¹³⁷ Dokumendis sisaldunud soovitus näol arendada eelkõige Inglismaa ja Prantsusmaa suunalisi välissidemeid (sealset päritolu õppejõudude palkamine, üliõpilaste õppima suunamine) oli tegemist riikide poolt juba varem kultuuri- ja hariduspoliitika väljatöötamisel järgitud suundumusega.

¹³⁸ Tervishoiu valdkonna tunnistas prioriteetseks tegevussuunaks ka Rahvasteliit (põhikirja artikkel 25). Täpsemalt, konverentsil otsustati alustada meedikute kokkusaamiste korraldamist, kutsuda ellu ühine Pasteuri instituut ja sotsiaal-hügieeniline ajakiri (*Minutes of the Baltic Conference*, 66–67).

¹³⁹ *Minutes of the Baltic conference*, 8.

suund hoopiski eestlaste jaoks enam tulu töötava Eesti-Soome kõrgharidus- ja teaduskoostöö kava välja töötamisele.¹⁴⁰ Märkigem, et ettepaneku kahe riigi vahelise ulatuslikuma ühistegevuse alustamiseks oli Johan Kõpp teinud juba Vabadussõjas saavutatud esimeste suuremate võitude aegu, jaanuaris 1919, mitu kuud enne lätlaste välja tulekut rajariikide vahelise koostöö kavaga.¹⁴¹

Teine lätlaste koostatud ja Bulduri arutatud dokument – *Kultuurilise läbikäimise konventsioon* (nimetatud ka *Kultuurikoostöö konventsiooniks*) – käsitles riikidevaheliste suhete edendamist loomingulistel aladel (kujutava- ja tarbekunsti ning kirjanduse ja muusika vallas).¹⁴² Olulisemate sammudena kavandati algust teha regulaarse riikidevahelise naabrite kirjanduse ja kunsti tutvustamise, vastavasisuliste trükiste välja andmise ning nende vahetuse sisseseadmise (sh albumid ja riikidevahelised käsitlused ning raamatukogude vahetussidemete edendamine) ning uute riikide rahvakultuuri tutvustavate näituste korraldamisega Lääne-Euroopas (k.a. vahetus- ja ühisnäitused).

Kultuuriloolane J. Stradiņš on, rääkides rajariikide vahelise haridus- ja kultuurikoostöö teemade käsitlemisest Bulduri konverentsil, tsiteerinud Jānis Rainise (Pliekšāns) arvamust, et tema juhitud kultuurikomisjoni (ametlikult kultuurilis-sotsiaalne ja tervishoiu komisjon)¹⁴³ tegevus osutus, teiste komisjonidega võrreldes, vähem edukaks.¹⁴⁴ Kuigi Rainise antud hinnanguga saab põhijoontes nõustuda, tasub pöörata tähelepanu selle tõenäolisele põhjusele – komisjoni ainulaadsusele. Erinevalt konverentsil tegutsenud ja konkreetseid tegevusi kavandanud majanduslikust ja poliitilis-juriidilisest nn. ekspertkomisjonist võttis Rainise juhitud töögrupp sihiks hoopiski ühiste kokkupuutepunktide leidmise ja üldisemate kultuuri- ja hariduskoostöö põhimõtete sõnastamise.¹⁴⁵

Rainise negatiivse hinnangu üheks põhjuseks oli veel tema pettumine selles, et Soome delegatsioon tuli vahetult enne ratifitseerimist välja kultuurikoostöö konventsiooni preambuli täiendamise sooviga. Mitmesuguste reservatsioonide lisamine konverentsi otsustesse leidis Bulduri kasutamist teistegi dokumentide puhul, kuid Soome nõudel sisse võetud säte riigi senise kultuuri juhtimise

¹⁴⁰ EAA, f 2100, n 4, s 418, l 15–15p.

¹⁴¹ Johan Kõpp, “Eesti-Soome ühine töö teaduse alal,” *Päevaleht*, 16.01. 1919, 2.

¹⁴² *Minutes of the Baltic conference*, 60–63.

¹⁴³ Komisjoni kuulusid veel Kārlis Kasparsons (aseesimees) ja Alfred Mõtus (tervishoiu peavalitsuse juhataja). Leedut, Poolat ja Soomet esindasid diplomaadid (Ladas (Vladas) Natkevičius, Witold Kamieniecki (enam tuntud ajaloolasena), Leonhard Aström ja Erkki Reionen (*Minutes of the Baltic conference*, 9–10).

¹⁴⁴ Konverentsil tegutses kuus erinevat komisjoni, kolm üldisemat (vanemate nõukogu, mandaat- ja redaktsioonikomisjon) ja kolm valdkondade keskset, teinekord ka ekspertkomisjonideks kutsutut: majanduslik, poliitilis-juriidiline ja kultuurilis-sotsiaalne ning tervishoiu komisjon (Op cit., 9–10); Stradiņš, “Beginnings of the intellectual entente,” 12.

¹⁴⁵ Ainsaks sarnaseks selgepiiriliseks riiklikult reguleeritud valdkonnaks saab lugeda tervishoidu, mille puhul Rainise komisjoni esitatud kokkuleppe kavand peakoosolekul muutusteta vastu võeti (*Minutes of the Baltic Conference*, 58–59).

korralduse edaspidisest säilimisest¹⁴⁶ tegi võimatuks kavandatud asutustevahelise koostöö alustamise kokku lepitud mahus, ning välistas riikidevahelise kultuurisuhtlust koordineeriva koostöömüüru ellu kutsumise.¹⁴⁷ Rainise pettumuse ulatuse mõistmiseks märkigem, et konfereerivad riigid olid juba eelnevalt poolandanud kultuurilis-sotsiaalse (algse nimetusega Kunstide ja Teaduse¹⁴⁸) müüru ja selle alalise sekretariaadi ellu kutsumist.¹⁴⁹

Ehkki Rainis vastandab Soome delegatsiooni liigset vaoshoitust rahva seas levinud väidetavale tihedama koostöö soovile, saab Soome valitsuse esindajate viimasel hetkel väljendatud soovi ka mõista – lätlaste välja pakutud koostöömudeli rakendamine toonuks kaasa silmitsi seismise vajadusega ümber korraldada või isegi lõpetada ajalooliste, kultuurautonoomia raames tekkinud ja pike-mat aega edukat tegutsenud ühenduste tegevus.¹⁵⁰

Vaatamata tagasilöökidele oli rajariikide föderatsiooni ellu kutsumist ette valmistanud Bulduri konverentsil (1920) keskne roll universaalseks koostöö vormiks kujunenud piirkondlike konverentside traditsiooni juurutamisel. Konverentsi üldkoosolek soovitas, koordineerimaks valdkondlikku koostööd loomisel oleva föderatsiooni raames, teha algust riikides tegutsevate sarnaste struktuuride vaheliste konverentside korraldamisega¹⁵¹, Rainise komisjoni ette valmistatud ja täiskogu heakskiidu pälvinud dokument *Teadusliste Asutuste Vahekordadest* nägi täiendavalt ette piirkondlike kokkusaamiste mudeli rakendamist täiendavalt ka kõrghariduse- ja teaduse vallas.

Seega, ehkki kavandatud ulatuslikuma rajariikide föderatsiooni ellu kutsumine ebaõnnestus, pani Bulduri kokkusaamine aluse riikide ees seisnud sarnastele probleemidele lahendusi otsivate ühiskonverentside korraldamisele ja piirkond-

¹⁴⁶ Preambulisse sisse viidud reservatsioon nägi ette Soome seniste, kultuurautonoomia käigus tekkinud kultuuriinstitutsioonide säilimise ka kokkuleppe jõustumise järgselt (*Minutes of the Baltic Conference*, 59–60).

¹⁴⁷ Sarnaste koostöömüüru (erimüüru) asutamist propageerisid lätlased, teised riigid suhtusid sammu mõningase umbusuga, näiteks pidas Eesti delegatsioon võimalikuks üldse kolme sarnase koordineeriva kogu (kultuurilis-sotsiaalne müüru, alaline vahekohus-tribunal, kõrgem majandusnõukogu) ja nende tööd korraldava alalise sekretariaadi loomist (Heino Arumäe, koost. *Eesti suhted Leedu ja Poolaga*, 63).

¹⁴⁸ Stradiņš, “Beginnings of the intellectual entente,” 12.

¹⁴⁹ Heino Arumäe, koost. *Eesti suhted Leedu ja Poolaga*, 63.

¹⁵⁰ Stradiņš, “Beginnings of the intellectual entente,” 12.

¹⁵¹ “Balti riikide tulevased erikonverentsid,” *Vaba Maa* 24.08.1920, 1. Olgu öeldud, et otsus viidi ka ellu: aastatel 1920–1921 korraldati posti-, raudtee- ja sanitaarkonverentsid Riias, Tartus ja Helsingis (Marko Lehti, “The dancing conference of Bulduri: a clash of alternative regional futures,” in *Forgotten pages in Baltic History: diversity and inclusion*, edited by Martyn Housden and David J. Smith (Amsterdam; New York: Rodopi, 2011), 79; “Rahvusvaheline tervishoiu-konverents Varssavis,” *Eesti Arst* 4 (1922): 222; Alfred Möttus. “Varssavi rahvusvahelise sanitaar-konverentsi tööst,” *Eesti Arst* 5/6 (1922): 285–289; “Kirjanduse tutvustus,” *Eesti Arst* 4 (1926): 150–151; S[igfried] T[alvik], “Sanitaarkonverents Tartus,” *Eesti Arst* 8/9 (1922): 434; “Nepiedališanās Rīgas konference,” *Valdības Vēstnesis* 27.02.1922, 1).

like ühenduste ellu kutsumisele. Tõsi, olude sunnil tuli esialgu eelistada soovitatud asutustevahelisele tasandile mitteriiklikku ühistegevust.

2.3. Sõprusühingute ellu kutsumine ja eestlaste liitumine koostööga

Vabaühenduste staatuses Läti-Leedu (1921) ja Leedu-Läti Ühingute asutamine seondub sooviga aidata kaasa hõimuriikide vahelise läbikäimise edendamisele ja Balti Liidu ellu kutsumise vajaduse propageerimisele, kasutades selleks ülemaailmselt tunnustatud kultuuridiplomaatiat edendanud mitteriiklike organisatsioonide – sõprusühingute – tasandit. Sammu näol oli tegemist uuendusliku ettevõtmisega, varem oli sõprusühinguid ellu kutsutud suurriikide vaheliste kultuurikontaktide edendamiseks, teinekord isegi modernsete ja eelmodernsete riikide vahel.¹⁵²

Esimese maailmasõja järgsetel aastatel, mil riikide ametlik välispoliitika eelistas suhete arendamist kunagiste liitlastega, kandsid mitteriikliku tasandi vabaühendused koguni põhiraskust kultuurikontaktide arendamisega mõlemal pool rindejoont olnud riikide vahel. Kaasa aitamaks vastuseisudest üle saamisele kutsuti ellu Saksamaa-USA ja USA-Saksamaa sõprusühingud. Saamaks üle ametliku välissuhtluse arendamisele seatud piirangutest kutsuti Nõukogude Liidus ellu *VOKS*, poolriiklik sõprusühingute tegevust koordineerinud struktuur, hilisema *Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Ühingute Liidu* eelkäija.¹⁵³ Sõprusühingutega mitmeti sarnasteks struktuurideks saab pidada ka Esimese maailmasõja järgselt ellu kutsutud Põhjala Ühinguid.

Läti-Leedu ja Leedu-Läti Ühingute kesketeks ettevõtmisteks kujunes kümne lähenemiskongressi nimelise kokkusaamise korraldamine (1924–1932, 1934). Suurejooneliselt korraldatud lähenemiskongressid kujunesid kahe Balti rahva ühtsuse manifestatsioonideks – juba esimesel kongressil Riias (1924) oli üle 400 osavõtja ja kuulati ära enam kui 100 ettekannet (referaati).¹⁵⁴ Üks sõprusühingute ühistegevuse eestvedajaist, Läti-Leedu Ühingu esimees J. Rīteris on hiljem üldistanud, et kokkusaamistel käsitleti peamiselt kaht keskset teemadevaldkonda:

¹⁵² Näiteks tõdeti juba *Inglise-Saksa Sõpruskomitee* (*Anglo-German Friendship Committee*, 1907) kolmandal tegutsemisaastal, et ühenduse tegevuse tulemusel on kahe rahva teadmised üksteisest paranenud, vastastikune umbusaldamine on asendunud austuse ja lugupidamisega ("The Kaiser and the Anglo-German Friendship Committee," *The Advocate of Peace* 11 (1907): 261. Esimese maailmasõja aastail laienes sõprusühingute tegevus ka tsaari-Venemaale: 1915 tulid Peterburis kokku Venemaa-Inglismaa ja Vene-Ameerika sõprusühingud.

¹⁵³ 1928. a. tegutses 28 vasakpoolsete poolt loodud ühendust 11 riigis Nõukogude Venemaa toetluseks kelle partneriks oli 1928 loodud VOKS.

¹⁵⁴ O. Nonācs, "Balti rahvaste koostöö," 5–9.

räägitud küsimusist, mis puudutavad mõlema vennasrahva asju, kuid kaaludes tuleviku küsimusi, meie ei võinud mööda minna meie tuleviku ja iseseisvuse kindlustamise probleemist. Meie olime alati üksmeelel selles, et julgeim kindlustus on Balti rahvaste liit (Läti-Eesti Ühingu Kuukiri 4 (1934): 12–13).

Vabaühendustena võisid sõprusühingud lubada endale poliitiliste teemade puhul ametlikkust välispoliitilisest joonest julgemaid väljaütlemisi. Kontrastina ametliku diplomaatia vaoshoitusele Poola-Leedu konflikti käsitlemisel võeti vastu otsus tunnistada, *austades Vytautas Suurt Leedu pealinnaks* Vilnius (Riia 1930).¹⁵⁵

Ehkki pikemat aega kahe riigi liidu ideed propageerinud Jonas Šliupas'e algatusel arutati kongressidel veel Läti-Leedu föderatsiooni ellu kutsumist¹⁵⁶, iseloomustab sõprusühingute tegevust pidev Eesti, Läti ja Leedu vahelise ametliku ühistegevuse alustamise vajaduse toonitamine. Ajaliselt varasema kongressi (Riia 1926) otsuses toonitati vajadust Eestit, Lätit ja Leedut ühendava Balti Liidu moodustamise järele, hilisemal (Riia 1930) peeti tarvilikuks see ellu kutsuda Eesti, Läti, Leedu ning Soome vahelisena.¹⁵⁷

Eestlased sõprusühingute ellu kutsumisega ei kiirustanud, eelistades ära oodata veel olemuselt suuresti virtuaalse Balti koostööpiirkonna peajoonte vormumise. Esimene Eestis tegutsenud sõprusühing, Eesti-Läti Ühing asutati alles 1928. aastal, peale Eesti ja Läti Skandinaavia riikide koostöövõrgustikuga ühinemise katse ebaõnnestumist. Eesti-Läti Ühingu asutamisele reageeriti kiiresti ka Riias – veel samal aastal alustas tegevust Läti-Eesti Ühing. Läti-Eesti Ühingu tegevuses osalesid aktiivselt ka eestlased, selle ellu kutsumise üheks võtmeisikuks oli äsja Riia saadiku ametikohale asunud ja varem aktiivselt Rootsi-Eesti Ühingu (1925) tegevuses kaasa löönud Eduard Virgo.¹⁵⁸ Vastloodud Läti-Eesti Ühing jäi juba asutamisaastal liikmete arvult alla vaid Läti-Leedu Ühingule ja oli edaspidi kolmes riigis tegutsenud sõprusühingute seas liikmeskonna arvukuselt püsivalt teisel kohal (liikmeid vastavalt 57/126 asutamisaastal ja 248/426 1939. aastal).¹⁵⁹

Põhikirja järgi Eestit tutvustavate loengute, kontsertide ja raadioettekannete korraldamisele keskendunud Leedu-Eesti Ühing tegutses juba 1927. aastast¹⁶⁰, sõsarühingu asutamiseni Tallinnas jõuti alles neli aastat hiljem (1931). Varsti peale Eesti-Leedu Ühingu loomist töötati lätlaste poolt välja esimene kolme riigi sõprusühinguid ühendanud koostöökogu – Balti Rahvaste Lähendamis-

¹⁵⁵ b.p., "Lietuviu, Latviu, kongresas," *Lietuvos žinios* 23.09.1930, 1.

¹⁵⁶ St. S., "Latvijas-Lītovas savīnības projekts," *Jaunõ straume* 21.12.1929, 6.

¹⁵⁷ "Eesti, Läti ja Leedu liit tarvilik," *Postimees* 20.06.1926, 9; Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 64–66.

¹⁵⁸ Ed[uard] R[iisna], "Naaberriikide ja Eesti sõprusühingud. Meie sõbrad välisriikides," *Välis-Eesti Almanak* 1 (1929): 12–13.

¹⁵⁹ "Kolme Balti riigi sõpruse, resp. koostöö ühingud," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938), 80.

¹⁶⁰ LCVA, f 943, ap 1, b 1, l 1.

seltside [st. sõprusühingute] büroo – põhikirja kavand (1931).¹⁶¹ Dokumendis seatakse ühistegevuse sihiks:

lähendada 3 Balti riiki (Eestit, Läti ja Leedut), saavutada võimaluse järgi nende lähedat koostööd poliitilisel, majanduslikul ja kultuurilisel alal, sõlmida nende vahel liitu ja tolliuniooni, edendada nende poliitilist ja majanduslikku iseseisvust (ERA, f 957, n 13, s 563, l 1–1p.).

Arutamaks kuue sõprusühingu vahelise ühistegevuse arendamise võimalusi kutsusid lätlased Riia Läti Seltsi ruumes kokku Läti ja Leedu sõprusühingute 6. lahtise ühiskoosoleku (05.03.1932). Koos olnud kolme riigi sõprusühingute esindajad (külalistena osalesid ka eestlased) pidasid vajalikuks Eestis ja Eesti suunal tegutsenud sõprusühingute kaasamist koostöömüüri tegevusse ning kongressidel osalejate hulka.¹⁶² Vastavat otsust siiski vastu ei võetud, ulatuslikuma ühistegevuse alustamisega seonduvat peeti vajalikuks edasi arutada suvel Riias toimuval Läti-Leedu kongressil.¹⁶³

Sõprusühingute kongressi raames peetud läbirääkimistel kokkulepet koostöös osalevate ühingute ringi laiendamise osas ei saavutatud. Kolme riigi vahelise ühistegevust koordineeriva struktuuri ellu kutsumise ebaõnnestumine järel pöördusid Lätis ja Leedus tegutsenud sõprusühingud tagasi varasema eesmärgi, ulatuslikuma riikidevahelise koostöö alustamise vajaduse propageerimise juurde. 9. Läti-Leedu kongressil Riias (juunis 1932) tulid sõprusühingud välja seitsme punktilise, lähendamisbüroo põhikirja kavandis nimetatud ühistegevuse eesmärgi järgiva Eesti, Läti ja Leedu vahelise poliitilise, riigikaitsealase ja majanduskoostöö arendamise kavaga.¹⁶⁴

Mitu edasise kultuurikoostöö arengu seisukohalt kesksel sündmust leidsid aset järgmise aasta (1933) aprillis Riias. Ehkki ilmumist alustanud *Läti-Eesti Ühingu Kuukirjas* (*Latvijas-Igaunijas Biedrības Mēnešraksts*) avaldatud materjale iseloomustas tihti liigne optimism ja lihtsustatud lähenemismüüri aitas ajakiri kaasa eestlaste ja lätlaste vahelise üksteisemõistmise paranemisele. Märkimisväärsete sündmustena nimetagem veel Balti Uniooni Ühingu ellu kutsumist ja Läti-Leedu ning Leedu-Läti Ühingute juhatuste 8. ühiskoosolekul vastu võetud otsust kaasata eestlased sõprusühingute vahelisse ühistegevusse

¹⁶¹ ERA, f 957, n 13, s 563, l 1–1p.

¹⁶² O. Nonācs, "Balti rahvaste koostöö," 6; "Balti riikide lähenemisseltside büroo. Riias, 27.mail. Läti-Eesti lähenemisseltsi üldkoosolek peeti ära 25.mail. Koosolekut juhatas prof. Fr. Balodis. Algatati läbirääkimisi Läti-Leedu lähenemisseltsiga kindlama koostöö asjus, samuti ka Eesti-Leedu seltsiga. Kavatsetakse luua kõikide Balti riikide lähenemisseltside büroo. Läbirääkimisi selle küsimuse kohta peetakse Riias Läti-Leedu lähenemisseltsi kongressi ajal," *Postimees* 28.05.1932, 1.

¹⁶³ "Galvas pilseta," *Latvijas Kareivis* 27.05.1932, 3.

¹⁶⁴ Kesksete ülesannetena nähti ette: kaitselepete sõlmimist ja välispoliitika kooskõlastamist, kuldfrangile tugineva ühisraha sisse viimist, tolliuniooni moodustamist ja maksude ning sadamatasude ühtlustamist, ühiste kaubanduslepete ja konventsioonide sõlmimist välisriikidega, Baltimaade majanduselu uuriva instituudi ellu kutsumist ja üksteise toetamist võitluses majandusdepresiooniga (Piip, "The Baltic States as a regional unity," 175).

(kokkusaamisel osalesid ka Leedu-Eesti Ühingu esimees Jonas Vileišis ja Läti-Eesti Ühingu esimees Arturs Alberings). Läti-Leedu Ühingu esimees J. Rīteris saatis, täites koosoleku (29–30.04) otsust, Eesti-Läti Ühingu juhatusele ametliku kirja teatega, et otsustati

pöörata [pöörduda] Eesti-Läti ja Eesti-Leedu lähendamisseltside poole ettepanekuga asutada ühine büroo veel enne Läti-Leedu Ühingu kongressi kokkuletmise aja Kaunases käesoleva aasta juuni kuul kuhu tuleb paluda ka Eesti-Leedu ja Eesti-Läti seltside esindajad. Täites nende 4 seltsi esindajate otsust on Läti-Leedu Ühingul au paluda Teid osa võtta oma esindajatega X lätlaste ja leedulaste kongressist Kaunases, 25. ja 26. juunil s.a (ERA f 957 n 13 s 772 l. 2.).

Seega vormus kavatsus kaasata eestlased sõprusühingute vahelisse ühistegevusse juba 1933. aastal ja jäi ellu viimata vaid vormilisel põhjusel – osalejate ringi laiendamist käsitleva otsuse vastu võtmise võimaluse puudumise tõttu. Veel Rīterise kirja saatmise ajal (15.05) olid lätlased kindlad Kaunase kongressi peatses toimumises, kuid üritus jäi toimumata ja kolme riigi sõprusühingute vahelise koostöövõrgustiku ellu kutsumine realiseerus alles juunis 1934, Kaunases toimunud 10. Läti-Leedu kongressil.

2.4. Sõprusühingute koostöö koordineerimine

Kutse- ja erialaspetsialistide eeskujul võtsid juba 1920. aastate algul suuna ühiste kohtumise korraldamisele ka Läti-Leedu (1921) ja Leedu-Läti (1922) ühingud. Kahe ühenduse kesksemaks ettevõtmiseks kujunes kümne lähenemiskongressi nimelise kokkusaamise korraldamine aastail 1924–1934 (Riias – 5, Kaunases – 4 ja Klaipėdas – 1). Kultuuridiplomaatia ja Balti Liidu ellu kutsumise vajaduse propageerimise kõrval töötati kongressidel välja veel suurürituste korraldamise põhimõtted, mida järgiti edaspidigi, kolme riigi vaheliste suurkogunemiste läbi viimisel.

Juunis 1934 Kaunases toimunud ja veel Läti-Leedu kongressi nimetust kandnud suurüritusel sõprusühingute koostööbüroo juhtimise üle võtnud lätlased alustasid koheselt ette valmistama esimest kuue ühingu esindajate ametlikku kokkusaamist. Rõhutamaks esimese kolme riigi vahelise istungi olulisust valiti sõprusühingute esindajate koosoleku toimumispaigaks Bulduri, piirkondliku Balti ühistegevuse arendamise seisukohalt märgilist tähtsust omav koht.¹⁶⁵

Lätlaste soov võtta vaid kolm nädalat peale kolme riigi vahelise ühistegevuse alustamise otsuse tegemist toimunud kohtumisel (01.07.1934) koostööbüroo

¹⁶⁵ *Latvijas Kareivis* 'es avaldatud ülevaates ("Igauņu – latvju – lietavju savienībai pamati ir likti," *Latvijas Kareivis* 03.07.1934, 4 nimetab Läti-Eesti Ühingu üks juhte O. Nonācs kohtumist Eesti, Läti ja Leedu sõprusühingute konverentsiks ning toonitab riigitegelaste (Läti rahandusminister Ēķis) osalemist delegaatidele korraldatud banketil.

põhikiri oli eestlastele ja leedulastele väidetavalt üllatuseks.¹⁶⁶ Eestis ja Leedus tegutsenud sõprusühingud ei olnud andnud oma esindajate kaasa volitusi kaasa rääkimaks koostöö organisatsioonilisi küsimusi puudutavate otsuste välja töötamisel ning vastu võtmisel. Veelgi enam, koosolekule olid kohale tulnud vaid nelja sõprusühingu esindajad – Leedu-Eesti ja Eesti-Läti Ühingud olid volitanud end esindama Leedu-Läti Ühingu esimehe Antanas Merkys’e ning Riia saatkonna sekretäri Villem Kruusi (kuulus samaaegselt nii Läti-Eesti kui Eesti-Läti Ühingutesse).¹⁶⁷ Vaatamata kaalukatele vastuargumentidele võimaldas lätlaste suurele ülekaal osalejate seas (kaheksast osavõtjast viis) põhikirja muutmise otsus vastu võtta.

Bulduris heaks kiidetud dokument järgis peajoontes juba pikemalt aega kolme riigi sõprusühingute tasandil pikemat aega arutatud *Balti Rahvaste Lähendamiseltside Büroo* põhikirja kavandit (1931). Kaks dokumenti erinesid teineteisest vaid mõne üksiku lahknevuse poolest. Põhikirja järgi koosnes büroo esimehest ja kolmest aseesimehest, varasema variandi järgi tulnuks aga ametisse nimetada esimees, aseesimees ja kaks sekretäri. Teiseks, Bulduris vastu võetud dokumendist oli täielikult välja jäänud varasemas sisaldunud jaotus, kus käsitleti sõprusühingute kolme sektsiooni (juriidiline, kultuuriline ja majanduslik) tegevusega seonduvat.

Põhikirjas nähti kesksete tegevussuundadena ette riikide poliitilise, majandusliku ja kultuurielu *jälgimist* (st kursis olekut) ja Balti riikide liidu idee propageerimist.¹⁶⁸ Dokumendis nimetati olulisemate piirkondlikku koostööd propageerivate ettevõtmistena Balti rahvaste kongresside ning ekskursioonide korraldamist. Põhikirja järgi olid koostööbüroo kesksed tegevusvaldkondadeks loengute, referaatide, näituste¹⁶⁹ ja kontsertide korraldamine, brošüüride välja andmine, kaasa aitamine teemakohaste materjalide avaldamisele ajalehtedes ja ajakirjades ning kultuuriväärtuste vahetuse soodustamine.¹⁷⁰

Kuigi dokumendis nimetati keskse tegevussuuna Balti riikide liidu ellu kutsumisele kaasa aitamist, ei saa seda mõista kunagise piiririikide föderatsiooni ellu äratamise soovina. Nagu eespool juba märgitud pidasid sõprusühingud vajalikuks eelkõige ulatuslikuma riikidevahelise kultuurisuhtluse sisse seadmist ja läbikäimise aluste põhjalikumat ümberkorraldamist ei soovitud – eduka koostöö arendamiseks peeti piisavaks üldisema poliitilise koostöö leppe olemasolu.

¹⁶⁶ “Eesti-Läti-Leedu sõprusühingute koosolek Bulduris 1 juulil 1934. a. = Igaunu-Latvju-Lietavju tuvināšanās bīedribu apspriede Bulduros 1.jūlijā 1934. gadā,” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 3 (1934): 35.

¹⁶⁷ *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats*, 8.

¹⁶⁸ “Eesti-Läti-Leedu sõprusühingute koosolek Bulduris,” 35; “Eesti, Läti ja Leedu koostöö büroo,” 37.

¹⁶⁹ O. Nonācs, olles Eesti-Läti-Leedu koostöö büroo peasekretār, on hiljem (1938) kasutanud esialgsest erinevat sõnastust, asendades sõna *nāitused* sõnaga *etendused* (Nonācs, “Balti rahvaste koostöö,” 7).

¹⁷⁰ “Eesti-Läti-Leedu sõprusühingute koosolek Bulduris,” 35; “Eesti, Läti ja Leedu koostöö büroo,” 37.

Ehkki sõprusühingute tegevust koordineerinud Eesti, Läti ja Leedu koostöbüroo oli põhikirja järgi koguni iseseisev ühiskondlik organisatsioon ehk mitteriiklik ühendus, täitis see tegelikkuses siiski vaid koostöökogu rolli. Koostöbüroo põhikirjas täpsustati, et kõik ühenduse tegevuses osalejad, nii valitsuste liikmed kui ka avalikkuse esindajad erinevatelt kutsealadelt, tegutsevad sõprusühingute vahelise koostöö koordineerimisel eraisikutena.¹⁷¹

Balti Entente leppe kehtivuse ajal, aastail 1934–1940, tegutses kuus erinevat koostöbüroo koosseisu. Reeglina valiti koostöbüroo liikmed kongressil, erandlikult kuulusid enne esimese Eesti, Läti ja Leedu kongressi toimumist tegutsenud büroo koosseisu sõprusühingute delegeeritud esindajad. Teise erandina osalesid koostöbüroo esimesel koosolekul (1934) ainult sõprusühingute esimehed, seega oli vormiliselt tegemist hoopiski nn presiidiumi tasandi kokkusaamisega.

Koostöbüroo juhtide ehk esimehe ja aseesimeeste ametikohtade täitmisel leidis ulatuslikku rakendamist rotatsiooni põhimõte (vt koostöbüroo liikmete loendit, Lisa 1). Kolm olulisemat – esimehe, esimese aseesimehe ja sekretäri ametikohad kuulusid täitmisele kongressi korraldanud riigis tegutsenud sõprusühingute esimeeste poolt.¹⁷² Kongressi läbi viimist ette valmistanud riigi, teisisõnu koostöbüroo esimehe ja esimese aseesimehe juhitud sõprusühingute, kanda jäid põhikirja järgi ühistegevuse koordineerimise ning kongressi korraldamisega seotud kulud.¹⁷³

Kahe aasta möödudes, mil ühistegevuse juhtimise kord jõudis tagasi sama riigi kätte sai koostöbüroo esimeheks eelmisel korral esimese aseesimehe ametit pidanud sõprusühingu juht. Viimase koostöbüroo esimehe Anton Uesson'i (Eesti-Leedu Ühingu esimees) ametiaeg lõppes 1940. a. juunis, Tallinnas toimunud VI Eesti, Läti ja Leedu kongressiga. Koostöbüroo tegevuse edaspidine juhtimine pidanuks minema üle Läti-Leedu Ühingu, kuid tulenevalt leedulaste kiirest lahkumisest jäi Tallinnas uus koostöbüroo koosseis ametisse kinnitamata.

Koostöbüroo liikmete ametikohad täideti reeglina sõprusühingute esimeeste ja aseesimeeste poolt (erandina esindasid juunist 1939 juunini 1940 tegutsenud koostöbüroo koosseisus Eesti-Läti Ühingu esimehe kohuseid täitnud aseesimees Aleksander Kask ja sekretär Karl Sirkel(Zirkel)).¹⁷⁴ Koostöbüroo kõikide koosseisude tegevuses ja selle asutamiskoosolekul Bulduris (1934) osalesid insenerid J. Rīteris (Läti-Leedu Ühingu esimees) ja Pauls Bērziņš (Läti-Leedu Ühingu aseesimees), A. Merkys (Leedu-Läti Ühingu esimees ja kauaaegne Kaunase linnapea ning hilisem peaminister), O. Nonācs (Läti-Eesti Ühingu aseesimehe ja esimehena tegutsenud ajakirjanik ning poliitik) ja kauaaegne Tallinna linnapea A. Uesson (Eesti-Leedu Ühingu esimees). J. Rīterise ja

¹⁷¹ *Revue Baltique* 1, no. 1, 5.

¹⁷² Koostöbüroo põhikiri nägi ette, et esimees *kutsub ametisse* sekretäri, tegelikkuses täitis ametikohta aga esimehe juhitud sõprusühingu sekretär ("Eesti, Läti ja Leedu koostöö büroo = Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības birojs," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3 (1934): 37.

¹⁷³ Erakorralised kulud jagati võrdselt riikide vahel.

¹⁷⁴ "Das Büro für die Zusammenarbeit zwischen Estland, Lettland und Litauen," *Revue Baltique* 1, no. 2 (1940): 300.

P. Bērziņš'i taandumine (1940. aasta algul) ja sõprusühingute juhtimise üleminek noorema põlve haritlaste, Alberts Zalts'i (majandusteadlane ja kaubandustööstuskoja peasekretär) ning professor Paulis Lejiņš'i (põllumajanduskoja esimees ja hilisem Läti TA esimene president) kätte seostub tõenäoliselt ettevalmistustega ühingule peagi (juunis 1940) üle minema pidanud koostöökü büroo eesistuja rolli täitmiseks.¹⁷⁵

Pikemat aega kuulusid veel koostöökü büroo koosseisu advokaat Mārtiņš Antons (Läti-Eesti Ühingu esimees), A. Piip (Eesti-Läti Ühingu esimees), Tallinna linna statistikabüroo juhataja Vladimir Smetanin (Eesti-Leedu Ühingu sekretär ja aseesimees), õigusteadlane ja omavalitsustegelane J. Vileišis (Leedu-Eesti Ühingu esimees). Leedu väliskultuurisuhtlust edendasid aktiivselt veel notar ja poeet Povilas Brazaitis (Leedu-Eesti Ühingu aseesimees), apteeker ja poliitik Jonas Makauskas (Leedu-Läti Ühingu tegelane).

Uue suunana märkab 1930. aastate lõpus välisametkondade esindajate kaasa löömist koostöökü büroo tegevuses. Aastail 1936–1939 osales sõprusühingute koostöökogu töös Eesti välisministeeriumi Balti büroo juhatajana töötanud Voldegar Ojansoon, 1939–1940 esindas Läti-Eesti Ühingat Läti välisministeeriumi Balti riikide osakonna juhataja ametit pidanud Vilis Māsēns (hilisem Ikestatud Rahvaste Nõukogu esimees).

Eesmärgiga *luua alaline kaastöölise kaader* võeti lätlaste juhitud koostöökü büroo (1937) täiendavalt kasutusele kaastöölise (*korrespondeeriva liikme*) statuut. Ühingutele saadetud koostöökü büroo ringkirjast (01.10.37) selgub, et sõprusühingutelt oodati isikute ametisse määramist, kes edastaks büroole regulaarset infot riigis toimunud olulisematest ettevõtmistest *kulturaalselt seltskondlikes* [kultuurilistes], *majanduslikes ja poliitilistes küsimustes*.¹⁷⁶

Uute ametikohtade täitmisega ei viivitatud ja Läti-Eesti Ühingu esimees O. Nonācs võis juba 1938. a. algul nentida, et kaastöölise tegevus on osutunud edukaks, sest *büroo kuue ühingu asemel igas küsimuses tuleb astuda kontakti vaid ühe inimesega igas riigis ning soovitud efekt saavutatakse kiiresti ja suure täpsusega*.¹⁷⁷ Ehkki reeglina on Nonācsi antud hinnangud liig optimistlikud ja

¹⁷⁵ Kaunase kongressil (1939) valiti koostöökü büroosse Läti-Leedu Ühingu esindajatena J. Rīteris ja P. Bērziņš. Bērziņš osales veel Tallinnas toimunud (12.12.1939) ja eelseisva sõprusühingute kongressi päevakorda arutanud koostöökü büroo presiidiumi istungil ("Baltijas valstu sadarbības kongress notiks Tallinā nākošā gada jūnijā," *Latvijas Kareivis* 12.12.1939, 8). Tõenäoliselt taandusid J. Rīteris ja P. Bērziņš ühingu juhtide kohalt järgmise aasta algul. 1940. aasta kevadel esindasid Läti-Leedu Ühingat koostöökü büroos juba A. Zalts ja P. Lejiņš ("Kupls dalībnieku skaits Baltijas nedēļas darbā," *Brīvā Zeme* 06.07.1940, 7; "Das Büro für die Zusammenarbeit zwischen Estland, Lettland und Litauen," *Revue Baltique* 1, no. 2 (1940): 300. Zalts ja Lejiņš on koostöökü büroo liikmetena nimetatud ka Tallinna konverentsi trükitud programmis (ERA f.891 n 1, s 1171, l. 22p.).

¹⁷⁶ Täiendavalt soovis koostöökü büroo saada regulaarselt (kord kuus) väljalõikeid kõigist kohalikest ajalehtedest ilmunud kirjutistest Balti rahvaste koostöö ja rahvaste omavaheliste suhete kohta. ("Eesti, Läti ja Leedu koostöökü büroo = Igaunja, latvju un lietuvju sadarbības birojš," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1937): 33–37).

¹⁷⁷ Oto Nonācs, "Balti rahvaste koostöö. IV eesti, läti ja leedu koostöö kongressi puhul," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 9.

neisse tasub suhtuda ettevaatusega, on põhjust seekordset väidet uskuda, sest kaastöölistena tegutsesid tõepoolest prominentsed ühiskonnategelased. Näiteks olid Eesti poolseteks kaastöölisteks ajakirjanduse ja informatsiooni alal *Uus Eesti* toimetaja Juhan Veelma (Veelman), kirjanduse ja kunsti küsimustes Kirjaniike Liidu esimees Eduard Hubel (Mait Metsanurk), majanduse vallas Aktsia-selts Kiviõli direktor August Meerits ja *koostöö organisatsiooni* alal välisminis-teriumi ametnik V. Ojansoon.¹⁷⁸

Kaastööliste statuudi sisse viimist saab üldisemas plaanis käsitleda sammuna sõprusühingute igapäevase tegevuse varasemast rangema reguleerimise suunas – lühikese ajavahemiku kestel (oktoobris-novembris 1937) saadeti välja neli hiljem ka *Läti-Eesti Ühingu Kuukirjas* avaldatud ringkirja, mis sisaldavad büroo seisukohavõtte ettevalmistamisel olnud Balti Nädala ja kultuuri- ning turismi alase koostöö küsimustes.¹⁷⁹

Vastavalt põhikirjale pidid koostööbüroo ametlikud istungid toimuma vähe-malt kaks korda aastas, tavaliselt ühendati need sõitudega naabermaades toimu-nud tähtsamatele üritustele. Büroo kokkusaamiste täpset arvu on raske määrat-leda, sest vajaduse korral leidsid need aset tunduvalt sagedamini – näiteks talvel 1939/1940 ja kevadel 1940 toimus koguni kolm olulisi otsuseid vastu võtnud büroo koosolekut.

Sõprusühingute kongresside ajal toimunud koostööbüroo istungid täitsid üht-lasi kongresside (hiljem ka Balti Nädalate) staabi rolli – kokkusaamistel arutati läbi ja pandi paika nii suurühituse korraldusega seonduv, ning valiti kongressi presiidium. Veebruari lõpus, Eesti või Leedu iseseisvuspäevade tähistamis-ürituste raames¹⁸⁰ aset leidnud ja koostööbüroo ametiaja poolitanud (valdavalt toimusid sõprusühingute kongressid ja Balti Nädalad juuni teisel-kolmandal nädalavahetusel) talvised istungid keskendusid eelkõige eelmisel kongressil räägitu elluviimisele ja järgmise ühisürituse päevakorraga, sh ettekannetega seonduvale teemaderingile.

2.5. Eesti, Läti ja Leedu kongressidel käsitletud teemad

Sarnaselt varasemate Läti–Leedu kongressidega keskendusid ka kolme riigi vahelised ühisüritused lahenduste otsimisele ühistegevuse edendamist takis-tanud probleemidele kultuuri-, majanduse- ja poliitilise koostöö valdkondades. Balti Entente lepe ja autoritaarsete režiimide reeglina sõbralik suhtumine üks-teisesse võimaldas kokkusaamistel, lisaks üksikküsimusi puudutavatele arutelu-dele, tegelda ka üldisemate kultuuri- ja haridussidemete arendamise kontsept-sioonide välja töötamisega. Käsitletud teemade valiku puhul on märgatav kor-

¹⁷⁸ “Korrespondeerivad liikmed = Korespondējošie biedri,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1937): 37–38.

¹⁷⁹ “Eesti, Läti ja Leedu koostööbüroo,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1937): 33–37.

¹⁸⁰ Nende leedulaste algatatud tseremoniaalsete ettevõtmiste läbiviimisel oli keskne koht ka naabermaade esindajail (H. Tankler and A. Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 66; O. Nonācs, “Balti rahvaste koostöö,” 9).

raldajamaa mõju, näiteks iseloomustab lätlaste organiseeritud kongresse keskendumine sügavamal analüüsi nõudvate valdkondadele.

Aastate jooksul kasvas kongresside läbiviimise juures koostöömüüri roll – kui algusaastail (1935–1937) keskenduti pelgalt organisatsioonilisele küljele, siis hiljem (1938–1940) pandi koostöökogu poolt täpselt paika ka suurürituse sisuline pool. Pööre käsitlusviisis leidis aset peale Riias toimunud koostöömüüri istungit (veebruar 1938), kus juba toimunud kongressidele heideti ette arutatud teemade rohkust ja sellest johtunud päevakordade laialivalguvust ning võeti vastu otsus edaspidi keskenduda ettekannetes pelgalt aktuaalsetele probleemidele.¹⁸¹ Uutele põhimõtetele ülemineku tõttu viidi Riias toimunud Balti Nädala raames (1938) erandlikult läbi koguni veel teine, täiendav ettekandekoosolek.

Kongressidele iseloomulikuks jooneks kujunes keskendumine kindlatele teemavaldkondadele – aastate lõikes võeti keskse tähelepanu alla: kultuurikoostöö üldisemad alused (Riia 1935), rahvuslik identiteet (Kaunas 1936), hariduskoostöö (Tallinn 1937), rahvastiku loomulik juurdekasv (Riia 1938), kultuurisidemed (Kaunases (1939) ja kultuuri- ning majanduskoostöö (Tallinn 1940)).¹⁸²

Enamus (19) kongressidel peetud 37 ettekandest (ettekannete loendit vt. Lisas 2) käsitlesid kultuurisidemete erinevaid aspekte (sh ajalugu ja rahvuslikku identiteeti), teistest arvukamalt oli esindatud veel majanduse- (7) ja sotsiaalvaldkonnad (7). Tõsi, enamus sotsiaalvaldkonna alla liigituvaid sõnavõtte (5) peeti ära Riia kongressil (1938) ja käsitlesid rahvastiku loomuliku juurdekasvu teemat. Tavapärasest suurema ettekannete arvu tingis korraldajate poolt Vilmārs Salnītis'e sõnavõtte *Balti rahvaste loomuliku juurdekasvu probleem* lisaks riikide seisukohti tutvustavatele seisukohavõttudele (Hans Madissoon ja Vincas Vileišis) kahe täiendava kaasettekande (dots. dr. agr. Pēteris Starcs ja dr. O. Alks) lisamine.¹⁸³ Viimased keskendusid Läti rahvastikupoliitikas aset leidnud uuen-duste, täpsemalt Ulmanise juhtimisel välja töötatud *õiget teed asjade lahenda-misel* näidanud talupoegliku elulaadi toetanud põllutööliste eluolu reguleerivate seaduste, tervishoiu seaduse ja *seksuaalelu olude tervendamisele* suunatud vabatahtlikult alimentide maksmisest keelduvate isade karistamise praktika tutvustamisele.

¹⁸¹ Kokkusaamisel otsustati, et IV Eesti-Läti-Leedu kongressi ettekannetes tuleb käsitleda iseseisvuse saavutusi ja majandusliku koostöö arendamise võimalusi, koostööd takistavaid ja soodustavaid tegureid, Balti rahvaste loomuliku juurdekasvu probleemi või sõprusühingute tegevust mitteriikliku ühistegevuse koorineerimisel (Nonācs, "Balti rahvaste koostöö," 7–8.

¹⁸² Sõprusühingud ise pidasid *teemakongresside* algusajaks 1938. aastat (Oto Nonācs, "Die Gestaltung der Zusammenarbeit der Baltischen Völker," *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 51); teinekord on Tallinna kongressi (1940) põhiteemadena nimetatud ka vaimsete ja materiaalsete väärtuste vahetust.

¹⁸³ Dr. O. Alks, "Koreferaat V. Salniti referaadile Balti rahvaste loomuliku juurdekasvu probleem. Konspekt," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 77–78; P. Starcs, "Rahva elava jõu probleem Balti riikides. Koreferaat V. Salniti referaadile „Rahvastiku loomulik juurdekasv Balti riiges”,*”* *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 70–76).

Üksikud (5) valdavalt informeeriva iseloomuga sõnavõttud sobituvad raskelt üldisemasse teemaderingi.¹⁸⁴ Näiteks võeti, soovides kaasa aidata katkenud ühistegevuse jätkumisele, Kaunase kongressi (1936) päevakorda algselt Balti Õpetajate Liidu tegevusega seotud õpilaste (noorsoo) vahetuse teema. Ehkki lätlased avaldasid soovi, et sõprusühingud asuksid vedama kolme riigi vahelist Läti-Soome noorsoovahetuse eeskuju järgivat kooliõpilaste vahetust (O. Nonācsi sõnavõttus põhjendati seda mudeli eduka toimimisega), kuus ühingat edaspidi enam noorte vahetuse teemaga ei tegelenud. Teiselt poolt: noorsoo vahetuse teema tõstatamine sõprusühingute poolt tõi kaasa selle päevakorda võtmise mõned kuud hiljem (detsembris 1936) Tartus toimunud Emade- ja Lastekaitse Balti Komitee istungil, ning päädis ulatuslikuma Eesti ja Läti vahelise laste suvelaagrite ja perekondade vahelise vahetuse sisse seadmisega (vahetusside-meid sooviti laiendada ka Leedule).¹⁸⁵

Teise sarnase käesoleva töö teema seisukohalt olulise, kuid kongresside põhivaldkonnast kõrvale jääva teemana nimetagem turismi edendamisega seonduva käsitlemist Kaunase kongressil (1939). Loodushoiu- ja Turismi-instituudi asedirektor Paul Randpõld tutvustas ettekandes *Kolme Balti riigi lähenemise teed* lähemalt kahe valdkondliku koostöökogu, alalise Eesti-Läti-Leedu turismi edendamise komisjoni ja Eesti, Läti ja Leedu valitsuste esindajate konverentside (veebruaries 1939 Riias ja kaks kuud hiljem Tallinnas) tegevust.¹⁸⁶ Randpõld toonitas, et kõigil kolmel kokkusaamisel pidasid osalenud ametnikud vajalikuks, vormiliste takistuste (keerukad piiriprotseduurid, Leedu poolne välispassi nõue¹⁸⁷) leevendamise kõrval keskenduda ka sõitude *kasvatustliku aspekti* suurendamisele ehk võimaluste rohkendamisele naaberriigi kultuuri- ja majandusoludega tutvumiseks.¹⁸⁸ Teisisõnu, turismiametkondade esindajad kavandasid omavahelist koostööd seades eesmärgiks kaasa aitamise sõprusühingute välja töötatud Balti ühtsustunde kasvatamise kava ellu viimisele.

2.6. Vaimse koostöö liikumine ja piirkondlik koostöö

Leevendamiseks omariikluse ülesehitamiseks vajalike kõrgharidusega spetsialistide nappust avati kolmes riigis ülikoolid (Lätis ja Leedus alul kõrgkoolide nime all) juba Nõukogude Venemaaga iseseisvuse kaitseks peetud sõdade ajal. Kõrghari-

¹⁸⁴ Sarnasteks teemadeks olid õiguslane koostöö, sotsiaalkindlustusolud ja erandlikult üldkoosolekul ettekande vormis esitatud koostööbüroo tegevusaruanne).

¹⁸⁵ Oto Nonācs, "Vaatlusi ja järeldusi = Vērojumi un slēdzieni," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3 (1937): 2–3.

¹⁸⁶ Paul Randpõld, "Kolme Balti riigi omavahelise liiklemise areng," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1939): 15–19.

¹⁸⁷ Nõudes nähti takistust ka soomlaste soovitud ühtse Balti viisaruumi elluviimisele. Soomlased soovisid, kiirendamiseks Helsingi olümpiamängudel (1940) osalevate delegatsioonide ja külaliste liikumist, et passikontroll leiaks aset vaid Balti viisaruumi sisenemisel ja lahkumisel (Randpõld, "Kolme Balti riigi omavahelise liiklemise areng," 19).

¹⁸⁸ Randpõld, "Kolme Balti riigi omavahelise liiklemise areng," 16.

duse ja teaduse valdkonna ülesehitamisel olid esialgselt suured lootused seotud välismaalt saadava abiga, tegelikkuses osutusid aga väliskontaktide arendamise võimalused noorte riikide vastu valitsenud umbusalduse tõttu üpris piiratuteks. Sidemed Lääne-Euroopa riikidega, eriti Inglismaa ja Prantsusmaaga (erandina Prantsuse Instituudi tegevus) jäid 1920. aastatel endiselt tagasihoidlikeks, mõnevõrra edukamad oli USA abiprogrammid (Carnegie ja Rockefelleri Fondide stipendiumid). Teinekord, nagu meenutab lastehaiguste dotsent A. Lüüs, üks esimesi sõja järel Saksamaad külastanud Tartu ülikooli õppejõude, võis välismaal kohata isegi külmapoolset vastuvõttu. Kohalikus meedias valdavalt tendentslikus võtmes edastatud info uutest riikidest kui paariariikidest oli avaldanud mõju isegi akadeemiliste ringkondadele ja Lüüsile anti mõista, et töötamisvõimaluse eest oodatakse vastuteenet – töötu Saksa teadlase palkamist.¹⁸⁹ Erandina ei kohanud taolist kahtlustavat ja vastuteeneid ootavat suhtumist vaid üksikud, juba enne Esimest maailmasõda rahvusvahelise tunnustuse saavutanud noorte ülikoolide õppejõud (eestlastest näiteks Ludvig Puusepp).

Akadeemiliste väliskontaktide arendamisel ilmnunud takistuste tõttu väärustasid Eesti, Läti ja Leedu koostöö arendamist riikidevaheliste kultuuri- ja hariduskontaktide edendamisele keskendunud Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoniga. Veelgi enam, Eestist sai esimene riik maailmas, kus otsustati ellu viia seni ettepaneku tasandil liikunud rahvusliku vaimse koostöö komisjoni loomise soovitus. Komisjon ellu kutsumise otsus tehti Tartu Ülikooli nõukogu koosolekul (12. detsembril 1922); eestlased ootasid uuel ühenduselt eelkõige abi välismaa suunaliste akadeemiliste kontaktide arendamisel.

Samal aastal (1922) järgisid eestlaste eeskujul veel ungarlased, *spontaanne* rahvuslike komisjonide asutamine hoogustus aga järgmise aasta esimesel poolel – 1923. a. suveks tegutsesid need juba 12 erinevas riigis (võrdluseks: 1939 aastal toimis 40 komisjoni).¹⁹⁰ Kõiki neid tosinat riiki ühendas väikeriigi staatus, sarnaselt Eestile otsiti võimalusi akadeemiliste sidemete arendamiseks. Aasta lõpus (05.12.1923) võeti rahvusvahelise komisjoni kolmandal istungil vastu rahvuslike vaimse koostöö komisjonide loomise otsus ja kinnitati nende tegevuse põhisuunad.¹⁹¹

Eestis, Lätis ja Leedus¹⁹² loodi rahvuslikud vaimse koostöö komisjonid ülikoolide juurde, esimeesteks (presidentideks) said rektorid J. Kõpp, Ernests Felsbergs ja Pranciškus Petras Būčys (peagi vahetas välja uus rektor M. Rõmeris). Erinevalt Läti ja Tartu ülikoolide rektoritest, kes taandasid end esimehe ametikohtadelt 1930. aastatel, jätkas M. Rõmeris komisjoni töö eestvedaja rollis kuni selle likvideerimiseni. Eesti rahvusliku komisjoni olulisemateks koostööpartneriteks kujunesid kaks ametkonda – haridusministeeriumi teaduse- ja kunsti osakond ning välisministeeriumi poliitiline osakond.

¹⁸⁹ Lüüs. *Tartus ja Rootsisis*, 60–61.

¹⁹⁰ *National committees on intellectual co-operation* (Geneva, 1937), 7.

¹⁹¹ EAA, f 2100, n 4, s 429, l 61p.

¹⁹² Otsus Leedu Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni ellu kutsumise kohta võeti vastu valitsuse tasandil.

1920. aastatel arenes Eestis, Lätis ja Leedus rahvuslike vaimse koostöö komisjonide tegevus loiult, Eesti komisjoni esimene koosolek toimus protokolliraamatu järgi alles 1929. a., olulisemaks tegevusvaldkonnaks kujunes kirjavahetuse pidamine rahvusvahelise komisjoniga.¹⁹³ Vastuste saatmisega erinevatele rahvusvahelise liikumise poolt levitatud küsimustikele tegeles komisjoni (teinekord nimetatud ka Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni Eesti osakonnaks) sekretariaadi ülesandeid täitnud ülikooli sekretariaat.¹⁹⁴

Algusaastail langes riikidevahelise ühistegevuse koordineerimine suures osas rahvusvahelise komisjoni sekretäri õlule, kelleks sai Rahvasteliidu juures töötanud poola ajaloolane Oscar Halecki, kes on hiljem valitud ka Õpetatud Eesti Seltsi auliikmeks. Halecki üks esimesi ülesandeid oli kontaktide loomine teadusasutuste ja kõrgkoolidega, saamaks andmeid, millised neist sõja järel jätkasid tegutsemist. 1923. aastal töötasid komitee liige G. de Reynold ja sekretär O. Halecki välja eraldi küsimustiku, mis saadeti sõja järel raskeimasse olukorda sattunud 12 riigile, kelle hulka kuulusid Albaania, Bulgaaria, Tšehhoslovakkia, Eesti, Soome, Kreeka, Ungari, Läti, Leedu, Poola, Rumeenia ja Jugoslaavia. Sõjad ja muud vapustused üleelanud riikide teadus- ja kultuuri-asutustele tehti ettepanek arendada koostööd Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoniga. Eestist vastas ettepanekule Tartu Ülikool.

Saabunud vastuste alusel pani O. Halecki kokku ülevaate, millega esines 1923. a. suvel rahvusvahelise komisjoni teisel koosolekul. Halecki rõhutas ettekandes vastuste optimismistlikku olemust ja asjaolu, et intellektuaalse tegevuse keskuste arv on, vaatamata majandusraskustele, suurenenud.

Endise Kaunase ülikooli professori K. Wagneri ja erinevate vaimse koostöö institutsioonide vahelisest kirjavahetusest selgub, et 1920. aastatel polnud päris täpselt paigas ka rahvusvahelise ja rahvuslike institutsioonide vaheline ülesannete jaotus.¹⁹⁵ Rahvusvahelise komisjoni, Läti ja Leedu komisjonide jaoks kujunes delikaatseks teemaks Läti kodakondsusega Tartu ja Kaunase ülikooli endise õppejõu Wagneri kaebus Leedu riigi vastu ebaõiglase vallandamise pärast. Tööta jäänud Wagner otsis kaitset rahvusvaheliselt vaimse koostöö komisjonilt. Komisjon võttiski algul kaebuse Leedu riigi vastu oma menetlusse, määrates asja käsitlejaks Albert Einsteini ja saates edasi ka juriidilisele komisjonile. Viimase otsusel saadeti kaebus lahendamiseks Leedu valitsusele. Ehkki Einstein ei pidanud komisjoni liikmeks saades enam küsimusega tegelema, toetas ta Wagneri nõudmisi, saates vastavasisulise kirja Leedu haridusministrile. Samamoodi leidis Wagner toetust Kaunase Läti saadiku ja Läti rahvusliku vaimse koostöö komisjoni poolt. Leedulased reageerisid kirjadele loiult, lahendus saabus alles 1933. a. kui Riias Herderi Instituudis vabanes zooloogia õppe-ool ja Wagner valiti selle täitjaks.

¹⁹³ TÜR KHO, f 46, n 1, s 3, l 1.

¹⁹⁴ Friedrich Puksoo, *Rahvusvahelise vaimse koostöötamise institutsioonid ja nende tegevus 1932–1933*, 4–5.

¹⁹⁵ DSHI 100 Wagner, lfd. 28 (Schriftverkehr u. Akten betr. Tätigkeit Karl Wagners, insbesondere betr. Herder-Institut Riga), S. 22–66.

1930. aastatel intensiivistunud Natsi-Saksamaa ambitsioonid territooriumi laiendamiseks andsid tunnistust soovist taas muuta jõupoliitika rahvusvahelistes suhete aluseks. Soov taastada kunagised mõjusfäärid tähendas otsest ohtu Balti riikide iseseisvusele. Tulenevalt ärevatest aegadest rõhutasid Balti riigid kinnipidamist vägivallavabaduse põhimõttest rahvusvahelistes suhetes, arendades ühtlasi varasemast aktiivsemat tegevust rahvusvahelistes valitsusvälistes organisatsioonides.

Pea koheselt peale Rahvasteliidu alluvuses tegutsenud erinevate vaimse koostööga tegelevate struktuuride koondamist ühtseks Rahvusvahelise vaimse koostöö organisatsiooniks (ICO, 1931) võeti ka Balti riikides ette sammud, mis andsid rahvuslikele komisjonidele kindlama positsiooni haridus- ja teadusmaastikul. Eesti ja Leedu komisjonide tegevuse alused määrati kindlaks põhikirjadega (jõustusid vastavalt 1931. ja 1934. a.), Läti ühenduse analoogset reeglistikku tutvustati lähemalt teisel piirkondlikul vaimse koostöö konverentsil (1936). Soomlased sarnase komisjoni tegevust reglementeerivat dokumendi olemasolu vajalikuks ei pidanud.

Leedu komisjon viidi vastavalt põhikirjale ülikooli haldusalast üle välisministeeriumi alluvusse ja tegevust asuti rahastama riigieelarvest.¹⁹⁶ Põhikirja järgi määras komisjoni sekretäri ametisse välisministeerium (ametikohta on täitnud nii V. Soblys, Antanas Trimakas kui ka Adalbertas Staneika). Tema nõusolek oli vajalik ka komisjoni rahade kasutamisel.¹⁹⁷ Võrdluseks olgu öeldud, et ka Soome komisjoni sekretärina tegutsenud Ensio Hiitonen'i põhitöökohaks oli välisministeerium, kuid nii Eestis, Lätis ja Soomes tugines ühenduste rahastamine eraannetustele ja riigilt ebaregulaarselt saadud summadele, ning riikide poolne sekkumine piirdus ministeeriumide esindajate kuulumisega nende liikmeskonda.

Eestis kestsid rahvusliku vaimse koostöö komisjoni liikmete volitused kaks aastat, erandiks 1920. aastad, mil komisjoni tegutses loiult A. Piibu eemalviibimise tõttu ülikoolist, mistõttu tähtajast kinni ei peetud. Aastatega kujunes välja ettevõtmise initsiaatorid Eestis: Tartu Ülikooli professorid J. Kõpp (esimees), A. Piip (aseesimees), L. Puusepp, Peeter Tarvel ja raamatukogu direktor Friedrich Puksoo (sekretär).¹⁹⁸ Viimasesse, 1937 a. moodustatud komisjoni kuulusid lisaks ülikooli õppejõududele teiste kõrgkoolide rektorid, kultuuriasutuste (sh. mälusasutused) ja teadusseltside esindajad, riigiametnikest välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja Nikolai Kaasik ning haridusministri abi Voldemar Päts.¹⁹⁹ Eesti komisjoni põhikirja kavandati muuta 1939. a. sügisel, seoses üle viimisega Teaduste Akadeemia alluvusse, kuid erinevatel põhjustel (sõja puhkemine, esimees Piibu asumine välisministri ametisse) jäi see ära.

Sarnane oli ka Läti ja Leedu koosseis, lätlaste puhul on erakordne üliõpilaste ja naisharitlaste kuulumine komisjoni koosseisu. Läti komisjoni tegevust vedasid

¹⁹⁶ *National committees on intellectual co-operation*, 58, 85, 89.

¹⁹⁷ Op cit., p. 90.

¹⁹⁸ EAA, f 2100, n 4, s 443, l 69.

¹⁹⁹ Samas, l 76–77; *Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 24–29.

1930. aastate teisel poolel esimehena ülikooli prorektor ja usuteadlane Ludvigs Adamovičs, aseesimehena Riia linnaraamatukogu direktor Mārtiņš Stumbers ja peasekretärina Ernests Blese. Leedu komisjoni eripärana saab esile tuua kõigi ülikooli teaduskondade esindatuse, kultuuriasutuste esindajaid oli vaid kolm – kunstnike liidu esindaja, rahvusteatri ja ringhäälingu direktorid.²⁰⁰ Täitmaks põhikirjalist ülesannet – koordineerida riigi kultuurikontakte välisriikidega – oli Leedu komisjonil koguni regulaarselt koos käinud (täidesaatev) büroo kuhu kuulus neli akadeemilise taustaga isikut: M. Römeris, A. Trimakas, Augustinas Janulaitis ja Paulius Galaunė.²⁰¹

Rahvuslikud komisjonid kutsusid ellu, nagu rahvusvaheline ühenduski, ajutisi üksikküsimustele lahendusi otsivaid spetsialistide gruppe. Teinekord kasvas niisugusest ekspertkomisjonist välja alaliselt tegutsev iseseisev asutus. Näiteks Läti rahvusliku vaimse koostöö komisjoni poolt 1932. a. kokku kutsutud kooliõpikutega tegelenud ekspertkomisjon formeerus järgmisel aastal (1933) ümber 13-liikmeliseks rahvusliku pedagoogikadokumentatsiooni keskuseks.²⁰² Lätlaste aktiivne tegevus hariduse edendamisel andis neile võimaluse 1933. a. juulis korraldada Riias rahvusvaheline keskkooliõpetajate konverents (26–31.07.1933).²⁰³

Samaaegselt Leedu poolt Eestile ja Lätile ametliku piirkondliku poliitilise koostöö leppe sõlmimise ettepanekuga (veebuaris 1934) võttis Vytautas Suure Ülikooli geograafiaprofessor ja Leedu Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni liige K. Pakštas ette reisi Norrasse, Rootsi ja Taani. Sõidu kestel peetud loengute ja arutelude käigus tutvustas Pakštas nägemust Leedust kui geograafiliselt Põhja-Euroopasse kuuluvast riigist.²⁰⁴ Nagu Pakštas on hiljem märkinud, osutus sõit edukaks ja juba unustuse hõlma vajunud mõiste Baltoskandia leidis taas tee ajakirjanduse veergudele.²⁰⁵ Samasuguse ringreisi Eestis, Lätis ja Soomes võttis Pakštas ette kümme kuud hiljem, detsembris 1934. Selleks ajaks oli jõutud astuda juba mitu sammu ulatuslikuma koostöö alustamise suunas: sõlmitud oli Balti Entente lepe ja ka E. Kant, Põhja- ja Baltimaade mõjukaim sotsiaal-geograaf, oli uuendatud Baltoskandia kontseptsiooni aktsepteerinud.²⁰⁶

Pakštase ringreisidega alanud uue Balti kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsu-
mise eeltööd jätkas Leedu Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni esimees ja

²⁰⁰ *Les Commissions nationales de cooperation intellectuelle* (Geneve, 1937), 96; *National committees on intellectual co-operation*, 89–90.

²⁰¹ *National committees on intellectual co-operation*, 92.

²⁰² *Les Commissions nationales de cooperation intellectuelle*, 91–92; *National committees on intellectual co-operation*, 87–88.

²⁰³ “Keskkooliõpetajate kongress lõppes,” *Päevaleht* 02.08.1933, 1.

²⁰⁴ Kazys Pakštas, *The Baltoscandian Confederation* (Vilnius: Versus aureus, 2005), 20–21.

²⁰⁵ Kazys Pakštas, “Baltoscandia as a geographical and cultural unit,” in *Quatrième conférence régionale des commissions nationales de coopération intellectuelle des pays Baltiques et Nordiques = Ceturtā Baltijas und Skandināvijas zemu nacionālo intelektuālās kopdarbības komisiju konference* (Rīga, 1940): 100–101.

²⁰⁶ Ann Buttimer, “Edgar Kant and *Heimatkunde*: Balto-Skandia and regional identity,” in *Geography and national identity*, ed. D. Hooson (Oxford: Blackwells, 1994), 161–183.

Vytautas Suure Ülikooli rektor M. Römeris, kes võttis järgmisel (1935) suvel ette rea sõite naabermaadesse propageerimaks piirkondliku konverentsi korraldamise ideed ja kutsumaks sealsete rahvuslike komisjonide esindajaid osalema Kaunases korraldataval kokkusaamisel.²⁰⁷

Leedulaste nägemus, et piirkondliku kultuurisuhtluse aluste välja töötamisega tegeleks, lisaks sõprusühingutele ka vaimse koostöö komisjonid polnud juhuslik mõttesähvatus. 1930. aastate algusest olid Eesti, Läti ja Leedu rahvuslikud vaimse koostöö komisjonid täitnud riigi tasandil väliskultuurisuhtluse koordineerijate rolli, ning püüdnud alatatada ka omavahelist koostööd. Vaimse koostöö komisjonide tasandil eelistades soovisid leedulased panustada ühiskonnategelaste vaheliste arutelude asemel koostöökavade välja töötamisele ekspertide poolt. Lisaks andis tegutsemine üldinimlikke väärtusi, eelkõige võrdõiguslikkust ja vägivallavabadust tähtsustanud vaimse koostöö liikumise raames alust loota, et Põhjamaade haritlased ei keeldu kaasa löömast Baltimaade vahelise piirkondliku kultuurikoostöö põhimõtete väljatöötamisel. Veelgi enam, kahe piirkonna põhimõtete omavaheline sarnasus võimaldanuks edaspidi alustada ulatuslikuma Balti- ja Põhjamaade vahelise ühistegevusega.

Kuigi Eesti, Läti ja Leedu paistsid rahvusvahelisel tasandil silma eduka tegevusega Rahvasteliidu ja Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Instituudi välja töötatud kultuuri- ja hariduskoostööd käsitlenud soovitude elluviimisel, eelistasid jätkuvalt haritlaste ühendustena tegutsenud Taani, Norra ja Rootsi rahvuslikud komisjonid hoiduda leedulaste korraldataval konverentsil osalemast. Siiski võimaldas soomlaste ühisüritustel kaasa löömiseks antud nõusolek leedulastel ühiskonverentsi kokku kutsumise eeltöödega algust teha.

2.7. Vaimse koostöö konverentsidel arutatud teemad

Aastail 1935–1938 leidis aset neli olulist piirkondlikku konverentsi (1935 Kaunases, 1936 Tartus, 1937 Helsingis, 1938 Riias). Alates 1937. a. kandsid üritused nime Balti- ja Põhjamaade (riikide) konverents, viimasel Teise maailmasõda eel toimunud konverentsil olid esindatud seitse riiki: Eesti, Läti, Leedu, Soome, Norra, Rootsi ja Taani. Väga lähedale jõuti ka Poola kaasamisele.²⁰⁸ Sõja tõttu jäi Stokholmis 1939. a. toimuma pidanud kokkusaamine ära, taas tuli Balti vaimse koostöö konverents (kongress) kokku 1999 Riias.

Esimene Eesti, Läti, Leedu ja Soome esindajate kokkusaamine korraldati leedulaste poolt 29–30. oktoobrini 1935.a. Kaunases. Osa võttis sellest üheksa delegaati (Leedust M. Römeris, äsja Klaipeda õpetajate instituudi direktoriks saanud V. Soblys, kunstiajaloolased P. Galaunė ja Jurgis Baltrušaitis, Lätist L. Adamovičs ning E. Blese, Eestist A. Piip ja L. Puusepp, Soomest Arthur Långfors).

²⁰⁷ “Антанта Балтийской культуры,” 2.

²⁰⁸ ERA, f 957, n 14, s 678, l 30–32.

Eesti, Läti ja Soome komisjonide esindatus konverentsidel oli märkimisväärselt stabiilne – L. Adamovičs, E. Blese, A. Långfors, A. Piip ja L. Puusepp osalesid delegaatidena kõigil neljal kokkusaamisel. Sarnaselt püsis muutmatusena ka Rootsi esindus – kõigil kolmel rootslaste osavõtul toimunud kokkusaamisel esindasid riiki kaks prominentset haritlast, rahvusliku vaimse koostöö komisjoni aseesimees, haridusministeeriumi riigisekretär Börje Knös ja ühenduse sekretär, Kuningliku raamatukogu direktor Isaak Collijn.

Konverentsidel peetud 37 ettekandes (ettekannete loend, vt. Lisa 4) peatuti sagedamini ühistegevuse arendamise võimalustel kõrgharidus- ja teaduskoostöö vallas (8).²⁰⁹ Mahukalt käsitleti ka naabreid solvavate seisukohtade ja eelarvade leviku ära hoidmisele suunatud tegevusi. Oluliseks peeti ajaloo- ja geograafia õpikute sisu ühtlustamist (7), trükiste ja neid puudutava info regulaarse vahetuse sisseseadmist ning kirjandus-, kunsti- ja muusikakontaktide arendamist (mõlema valdkonnaga seotud tegevustel peatuti viiel korral). Harvem käsitletud teemad (10) jagunevad peajoontes kaheks: valdkonnad, mille puhul saavutati kiiresti üksmeel (suhtluskeel ja kultuurikoostöö lepped), ning mitmesugune teavitavat laadi informatsioon ja arutlused (ühistegevuse üldisemad väljavaated, reisimisvõimalused, õpetajate, õpilaste ja üliõpilaste kontaktid).

Rahvuslike vaimse koostöö komisjonide esindajate konverentside töökorralduses kehtisid kindlad reeglid, tavaliselt kaasnesid ettekande ärakuulamisele arutelud ja vastava resolutsiooni koostamine. Sama teema juurde võidi tagasi pöörduda järgnevatel konverentsidel, muuta sai ka vastuvõetud resolutsioonide sõnastust. Olulisemate probleemide puhul tuginesid ettekanded rahvuslike komisjonide poolt moodustatud vastavate spetsialistide komisjonide seisukohtadele.

Ettekannete teiseks ühisjooneks oli mõneti ehk lihtsustatud ja idealistlik lähenemisnurk ulatuslikuma regioonidevahelise kultuurikoostööga seotud teemadele, seda eriti Balti- ja Põhjamaade vahelise koostöö puhul. Sarnase idealiseeritud nägemusega seostub ka Kaunases (1935) arutelude käigus tehtud, kuid realiseerimata jäänud ettepanek kutsuda ellu, lisaks rahvuslikele, ka piirkondlik vaimse koostöö komisjon.²¹⁰

Arutelude kesksus võimaldas konverentsidel loobuda kaasettekannete süsteemi kasutamisest (kasutati erandlikult vaid ajaloo- ja geograafia õpikute ühtlustamise teema käsitlemisel Tartu konverentsil). Kahe Helsingi konverentsi päevakorras olnud teema – õpikute ühtlustamise ja kõrghariduskoostöö – puhul erandlikult ettekandeid ei peetud, vaid piirduti arutelude tasandiga.

Delegaatide tihedat omavahelist läbikäimist soodustas konverentside osalejate väike arv. Kokku osales konverentsidel hinnanguliselt 50–60 isikut, neist pooled ametliku esindaja saatuses (konverentside delegaatide loend, vt. Lisa 3). Erinevalt nii kutse- ja eriala kui ka sõprusühingute ühisüritustest valiti vaimse

²⁰⁹ Arv ei sisalda konverentsidel regulaarselt esitatud rahvuslike komisjonide tegevusaruandeid (14).

²¹⁰ *Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 80.

koostöö konverentside puhul esinejaid nende kompetentsuse järgi, nõue, et nad lööks kaasa ühenduste tegevuses puudus.

Toimunud kokkusaamisi püüdis viimasel enne sõja algust Riias toimunud konverentsil (1938) analüüsida A. Piip. Vastates enda esitatud küsimusele, kas valitud lähenemine pole ehk liig optimistlik-utopistlik, leidis Piip, et tema arvates on valitud õige tegevusliin ja ühtegi resolutsiooni ei saa pidada liigseks. Küll aga pidas ta vajalikuks suurendada pingutusi otsuste elluviimisel ja kaasata sellesse tegevusse ka laiem avalikkus.²¹¹

2.8. Balti Nädalad ja sõprusühingute reorganiseerimise ettepanekud

Edaspidi põhjalikumalt käsitletavate ühise ajaloo konstrueerimise katsete kõrval oli kolme riigi sõprusühingute vahelise ühistevgevuse algaastail (1934–1936) omavaheliste kokkusaamiste teiseks keskseks teemaks sõprusühingute tegevuse ümberkorraldamine. Ehkki uuenduste läbiviimist pooldasid kõigi kolme riigi esindajad, ei ühtinud nende nägemused ühingute rollist kultuurilise läbikäimise edendajatena. Lätlased ja eestlased nägid sõprusühinguid eeskätt ulatuslikuma piirkondliku koostöö edendajate ja riikidevahelise kultuurisuhtluse katusorganisatsioonide rollis. Leedulaste veendumuse kohaselt tulnuks keskenduda aga hoopiski sissepoole suunatud tegevustele, esmajärjekorras ühingute organisatsioonilisele tugevdamisele, võimalike variantidena käidi välja keskse riikidevahelise ühenduse loomine ja ulatuslikum sõprusühingute tegevuspõhimõtete ühtlustamine.

Leedulaste eestkõnelejaks kujunenud Leedu-Läti Ühingu esimees ja Kaunase linnapea A. Merkys tutvustas juba Bulduri koosolekul (1934) Leedu sõprusühingute välja töötatud Balti Liidu, uue riikidevahelise ühenduse põhikirja kavandit (*Основные положения статута союза Балтии*). Vaatamata sellele, et Bulduri koosolekul kiideti heaks peajoontes kolm aastat varem lätlaste poolt kirja pandut korranud põhikirja leebem variant jätkas Merkys edaspidigi dokumendi uute versioonide välja töötamist. Varasemast vähem radikaalset varianti, mis nägi ette riikides juba tegutsevate sõprusühingute ühinemist tutvustas Merkys sõprusühingute koostöömüüri teisel kokkusaamisel Riias (19.01.1935).

Koosolekul osalenud eestlased ja lätlased olid leedulaste ettepaneku suhtes meelestatud skeptiliselt. Lätlased (J. Rīteris ja M. Antons) ja eestlased (Eesti-Läti Ühingu esindaja V. Kruus) juhtisid kohalolnute tähelepanu asjaolule, et vormiliselt ületavad delegaadid sarnast teemat käsitledes neile ühingute poolt antud volitusi – ühenduste põhikirjade järgi on sarnast teemat pädevad arutama vaid üldkoosolekud, kuid tõenäoliselt oleks nendegi otsused eitavad.

Leedulaste ulatuslikumaid muutusi kavandavate ettepanekute ellu viimisele vastu seisnud eestlased ja lätlased avaldasid poolehoidu vaid kahe vähem radikaalse uuenduse ellu viimisele. Toetust leidsid nii Karolis Žalkauskas'e soovi-

²¹¹ *Quatrième conférence régionale des commissions nationales*, 27.

tus ühtlustada sõprusühingute põhikirjades nende *konstitutsiooni* ehk ülesehitust puudutavad sätted kui ka J. Makauskas'e ettepanek lihtsustada koostöökü büroo otsuste vastuvõtmise mehhanismi, asendades riikide enamuse nõude ühingute enamuse tingimusega.²¹² Selle esmapilgul vähetähtsa muutusega seoses juhtigem tähelepanu asjaolule, et uuendus andis võimaluse otsuste vastu võtmiseks isegi juhul kui vastu hääletanuks mõlemad ühes riigis tegutsenud sõprusühingud.

Eestlaste ja lätlaste vaatenurki ühistegevuse arengusuundade kohta tutvustasid Riias toimunud koostöökü büroo istungil (19.01.1935) Eesti-Läti ühingu esindanud A. Meerits ja Läti-Eesti ühingu esimees M. Antons. Erinevalt Meeritsast, kes piirdus üldisema soovituselga *rohkem rahvast* tegi Antons mitmeid üksikasjalikke sõprusühingute liikmeskonna laiendamisele suunatud ettepanekuid, nagu nende tegevusse juriidiliste isikute kaasamine ja lähenemiskongresside raames teistele ühendustele kokkusaamisvõimaluste loomine.²¹³

Eesistuja rolli kasutades olid lätlased lülitanud koosoleku päevakorda ka P. Bērziņš'i ja O. Nonācs'i ettekande *Teadaanne lähenemistegevusest teistes organisatsioonides*, mille järel võeti vastu ulatuslikumat piirkondliku tasandi vabaühenduste ühistegevust toetav resolutsioon. Dokumendis avaldati tunnustust noorsoo- ja erialaühenduste sammudele kolme riigi vaheliste kontaktide edendamisel, ning tõsteti esile Balti Ajakirjanike Liidu (Pressientente) põhikirja nõuet rääkida naabritest ainult head.²¹⁴ Märkigem, et ühistegevust Balti Ajakirjanike Liidu raames pidasid oluliseks arendada ka eestlased, kes nägid ühendust koguni kultuurikoostöö koordineerija rollis (teemat on põhjalikumalt käsitletud edaspidi, Balti instituutide ellu kutsumise juures).

Ehkki leedulased olid varasemate arutelude käigus avaldanud arvamust, et Antonsi soovitatud teiste ühenduste kaasamine ja liig arvuka osalejaskonnaga kokkusaamiste korraldamine on sõprusühingutele rahaliselt üle jõu käiv ning väljendanud kartust ka ürituste ülemäära tihedaks kujuneva päevakorra üle, jätkasid lätlased oma nägemuse edasi arendamist.²¹⁵ Aprillis 1936 kutsusid Läti-Leedu ja Läti-Eesti Ühingud, juhindudes eemärgist *silmapaistvamaks teha ja demonstreerida Balti rahvaste koostöö ideed*, Riia Läti Seltsi majas korraldatud koosolekule kokku erinevate Lätis tegutsenud mitteriiklike ühenduste esindajad. Kokkusaamise korraldamise eesmärgina nimetasid Lätis tegutsenud sõprusühingud soovi ühendada Eesti, Läti ja Leedu kongresside ja kutse- ning erialaühenduste konverentside läbi viimine.²¹⁶

²¹² Bērziņš, "Eesti, Läti ja Leedu lähendamisühingute esindajate nõupidamine," 60.

²¹³ Samas, 58–59.

²¹⁴ Oto Nonācs, "Vārdu vietā – darbi," in *Igaunju, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.* (Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936), 24–25.

²¹⁵ Bērziņš, "Eesti, Läti ja Leedu lähendamisühingute esindajate nõupidamine," 58; teise võimaliku probleemina nimetati ettekannete ja ekskursioonide samaaegset toimumist.

²¹⁶ "Balti Nädala ettevalmistus = Baltijas nedēļas sagatavošana = Pabaltēs savaitēs ruošimas," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1936) 31–34.

Läti-Eesti ühingu esimehe Antons'i välja töötatud Balti Nädalate stsenaarium järgis suuresti seniseid sõprusühingute kongresside korraldamise põhimõtteid. Uuendusena nähti ühiste ava-, üld- (ettekande-) ja lõppkoosoleku vahel ette aeg ka koostö büroo ning kutse- ja erialaühenduste esindajate omavaheliste kokkusaamiste läbi viimiseks. Lätlaste arvates tulnuks uuele Balti Nädalate vormile üle minna koheselt ja kaasata kutse- ja erialaühendused juba sügisel Kaunases toimuva kongressi osalejaskonda.²¹⁷

Kõrvalepõikena märkigem, nimetuse *Balti Nädal* kasutamisega sooviti toonitada, et järgitakse levima hakanud nn. nädalate formaati (Briti Nädal, Eesti Nädal jne.), mis nägi ette üheaegselt mõne keskse suurüritusega (näitus, kongress) mitmesuguste loovkultuuri tutvustavate ettevõtmiste korraldamist. Idee läbi viia suurürituse raames täiendavalt veel kutse-, eriala ja huviühenduste esindajate kokkusaamised seostub tõenäoliselt Balkani Nädalatega eeskujuga.²¹⁸ Nimetatud sarnasuse kõrval omas kahes piirkonnas arenenud mitteriiklik kultuurikoostöö ka olulisi erinevusi. Balkani riikidel takistas poliitiliste pingete kõrval takistas eduka ühistegevuse arendamist veel koostöö organisatsioonilise külje nõrkus – neil puudus nii Eesti, Läti ja Leedu Koostö büroo sarnane keskne ühistegevust koordineeriv organ kui ka Balti Nädalate statuudiga sarnane ühisürituste läbi viimist reguleeriv dokument.

Lätlaste välja pakutud ühisühisürituste korraldamise võimalus paelus enamikku koosolekul osalenud ühenduste esindajad, kuid uuenduse kohese sisse viimise võimalikuse suhtes oldi valdavalt pessimistlikud. Olulisimaks takistuseks peeti asjaolu, et kutse- ja erialakonverentside toimumisajad olid aegsasti kokku lepitud ning nende muutmine kujunenuks keerukaks.

Uuenduse kohene sisse viimine oleks olnud keerukas veel liig lühikeseks jääva ettevalmistusaja tõttu. Ehkki Kaunase kongress toimus Saule lahingu aastapäeva ühise tähistamise soovi tõttu septembri lõpus, tavapärasest toimumisajast (juuni keskel) enam kui kolm kuud hiljem, eeldanuks muutuse sisse viimine selle eelnevat heaks kiitmist koostö büroo istungil. Nõude täitmine ja istungi kokku kutsumine vähendanuks aga veelgi kohtumiste ette valmistamiseks jäävat aega. Lisaks, nagu juba öeldud, ei olnud kutse- ja erialaühendused valmis koheselt kohtumiste toimumisaegu muutma. Otsus alustada *Balti Rahvaste Nädalate* nimetust kandvate massiürituste korraldamist *niiviisi ühendades 3 riigi teadusmeeste, eriteadlaste ja teiste organisatsioonide koosolekud* võeti vastu Kaunase kongressi ajal peetud koostö büroo istungil.²¹⁹

Üksikute ühenduste esindajate poolt väljendati Riia koosolekul sõprusühingute ettepaneku suhtes isegi põhimõttelist vastuseisu. Näiteks avaldasid agronoomid, kes osalesid Balti Agronoomide Liidu veetud nelja riiki haaranud (Eesti, Läti, Leedu ja Soome) tihedas ühistegevuses, õigustatud kartust, et konverentsi korraldamine suurürituse raames mõjub pärssivalt erialaste teemade käsitlemisele (agronoomidel oleks tulnud loobuda traditsioonilist viia konve-

²¹⁷ Samas, 32–33.

²¹⁸ Lehti, "The quest for solidarity and tamed nationalism," 118–120.

²¹⁹ Nonācs, "Balti rahvaste koostöö," 5.–9.

rents läbi korraldajamaa kogemusi tutvustava ringsõidu vormis). Teiselt poolt, algne eitav seisukoht võis hiljem ka muutuda – ehkki Läti farmatseudid olid Riia koosolekul vastu erialakohtumiste pidamisele sõprusühingute korraldata-vate suurürituste raames, toimusid apteekrite konverentsid kõigi Balti Nädalate (1937–1939) ajal.

Olgu öeldud, et ehkki lätlased ilmutasid üldisema riikidevahelise koostöö põhimõtteid käsitleva Riia koosoleku korraldamisega erandlikku aktiivsust, ei läinud see vormiliselt vastuollu koostöömüüri põhikirjaga. Nimelt kuulus dokumendi järgi eesistujamaa (st. Leedu) kohustuste hulka vaid riikidevaheliste kokkusaamiste ettevalmistamine ja läbi viimine. Tõsi, sarnase, parasjagu Leedu korraldatava kongressiga seonduvat teemat käsitleva koosoleku kokku kutsumine oli siiski ebaharilik ja sundis lätlasti selgitama sammu tagamaid. Läti-Eesti Ühingu esimees M. Antons õigustas aktiivsust väitega, et sõprusühingute kongresside formaadi muutmine (st. ühisnõupidamiste ja konverentside korraldamise alustamine) on üldisem teema ja ei ole seotud iga-aastase kongressi läbi viimisega (*pole vaid Leedu asi, ka teised peaks initsiatiivi üles näitama*). Antons rõhutas veel Riia koosoleku piirdumist pinna kompamise ja teema üldisemate tahkude käsitlemisega.²²⁰

Aastatel 1937–1939 jõuti korraldada kolm Riias paika pandud põhimõtetele vastavat Balti Nädalat (Tallinnas, Riias ja Kaunases). Viimaseks jäänud Balti Nädal leidis aset 1940. a. juuni keskel Tallinnas. Pea samaaegselt kui peaminister Jüri Uluots avaldas ürituse avaistungil arvamust, et Euroopas käimas olev sõda jääb Eestist, Lätist ja Leedust kõrvale, jõudsid Tallinnasse teated Leedust riigi okupeerimisest Nõukogude Liidu poolt. Kuna Leedu delegatsiooni sunnitud lahkumine Tallinnast suurürituse esimese päeva õhtul tegi võimatuks otsustuspädevate eri-, huvi- ja kutsealakohtumiste korraldamise, lepiti kokku need ära jätta – ära peeti vaid ava-, ettekande- ja lõppkoosolekud.²²¹

Ühisürituste korraldamiseks Tallinnas olid valmis koguni 48 erineva organisatsiooni esindajad, kes soovisid omavahel arutada koostöö arendamisega seonduvat 16 valdkonnas.²²² Tegelikult ületas Tallinnas toimunud Balti Nädalal osalenud kutse-, eriala ja huvihenduste arv poolesaja piiri – esimese omavahelise kohtumise läbi viimist kavandasid ka viidatud *Brīvā Zeme*'s avaldatud kirjutises nimetamata jäänud kolme riigi tööliskodade esindajad.²²³

²²⁰ “Balti Nädala ettevalmistus,” 34; kutse- ja erialakonverentside läbi viimisest samaaegselt Kaunases toimuva sõprusühingute kongressiga räägiti juba kui realiseerimisel olevast ettevõtmisest.

²²¹ IV Balti Nädala statuut (Tallinn 1940) piiras korraldava riigi esindust eri- ja huviala ühenduste kokkusaamistel – eestlased võisid moodustada kuni poole osalejaskonnast, ülejäänud kohad nähti ette täita lätlaste ja leedulaste poolt (EAA, f 891, n 1, s 1171, l 5).

²²² Oto Nonācs, “Baltijas nedēļa,” *Brīvā Zeme* 12.06.1940, 1.

²²³ “450 külast Lätist ja Leedust Balti nädalale. Balti koostöömüüri esimehe linnapea A. Uessoni jutujamine „Uus Eestile”. Peaminister prof. J. Uluots kõneleb Balti nädala avaaktusel „Estonias,” *Uus Eesti* 12.06.1940, 2; J. W., “Balti Nädal,” *Uus Eesti* 15.06.1940, 4.

Sõprusühingute tegelased ise töid Balti Nädalatest rääkides esile nende raames toimunud kutse-, eriala- ja huviühenduste kokkusaamiste arvukust²²⁴, kuid tegelikkuses jäid need kavandatust märgatavalt tagasihoidlikumateks ettevõtmisteks. Tallinnas (1937) toimus viis koosolekut (ajakirjanike-, linnade- ja tuletõrje liitude juhatused, Rotary klubide ja esperantistide esindajad) ja kolm konverentsi (Balti riikide Emade- ja Lastekaitse Komitee, ühistegelased ja apteekrid).²²⁵ Riias (1938) leidsid aset viis koosolekut (ajakirjanikud, esperantistid, tuletõrjujate liitude juhatused, patronaadiseltsid ning ühistegelased) ja neli konverentsi (apteekrid, omavalitsustegelased, rotarid ja tervishoiuorganisatsioonide esindajad).²²⁶ Kaunases (1939) korraldati kuus koosolekut (ajakirjanikud, Balti emade ja lastekaitsekomitee, linnadeliidud ja esperantistide ühendused, N. Roerichi muuseumi ühing ning ühistegelased) ja neli konverentsi (apteekrid, helikunstnikud, rotarid ja tuletõrjujad).²²⁷

Taas eestlaste korraldada olnud IV Balti Nädala raames (1940) pidanuks aset leidma poole arvukamalt kokkusaamisi kui kolm aastat tagasi toimunud esimesel suurüritusel. Tallinnas (1940) olid valmistunud konverentside (7) läbi viimiseks apteekrid, geodeedid, muusikud, notarid, rotarid ja omavalitsus- ning ühistegelased. Kokku oli lepitud ära pidada ka arvukalt koosolekuid (7) – kitsamas ringis soovisid omavahelise ühistegevuse arendamisega seonduvat arutada ajakirjanike, apteekrite, kirjanike ja metsandustegelaste liidud, üliõpilasühendus SELL'i presiidium, emade- ja lastekaitse tegelased ning helikunstnikud (muusikud).²²⁸ Täiendavalt kavandasid omavaheliste koosolekute korraldamist Balti Nädal raames ka poolriiklike organisatsioonide staatuses tegutsenud kolme riigi kaubandus-tööstus-, põllumajandus- ja töөлiskojad.²²⁹

²²⁴ Nonācs, "Balti rahvaste koostöö," 8.

²²⁵ "Balti nädala kongressi nõupidamised," *Uus Eesti* 12.06.1937, 7; Mārtiņš Antons. "Baltijas nedēļa," *Jaunākās Ziņas* 19.06.1937, 1; *Uus-Eestis* ilmunud teates mainitud notarite koosolek jäi tõenäoliselt toimumata.

²²⁶ *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938), 2–96.

²²⁷ "Baltijas valstu organizāciju apspriedes Kauņā," *Kurzemes Vārds* 11.06.1939, 1; Vahe- tult enne konverentsi toimumist *Läti-Eesti Ühingu Kuukirjas* avaldatud suurürituse päeva- korras puudub teave muusikaõppejõudude konverentsi toimumise kohta ("Baltijas tautu sadarbības kongress kopā ar „Baltijas nedēļu”," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1939): 27).

²²⁸ Eesti puhul nii interpeete kui heliloojaid ühendanud Akadeemiline Helikunstnike Selts. Kaunases (1939) toimunud ja Tallinnas (1940) korraldada kavandatud muusikute Balti konverentside raames leidsid, lisaks ettekannetele, aset ka kontserdid ("Zusammenarbeit der Baltischen Staaten auf dem Gebiet der Tonkunst," *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940), 154; "Au Congrès de coopération des Etats baltes", *Correspondance Baltique* 12.06.1939, 1). Märkigem, et Kaunases toimunud kokkusaamist on veel nimetatud muusikaõpetajate ühingute kon- verentsiks ("Plaši izplatījusies kopdarbības ideja Baltijas valstīs," *Rīts* 11.06.1939, 3; V. Soblys, "Balti rahvaste koostöö ja koolinoorsugu = Baltijas tautu sadarbība un skolu jau- natne," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1939), 10).

²²⁹ Põllutöõminister Tupitsa selgitusel tingis põllumajanduskodade koosoleku korraldamise soov arutleda sõja mõjude üle põllumajandusele (*Uus-Eesti* 16.02.1940, 4). Välised mõjurid viisid ühistegevuse taasalustamiseni ka piirkondlike kokkusaamiste korraldamise lõpetanud (1933) kaubandus-tööstuskojad ("Sanāks Baltijas valstu saimniecisko darbinieku apspriede," 9; J. W., "Balti Nädal," 4).

Teistest sagedamini, kõigi toimunud Balti Nädalate raames, said omavahel kokku kolme riigi ajakirjanikud, apteekrid, esperantistid, rotarid, tuletõrjujad, omavalitsus- ja emade- ning lastekaitsetegelased. Reeglina käis igaaastaste suuremate kohtumiste korraldamine vabaühendustele üle jõu: kolme konverentsi korraldamiseni jõudis ainsana apteekrid, rotarid piirdusid kahe, esperantistid, helikunstnikud, omavalitsus- ning ühistegelased ja tervishoiuorganisatsioonide esindajad ning Balti Riikide Emade- ja Lastekaitse Komitee ühe esinduslikuma kokkusaamise läbi viimisega. Seega oli väiksema liikmeskonnaga ühenduste jaoks sõprusühingute malli järgiv kindla päevakorraga iga-aastaste konverentside korraldamine liig mahukas ettevõtmine, teisalt aga ei soovitud loobuda pakutud soodsate kokkusaamisvõimaluse kasutamisest.

Erandliku näitena väärib nimetamist Kaunases toimunud Balti Nädala (1939) korraldajate poolne ühistegelaste konverentsi läbiviimine koosoleku formaadis. Eesti ja Läti ühistegelased said alles Kaunasesse (1939) saabumise järel teada, et leedulased olid otsustanud kokkusaamise ära pidada kokku lepitust tagasihoidlikumas koosoleku vormis.²³⁰ Tõenäoliselt põhjustasid kokkusaamise läbi viimise vaba päevakorraga üritusena raskused varem kokkulepitud teemasid käsitlevate esinejate leidmisel.

On paradoksaalne, et ehkki sõprusühingud innustasid kolmes riigis tegutsenud kutse-, eriala ja huviühendusi läbi viima kohtumisi suurürituste raames, takistas Balti Nädalate statuut arvukama osalejaskonnaga kokkusaamiste korraldamist. Erinevalt osaleda soovijaile avatud Balti Nädalate ava-, üld- ja lõppistungitest, peeti valdav enamus kutse-, eriala- ja huviühenduste esindajate kohtumisi ära kitsama osalejaskonnaga kinniste konverentside ja koosolekutena. Näiteks IV Balti Nädala raames (Tallinn 1940) aset leidma pidanud kutse-, eriala- ja huviühenduste konverentsidel ning koosolekutel oli lubatud osaleda, lisaks delegaatidele, vaid koostöömüüri ja redaktsioonitoimkonna liikmetel ning koosoleku juhatuse poolt kutsutud külalistel.²³¹ Piirangud kutse-, eri- ja huvialaüritustel osalemise osas kehtestati tõenäoliselt tingituna soovist hoida need otsustuspädevatena.

Üksikutel juhtudel said Balti Nädalatel osalemisele takistuseks vastuolud vabaühenduste juba traditsiooniks saanud töökorralduse ja sõprusühingute kongresside korralduslike põhimõtete vahel. Nii loobus Balti riikide Emade- ja Lastekaitse Komitee konverentsi korraldamisest Balti Nädala raames (Tallinn 1940), kuna ühenduse reeglite kohaselt oli kohtumise korraldamise kord parasjagu lätlaste käes ja üritus pidanuks keskenduma kokkuvõtete tegemisele Läti kolmeaastase (1937–1940) juhtimisperioodi kestel tehtud tegevustest.²³²

Osundagem, et sõprusühingute korraldatud Balti Nädalad võimaldasid algust teha ühiste konverentside ja koosolekute läbi viimisega ka kutse- ja erialaühendustest vähem rangepiirilisi siseriiklikke koostöövõrgustikke omanud orga-

²³⁰ “Baltijas valstu organizaciju apspriedes Kauņā,” 1.

²³¹ ERA, f 891, n 1, s 1171, l 5.

²³² “Das Baltische Kinderschützkomitee,” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 154–155.

nisatsioonidel (esperantistid, muusikud ja Roerichi selts jt) mis senini olid enamaltjaolt kolme riigi vaheliste ühisürituste läbiviimisest hoidunud.

Riikides tegutsenud vabariikide võis viia ulatuslikuma piirkondliku koostöövõrgustiku ellu kutsumise kavandamiseni ka nende tegevusvaldkonnaga seonduvate teemade arutamine suurtkogunemisel. Näiteks tingis nimekate Läti ja Eesti arstiteadlaste soov kaasa rääkida Riias korraldatud Balti Nädala (1938) keskse teema (rahvastiku loomulik juurdekasv ja sotsiaal- ning tervishoiuolud) käsitlemisel tervishoidu edendavate organisatsioonide konverentsi kokkutsumise.²³³

Ürituse kolm keskset esinejat – Pauls Stradiņš, Nikolajs Vētra ja H. Madisson – rõhutasid vajadust alustada iga-aastaste kolme riigi vaheliste kokkusaamiste korraldamisega, koordineerimaks võitlust raskete haiguste (tuberkuloos, suguhaigused, reuma ja vähktõbi) ja kahjulike pärilike omaduste edasikandumise vastu ning arutamaks töötervishoiu edendamise ja kehaliste väärarengutega seonduvaid teemasid.²³⁴ Märkimisväärt, et kava asuti ka ellu viima – sama aasta sügisel külastas Läti tuberkuloosivastase võitluse peakoordinaator N. Vētra Eestit, tutvumaks kohalike oludega.²³⁵

Lisaks nimetatule peeti Riias toimunud Balti Nädala raames (1938) ära kaks erandlikku, ühekordse üritusena mõeldud erialakokkusaamist. Karistusametustest vabanenute sotsiaalse rehabilitatsiooni ja kinnipidamisasutustes viibinute perede abistamisega tegelenud Vidzeme patronaadi ühing (teinekord nimetatud ka Läti-Leedu patronaadi ühinguks)²³⁶ lootis oma tegevust tutvustava koosoleku abil jõuda kontaktide loomiseni sõsarühendustega Leedus. Balti Nädala raames leidis aset veel Läti-Soome töölishoolekande järjeks nimetatud Soome hoolekande alaseid asutusi ja tegevust ning seda reguleerivat seadusandlust tutvustanud koosolek, mida loetakse samaaegselt ka üheks parasjagu Riias toimunud Läti-Soome hoolekande tegelaste nädala (11–18.06) raames toimunud ürituseks.²³⁷

Balti Nädalate raames kokkusaamisi läbi viinud ühenduste ja organisatsioonide arv oluks veelgi suurem, kui mitu algselt ühisürituse korraldamist kavandanud vabariikide poleks hiljem esialgselt kavast loobunud. Näiteks jäid Tallinnas (1937) toimumata juba ette valmistatud kolme riigi Punase Risti ödede

²³³ “Baltijas nedēļas konferncu sēdes,” *Latvijas Kareivis* 17.06.1938, 6.

²³⁴ “Collaboration of Baltic nations,” *Latvian Economic Review: a quarterly review of trade, industry and agriculture* 3 (1938): 33.

²³⁵ Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 130.

²³⁶ “Balti Nädala informatsioon = Informācija par Baltijas nedēļu,” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2/3 (1938): 83–84.

²³⁷ EAA, f957, n 7, s 463, l 34–35; Tegemist oli soomlaste vastukülaskäiguga Riiga (lātlased olid eelmisel aastal osalenud Soome sotsiaalhoolekandetegelaste organisatsiooni 20 tegevusaasta juubelipidustustel). Tulenevalt Läti võimude poolsest sotsiaalvaldkonna vārtustamisest võeti soomlased Riias vastu suure pidulikkusega, nende vōdrustamisega tegeles eriline valitsuse, Riia linna, Punase Risti, Lastekaitse Liidu ja Laste Sōprade Liidu esindajaist koosnenud komitee (“Lāti-Soome hoolekande tegelaste nādal = Latvju-somu aizgādības darbnieku nedēļa,” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2/3 (1938): 89).

ühingute²³⁸ ja vabaharidustegelaste kokkusaamised²³⁹ ning ebaõnnestus ka Eesti Näitlejate Liidu kavandatud Läti ja Leedu teatrite külalisetenduste korraldamine.²⁴⁰ Näitekunstnike konverentsi korraldamist kavandati taas järgmisel aastal Riias toimuva suurürituse raames, kuid seegi ettevõtmine luhtus.²⁴¹ Kolme riigi näitlejate (lisaks veel lavastajate ja dramaturgide) kokku viimist on üritatud hiljemgi, näiteks võttis Riias toimunud Balti riikide rahvus- ja riiklike teatrite juhtide ühenduse teine konverents (1936) vastu otsuse korraldada Kaunases (1938) ulatuslikuma osalejaskonnaga Balti riikide teatritegelaste kongress.²⁴²

On huvitav tõdeda, et Eesti, Läti ja Leedu koostöobüroo esimestel istungitel (1934–1935) arutatud ja tagasi lükatud sõprusühingute reformi kava võeti uuesti üles 1940. aasta kevadel, Tallinna kongressil eel. Seekord tulid ümberkorralduse sooviga – liita ühes riigis tegutsevad kaks sõprusühingut ühtseks Balti Riikide Ühinguks – välja lätlased.²⁴³

Ettepanekut saab seostada vajadusega vähendada põlvkondade vahetuse mõju ühistegevusele – probleem tõstatas seoses Läti-Leedu Ühingu juhtide vahetusega (1940). Ühenduse uued juhid A. Zalts ja P. Lejiņš pidanuks vaid mõnekuulise ametisoleku järel (juunis 1940) alustama rotatsiooni korras koostöobüroo juhtimist. Uus liitühendus võimaldanuks aga kaasata kolme riigi koostöö koordineerimisse täiendavalt juba aastaid ühistegevuses kaasa löönud Läti-Eesti Ühingu juhtkonda kuulnud vanema põlvkonna haritlasi. Seega andnuks kahe riigi tasandil tegutsenud ühenduse koondumine, lisaks loodetavale sünergiale ka suurema kindlustunde tegevuse järjepidevuse jätkumise osas ka põlvkondade vahetuse korral.

2.9. Kokkuvõte

Vajadus kaitsta kätte võidetud iseseisvust revanši ihkava Nõukogude Venemaa vastu pani alguse piiririikide vahelisele poliitilisele ühistegevusele. 1920. aastate algul, vaatamata Bulduri konverentsil (1920) kokku lepitud piiririikide vahelise ulatuslikuma ühistegevuse alustamise ebaõnnestumisele, olid omavahelise kaitse- ja liidulepingu sõlminud Eesti ja Läti seisukohal, et uue Balti riikide koostööpiirkonna ellu kutsumise katseid on vajalik jätkata. Lahenduse leidmine küsimusele, kas Balti koostööpiirkonda peaks kolmanda riigina kuulma Soome või Leedu kujunes selle mitmetahulisuse tõttu üpris aega nõudvaks – nii eestlased kui ka lätlased eelistasid vennasrahvaste kaasamist. Kahe riigi kõhklused kas

²³⁸ Õdede ühingute konverentside korraldamisele sai takistuseks soov jätkuvalt kinni pidada juba väljakujunenud kokkusaamiste toimumisajast (Nonācs, "Balti rahvaste koostöö," 5–9).

²³⁹ "Eelseisev Balti kongress eelmisest laiemaulatuseline = Nākošais Baltijas kongress būs plasāks par iepriekšējo," *Lāti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1937): 40).

²⁴⁰ "100 läti ja leedu näitlejat Tallinna," *Uus-Eesti* 08.03.1937, 3.

²⁴¹ "Baltijas valstu nedēļā notiks 11 kongresi," *Rīts* 18.02.1938, 5.

²⁴² "Teātru direktori apspriežas," 2.

²⁴³ "Balti rahvaste koostöö tihedamaks," *Päevaleht* 31.05.1940, 5; "Balti riikide ühing. Sõprusühingute koostöökava," *Maa Hääl: maarahva ajaleht* 31.05.1940, 3.

võtta suund ühistegevuse arendamisele Leedu või Soomega lõpetas alles Eesti ja Läti ametlike Põhjamaade poliitilise koostööpiirkonnaga liitumise taotluste tagasi lükkamine (1928).

Balti konverentsid (1919–1925) keskendusid valdavalt poliitilisele, vähemal määral ka sõjalisele ja majanduslikule koostööle, kuid nn. võitjate konverentsil (Bulduri 1920) arutati ka Nõukogude Venemaa piiririikide vahelise kultuuri- ja hariduskoostöö piirkonna ellu kutsumise võimalikkust. Bulduri kiideti heaks kaks kesket omavahelist piirkondlikku kultuuri- ja hariduskoostööd käsitlenud kokkulepet: kõrgharidus- ja teaduskoostöö põhimõtteid ja aluseid käsitlenud dokument *Teadusliste Asutuste Vahekordadest* ja riikidevaheliste suhete edendamist loomingulistel aladel reguleerinud *Kultuurilise läbikäimise konventsioon*. Ühiselt pooldati isegi ühistegevust koordineeriva kultuurilis-sotsiaalse büroo ellu kutsumist, kuid poliitiliste pingete sunnil jäid piiririikide vahelise kultuuri- ja hariduskoostöö kavad valdavalt realiseerimata.

Siiski võimaldas Bulduri konverentsil saavutatud omavaheline kokkulepe universaalsete koostööd koordineerivate struktuuride (piirkondlikud konverentsid ja koostööbürood) rakendamise kohta kultuurikoostöö valdkonnas, alustada piiratud mahus kavandatud ühistegevuse reaalsuseks muutmist koheselt, ära ootamata poliitilise koostöö piirkonna vormumist. Olemuselt apoliitilise Eesti, Läti ja Leedu vahelise kutse- ja erialakoostöö alustamine aitas, lisaks kolleegide lähendamisele ja kiiremale lahenduste leidmisele riiklikult olulistele küsimustele, elus hoida ka kolme riigi vahelise ulatuslikuma ühistegevuse regiooni ellu kutsumise ideed.

Kompenseerimaks Nõukogude Venemaa piiririikide vahelise ulatuslikuma ametliku koostöö alustamise ebaõnnestumist võtsid haritlased juba 1920. aastatel eesmärgiks muuta eestlasi, lätlasi ja leedulasi ühendanud sümpaatiatunne kogukondades ulatuslikumalt aktsepteeritud väärtuseks ehk sotsiaalse kapitali elemendiks. Pea koheselt peale esimeste tõrgete ilmnemist Nõukogude Venemaa rajariikide föderatsiooni kava realiseerimisel kutsuti lätlaste poolt ellu Läti-Leedu Ühing. Ühendus, nagu ka pea samaaegselt asutatud Leedu-Läti Ühing, väärtustas kahe riigi vahelise kultuuridiplomaatia edendamise kõrval teise keskse tegevussuunana Eesti, Läti, Leedu ning Soome vahelise Balti Liidu ellu kutsumise vajaduse propageerimist.

Balti poliitilise koostöö piirkonna ellu kutsumise järel kolme riigi vaheline mitteriiklik kultuurisuhtlus tihenes. Kolme rahva ühtsustunde aluste sõnastamise ja kultuurisuhtluse arendamise põhimõtete välja töötamisse andsid keskse panuse kaht erinevat tüüpi mitteriiklikud ühendused – sõprusühingud ja rahvuslikud vaimse koostöö komisjonid.

Kodanikuühenduste tasandil välja töötatud kaheastmelise koostööpiirkonna kontseptsioon, mille järgi Eesti, Läti ja Leedu kuuluvad ühtaegu nii Balti ühistegevuse alasse, kui ka ulatuslikumasse Balti- ja Skandinaaviamaade vahelisse koostööregiooni, võimaldas loobuda senini ühistegevust takistanud valiku tegemise vajadusest Leedu või Soome vahel. Lõplikult kaotas vastuolu Eestit ja Lätit Põhjamaadeks pidanud teadlaste ja sõprusühingute välja pakutud kontseptsiooni vahel nimeka Leedu geograafi K. Pakštase poolt ette võetud de Geeri Baltos-

kandia kontseptsiooni täiendamine kahetasandilise koostööpiirkonna visioonist lähtudes (1934).

Tihendamaks koostööd Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoniga kutsusid eestlased esimestena maailmas ellu rahvusliku vaimse koostöö komisjoni (1922). Sarnase riigi tasandil tegutseva koordineeriva struktuuri moodustamine leidis kiiret järgimist tosin teise Esimese maailmasõja tulemusel iseseisvunud riigi poolt. Tõsi, kuna uute riikide lootused saada rahvusvaheliselt komisjonilt tuge kõrgharidus- ja teadusasutuste võrgustiku ülesehitamisel peagi purunesid jäi ka Eesti, Läti ja Leedu komisjonide tegevus pikemaks ajaks tagasihoidlikuks, elavnedes alles ühtse rahvusvahelise vaimse koostöö organisatsiooni ellu kutsumise järel, kümnekonna aasta möödudes.

1930. aastate algul, samaaegselt Balti Entente leppe ette valmistamisega hakkas haritlaste seas levima veendumus kokkuleppest kui esimesest uue riikide liidu ellu kutsumise suunas astutud sammust. Tuginedes seisukohale Balti koostööpiirkonna järk-järgulisest vormumisest peeti võimalikuks, et kultuuri-koostöö kavandamise ja arendamisega tegeldakse, vähemalt esialgu, mitte-ametlikul, sõprusühingute ja rahvuslike vaimse koostöö komisjonide tasandil.

Tulenevalt kahe koostöötasandi mõningasest erinevusest märkab lahknevust ka käsitletud teemad osas – vastupidiselt pelgalt kultuuri- ja hariduskoostöö temaatikaga tegelenud vaimse koostöö komisjonidele pidasid sõprusühingud vajalikuks arutada, ehkki piiratud ulatuses, veel ühistegevuse arendamist majanduse- ja poliitika vallas. Üldisemas plaanis iseloomustabki sõprusühinguid keskendumine ühtsustunde vormimisega seotud praktiliste ülesannete lahendamisele ja piirkondlikku kutse- ning erialakoostööd edendanud Balti Nädalate korraldamisele (ühistegevuse koordineerimine Eesti, Läti ja Leedu Koostööbüroo tasandil võimaldas arendada eeskujuks olnud Balkani Nädalatest ulatuslikumat ja järjepidevamat ühistegevust). Vaimse koostöö komisjonid piirdusid, vastupidiselt, teadus- ja hariduskoostöö (vähemal määral arutati ühistegevuse võimalusi loomingulistel aladel) valdkondade käsitlemisega, kaasates ekspertidena lahenduste otsimisse ka Skandinaavia kolleege. Teemakäsitluse põhjalikus soodustas arusaamale jõudmist ühistegevust toetavate ametlike kultuurikoostöölepete sõlmimise vajadusest nii Balti riikide kui ka ulatuslikumal Balti- ja Põhjamaade vahelisel tasandil.

Nimetatud käsitluslaadide erinevus kahe kultuuri ja haridusalast ühistegevust edendanud koostöötasandi vahel ulatuslikuma koostöö kavandamist siiski ei takistanud, sest nii sõprusühingute kui ka rahvuslike komisjonide esindajate kokkusaamistel keskenduti probleemide sisulisele lahendamisele, arutatavaid teemasid võidi teinekord koguni omavahel vahetada. Kahe erineva koostöötasandi omavaheline tihe läbikäimine võimaldas sõprusühingutel, rahvuslike vaimse koostöö komisjonide konverentside läbiviimise traditsiooni sunnitud katkemise järel võtta üle tippharitlaste alustatud kõrgharidus- ja teaduskoostöö piirkonna kavandamine. Kahe varem eraldi käsitletud hariduskoostöö valdkonna arendamise koondumine sõprusühingute kätte võimaldas, omakorda, laiendada varasemat Balti haridusruumi visiooni.

Keskseteks ühistegevuse arendamist pärssinud takistusteks kujunes Teise maailmasõja puhkemine, mis takistas kontaktide pidamist nii Euroopa kui ka Skandinaavia riikidega ning rahvusvaheliste organisatsioonidega (k.a. Rahvasteliit ja Rahvusvaheline Vaimse Koostöö Komisjon) ja iseseisvuse kaotus (1940). Tõsi, ulatuslikuma ühistegevuse arendamisel oleks kaugemale jõutud ka koostöö varasemal alustamisel, vältides aset leidnud koostöö suundade ja vormide otsinguid (1934–1936).

Balti vaimse koostöö kongressi läbiviimisega 1999. aastal Riias taastati kultuurikoostöö piirkonna kavandamisel kesket osa omanud tippharitlaste kokkusaamiste korraldamise traditsioon. Tõsi, rahvuslike vaimse koostöö komisjonide asemel koordineeritakse nüüd ühistegevust teaduste akadeemiate tasandil, kuid viimaste ellu kutsumist soovisid ka omaaegsed rahvuslike vaimse koostöö komisjonid (Eestis tegutsenud ühendus pidas teaduste akadeemia ellu kutsumist koguni oma olulisemaks tegevussihiks).²⁴⁴

²⁴⁴ *National committees on intellectual co-operation*, 55.

3. BALTI KULTUURI- JA HARIDUSRUUMI KAVAD

Balti poliitilise koostöö piirkonna vormumise järel kujunes kahe ülal põhjalikumalt käsitletud vabaiühenduse keskseks tegevussuunaks ametlikku ühistegevust toetava kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumise kavade välja töötamine. Ehkki ühtsustunde üleväl hoidmise ja kasvatamise näol oli tegemist uue Balti koostööpiirkonna koos hoidmise seisukohalt olulise ülesandega, jäi selle täitmise põhiraskus mitteriikliku tasandi kanda, võimude kaasa löömist märkab alles 1940. aastal. Kultuurikoostöö aluspõhimõtete välja töötamine kujunes kestvamaks protsessiks mille käigus, tuginedes Põhjamaade vahelisele ning rahvusvahelisele koostöökogemusele, sõnastati omapoolsed seisukohad kultuuri- ja hariduspoliitika vallas.

Läti-Leedu ja Leedu-Läti Ühingute eestvedamisel välja töötatud kahe riigi vahelise koostöö kava (1935) nägi, jätkates varasemate Läti-Leedu kongresside traditsioone, riikidevahelise kultuurisuhtluse peasuundadena ette ühtekuuluvuse propageerimist ja isikute ning organisatsioonide vaheliste kontaktide arendamist. Leedulaste kokku pandud vaimse koostöö komisjonide keskne kontseptsioon oli märksa radikaalsem ja nägi ette sihi võtmist ühistegevuse arendamisele Soome ja Rootsi tippharitlastega, lahendamaks uue Balti kultuuriruumi ellu kutsumisega seonduvaid üldisemaid probleeme. Põhjamaade välja töötatud lahenduste üle võtmine loonuks eeldused ulatuslikuma Balti- ja Põhjamaade piirkondade vahelise koostöö arendamiseks, ning andnuks mõningase ajavõidu uue regiooni ühistegevuse põhimõtete paika panekul.

Asjaolu, et kolme riigi tippharitlased löid kultuurikoostöö kavandamisel kaasa nii sõprusühingute kui ka vaimse koostöö komisjonide tasandil võimaldas ühistegevuse arendamise kavade välja töötamisel vältida üksteise dubleerimist. Veelgi enam, kui arutelude käigus jõuti tõdemuseni, et valdkonna puhul tuleks eelistada kas ekspertide või sotsiaalselt ärksamate haritlaste tasandit, võis teema käsitlemine üle minna sõprusühingutelt vaimse koostöö komisjonidele või vastupidi. Mõlema koostöötasandi omavaheline tihe läbikäimine ja kursis olek teineteise poolt arutatud probleemidega võimaldas Teise maailmasõja puhkedes jätkata sõprusühingutel ka mitme rahvuslike vaimse koostöö komisjonide alustatud üldisemate temade käsitlemist.

Teise maailmasõja puhkemise tõttu Balti kultuuriruumi ellu kutsumiseni ei jõutud, kuid sõprusühingute ja vaimse koostöö komisjonide koostöös välja töötatud selgepiirilised kultuuri ja hariduskoostöö kavad aitasid kaasa selle idee muutumisele hoomatavaks reaalsuseks.

Järgnevalt ette võetav piirkondlike Balti kultuuri- ja hariduskoostöö kavade tekkeloo ja põhiseisukohtade analüüsimine aitab mõista nii kaasaegsete ees seisnud valikuid ja otsuste tegemist suunanud mõjureid. Teiselt poolt, piirkondliku ühtsustunde vormimise kujunemislugu aitab mõista ka Eesti, Läti ja Leedu omakultuuride kujunemislugu.

Käesolevas peatükis võetakse lähema vaatluse alla: 1) millele soovitasid haritlased tugineda kolme riigi vahelise kultuurikoostöö arendamisel; 2) missugused

olid sõprusühingute ja rahvuslike vaimse koostöö komisjonide välja pakutud Balti kultuurikoostöö piirkonna nägemused; 3) kuidas seostusid välja töötatud tegevuskavad võimude ametliku poliitikaga. Leidmaks neile küsimustele vastuseid analüüsitakse lähemalt nii mõlema koostöötasandil osa ulatuslikuma kultuurikoostöö alustamisel kui ka haritlaste jõudmist arusaamani ulatuslikuma Balti- ja Põhjamaade vahelise ühistegevuse arendamise vajalikkusest. Rahvus-ülese kultuurikeha ellu kutsumise kõrval käsitletakse edaspidi põhjalikumalt ka Põhjamaade haritlaste rolli koostöökavade väljatöötamisel ja protsessi mõjutanud üldisemaid tegureid, sh suhted võimudega ning vastuvõetud otsuste täitmist.

3.1. Ühistegevuse eesmärkide, valdkondade ja vormi sõnastamine

Esimeseks katseks välja töötada ühine üldisem arusaam ühistegevuse üldisematest arengusuundadest kujunes Leedu Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni esimehe Rõmerise algatatud arutelu senini veel sõnastamata piirkondliku identiteedi kujundamise aluste – kolme riiki ühendavate tegurite – üle. Tuginedes varasemast Läti-Leedu vahelise ühistegevuse ajast (1921–1934) pärinevale kontseptsioonile, nimetas Rõmeris, Kaunase Vytautas Suure ülikooli rektor ja Leedu kultuuridiplomaatia üks juhtfigure, I Eesti, Läti ja Leedu kongressil (Riia 1935) peetud ettekandes koostöö olulisema alusena sõpruse, saatuseühisuse ja ühise ajaloo olemasolu. Esimesed kaks olid Rõmerise arvates oma olemuselt koguni kolme rahva ajaloos kestmamalt ilmnevale üldisemale sallivustendentsile tuginevad veendumused²⁴⁵, mis olid leidnud reaalse väljundi eestlaste, lätlaste ja leedulaste omavahelises koostöös üksteise julgeoleku kaitsmisel ning vabaduse säilitamisel. Rõmerise hinnangul oli oluliseks kolme rahva ühtsustunde olemasolu kasuks rääkivaks üheks argumendiks veel ida ja lääne suunaliste *tungide* puudumine.²⁴⁶

Rõmerise tõstatatud ühistegevuse aluste teema leidis edasi arendamist samal kongressil peetud ja kitsamat esiajaloo valdkonda käsitletud Läti ülikooli filosoofiateaduskonna dekaani A. Tentelise ettekandes.²⁴⁷ Erinevalt varasemat, Läti ja Leedu kongresside aegset nägemust aktsepteerinud Rõmerisest osundas Tentelis, et olulisim nimetatud teguritest, ühine ajalugu, on kolme riigi ühendajana suurel määral tehiskonstruktsioon. Tentelise veendumuse kohaselt tulnuks olukorra parandamiseks kasutada radikaalset lahendust – Aleksander Suure

²⁴⁵ Rõmeris rõhutas, et kolme rahva koostöö eesmärgiks on alati olnud üksteise abistamine julgeoleku kaitsel ja vabaduse säilitamisel, mitte aga *Tung itta (Drang nach Osten)* ehk naabermaade alistamine (Mykolas Remeris, “Baltijas tautu nākotnes izredzes,” in *Igaunu, latvyju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.* (Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936), 44–50).

²⁴⁶ Lisaks *Tungile itta* ka *Tung lānde (Drang nach Western)*.

²⁴⁷ Siirdus peagi (11.07) haridusministri ametikohale (http://lv.wikipedia.org/wiki/Augusts_Tentelis, 02.04.2015).

eeskujul läbi raiuda *demokraatiast ja parlamentaarsest sotsialismist koosnenud dogmaatilise liberalismi ja progressivismi ahelad*, ehk teisisõnu muuta senist ajaloo uurimise paradigmat ning teha algust sobivate käsitluste välja töötamisega.²⁴⁸

Ühise ajaloo populariseerimisse andsid oma panuse ka sõprusühingud Saule lahingu 700. aastapäeva (1936) tähistamisega kolme riigi ühise tähtpäevana. Leedulaste juhitud Eesti, Läti ja Leedu Koostööbüroo ning Vytautas Suure ülikooli ajaloo kateedri Saule lahingu aastapäeva ja selle ajaloolist tähtsust käsitlev ühisresolutsioon rõhutas, et pidustustest

peavad võtma osa kõik Balti rahvad, kuna ristiriütlite lüüasaamine Saule lahingus oli Balti rahvaste edaspidise ajaloo algus, mis aitas vabaneda ja hoiduda võõrast ikkest ja luua iseseisvaid riike (Läti-Eesti Ühingu Kuukiri 2 (1936): 30–31).

Võimaldamaks eestlastel ja lätlastel osaleda Saule lahingu aastapäeva tähistamisel muutsid leedulased sõprusühingute Kaunase kongressi toimumisaja tavapärasest mitu kuud hilisemaks (traditsiooniliselt korraldati kokkusaamine juuni teisel või kolmandal nädalavahetusel) ning viisid suurürituse lõppistungi (22.09) üle Šiauliaisse, kus parasjagu olid toimumas Saule lahingu aastapäeva pidustused. Katse tähistada seda vaieldamatult olulist ajaloosündmust laiemalt, kolme riigi ühise tähtpäevana siiski ebaõnnestus, kaasaegsete hinnangul ei õnnestunud leedulastel ületada sündmuse Läti ning Leedu kesksust.²⁴⁹

Saule lahingu aastapäeva tähistamine ühise tähtpäevana sai teoks aastaid hiljem (2000), mil Eestis, Lätis ja Leedus viidi riikliku tähtpäevana sisse Balti ühtsuse päev. Tõsi, kuna leedulaste korraldatavate igaaastaste tseremooniate keskmes on kunagiste Balti hõimude ajast pärineva ühtsustunde toonitamine, on eestlaste osalemine pidustustel jäänud kaootiliseks.

Ühistegevuse arendamist kultuuri- ja hariduse valdkondades arutati ühe keskse teemana ka esimestel piirkondlikel vaimse koostöö konverentsidel Kaunases (1935) ja Tartus (1936). Kuigi Kaunase konverentsi delegaadid avaldasid põhimõttelist toetust seisukohale piirduda koostöö arendamisel mitteriikliku tasandi ja rahvusliku identiteediga seotud valdkondadega, otsustati teemakohase resolutsiooni lõplik vormistamine jätta järgmist kokkusaamist korraldava riigi rahvusliku komisjoni ülesandeks.

²⁴⁸ Augusts Tentelis, "Igaunu, Latvju un Lietuvju attiecības XII. gadu simtenī," in *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.* (Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936), 67; kaks aastat varem oli Tentelis avaldanud üldisema ülevaate Läti ja Eesti ajaloolistest sidemetest (Augusts Tentelis, "Läti-Eesti sõpruse ajaloolised alused = Vēstures pamati Latvijas un Igaunijas draudzībai," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1933): 18–23).

²⁴⁹ Tuntud läti ajakirjanik, ajaloolane ja publitsist A. Grīns märgib *Brīvā Zemes* avaldatud ülevaates, et eestlaste osavõtt üritusest kujunes ülimalt tagasihoidlikuks (Aleksandrs Grīns, "Kauja, kuŗā zibēja blakus latvju un lietuvju ieroči," *Brīvā Zeme* 21.09.1936, 2).

Tartus heaks kiidetud lõpliku otsuse lõpliku teksti sõnastas Eesti Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni poolt kokku kutsutud ja ülikooli õppejõududest (Harri Moora, Ferdinand Linnus, Oskar Loorits, Sten Karling, Otu Liiv ja F. Puksoo) koosnenud F. Linnuse juhitud komisjon.²⁵⁰ Eestlaste nägemuses tuli, sarnaselt leedulaste kokku pandud ja Kaunase konverentsi korraldamisel järgitud visioonile, keskenduda ühistegevuse arendamisel humanitaarteaduste valdkonnale, välistamata siiski koostöö võimalikku laienemist ka loodus- ja arstiteadustele. Vaatamata sellele, et otsuse lõplik tekst ühistegevuse arendamist loomingulistel aladel enam ette ei näinud²⁵¹, käsitleti edaspidistel konverentsidel teinekord ka koostöö alustamise võimalusi kaunite kunstide, muusika ja kirjanduse valdkondades.²⁵²

Isolatsioonipoliitika tagajärgedest kiiremat üle saamist soovinud leedulased olid Kaunase ja Tartu konverentside vahelisel ajal (1935–1936) muutnud oma varasemaid arusaamu ja soovisid nüüd vabaühenduste tasandi asemel suuna võtmist ametliku, piirkondlikele valitsusvahelistele kultuuri- ja hariduskoostööd käsitlevate lepetele toetuva koostöö alustamisele. Välisministeeriumis töötanud Leedu rahvusliku komisjoni sekretäri A. Trimakase poolt kirjutatud tekstist (*Necessite des accords relatifs aux rapports intellectuels et artistiques entre les états de la région Baltique*) mis on avaldatud Tartu konverentsi kogumiku

²⁵⁰ Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis, 65.

²⁵¹ Leedulaste esialgne variant nägi ette ühistegevuse arendamist eriterminiga *arts* tähistatud aladel (st. humanitaarteadused, kujutav kunst ja muusika) isikute ja institutsioonide (teaduskeskused, instituudid, muuseumid) tasandil ("Реальные шаги на осуществления Балтийской культурной Антанты," *Сегодня* 02.11.1935, 1).

²⁵² Esmakordselt teemat lakanud Šimkus soovitas Kaunases (1935) alustada ulatuslikumat ühistegevust loomingulistel aladel. Helsingis (1937) käsitles ühistegevusele kujutava kunsti ja rahvakunsti valdkonnas Läti Ülikooli arhitektuuriprofessor Pauls Kundziņš. Kundziņš'i sõnavõtus nimetati olulise tegevussuunana veel ühis- ja rändnäituste korraldamise alustamist (esmakordselt mainiti ka Balti- ja Põhjamaade vaheliste ühisnäituste korraldamist) naabermaades ("Baltian ja pohjoismaiden yhteistä kulttuurisopimusta ryhdytään valmistelemaan," *Helsingin Sanomat* 06.11.1937, 8). Lätlaste välja töötatud sellekohase otsuse kavand siiski delegaatide heakskiitu ei pälvinud (*Troisième congrès régional des commissions*, 28). Eesti juurtega Läti Ülikooli dotsent William Kleesmann-Matthews, nii eesti, läti kui ka leedu keelt rääkinud nimekas keeleteadlane (Paul Ariste, "W. K. Matthews (tema surma puhul)," *Keel ja Kirjandus* 9 (1958): 575–576), rõhutas Riias (1938) vajadust alustada Balti ja Põhjamaade ilukirjanduse valikbibliograafiate väljaandmist (*Quatrième conférence régionale des commissions nationales*, 106). Kleesmann-Matthews tõdes, et Balti riikides Põhjamaade kirjanduse tippteoseid teatakse, kuid Baltimaade kirjandus on Põhjamaades veel vähetuntud ja sarnaste nimestike avaldamine aitaks kaasa olukorra paranemisele. Kleesmann-Matthews'i soovitatud kirjandusnimestike koostamine oli aga mahukas töö, mis eeldas riigi poolse toetuse olemasolu. Vaimse koostöö konverentsidel osalenud riikidest alustasid nimestike koostamisega vaid Eesti ja Soome, sest kahe riigi vaheline kultuurikoostöö konventsioon (mõlemad omasid sarnast lepet ka Ungariga) nägi ette tegevuse riiklikku rahastamist. Ka muusika valdkonnas, nagu märkis samal konverentsil Kaunase konservatooriumi professor Vladas Jakubėnas, jäid kontaktid Põhjamaadega tagasihoidlikeks, kuid Balti riikide omavaheline suhtlus pälvis rahuldava hinnangu (*Quatrième conférence régionale des commissions nationales*, 120).

lisamaterjalide hulgas selgub, et kokkulepped pidanuks hõlmama lisaks haridusele ka teaduse, kunsti, kirjanduse, muusika ja kultuuripropaganda valdkondi.²⁵³

On märkimisväärne, et ehkki Tartu konverentsil heaks kiidetud ajaloo ja geograafia õpetamist käsitletud deklaratsiooni kavandi ettevalmistajaks oli Leedu välisministeerium, nimetati dokumendi preambulis seda Balti Entene leppe lisaks.²⁵⁴ Hariduskoostöö seostamine Balti Entente leppega näitab soovi tagasi pöörduda Bulduri konverentsi (1920) järgselt kõrvale heidetud tihedama ühistegevuse kavade juurde. Märkigem, et selle ajani oli valitsuste tasandil hoidutud avalikest seisukohavõttudest vabaühenduste tasandil välja käidud nägemuse osas Balti Entente leppest kui esimesest ulatuslikuma föderatsiooni (st. realiseerimata jäänud Balti Liidu) kava ellu viimise suunas astunud sammust.

Helsingi konverentsi toimumisajaks (1937) olid leedulased jõudnud veendumusele, et lisaks Eesti, Läti ja Leedu vahelisele kokkuleppele tuleb sõlmida veel Balti- ja Põhjamaade koostööpiirkondade vaheline vaimse koostöö (kultuuri-koostöö) lepe. Viimane pidanuks, erinevalt Eesti, Läti ja Leedu vahelisest leppest, olema üldisem avaldus, et omavahelise kultuurisuhete arendamisel tuginevad riigid Rahvasteliidu põhimõtetele.²⁵⁵ Dokumendi kavandi pidi, A. Långfors (Soome komisjoni esimees), A. Piibu ja L. Puusepa ettepanekul, välja töötama Leedu komisjon.²⁵⁶

Seega sarnanenuks üldisem Balti- ja Põhjamaade vaheline lepe vormilt Rahvasteliidu eestvedamisel välja töötatud deklaratsioonidega, samal ajal kui piirkondliku leppe olnuks lähedane 1930. aastatel sama ühenduse egiidi all sõlmitud bilateraalse vaimse koostöö lepetega.²⁵⁷

Piirkondliku Balti kokkuleppe tekst jäi leedulastel siiski kokku seadmata, takistuseks kujunesid nii Trimakase tööle asumine välisesindusse, haridus- ja välisministeeriumide visioonide vahelised erinevused ning suuna võtmine ulatuslikuma Balti- ja Põhjamaade vahelise koostöö alustamisele.

Aasta enne Teise maailmasõja puhkemist aset leidnud ja viimaseks jäänud piirkondlikul vaimse koostöö komisjonide konverentsil Riias tulid leedulased (K. Pakštas) välja seisukohaga, et Balti- ja Põhjamaade vahelise (Baltoskandia) vaimse koostöö leppe teksti välja töötamine tuleks jätta ülikoolide esindajate konverentsi ülesandeks.²⁵⁸ Ülikoolide esindajate konverentsi korraldamist soovitades tugines Pakštas tõenäoliselt Puusepa samal kokkusaamisel peetud ettekandele *Kõrgkoolidest kasvatusasutustena*, kus soovitati sarnase kohtumise korraldamist arutamaks eelmisel aastal Pariisis toimunud rahvusvahelisel

²⁵³ *Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 98–104.

²⁵⁴ Soblys, “Kooskõlastatud õpperaamatute tähtsus Balti riikide kooles,” 10.

²⁵⁵ *Troisième congrès régional des commissions*, 41–44.

²⁵⁶ “Baltian ja pohjoismaiden yhteistä kulttuurisopimusta,” 8; “Kultuurlepingud Balti ja Põhjamaade vahel. Ülikoolid üksteisele lähemale, vahetamine ja soodustusi õppereisidele,” *Postimees* 07.11.1937, 3.

²⁵⁷ *Recueil des accords intellectuels* (Paris: Institut international de coopération intellectuelle, 1938).

²⁵⁸ *Quatrième conférence régionale des commissions nationales*, 58.

kõrghariduse konverentsil kõne all olnud kõrgkoolide sotsiaalse rolli vähenemisega seonduvat.²⁵⁹

3.2. Kultuurikoostöö kesksed ülesanded

Esimestena põhjalikumalt piirkondliku ühtsustunde kasvatamise võimalusi analüüsinud Eduard Laaman ja Švabe rõhutasid sõprusühingute kongressil (Riia 1938) ühisidentiteedi olulisemate alustena arusaama Balti riikidest kui terviklikust regioonist ja veendumust saatuseühtsusest. Märgatavalt erinesid teineteisest aga Laamani ja Švabe seisukohad edaspidiste peasuundade osas.²⁶⁰ Laaman pidas olulisimaks ja kohest realiseerimist vajavaks ülesandeks kolme riigi koolides õpetatava esimese võõrkeele ühtlustamist. Sõpruse ja sallivuse kasvatamisel pani Laaman ette keskenduda *rahvaste sarnasuse* ehk antropoloogilise ja kultuurilise ühetaolisuse propageerimisele, soovitades olulisima argumendina rõhutada nn veresugulust ehk ida-balti rassi (tüübi) esinemist kõigi kolme rahva seas.²⁶¹

Laamani poolt ühisidentiteedi kasvatamise aluseks võtta soovitatud Soome-Rootsi teadlase Rolf Harald Nordenstreng'i kontseptsioonile tuginenud arusaam ulatuslikumast rassilisest ühtsusest oli siiski liig üldine, andmaks tuge reaalse kultuuriruumi konstrueerimisel. Lisaks oli nimetatud kontseptsioon (ettekandes käsitletuse algupära ei mainitud) Eestis, Lätis ja Leedus vähe tuntud isegi haritlaste seas. Näiteks nimetas veel kaks aastat peale Riia kongressi (1940) Hendrik Visnapuu rassilist erinevust keele ja ajaloo kõrval hoopiski kolmanda eestlasi, lätlasi ja leedulasi üksteisest lahutava tegurina.²⁶²

Ehkki Laamani järel sõna saanud Švabe avaldas poolehoidu veresuguluse kontseptsiooni käibele võtmisele ühtsust propageeriva ja keelelisi erinevusi vähendava teoreetilise argumendina, toonitati tema ning P. Bērziņš'i sõnavõttudes hoopiski vajadust võtta suund riike lähendava ulatuslikuma kavakindla kultuurikoostöö alustamisele. Veelgi enam, Švabe ja Bērziņš'i ettekanded täiendasid üksteist ja neis sõnastatud ühistegevuse olulisemad tegevussuunad moodustasid tegelikkuses tervikliku ühtsustunde kasvatamise ning kultuuri-suhtluse arendamise kava.

²⁵⁹ Op cit., 61. Terminit *kasvatus* Puusepp kasutas tähistamaks üldisemate sotsiaalsete hoia-kute kujundamisele suunatud tegevusi. Esinedes Kaunase konverentsil (1935) selgitas Puusepp, et ülikoolid täidavad kolme kesket funktsiooni, olles üheaegselt nii haridus-, teadus- kui ka kasvatusasutused.

²⁶⁰ Eduard Laaman, "Mis takistab ja mis soodustab Balti rahvaste koostööd?" *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 40–43; Arveds Švabe, "Balti rahvaste saatuste ühtlus. Koreferaat Ed. Laamani referaadile „Mis takistab ja mis soodustab balti rahvaste koostööd“,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 45–47.

²⁶¹ Laamani nimetatud kultuurilist sarnasust iseloomustavaid tegureid (rannarahvad ja rikkaliku rahvaluulega maad) on omased eelkõige Eestile ja Lätile (Laaman, "Mis takistab ja mis soodustab Balti rahvaste koostööd?," 42).

²⁶² Henrik Visnapuu, "Teel Balti vaimse entente'i poole. Balti Nädala puhul," *Varamu* 6 (1940): 641.

Lätlaste poolt ühe keskse ülesandena nimetatud kolme riigi vahelise Balti instituudi asutamisest oli räägitud esimest korda Tartus toimunud esinduslikul Balti Ajakirjanike Liidu, valitsuste partneri rolli piirkondliku infoliikumise korraldamisel täitnud kolme riigi ajakirjanike liitude vahelise ühenduse *kultuurikomisjoni* konverentsil (1935).²⁶³ Kokkusaamisel osalesid kolme riigi kesksete ajalehtede *Rīts*, *Brīvā Zeme*, *Lietuvos Aidas* ja *Postimees* esindajatena Aleksandrs Grīns, O. Nonācs, Augustinas Gričius ja Jaan Kitzberg, ETA direktor Karl Kornel ja A. Piip.²⁶⁴

Ürituse üks eestvedajatest, A. Piip, osundas kokkusaamist avades puudulikule riikidevahelisele infovahetusele kui kesksele Eesti, Läti ja Leedu kultuurilist lähenemist ja piirkondliku ühtsustunde vormimist takistavale tegurile. Konverentsi olulisema eesmärgina nimetasid korraldajad soovi vähendada moonutatud info levikut – eelkõige peeti vajalikuks leida lahendus olukorrale, et piirkondliku ühtsustunde kasvatamise seisukohalt olulise naabrite kohta käiva info peamiseks allikaks on *väära värvinguga* vene ja saksa keelsed ajalehed.²⁶⁵

Märkigem, et Piibu roll kokkusaamise läbiviimise juures jääb mõneti selgusetuks. Kuna Piibu ettekanne käsitles ülikoolide rolli kultuurikontaktide arendajadena, võib arvata, et nimekas poliitik ja teadlane osales üritusel kui väliskultuurisuhtlust koordineerinud Eesti Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni aseesimees.

Eesti Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni protokolliraamatu järgi toimus leedulaste saadetud piirkondliku vaimse koostöö konverentsi korraldamise ettepanekut arutanud koosolek, kus otsustati, et Kaunasesse sõidavad A. Piip ja L. Puusepp, ning määrati kindlaks nende sõnavõttude teemad, alles kuu aega peale Tartus toimunud ajakirjanike kokkusaamist – 25. septembril.²⁶⁶ Seega ajakirjanike ühenduse kultuurikomisjoni konverentsi toimumise ajal puudus eestlastel täpsem teave leedulaste korraldatava ürituse kohta, rääkimata selgusest arutlusele tulevate teemade osas. Seisukohta toetab tõsiasi, et Piibu sõnavõtu järel vastu võetud resolutsioonis räägiti vajadusest lülitada naaberriikide ülikoolide raamatukogud ilmunud trükiste sundeksemplaride saajate nimekirja ja balti keelte lektoraatide sisseseadmisest.²⁶⁷ Trükiste vahetuse näol oli aga tegemist rahvusvahelise vaimse koostöö liikumise veetud valdkonnaga, mida käsitleti ka mitmel piirkondlikul rahvuslike komisjonide konverentsil.

Läti poolametlikku ajalehte *Brīvā Zeme* esindanud O. Nonācs'i ettekandes tutvustatud nägemus komisjoni ülesannetest uutes poliitilistes oludes soovitas keskseteks tegevussuhtideks võtta regulaarse infovahetuse sisse seadmise ja

²⁶³ Loodi Pressiliidu konverentsil Kaunas (1935), samal üritusel otsustati ka muuta ühenduse juhatus alaliselt töötavaks organiks ja rahvuskomiteede juures ellu kutsuda kultuurikoostööga tegelevad komisjonid ("Pressiliit – poliitilise liidu tugi," 1).

²⁶⁴ "Balti kultuursidemeid süvendama. Balti instituutide loomisele Tallinnas, Riias ja Kaunases. Ajakirjanikkude Tartu konverentsi tulemusi," *Postimees* 02.09.1935, 4.

²⁶⁵ Samas.

²⁶⁶ TÜR KHO f 46 n 1, s 3, l 18.

²⁶⁷ "Baltijas walztu kulturelā sadarbība," *Rīgas Vēstnesis* 09.05.1935, 4.

naabrite kultuurielu, kirjanduse ning muusika tutvustamise.²⁶⁸ Nimetatud ülesannete täitmiseks võttis konverents vastu otsuse, et kolmes riigis ilmuvad päevalehed peavad avaldama iga päev vähemalt 100 rida teksti ning kord kuus pikema kirjutise Pressiliitu kuuluvate naaberriikide kohta.²⁶⁹

Konverentsi keskseks teemaks kujunes aga hoopiski ETA direktori ja Balti Ajakirjanike Liidu Eesti rahvuskomitee esimehe K. Korneli välja töötatud tegevuskava tutvustamine (otsustades Piibu keskse rolli järgi kohtumise läbiviimisel võib oletada tema osalemist selle välja töötamisel). Eestlased pidasid vajalikuks võtta suund koostöö organisatsioonilise külje välja arendamisele. Vajalikuks peeti nii kultuuriatašeede ametikohtade sisse seadmist saatkondade ja keelelektoraatide avamist ülikoolide juures, üldisemat kultuurikoostööd edendavate kultuuriinstituutide asutamist Eestis, Lätis ja Leedus (teinekord on neid nimetatud ka Balti instituutideks) ning nende tegevust koordineeriva riikidevahelise ühtse Balti instituudi ellu kutsumist.²⁷⁰ Juhtimaks piirkondliku Balti instituudi tegevust, kavandati ellu kutsuda alaliselt tegutsev büroo. Seega tugines Korneli kava koostöö korraldusliku külje osas Bulduri konverentsil (1920) välja pakutud koostööbüroo kesksele ühistegevuse mudelile.

Korneli tutvustatud tegevuskava võitis koheselt nimekate Läti ja Leedu ajakirjanike poolehoidu ning konverentsil osalejate soovil alustasid eestlased isegi Balti instituudi juhtorgani – büroo põhikirja väljatöötamist.²⁷¹ Tegelikult võttis Kornel ette hoopiski riigi tasandil kultuurisuhtlust koordineeriva Balti (Eesti) instituudi põhikirja kavandi välja töötamise. Dokumenti arutati Riias toimunud Balti Pressiliidu IV konverentsil (mais 1936) ning see on säilinud kohtumise ametlike materjalide hulgas. Korneli nägemuses pidanuks ellu kutsumine Balti instituut tegutsema 21 erineva ühenduse ja asutuse üleriigilise katusorganisatsioonina, ning ühendama mitteriiklikke kutse- ja erialaühendusi, loomeliite, sõprusühingud ja isegi kõrgkoole.²⁷²

Korneli välja töötatud põhikirja alusel tegutsevate kultuuriinstituutide ellu kutsumine tekitas vastuseisu Läti-Eesti Ühingus, mille aseesimeheks oli Läti Ajakirjanike Liidu üks juhte O. Nonācs. Lätlased tõlgendasid suuna võtmist esinduslike kultuuriinstituutide ellu kutsumisele katsena üle võtta senini sõprusühingute käes olnud ulatuslikuma riikidevahelise mitteriikliku kultuurikoostöö eestvedaja roll. Balti Ajakirjanike Liidu Riia konverentsi järel taoliste institutsioonide ellu kutsumise vajalikkuse suhtes eitavale arvamusele asunud lätlased avaldasid *Läti-Eesti Ühingu Kuukirjas* pikema eesti, läti ja leedu keelse ülevaate oma seisukohtadest.²⁷³

²⁶⁸ Op. cit.

²⁶⁹ "Sõbraliku põhjanaabri juures. Läti ajakirjaniku muljeid Tartust," *Postimees* 05.09.1935, 4.

²⁷⁰ Korneli kava järgi tulnuks büroo ellu kutsuda *sellise ametnike koosseisuga, kes valdavad kõigi kolme balti rahva keeli* ("Balti kultuursidemeid süvendama," 4).

²⁷¹ "Baltijas walztu kulturelā sadarbība," 4.

²⁷² ERA f 957, n 1, s 733, l. 43–47.

²⁷³ "Baltijas institūts = Balti instituut = Pabaltēs institūtas," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1936): 36–38.

Teiseks kultuuriinstituutide ellu kutsumise kavast loobumise põhjuseks sai Korneli välja töötatud põhikirja teksti üldisem laialivalgusus ning arusaam üksmeele saavutamise keerukusest sedavõrd arvukate ühenduste esindajate vahel. Kava realiseerimisel kujunenuks Balti instituudid pigem Balti Uniooni Ühingu laadseks haritlaste esinduskoguks ja ühistegevuse koordineerimise asemel tulnuks keskenduda omavahelistele aruteludele.

Riias toimunud Eesti, Läti ja Leedu kongressil (1938) soovitas Läti Ajaloo Instituudi direktor A. Švabe, erinevalt Korneli sõnastatud nägemusest, asutada Balti instituut kolme riigi valitsuste poolt ühiselt ülalpeetava teadusasutusena, mis keskenduks ühtsustunde kasvatamise seisukohalt olulise rahvaste sarnasuste teadusliku põhjendamisele.²⁷⁴ Lisaks eestlaste, lätlaste ja leedulaste ühtekuuluvust rõhutavale *baltoloogiale* (Švabe väljatöötatud termin, mis hõlmas valdavalt etnograafia ja rahvaluule valdkondi) tulnuks instituudil tegelda veel rahvuskesksete käsitluste propageerimisega välismaal. Teisisõnu Švabe kava nägi ette välisriikides tegutsenud autoriteetsete uurimisasutustega nagu Ida-Euroopa Instituut Breslaus (1918), Idaeuroopa Majandusinstituut Königsbergis (asutatud 1922 Venemaa ja Rajariikide Majandusinstituudina) ning tänapäevalgi Gdynia's tegutseva Balti Instituudiga (asutatud 1926 Toruńis) sarnase koordineeriva struktuuri ellu kutsumist. Erinevalt senistest Balti instituutidest oleks aga uus teadusasutus toiminud piirkondlikul tasandil. Olgu öeldud, et ühe nimetatud välismaise uurimisasutusega – Gdynia's tegutsenud Balti Instituudiga – oli ka Švabe ise seotud.²⁷⁵

Lätlaste nägemust võimalikest lahendustest kahele samuti Balti ühtsustunde kasvatamise seisukohalt olulisele ülesandele tutvustas samal kokkusaamisel P. Bērziņš. Saamaks üle varemgi kõne all olnud suurimast takistusest naabrite kirjanduse väljaandmisel – raamatute tõlke- ja trükikulude katmisega seonduvast probleemistikust – soovitas Bērziņš järgida M. Metsanurga poolt (1936) soovitud kutsuda ellu Balti riikide kirjanduslik entente.²⁷⁶ Metsanurk ja Bērziņš'i nägid kirjandusliku entente keskse ülesandena tõlkimisele kuuluvate kirjandus-

²⁷⁴ Švabe, "Balti rahvaste saatuste ühtlus," 47.

²⁷⁵ Eestit esindas Toruńi Balti Instituudi välja antud ajakirja *Baltic Countries* toimetuskolleegiumis J. Uluots ("Uus tegur Balti riikide lähendamises = Jauns faktors Baltijas valstu tuvināšanai," *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 1 (1936): 112); Instituudi tegevusest on ilmunud põhjalik ülevaade: Marta Grzechnik, "Shaping the image of the Baltic Sea Region in the Polish consciousness. The Polish Baltic Institute in the interwar period," in *The "Baltic Frontier" revisited. Cross-Cultural interactions in the Baltic Sea Region*, edited by I. Sooman and S. Donecker (Vienna, 2009), 121–134.

²⁷⁶ Esimest korda toonitas naabrite olulisemate kirjandusteoste vastastikku kättesaadavaks tegemise vajadust Riias (1935) toimunud Eesti, Läti ja Leedu kongressil peetud ettekandes G. Ney (G. Ney, "Balti rahvaste kultuurilised suhted," 38). Lätlaste juhitud koostööbüroo soovis (1937) riikide poolsete kontaktisikute määramist parendamaks kirjanduse ja kunsti alase teabe liikumist ("Korrespondeerivad liikmed," 37–38). Ehkki Metsanurk Leedu Kirjanike Liitu ei nimeta, käidi Balti kirjandusliku entente loomise idee algselt (1935) välja Leedu Kirjanike Liidu aastakoosolekul ("Balti riikide kirjanduse entente," *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1935): 74).

teoste soovitusnimestike koostamist ja tõlgete avaldamise koordineerimist.²⁷⁷ Bērziņš'i visiooni järgi pidanuks loodav Balti kirjanduslik entente järgima Balti Ajakirjanike Liidu eeskujut²⁷⁸, kuid erinevalt reaalselt eksisteerivast pressiliidust pidanuks uus liit toimima kujuteldava ühendusena – vormiliselt eksisteerima kui ühistegevuse kokkulepe vabatuhanduste (kirjanike ja ajakirjanike liidud) ning riigiasutuste vahel.²⁷⁹

Kolmanda sammuna nägi lätlaste kava infoväljaande – *Koostöobüroo Bülletäni* – välja andmise taasalandamist. Varasem sama nimetust kandnud pidevväljaande ellu kutsumise katse (1935), nagu ka aasta hiljem (1936) ette võetud *Eesti, Läti ja Leedu koostöobüroo aastaaruannete* kirjastamise traditsiooni sisse seadmise katse olid ebaõnnestunud.²⁸⁰

Bērziņš'i selgituste järgi tulnuks, erinevalt eelmisest katsest, seada eesmärgiks regulaarse, kaks korda aastas ilmuva ja Eestit, Lätit ning Leedut tutvustavaid kirjutisi ja kolme riigi koostööd käsitlevaid materjale sisaldava võõrkeelse ajakirja väljaandmine. Märkigem, et leevendamaks sõprusühingute tegevust käsitlevate võõrkeelsete materjalide puudust avaldasid lätlased Bērziņš'i ettekande ja teisedki Riia kongressi materjalid peagi ka inglise keelse kogumikuna, mis võimaldas end arutatuga kurssi viia ulatuslikumal rahvusvahelisel auditooriumil.

Algselt veel mitmeti visiooni tasandile jäänud võõrkeelse ajakirja välja andmise kava omandas selgemad piirjooned Kaunase kongressil (1939), kus otsustati senini sõprusühingute häälekandja rolli täitnud *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* asendada uue *Revue Baltique* nimelise ühisväljaandega. Uue ajakirja asutamine langes Kaunase konverentsi järgselt koostöobüroo juhtimise üle võtnud eestlaste õlule. Tallinnas toimunud istungil (10.12.1939) heaks kiidetud statuudi

²⁷⁷ Bērziņš, "Balti rahvaste omavaheline kultuuriväärtuste vahetus," 26; Ed. Hubel-Metsanurk, "Kirjandus balti rahvaste lähendamise tegurina = Rakstniecība kā Baltijas valstu tuvināšanas faktors," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3/4 (1936): 26. Metsanurga nägemuses tulnuks koostööd arendada etapiviisiliselt: alul keskenduda riikide tasandil mõnele kultuurilis-kirjanduslikule organisatsioonile (Eesti Kirjanike Liit, Läti Ajakirjanike Liit) tuginedes tõlkimisele kuuluvate kirjandusteoste nimekirjade koostamisele, seejärel tulnuks võtta Balti kirjandusliku entente tasandil suund tõlgete avaldamise organiseerimisele.

²⁷⁸ Bērziņš, "Balti rahvaste omavaheline kultuuriväärtuste vahetus," 26.

²⁷⁹ Lätlaste kava asetas tõlgitavate teoste osas valiku tegemise ülesande (ekspertide rolli) kirjanike liitude ja ülikoolide veel olematute keele- ja kirjanduse lektoraatide õlule, riigiasutused (haridusministeeriumid ja kultuurifondid) kandnuks tõlke ja trükikulud, ning väljaantud raamatute tutvustamine jäänuks ajakirjanduse ülesandeks (samas, 27).

²⁸⁰ *Koostöobüroo Bülletään* alustas ilmutamist *Läti-Eesti Ühingu Kuukirja* veergudel, kuid pidanuks hiljem muutma iseseisevaks trükiseks. Ajakirjast ilmus vaid avanumber, seejärel ettevõtmine lõpetati *puudulike välisvõimaluste* ehk leedukeelsete materjalide tõlkekulude tasumisel tekkinud raskuste tõttu ("Kümme aastat rahvaste lähendamise tööd. Tagasivaade Läti-Eesti ühingu esimesele tööperioodile," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1938): 9. Olgu öeldud, et väljaannet kavandades oli koostöobüroo üritanud taolise olukorra tekkimist üritanud vältida ja otsustanud, et võtab avaldamisele minevate materjalide tõlkimisega seonduvad kulud enda kanda (Bērziņš, "Eesti, Läti ja Leedu lähendamisühingute esindajate nõupidamine," 59).

järgi pidi väljaanne hakkama ilmuma kolm korda aastas (veebruaries, juunis ja novembris) keskendudes kolme riigi vahelise infovahetuse ja kultuurisuhtluse edendamisele, ning riikide tutvustamisele välismaal.²⁸¹ Püstitatud eesmärkidest tulenevalt reguleeris statuut üksikasjalikult keelekasutust: ajakirja nimetus ja tiitelleht pidid olema prantsuskeelsed, sisu puhul lubati parema leviku tagamiseks kasutada täiendavalt ka inglise ja saksa keelt. Tõlgete puhul peeti otsustavaks eelistada saksa keelt, erandina lubati avaldada venekeelseid dokumente.²⁸² Selged nõuded esitati isegi väljaande kujundusele – erinevate riikide eesistumisel välja antud numbrite eristamiseks nähti ette kindlate värvide kasutamine kaanekujunduses (sinine Eestis, punane Lätis ja kollane Leedus välja antud annete puhul).²⁸³

Kaks ainsat enne Nõukogude okupatsiooni välja antud ajakirja numbrit kasutasid sarnast ülesehitust, avaldades nii poliitilist, kultuurilist kui majandusliku koostööd puudutavaid käsitlusi ja materjale (sh sündmuste kroonikat ning mitmesuguseid dokumente).²⁸⁴ Materjalide kogumise ja trükiks ette valmistamise eest vastutasid riikides tegutsenud rahvuslike komiteede esimehed (statuudi järgi koostöökülastajate kuuluvad riigi esindajad).²⁸⁵ Trükki minevate artiklite osas tegi lõpliku valiku kolmeliikmeline toimetuskolleegium (Harald Tammer, O. Nonācs ja Vaclovas Sidzikauskas).

Kuigi ajakirja statuudi järgi kaeti väljaandmiskulud osaliselt (honorarid ja tõlkimiskulud) kolme riigi rahvuslike komiteede, teisisõnu riikides tegutsenud kahe sõprusühingu poolt, mille kompenseerimiseks eraldati neile 100 ajakirja tasuta eksemplari, jäi rahastamise põhiraskus koostöökülastajate eesistujamaa kanda. Riigi Propagandatalituse informatsiooniosakonnas töötanud Andrus Roolaht on hiljem tõdenud, et lõviosa kahe ilmunud numbri väljaandmiskuludest kandis sõprusühingute asemel hoopiski Eesti valitsus. Roolahe selgitusel olevat selle välisminister Ants Piibu poolt *väljahautud* ajalehe trükikulude katmine olnud *kõva aadrilaskmine, mis avaldas varsti negatiivset mõju propagandatalituse otsestele ülesannetele*.²⁸⁶

Teise maailmasõja puhkemise eel, vastukaaluna rahvusvahelise olukorra teravnemisele, hoogustus sõprusühingute tegevus kolme rahva ühtsustunde kasvatamise kavade ellu viimisel ja hakati rääkima koguni riikidevahelise koordineeriva kogu ellu kutsumisest. Läti-Eesti Ühingu esimehe O. Nonācs'i visiooni kohaselt (1939) pidanuks uus kultuurikoostööd koordineeriv struktuur kandma nimetust Balti instituut ja arendama üheaegselt nii sise- kui ka välismaist kultuurisuhtlust. Sarnase ulatuslikuma, ühtaegu nii Korneli kui ka Švabe visioonides välja pakutud funktsioone täitva struktuuri rajamist pidas Nonācs vajalikuks

²⁸¹ "Satzungen der Zeitschrift „Revue Baltique“,” *Revue Baltique* 1, no. 2 (1940), 285.

²⁸² Op. cit., 287.

²⁸³ Samas.

²⁸⁴ Väljaande kaudseks järeltulijaks oli hiljem Rootsis (1945–1949) ja USAs (1953–1971) ilmunud ajakiri *Baltic Review*.

²⁸⁵ "Satzungen der Zeitschrift „Revue Baltique“,” 285.

²⁸⁶ Andrus Roolaht, *Nii see oli ...: kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust: [1930–ndate aastate Eesti Vabariigist]* (Tallinn: Perioodika, 1990), 335.

teostada etapiviisiliselt, soovitades esimese sammuna panna alus riike tutvustava ühise võõrkeelse ajakirja väljaandmisele.²⁸⁷

Ulatuslikuma riikidevahelise kultuurikoostöö seis ja edaspidised tegevussihid leidsid põhjalikumat arutamist kahel järgmisel aastal (1940) Tallinnas aset leidnud sõprusühingute esindajate kokkusaamisel. Nii koostööküla koosolekul (06.05.1940) esinenud välisminister A. Piibu kui ka sõprusühingute kongressil sõna võtnud O. Nonācsi (15.06.1940) veendumusel oli *Revue Baltique* ilmuma hakkamisega ühise ajakirja asutamise ülesanne täidetud ja uueks lähemaks eesmärgiks seati ühise, Švabe kontseptsiooni järgiva ning kolme rahva elu kui nende vaimse ja materiaalse kultuuri väljendusvormi uuriva teadusasutuse ellu kutsumine.²⁸⁸

Tõsi, Balti instituudi rajamise kava teise etapi kohest realiseerimist – riikidevahelist kultuurikoostööd koordineeriva struktuuri ellu kutsumist – siiski võimalikuks ei peetud. Nonācs'i selgitusel pidanuks sammule eelnema eelduste loomine ulatuslikuma ühistegevuse arendamiseks, ehk sõprusühingute initsiatiivil välja töötatud naabrite kultuuri tutvustamisele suunatud tegevuskavade ellu viimine. Kesksete ülesannetena pidas Nonācs vajalikuks nii regulaarsete kontaktide sisse seadmist teatri ja muusika vallas, kunstinäituste ning muusikaürituste korraldamist ja olulisemate naabrite etnilist identiteeti käsitlevate kirjan dusteoste tõlkimist. Kõigi nimetatud ülesannete eduka täitmisega suutnuks, lõunanaabrite hinnangul, edukalt toime tulla senini kultuurisidemete arendamist koordineerinud Eesti, Läti ja Leedu koostööküla.

Balti Nädala üldkoosolekul Tallinnas (1940) esitletud eestlaste kokku pandud lennukas Balti vaimse entente (*kirjanduse entente*) kava üritas välja pakkuda lahendust alustamaks ühistegevust seni kulukuse tõttu kõrvale jäetud kirjandusidemetes valdkonnas. Kava eesmärgiks, nagu toonitas seda tutvustanud kirjani ke liidu juhatuse liige H. Visnapuu, oli kolme rahva riikliku ja iseseisvuse kindlustamine kultuurilise *rikastumise* ehk piirkondlike kultuurisidemete arendamise kaudu.²⁸⁹ Olulisimate tegevustena nähti ette alustada regulaarsete kirjani ke kokkusaamiste (konverentside) läbi viimise²⁹⁰ ja ajakirjade erinumbrite ning aastaraamatute väljaandmisega. Vajalikuks peeti ka riikide vahel rotatsiooni korras jagatava soliidse 5000 kroonise ühise kirjandusauhinna asutamist.

On teadmata põhjus, miks jäi kirjanduskoostöö kava välja töötamisest eemale Eesti Kirjani ke Liidu esimees August Jakobson. Tõsi, arvestades, et Visnapuu sõnavõtt võeti Balti Nädala üldkoosoleku kavva alles kevadel 1940 – vormiliselt oli see naabrite heakskiitu mitte vajanud Nonācs'i sõnavõtu kaasettekanne – võib kirjanduse entente põhimõtete välja töötamist pidada Eesti võimudega seotud poolametlikuks ettevõtmiseks. Mõttekäiku toetab tõsiasi, et

²⁸⁷ Oto Nonācs, "Tahta-suuta," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1939), 4–5.

²⁸⁸ Samas; "Vaimsete väärtuste vahetamine Balti riikide vahel. Kavasid kunstinäituste, näidendite ja näitejuhtide vahetamine. Noored teadlased edasi õppima naaberrahvaste ülikoolidesse," *Uus-Eesti* 16.06.1940, 6.

²⁸⁹ "Balti kirjanduslik auhind asutamisele?," *Uus Eesti*, 16.06.1940, 3.

²⁹⁰ Esimene taoline üritus pidanuks aset leidma juba IV Balti Nädala raames (Tallinn 1940).

Visnapuu poolt juuni algul ajakirjas *Varamu* avaldatud ja Balti Nädalale pühendatud ning ettekandega sisult lähedane kirjutis sisaldab ka mitmeid poliitilisi seisukohti.²⁹¹

Ambitsioonikate Balti instituudi ja Balti vaimse entente kavaga välja tulek, *Revue Baltique* ilmumiskulude katmine Eesti valitsuse poolt ja välisminister A. Piibu aktiivne kaasalöömine koostööbüroo istungil annab tunnistust võimude suhtumise muutumisest piirkondliku kultuurikoostöö edendamisse. Teiselt poolt, suuna võtmise tihedama omavahelise suhtluse arendamisele tingis, nagu rõhutati ka Tallinna konverentsil peetud sõnavõttudes, ulatuslikumat poolehoidu pälvinud nägemus, et ära lõigatust Põhja- ja Lääne-Euroopast saab kompenseerida tihedama omavahelise kokku hoidmise kaudu.

3.3. Olulisemad ülesanded haridus- ja teaduskoostöö vallas

Kuna Eesti, Läti ja Leedu vahelise haridus- ja teaduskoostöö puhul sai, erinevalt üldisemast kultuurikoostööst, tugineda riikide tasandil valdkondlikku tegevust koordineerinud struktuuridena tegutsenud ülikoolidele, alustati koostööpiirkonna ellu kutsumise kavandamist juba enne Balti Entente leppe sõlmimist. Esiimeseks selgemapiiriliseks sõprusühingute tasandil vormunud nägemuseks piirkondlikust kõrgharidus- ja teaduskoostööst kujunes Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna dekaani H. Moora välja töötatud Eesti ja Läti vahelise ühistegevuse arendamise kava (1933). Moora visioon nägi ette, sarnaselt Bulduris sõnastatud nägemusega, kesksete suundadena *isikutevaheliste vastastikuse suhtluse aluste* edendamist, vastastikuste stipendiumite sisseseadmist naabermaadest pärit üliõpilastele ja õppejõududele, riikide kultuurilugu käsitleva kirjanduse mõlemapoolset kättesaadavaks tegemist ning keele- ja kultuurilektoraatide asutamist.²⁹² Kava toetas *Läti-Eesti Ühingu Kuukirjas* avaldatud kirjutises ka nimekas Läti arheoloog F. Balodis. Balodis, tõdedes puudulikest teadusside-
metest tulenevat otsesest kahju, osundas, et

meie [st. lätlased ja eestlased] küüritame mõne keskmise või koguni nõrga Lääne-Euroopa teadusmehe ees, aga [...] ei ole veel õppinud ulatama teineteisele kätt sõbralikuks koostööks, meie ei oska veel austada ja lugupidada teineteisest (Läti-Eesti Ühingu Kuukiri 1 (1934): 50).

Kahe dekaani, Moora ja Balodise, üksmeel ülikoolidevahelise vastastikuse suhtluse puudulikkuse osas ei olnud juhuslik – kontaktide parandamise vajadust oli rõhutatud juba juunis 1929 Riias toimunud Tartu ja Läti ülikooli filosoofiateaduskondade õppejõudude kokkusaamisel.²⁹³

²⁹¹ Visnapuu, "Teel Balti vaimse entente'i poole," 641–645.

²⁹² Harri Moora, "Latvijas un Igaunijas kopdarbība zinātnē = Eesti ja Läti koostöö teaduslikul alal," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1933): 16–18.

²⁹³ "Eesti-Läti akadeemilise sõpruse avaldusi. „Meie ei tahtnud ometi teid halvemini vastu võtta kui teie meid.“" Prof. G. Suits jutustab külaskäigu muljeist Lätti," *Postimees* 16.06.1929, 3.

I Eesti, Läti ja Leedu kongressil (Riia 1935) peetud ettekandes *Balti riikide koostöö teaduse väljal* tutvustas Läti Ülikooli rektor Jūlijs Auškaps oma varem Balti Uniooni Ühingu koosolekul (1934) esitletud seisukohti. Kesksete ülesannetena nimetas Auškaps ülikoolide vaheliste kontaktide tihendamist, võimaldamaks aladel, kus omatakse paremaid saavutusi, algust teha loengute korraldamisega teiste Balti riikide üliõpilastele, ühist lõppastet sisaldanud kahe-tasemeliste õppekavade juurutamist, piirkondlike uurimiskeskuste loomist riigis, kus vastav eriala oli naabritest paremini arenenud ja ühise teadusajakirja *Acta Academica Baltica* asutamist.²⁹⁴ Teisisõnu Auškapsi kava puhul märkab, ehkki piiratud ulatuses, lätlaste poolt Bulduris propageeritud ühtse kõrgharidus- ja teaduspiirkonna loomise idee taaselustamist, mis eeldanuks aga valitsustevaheliste kokkulepete olemasolu nii ühistegevuse rahastamise kui õppekavade ühtlustamise osas.

Sama aasta (1935) oktoobris Kaunases toimunud I Balti- ja Põhjamaade rahvuslike vaimse koostöö komisjonide konverents käsitles teemat hoopiski vastupidises, üldisemas võtmes. Asjakohase ettekandega esinenud L. Puusepp pidas oluliseks toonitada, et vajalik on alustada õppejõudude ja teadustöötajate vahetuse, regulaarsete kohtumiste sisse seadmise, ning ülikoolide juures keelekursuste korraldamisega neis õpinguid jätkata soovivatele naabermaadest pärit üliõpilastele. Täiendavalt pidas Puusepp vajalikuks välja töötada ka teadustööde, materjalide ja seadmete riikidevahelise vahetuse põhimõtted. Puusepp rõhutas, et tema ettekandes esitatud seisukohtade näol on tegemist tulevase koostöö kava esialgse visandiga, põhjalikum nägemus tuleks välja töötada vaimse koostöö komisjonide tasandil ning seda peaksid aktsepteerima ka valitsused.²⁹⁵

Läti Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoni esimees Adamovičs mõõnis samal konverentsil peetud ettekandes *Teadus- ja ilukirjanduse vahetus*, et Auškapsi ja Puusepa kavade näol on tegemist eelkõige esialgsete visanditega ning soovitas koostööd alustada hoopiski ühiste vaimsete kokkupuutepunktide loomisest. Esimese ülesandena, osundas Adamovičs, tuli Eestis, Lätis ja Leedus omistada ühele raamatukogule naaberriikide teaduskirjanduse keskuse staatus. Uued keskused pidid: 1) parandama kirjanduse kättesaadavust raamatukogude fondides leiduva teaduskirjanduse vahetuse arendamise kaudu; 2) välja andma ühisbibliograafia Eestis, Lätis, Leedus ja Soomes viimase viie aasta kestel ilmunud olulisematest humanitaar-, sotsiaal- ning loodusteaduste alastest teadusväljaannetest; 3) varustama trükis ilmuvad omakeelsed uurimused võõrkeelsete resümee-dega.²⁹⁶ Alternatiivina kavandatud kolme keskuse ellu kutsumisele pakkus Balodis välja koguni ühe keskse Balti raamatukogu asutamise, kuid ettepanekut peeti arutamise jaoks liig ebaratsionaalseks.²⁹⁷

Järgnevatel vaimse koostöö komisjonide esindajate kokkusaamistel jõuti võimalike kirjanduse kättesaadavaks tegemise variantidena arutada veel ametlikku

²⁹⁴ Stradiņš and Cēbere, "Establishment of an intellectual entente," 299.

²⁹⁵ E. Blese, "Pēc intelektuālās sadarbības konferences," *Rīts* 02.11.1935, 2.

²⁹⁶ *Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 69–70.

²⁹⁷ *Troisième congrès régional des commissions nationales*, 37.

kokkulepet eeldanud teaduskirjanduse sündeksemplaride vahetuse sisse viimist ja pakkumisinimestike ning naabermaade rahvusraamatukogudesse saabunud kirjanduse valiknimestike regulaarse vahetuse alustamist. Riias (1938) omandas Balti- ja Põhjamaade raamatukogude vahelise koostöövõrgustiku ellu kutsumise kava selgemad piirjooned – ühistegevust otsustati alustada trükitud kirjandusnimestike koostamisest, mis andnuks võimaluse vähemkasutatavaid teoseid ostmise asemel naabritelt laenata. Rootsi ja Soome eeskujul võeti ka Eestis (1939) ette raamatukogudesse saabunud võõrkeelse teaduskirjanduse nimestiku koostamine, kuid katse lõppes edutult.²⁹⁸

Esimesel piirkondlikul vaimse koostöö konverentsil Kaunases (1935) heaks kiidetud humanitaaralade keskne nägemus ühise kõrgharidus- ja teaduskoostöö ruumi etapiviisilisest ellu kutsumisest leidis L. Puusepa eestvedamisel ümber vaatamist Tartu konverentsil (1936). Puusepp tõi keskse senise arusaama revideerimise kasuks rääkiva argumendina välja asjaolu, et tegelikkuses on võimalik koheselt alustada ühistegevusega isegi Adamovičs'i poolt veel võimatuks peetud loodusteaduste ja meditsiini valdkondades. Tartu Ülikooli närvikliiniku direktorina kinnitas Puusepp, et tema juhitud asutusele on omased pea kõik Auškaps'i nimetatud ja alles ellu kutsuda kavandatud piirkondliku (Balti) keskuse tunnused, välja arvatud asjaolu, et rahaliste vahendite nappuse tõttu on välismaalased sunnitud töötama vabatahtlike assistentidena palgaliste asemel. Märkigem, et tegemist polnud juhusliku kokkulangevusega, vaid Tartu Ülikooli Närvikliiniku vastavus piirkondlikule teaduskeskusele esitatavatele nõuetele tulenes sellest, et Puusepp oli asutust juhtides pikemat aega järginud samu rahvusvahelisi soovitusi, millele tugines ka Auškapsi kava. Olles Eesti esindajaks kahes keskses rahvusvahelises kultuuridiplomaatiat edendanud organisatsioonis (Rahvusvaheline Vaimse Koostöö Instituut ja Société de l'Enseignement supérieur/Society of Higher Education) oli Puusepp rahvusvaheliste suundumustega hästi kursis.

Puusepa veendumust kohese reaalse ühistegevuse alustamise võimalikkusest toetasid ka humanitaaralade esindajad. Näiteks tõi Riia konverentsil (1938) kunstiajaloo, arheoloogia ja etnograafia alast²⁹⁹ ühistegevust analüüsinud J. Baltrušaitis esile, et 1930. aastatel oli Balti- ja Põhjamaade vaheline suhtlus märkimisväärselt tihenunud isikute ning institutsioonide vahelisel tasandil. Koostöö arendamisel oli saavutatud edu eelkõige tänu Rootsi teadlastele, kes lisaks ulatuslikumate Läänemere piirkonna kesksete käsitluste välja töötamisele olid ellu kutsunud mitmed edukalt toimivad koostöövõrgustikud.³⁰⁰

²⁹⁸ Rämmer, "Intellectual partnership," 130–131.

²⁹⁹ Ürituse päevakorras ebatäpselt: koostöö ajaloo, kunstiajaloo ja arheoloogia alal.

³⁰⁰ Baltrušaitis nimetas olulisemate sündmustena Balti Instituudi ellu kutsumist Stokholmis (1931), eestlaste ja lätlaste osalemist Põhjamaade ajaloolaste kongressil (1935) ja Läänemere maade ajaloolaste kongressi Riias (1937). Ajaloolaste ja kunstiajaloolaste kõrval oli Läänemere regiooni keskne lähenemisnurk iseloomulik ka arheoloogide, etnoloogide ja folkloristide uurimustele (Rämmer and Tankler, "Estonian-Sweden contacts in the humanities," 95–96).

Sarnastel ulatuslikumatel võrgustikel oli ühistegevuse koordineerimise kõrval täita ka oluline roll väiksemate riikide etnokesksete käsitluste levitamisel. Näiteks eelistati Riias toimunud esinduslikul Läänemeremaade ajaloolaste kongressil (1937) Balti riikide mineviku käsitlemisel teha seda nende rahvuslike ajalookirjutuste seisukohtadest lähtuvalt.³⁰¹

Teiselt poolt, nagu märkis sõprusühingute Tallinna konverentsil (1937) radikaalsete vaadetega noori haritlasi ühendanud Eesti Rahvuslaste Klubiga seotud haridusministeeriumi teaduse- ja kunsti osakonna direktor Juhan Vasar, olid Balti riigid teaduskoostöö vallas üksteisest kaugenemas.³⁰² Väidet tuleb võtta siiski teatava reservatsiooniga, sest ajaloolasena teadis Vasar hästi etnokesksetel aladel arenenud laiahaardelisest rootslaste koordineeritud ühistegevusest ja oli isiklikult osalenud katses asutada eesti keele lektoraadid Riiga ja Kaunasesse.³⁰³ Vasara tõdemust saab seostada eelkõige loodus- ja sotsiaalteadustega ning sooviga juhtida tähelepanu ametlikult koordineeritud piirkondliku teaduskoostöö puudumisele.

Erinevalt kõrgharidus- ja teaduskoostööga seotud teemadest, mille käsitlemise võtsid üle sõprusühingutelt üle vaimse koostöö konverentsid, jäi ühistegevuse kavandamine tavahariduse vallas jätkuvalt Eesti, Läti ja Leedu kongresside pädevusse. Erandlikult, tulenevalt ulatuslikuma Balti- ja Põhjamaade vahelise ühtse nägemuse väljatöötamise soovist, leidsid kooliõpikute sisu ühtlustamise üldisemad aspektid käsitlemist ka vaimse koostöö konverentsidel.

Õpikute sisu ühtlustamise näol oli tegemist Rahvasteliidu veetud ülemaailmset mõõdet omanud tegevusega tutvustada koolinoorsoole teiste rahvaste kultuuri ja ajalugu, kasvatamaks seeläbi sallivust teistsuguse suhtes. Ülesande täitmine ei osutunud kergeks – sageli riigid isegi ei kahtlustanud, et nende etnokesksed narratiivid võivad teiste hinnangul sisaldada sallimatust ja isegi solvanguid. Mineviku tõlgendamine võis olla probleemiks isegi sarnase keelelise ja kultuurilise taustaga rahvaste puhul, näiteks hindas Soome Koolivalitsus, olles tutvunud Eestis kasutusel olnud õpikutega, nende autorite teadmised Soome ajaloost ebapiisavateks.³⁰⁴

Siiski võib tõdeda, et Balti riikide ajalooõpikud paistsid rahvusvahelisel tasandil silma naabrite mineviku tõepärase kujutamise eest. Ajalooõpikute sisu erapooletuse tagamisega tegeldi Eestis, Lätis ja Leedus üheaegselt nii vabaühenduste kui ka haridusministeeriumide tasandil. Tunnustusena iseseisva asutusena tegutsenud pedagoogikadokumentatsiooni keskuse ellu kutsumise eest said lätlased koguni õiguse korraldada rahvusvaheline keskkooliõpetajate konverents (Riia 1933).

Vabaühenduste tasandil pani õpikute piirkondliku ühtlustamise katsetele alguse Balti Õpetajate Liit 1930. aastate alguses, seades sihiks koolides kasutusel

³⁰¹ Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 174–175.

³⁰² Siiski saab jätkuvalt rääkida piirkonnakesksuse olulisusest etnokesksetes teadusvaldkondades.

³⁰³ EAA, 2100, n 2b, s 43, l 1–6.

³⁰⁴ EAA, f 2100, n 4, s 442, l 393.

olevatest ajaloo õpperaamatutest *järjekindlalt välja võtta kõik lähenemist takistav ja sõjakust õhutav*.³⁰⁵ Teiseks, ühistegevuse alustamist nõudis ka kujunenud olukord – Eesti ajalooõpetajate konverentsil (Tallinn 1933) toodi välja tõsiasi, et väheste teadmiste ja moonutatud teabe levitamise kartuse tõttu Leedu koolides Eesti ajalugu ei õpetatud.³⁰⁶

Ajalooõpikute sisu ühtlustamise teema võtmise taga Kaunase konverentsi (1935) päevakorda taga aimub korraldajate soov saada lähemat teavet Põhjamaade vahelise praktika kohta. Teema oli kolme riigi jaoks aktuaalne, sest varem Eesti, Läti ja Leedu vahelist hariduskoostööd koordineerinud Balti Õpetajate Liit oli autoritaarsete riigipöörete järel oli oma tegevuse lõpetanud. Ühenduse veetud üldisemat laadi kolme riigi ühtsuse propageerimisega seotud ettevõtmiste koordineerimine oli üle läinud sõprusühingutele, ulatuslikumat igapäevast suhtlust nõudnud riikide vaheline õpikute sisu ühtlustamine aga koguni katkenud. Vaid mõni kuu enne Kaunase konverentsi aset leidnud esimesel Eesti, Läti ja Leedu kongressil Riias (1935) pakkus Vasara eelkäija teaduse- ja kunsti osakonna direktori ametis, G. Ney, lahendusena välja Balti Õpetajate Liidu tegevuse taastamise.³⁰⁷ Tõsi, ametikoha tõttu pidi Ney hästi teadma, et peale Läti Õpetajate Liidu laialisaatmist ja võimude poolt ette võetud ulatuslikke vallandamisi on riikidevahelise ühenduse taastamine võimatu.

Leedulastel õnnestus saada Soome rahvusliku komisjoni esimees ja Helsingi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna dekaan, romaani filoloogia professor A. Långfors nõusse esinemaks vaimse koostöö konverentsil Kaunases (1935) Põhjamaade praktikast tutvustava ettekandega. Kolme riigi vahelises suhtluses tihene mine ja Balti koostööpiirkonna vormumine andis Långfors'ile aluse tulla välja optimistliku soovitusena, et kolm riiki võtaks üle Põhjamaade mudeli ja moodustaks, sarnaselt Skandinaavia riikidega, ühiskomisjoni, vältimaks ebaobjektiivsust ja rahvusliku sallimatuse propageerimist ajalooõpikutes.³⁰⁸ Ettepanek leidis koosolijate poolt heakskiitmist ja täiendamist: peeti vajalikuks koguni

³⁰⁵ Tähelepanu pööramist ajaloo õpikutele põhjendati vajadusega neist välja võtta puudulikust infovahetusest ja tendentslikust ajaloo õpetamisest tsaariaegsetes kõrgkoolides, õpetajate seminarides ning instituutides tulenenud moonutused ("Ajaloõpetus revideerimisele. Eesti-Läti-Leedu vaheline nõupidamine Tallinnas," *Õpetajate Leht* 21 (1933), 5).

³⁰⁶ Samas.

³⁰⁷ Ney, "Balti rahvaste kultuurilised suhted," 38.

³⁰⁸ Põhjala ühingute ellu kutsutud ainulaadse piirkondliku ajalooõpikute sisu ühtlustamisega tegelenud komisjoni olulisemaks saavutuseks kujunes aastatel 1933–1936 läbi viidud ulatuslik, enamiku (126) Skandinaavia riikide koolides kasutatud ajalooõpikute sisu haaranud objektiivsuse kontroll (Rahvasteliidu soovitusel nägid ette ühistegevuse arendamist vaid kahel: rahvusvahelisel ja riiklikul tasandil). Komisjon oli sunnitud tõdema, et kuigi eesmärgiks oli ebatäpsuste väljaselgitamine selgus hoopis olulisem tõsiasi – rahvuslike ajaloo-kontseptsioonide omavahelised vastuolud mitme rahvusliku ohu seisukohalt keske teema (viikingiaeg, sh vallutusretked, Rootsi-Taani suhted kuni 1814, Norra-Rootsi suhted peale 1814. a.) käsitlemisel. (*A handbook for the improvement of textbooks and teaching materials as aids to international understanding* (Paris: UNESCO, 1949), 32–33).

ühtse Balti komisjoni loomist, mida kujutati ette riikides loodavate komisjonide ühendusena.³⁰⁹

Kaunasele järgnenud vaimse koostöö konverentsidel (Tartu, Helsingi, Riia) võtsid leedulased Skandinaavia mudeli järgimiseks antud nõusoleku tagasi, eelistades õpikute kontrollimisel piirduda riigi tasandiga.³¹⁰ Lõplikult hülgasid Balti riigid Põhjamaade mudeli ülevõtmise katsed Riia konverentsil (1938), kiites heaks Långfors'i sõnastatud kompromissettepaneku tugineda õpikute ühtlustamisel edaspidi Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Instituudi väljatöötatud rahvusvahelise deklaratsiooni (*Declaration on Teaching History*) põhimõtetele.³¹¹

Kirjeldatud leedulaste vastuseis piirkondliku ajalooõpikuid ühtlustava komisjoni loomisele seletub sooviga alustada kultuurikontaktide arendamise koordineerimist veelgi kõrgemal, ametlikul tasandil (teataval määral ka 1930. aastatel Balti riikides levinud umbusuga mitmesuguste rahvusvaheliste valitsusväliste ühenduste, sh autoriteetse Pan-Euroopa liikumise, ettevõtmiste suhtes).

Tartu konverentsil (1936) tutvustatud ajaloo ja geograafia õpetamist käsitleva deklaratsiooni kavandis rõhutasid leedulased vajadust järjekindlalt toonitada ajaloo ja geograafia tundides *teiste Balti rahvaste* minevikust ja olevikust rääkides *neid elemente, mis annavad tunnistust Balti riikide heast omavahelisest arusaamisest*.³¹² Klaipeda õpetajate instituudi direktor ja Leedu rahvusliku vaimse koostöö komisjoni liige V. Soblys osundas sõprusühingute kongressiks (Tallinn 1937) kirjutatud ettekandes *Õpperaamatute tähtsus Balti rahvaste koostöös*, et kursi võtmine naabrite ajaloo ja geograafia põhjalikumale tutvustamisele on leedulaste tõlgenduses osa ulatuslikumast piirkondliku ühtsustunde kasvatamise kavast.³¹³

Meenutagem, et vajadusest tegelda ühtsustunde kasvatamisega oli räägitud ka mõni aasta varem Tartus toimunud Balti Ajakirjanike Liidu kultuurikomisjoni konverentsil, kuid kavandatud koostööstruktuuri ellu kutsumine ebaõnnestus. Leedulaste välja pakutud lahendus – võtta üldisemaks tegevuse eesmärgiks ühtsustunde kasvatamine sai kongressil suure tähelepanu osaliseks, sest samm lubanuks sõprusühingutel üle saada ühise ajaloo konstrueerimisel ilmnunud vastuolust tegelikkuse ja soovitud nägemuse vahel.

³⁰⁹ “Conférence des C. N. des pays Baltes,” *Coopération intellectuelle* 61/62 (1936), 681.

³¹⁰ Leedu esindaja, Leedu ajaloo professor I. Jonynas oli vastu naabermaid puudutavate tekstide vastastikusele läbivaatamisele ja leidis, et Leedu siseriikliku õpikute sisu ühtlustamisega tegeleva komisjoni tegevus on piisavalt efektiivne. Siiski pidid leedulased teiste osalejate survele nõustuma naabermaid käsitlevate tekstide tõlkimisega, vastav punkt lisati ka konverentsi resolutsiooni. Deklaratsiooni algses projektis nähti ette ka võimalus, et vajaduse korral kutsutakse kokku Balti komisjon ehk piirkonna rahvuslike komisjonide esindajate koosolek (*Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 51–52).

³¹¹ *Quatrième conférence régionale des commissions nationales*, 83.

³¹² Soblys, “Kooskõlastatud õpperaamatute tähtsus Balti riikide kooles,” 11.

³¹³ Op. cit., 4–13; Soblys ise kongressil ei osalenud, ettekanne loeti ette (“Balti rahvaste kongress lõppes. Soove Eesti-Läti-Leedu koostöö süvendamiseks. Tunnistati vajalikuks riigipresidentide vastastikused külaskäigud,” *Uus Eesti* 15.06.1937, 3).

Teiseks, senise ühtsuse propageerimise asendamine märgatavalt ulatuslikuma piirkondliku kokkukuuluvustunde väljaarendamise ehk *Balti patriotismi* (Piibu välja pakutud termin)³¹⁴ kasvatamise eesmärgiga tugevdas sõprusühingute rolli keskkete kultuuri- ja hariduskoostööd koordineerinud organisatsioonidena ning võimaldas asuda välja töötama üksikasjalikke riikidevahelise kultuuri-suhtluse arendamise tegevuskavu.

Tallinna kongressi delegaadid avaldasid poolehoidu teiselegi leedulaste ettepanekule – võtta suund ulatuslikumale riikidevahelisele kooli ainekavade ühtlustamisele. Paatoslikke sõnastusi armastanud sõprusühingute esindajad nimetasid sammu kõrgeleennuliselt koguni katseks alustada teaduskoostööd *alt poolt*.³¹⁵

Kongressi järgselt näitasid sõprusühingud üles omapoolseid initsiatiive kallutamaks võime aktiivsemale tegutsemisele. Näiteks saatis Läti-Eesti Ühing kongressi järel Läti haridusministrile kirja, milles rõhutati vajadust pöörata enam tähelepanu ulatuslikumale ühtsuse rõhutamisele ajaloo, geograafia ja kirjanduse õppekavades (st. dokumendis väärtustati esmakordselt kirjandust kolmanda rahvuslike tunnetega seotud õppeainena). Suuna võtmise laiahaardelisele ühiste toonitamisele koolitundides pidi tagama, et

noorsugu saab juhitud õigele rahvaste koostöö teele ning kaovad sellelaadsed nähted, mis tulevad ilmsiks veel meiegi päevil, kus kirjanduslikest töödest kõlab läbi mitte ainult heatahtlikuse puudus, vaid just vaenu tunne ühel rahval teise vastu (Läti-Eesti Ühingu Kuukiri 4 (1937): 37).

Varasemast veelgi mahukama, tava- ja kõrghariduse valdkonda hõlmanud ühistegevuse arendamise tegevuskava esitas Soblys Kaunase kongressil (1939) peetud ettekandes *Balti rahvaste koostöö ja koolinoorsugu*. Sõnavõtu pealkirja selgituseks märkigem, et erinevalt tavaarusaamast käsitles Leedu haridusministeeriumi kultuuridepartemangu direktor Soblys *koolinoorsoona* arvukat, enam 600 000 isikust koosnenud sotsiaalset grupi kuhu kuulusid kõik *õppijad, alates algkoolidest ülikoolideni*.³¹⁶

Soblys pidas vajalikuks enne ulatuslikuma ühistegevuse alustamist ametlikul tasandil kokku leppida ühtse haridusruumi aluspõhimõtetes ja sõlmida riikidevaheline kultuurikoostöö lepe.³¹⁷ Sarnase kokkulepe sõlmimine oleks võimaldanud alustada mastaapset ühistegevust ja alustada pikemat aega kavandatud, kuid senini rahapuuduse tõttu realiseerimata jäänud õpilaste, üliõpilaste, õpetajate, õppejõudude ning ametnike vahetuse alustamise kavade ellu viimist.

Soblyse tutvustatud tegevuskava uues versioonis rõhutati vajadust kaasata ühtsustunde kasvatamisse nii sõprusühingud, haridusministeeriumid kui ka

³¹⁴ „Peame looma Balti patriotismi“. Meeleolukas Balti kongressi lõppkoosolek. Riias olgu 8 asemel 80 erikongressi. Tervitustelegramm kolmele riigipeale,” *Uus Eesti* 15.06.1937, 5.

³¹⁵ Nonācs, „Vaatlusi ja järeldusi,” 2.

³¹⁶ Arvuliselt oli (1937) algkooliõpilasi kolmes riigis kokku 504083; keskkoolides õppijaid 83095, üliõpilasi 14302 (Soblys, „Kooskõlastatud õpperaamatute tähtsus Balti riikide kooles,” 9).

³¹⁷ Samas.

pedagoogid. Sõprusühingute koostöobüroo vastava komisjoni ülesandeks pidas Soblyš üldisemate seisukohtade sõnastamist, nende edasine elluviimine jäänuks aga iga-aastaste haridusministeeriumite esindajate kohtumiste ehk Balti hariduskonverentside hooleks. Plaan nägi ette ka erilise pedagoogilistes küsimustes nõuandva komisjoni loomise, mis toonuks ühise laua taha *kolme riigi silmapaistvad ja juhtivad pedagoogid*.

Koostöobüroo juhtimist üle võtma valmistunud lätlased (rotatsiooni järgi pidanuks esimehe ametikoht minema Läti-Leedu Ühingule) tulid Tallinnas (1940) välja uue platvormiga, mis ühendas tervikuks varem eraldi käsitletud üldisema keeleõppe edendamise ja leedulaste ulatuslikuma haridusintegratsiooni kava. *Uus Eestis* avaldatud põhjaliku ülevaate kohaselt olid kava põhieesmärkideks *...koolide õppekavade kooskõlastamine, samade sunduslike võõrkeelte õpetamine koolides ja üldse hariduse ja kultuurelu suunamine sõpruse ja üksteisele lähendamise vaimus*.³¹⁸

Lätlaste veendumusel tulnuks liikumist püstitatud ulatuslikumate eesmärkide poole alustada *Balti keelte oskajate kasvatamisest*, mida kavandati laiahaardelise naaberriikide keelte õpetamise alustamise ja keelekursuste korraldamise kaudu, segaasustusega piirialadel asuvates koolides soovitati naabrite keel muuta koguni kohustuslikuks õppeaineiks. Teise kiireloomulisema tegevusena rõhutasid lätlased vajadust teha algust regulaarse riikidevahelise teadlaste ja üliõpilaste vahetusega.

Edaspidise ühistegevuse arengu seisukohalt oli märgilise tähtsusega ulatusliku koostöökava välja pakkunud lätlaste selgesõnaline tõdemus, et püstitatud eesmärkide ellu viimine eeldab riikidevahelise kultuurikoostöö juhtimise üle võtmist valitsuste poolt. Teiselt poolt, viimased olid juba ka ise riikidevahelise kultuurikoostöö edendamisele suunatud sammudega algust teinud. Näiteks viidi 1940. a. kevadel ellu juba pikemat aega kavandatud läti ja eesti keele ning kultuuriloo lektoraatide asutamine Tartus ja Riias (läti ja leedu keelte kui sugulaskeelte õpetamine oli alanud Kaunases ja Riias juba varem). Tõsi, lektoriteks valitud Karl Aben ja Kārlis Draviņš said, mõneti paradoksaalselt, alustada õppetööga alles sügisel ja juba nõukogude ülikoolide koosseisus.³¹⁹

3.4. Kokkuvõte

Balti poliitilise koostöö piirkonna vormumise järel ette võetud Balti kultuuri- ja hariduskoostööruumi nägemuse välja töötamisel olid olulisel määral ka teineteisest erinevat vabaühenduste tasandit – tippharitlasi koondanud rahvuslikud vaimse koostöö komisjonid ja arvuka liikmeskonnaga sõprusühingud, lisaks löi aastatel 1935–1936 riikidevahelise kultuurikoostöö kavandamisel aktiivselt kaasa ka Balti Ajakirjanike Liit. Uut Balti koostööpiirkonda koos hoidva ühtsustunde kasvatamisele ja propageerimisele suunatud tegevuskavade

³¹⁸ “Vaimsete väärtuste vahetamine Balti riikide vahel,” 6.

³¹⁹ Rämmer, Tartu Ülikooli osa Eesti ja Läti kultuurisidemetes, 51–53.

kokku panek üheaegselt mitmel erineval koostöötasandil võimaldas ühtaegu nii üksiteiselt ideede üle võtmist kui ka spetsialiseerumist kindlate valdkondade käsitlemisele. Teiselt poolt, sünergia kandus edasi ka isikute tasandil, sest väikeriikidele iseloomulikult olid kõigi koostöötasandite puhul arvamusiidriteks ühed ja samad isikud.

Enam erinesid lätlaste sõnastatud sõprusühingute ja leedulaste lausestatud vaimse koostöö komisjonide nägemused kolme riigi vahelise ulatuslikuma kultuurikoostöö alustest ühistegevuse algusajal, aastail 1934–1936, mil peeti piisavaks piirdumist mitteametliku ühistegevuse tasandiga (eestlaste välja töötatud alternatiivne kultuuriinstituutide võrgustiku ellu kutsumise ja ametliku koostöö alustamise kava ei realiseerunud). Tuginedes varasematel Läti-Leedu kongressidel räägitule, nimetasid sõprusühingud kesksete koostööd soodustavate teguritena sõprust, saatuseühtsust ja ühist ajalugu ning võtsid ette ambitsioonika, Saule lahingu aastapäeva tähistamisega tipnenud, ebaõnnestunud ühise mineviku konstrueerimise katse (1935–1936). Mitteametliku ühistegevuse arendamisele võeti suund ka kahel esimesel piirkondlikul vaimse koostöö konverentsil (1935–1936). Tõsi, peagi tuli tõdeda, et eestlaste, lätlaste ja leedulaste vahelise varasema kestvama ühtsustunde puudumise on otstarbekam tugineda ametlikele kultuurikoostöö lepetele. Ulatuslikuma Balti- ja Põhjamaade vahelise kokkuleppe puhul peeti piisavaks, et selle sisu piiridubki riikide poolse omavahelise ühistegevuse arendamise soovi deklareerimisega. Eesti, Läti ja Leedu vaheline lepe pidanuks, vastupidiselt, aga sisaldama selgelt piiritletud edasise koostöö peasuundi.

Realiseerimaks vaimse koostöö konverentsil (Tartu 1936) heaks kiidetud ambitsioonikat kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumise kava võtsid leedulased Balti Entente lepingu lisa staatuses oleva piirkondliku hariduskoostöö leppe sõlmimise teema uuesti üles Tallinnas toimunud Eesti, Läti ja Leedu kongressil (Tallinn 1937). Leedulaste seisukoht, et ühtse kultuuriruumi üles ehitamine peaks algama ulatuslikumast koolide ainekavade ühtlustamisest pälvis kõigi kolme riigi sõprusühingute esindajate heakskiidu. Delegaadid pöörasid tähelepanu veel soovitusele võtta kultuurisuhtluse eesmärgiks ühtsustunde kasvatamine.

Sõprusühingud, maldamata ära oodata ametliku koostöölepe sõlmimist, otsustasid juba samal kongressil võtta piirkondliku ühtsustunde kasvatamine omavahelise koostöö uueks tegevussihiks. Lisaks varasemast ambitsioonikale, kuid õnnestunud eesmärgi sõnastamisele aitas leedulaste nägemuse ulatuslikumale retseptisioonile kaasa seegi, et Tallinna kongressi juhtinud A. Piip oli juba varem kaasa löönud Balti Ajakirjanike Liidu ühtsustunde kasvatamisele suunatud tegevuskava välja töötamisel. Ulatuslikuma ühtsustunde kasvatamise koostöö eesmärgiks seadmist ja vastavate tegevuskavadega välja tulekut soodustas veel asjaolu, et sarnane kokkukuuluvustunne ehk *Balti patriotism* sobitus hästi Eestis, Lätis ja Leedus samaaegselt välja töötamisel enamusrahvuste kesksete ning autoritaarseid režiime ülistavate ideoloogiatega.

Eesti, Läti ja Leedu kongressidel välja töötatud (1938–1940) ambitsioonikas kava nägi ette alustada ühtsustunde välja arendamist ühisväljaande *Revue Baltique* ja riikidevahelise etnoloogia alase ühise uurimisstruktuuri ellu kutsumisest

ning päädis üldisema kultuurikoostööd koordineeriva Balti instituudi asutamise ettepanekuga. 1940. a. lisandus kavva ka kirjanduspropaganda ja ulatuslikuma naaberriikide kirjanduse tutvustamise alustamine, lennukamas sõnastuses Balti vaimse entente ellu kutsumiseks nimetatud tegevus.

Sõprusühingute kongressidel käsitleti, kultuurikoostöö üldisemate arengusuundade kõrval, veel ühtse Balti haridus- ja teadusruumi ellu kutsumisega seonduvat. Kaunases (1939) peeti vajalikuks alustada üheaegselt tava- ja kõrghariduse valdkondades ning toonitati reaalsete tegevuste (ainekavade ühtlustamine, ametnike, õpetajate, õppejõudude ja üliõpilaste vahetuse sisseseadmine) alustamise vajadust. Aasta hiljem (Tallinn 1940) lisandus vastastikku naaberriikide keelte õpetamise alustamise ettepanek ja jõuti tõdemuseni, et edaspidi peaks haridus- ja teaduskoostöö arendamine aset leidma juba ametlikul tasandil.

Keskseks takistuseks ühistegevuse arendamisel sai rahvuslike vaimse koostöö komisjonide ja sõprusühingute tegutsemise haritlaste ühenduste staatuses – jõuti küll tõdemuseni ametliku ühistegevuse alustamise vajadusest, kuid välja töötatud tegevuskavade realiseerimine eeldanuks vajanuks ulatuslikumat riiklikku toetust. Märkimisväärseks takistuseks ühistegevuse arendamisel kujunes veel varasema omavahelise koostöö vähene kogemus, mis ei võimaldanud vältida aastail 1934–1936 aset leidnud otsingute perioodi koostöö aluste ja ulatuse osas.

Autoritaarsete režiimide poolne kursi võtmine ühiskondliku lõhe vähendamisele ja kahe prominentse sõprusühingute juhi, A. Merkys'e ja A. Piibu kaasamine (vastavalt pea- ja välisministrina) valitsuste koosseisu tõi kaasa võimude ja mitteriiklike ühenduste seisukohtade lähenemise. 1940. aasta kevadel asusid kolme riigi võimud aktiivselt kaasa lööma piirkondliku kultuurisuhtluse edendamisel. Eesti valitsuse rahaline toetus omas kesksel rolli piirkondliku Balti kultuurikoostööd tutvustava ajakirja *Revue Baltique* ilmuma hakkamisel. Samasugusteks, võimude kaasalöömisest tunnistust andnud sündmusteks olid ka välisminister Piibu aktiivne osalemine sõprusühingute koostöömüüri istungil Tallinnas ja eestlaste välja tulek kirjandussidemete arendamisele suunatud Balti vaimse entente kavaga. Lätlaste ja leedulaste lähedastest ootusest annab tunnistust nende aktiivsus võimude kaasamist eeldanud teadus- ja hariduskoostöö kavandamisel ning sõprusühingute reformi kava välja töötamine.

Kuigi 1990. aastatel sõprusühingute tegevust enam ei taastatud, pidasid leedulased vajalikuks taas alustada ajakirja *Revue Baltique* väljaandmist. Kattuvust märkab veel Balti Assamblee kirjandusauhinna statuudi ja sõprusühingute ning võimude koostöös välja töötatud (1940) riikidevahelise kirjandusauhinna väljaandmise põhimõtete vahel.

4. KUTSE- JA ERIALAKOOSTÖÖ

Peale iseseisvumist seisis uued Venemaast eraldunud riigid, sh Eesti, Läti ja Leedu, silmitsi mitmete sarnaste keerukate, kiiret lahendamist nõudvate probleemidega. Varem eelkõige vaimukultuuri edendajatena, universaalsete rahva-juhtidena tegutsenud haritlaste-spetsialistide kanda jäi põhiraskus nii vaimse eliidi paleuse – Euroopa kultuuriorientatsiooniga rahvuskultuuri ülesehitamisel kui ka võimustruktuuride rajamisel.

Kuigi kutse- ja erialase tegevuse korralduse vastavusse viimine omariikluse oludega pidanuks olema noorte, alles loodud riiklike struktuuride ülesanne, vedasid vastavate regulatsioonide välja töötamist üleriiklikud ühendused. Iseisvuse kätte võtmisel võtmerolli omanud spetsialistide kogukond nägi tsariaegsete, teinekord koguni mitu sajandit vanade ja teiste riikide jaoks arusaamatutele reeglilike asendamises rahvusvaheliselt käibivatel mudelitel põhinevatega ambitsioonikat väljakutset, kaalukuselt pea võrdset riigiaparaadi ülesehitamisega.³²⁰ Selle kiireloomulise ülesande täitmine eeldas aktiivset tegevust väliskontaktide arendamisel, sh kaasa löömist rahvusvahelise tasandi vabaühenduste tegevuses.

Välismaal valitsenud umbuskliku suhtumise tõttu kujunes sõja ja omariikluse kehtestamise ajal katkenud läbikäimise taastamine ning arendamine sealsete erialaühenduste ja teaduskeskustega oodatust raskemaks ülesandeks. Märgatavalt soodsamad tingimused valitsesid kontaktide edendamiseks uute riikide, eelkõige Eesti, Läti ja Leedu vahel. Tugineda saadi rohketele naabrite juures töötamise või õppimise ajast pärinenud isiklikele kontaktidele ja üldisematele ühistele tõekspidamistele, eelkõige veendumusele kolme riigi saatuseühtsusest ning arusaamale ümberkorralduste kiire läbiviimise vajadusest. Suhtluse keskpunkti nihkumine varasemalt isikute vaheliste kontaktide tasandilt ühenduste (ametliku koostöö puhul ka asutuste) vahelisele kujunes edukaks. Koostöö koordineerimine ühiskonverentside ja riikidevaheliste ühenduse tasandil võimaldas koguni osaliselt kompenseerida riikidevahelistes ametlikes suhetes valitsenud pingeid. Veelgi enam, kutse- ja erialakoostöö puhul õnnestus koguni vältida kolme riigi ametlikku ühistegevust märkimisväärselt takistanud Eesti ja Läti ees seisnud valiku tegemise vajadust Soome ja Leedu vahel.

Ehkki tsari-Venemaa Läänemere kubermangude esindajad osalesid juba Esimese maailmasõja eel toimunud ulatuslikumatel Põhjamaade vahelistel

³²⁰ Näiteks osundati I Balti rohuteadlaste konverentsil (Riia 1925), et farmaatsia valdkonnas kehtivad ...*Peeter I ajast [...] pärinevad Vene apteegiasja korraldavad seadused [...] täiesti vananenud on ja praegustele oludele ja elutingimustele meie omapäralistes rahvuslistes riikides ei vasta.* (ERA, f 74, n 1, s 1407, l 150); peale pikemat vaheaega (1926–1935) Kaunases aset leidnud Balti farmatseutide konverentsil (1936) toonitati vajadust riikides kasutusel olnud terminoloogia ühtlustamiseks rahvusvahelisega. Üheks sarnaseks kaugemal tundmatuks mõisteks oli *brovensaal* (Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 157).

erialakonverentsidel³²¹ ja sõja ajal katkenud analoogsete ürituste läbi viimise traditsiooni taaselustamine langes ajaliselt kokku Balti kutse- ja erialakonverentside korraldamise alustamisega, ühiste kahe piirkonna vaheliste kokkusaamiste läbi viimisest reeglina hoiduti. Ulatuslikum Läänemere regiooni keskne ühistegevus arenes vaid üksikutel ja laialdasemat ühtset nägemust eeldanud aladel (geodeesia, hüdroloogia ja ajalugu). Realiseerimata jäid näiteks Balti- ja Skandinaaviamaade usuteadlaste ja geograafide vahelise ühistegevuse alustamise kavad.³²² Keskseks takistuseks sarnasele ulatuslikumale ühistegevusele said riikide olude ja koostöö eesmärkide vahelised erinevused. Samal ajal kui Põhjamaad seadsid koostöö sihiks suurriigi lagunemise järgse koostöötraditsioonide säilitamise, käsitlesid Eesti, Läti ja Leedu kutse- ja erialast ühistegevust kui esimest sammu jätkuvalt veel paljuski virtuaalse Balti koostööregiooni ülesehitamise suunas.

Käesolev peatükk keskendub Eesti, Läti ja Leedu vahel 1920.–1930. aastatel arenenud piirkondliku kutse- ja erialakoostöö põhijoonte välja selgitamisele. Erinevalt varasematest uurimustest³²³ on käesolevas töös tähelepanu all ühistegevuse vormiline külg eesmärgiga analüüsida kasutatud konverentside keskse koostöömudeli toimimist. Lähemalt leiab käsitlemist: 1) missugused olid reaalse kutse- ja erialakoostööpiirkondade piirid; 2) kuidas jagunes konverentside korraldamine aastate lõikes; 3) mis takistas ja mis soodustas kutse- ja erialakoostöö arendamist. Andmaks nendele teemade käsitlelusele sisu esitatakse käesolevas uurimuses esmakordselt Eesti, Läti ja Leedu vahelist kutse- ja erialakoostööd puudutavad üldisemad andmed (kokkusaamiste üldarv, toimumiskohad jne.). Teise keskse küsimusteringina on tähelepanu all üldisemad ühistegevust mõjutanud teemad, sh riikidevaheliste poliitiliste suhete mõju kutse- ja erialase koostöö arengule. Kolmanda peateemana leiab käsitlemist kokkusaamiste korraldamise traditsiooni alustamise, sunnitud katkestamise ning hilisema taasaelustamisega seonduv probleemistik.

³²¹ Uue koostööpiirkonna konstrueerimisele tõukasid rootslasi läbikäimise halvenemine norralastega Rootsi-Norra personaaluniooni lagunemise järel (1905). Kahe riigi akadeemiliste kontaktide uurijad on osundanud, et aastail 1905–1918 ei osalenud norralased ühelgi piirkondlikul Põhjamaade vahelisel teaduskonverentsil (Ruth Hemstad, “Det Nordiske akademiske samarbeidet og skandinavismen,” *Civilsamhällets Norden. Papers presenterade på ett seminarium om nordiskt samarbete i januari 2004*, red. Heidi Haggrén et al. (Helsinki: CENS, 2005), 27–29).

³²² “Balti geograafide kongress kavatsusel,” *Kaja* 15.12.1934, 1.

³²³ Kuna teemat on põhjalikumalt käsitletud historiograafia peatükis piirdugem siinkohal viitamisega kahele olulisemale kutse- ja teadusekoostööd käsitlevale uurimusele: Medijainen, *Eesti välispoliitika Balti suund* ja Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*.

4.1. Konverentside arv ja toimumissagedus

Aastail 1921–1940 leidis aset vähemalt 170 Balti konverentsina kvalifitseeruvat³²⁴ kutse- ning erialaühenduste (üksikutel juhtudel ka ametkondade) esindajate kokkusaamist. Oluliseks ühiseks jooneks Balti konverentside juures oli koostöö kavandamine regulaarsena, vaid üliharva leidsid aset ühekordsena kavandatud kokkusaamised. Viimaste korraldamine seondub eelkõige sooviga koos läbi arutada mõni hetkel aktuaalne ja selgelt piiritletud teema (sanitaarolude parandamine, meditsiini õpetamine ülikoolides).

Kutse- ja erialase ühistegevuse üksteisest eristamisel on käesolevas uurimuses võetud kriteeriumiks seotus kõrgkoolidega. Ülikoolides distsipliinidena õpetatavad alad on loetud erialadeks ja kutsealadena käsitletakse mitmesugused praktilist laadi tegevusalasid, mille puhul spetsialistidel, vaatamata otsesele kõrghariduse nõude puudumisele, olid vajalikud põhjalikumad eriteadmised. Kutsealade puhul on parema arusaamise huvides loobutud põhjalikumast ühistegevuse liigendusest selle sisu järgi (kitsamalt kutsealakeskse ühistegevuse kõrval märkab mitmel juhul konverentside keskendumist kogemuste vahetuse asemel ameti- või kutseühingute tegevusvaldkonnaga seonduvale sotsiaalsete olude parandamisele). Käesolevas peatükis esitatav andmestik ei sisalda huviühenduste piirkondlikku Balti ühistegevust (viimast on osaliselt analüüsitud juba varem, Balti Nädalaid ja sõprusühingute reorganiseerimist käsitlevas alapeatükis).³²⁵ Otsustavaks teguriks, kas valdkondlik ühistegevust liigendub kutse- või huvialaseks koostööks on see, kas tegemist on koostöös kaasa löönud isikute jaoks igapäevase töö või hobitegevusega.

Arvukamalt piirkondlikke erialakonverentse (12) korraldasid geodeedid (1924, 1926–1928, 1930, 1932, 1934–1936, 1938)³²⁶, hüdroloogid viisid läbi seitse (1926, 1928, 1930, 1933, 1937–1938)³²⁷ ja agronoomid (1927, 1929, 1931, 1933, 1935, 1937, 1939)³²⁸, apteekrid (1925, 1935–1939)³²⁹, taimegeograafid (1929–1931, 1933, 1935, 1938)³³⁰, ning usuteadlased (1927, 1929, 1932, 1934,

³²⁴ Ehkki kõik kohtumised liigituvad tänapäevases mõistes konverentside alla, võidi kaas- aegsete poolt nende kohta kasutada ka teistsuguseid nimetusi (koosolekud, *delegaatide konverentsid*, kongressid, päevad jne.).

³²⁵ Huviühenduste vahelistena kvalifitseeruvad näiteks: sõjainvaliidide (Helsingi 1926), aeroklubide (1935 Kaunas, 1936 Riia; 1938 Tallinn), rotarite (1936 Kaunas, 1937 Tallinn, 1938 Riia, 1939 Kaunas) esperantistide (1937 Tallinn, 1938 Riia, 1939 Kaunas), kriminalistide (Riia 1938), Balti Nikolai Roerichi ühingu (Kaunas 1939) ja patronaadi seltside (1938) piirkondlike kokkusaamised.

³²⁶ Lisaks Läänemeremaade ühisüritustele (10) toimusid aastatel 1930 ja 1935 ka kaks piirkondlikku Balti geodeetide konverentsi.

³²⁷ Esimesed kaks kohtumist kandsid nimetust Läänemeremaade hüdroloogia ja hüdro- meetria konverentsid.

³²⁸ I konverentsil käsitleti täiendavalt veel metsanduse valdkonda.

³²⁹ Balti rohuteadlaste konverents (Riia 1925) ja igaastased Balti apteekrite konverentsid (1936–1939).

³³⁰ Ametlikult kasutati nimetust Soome-Balti taimegeograafide päevad.

1935³³¹, 1937) kuus suurokogunemist. Sagedane kuue kokkusaamise korraldamine seletub valdavalt asjaolude kokkulangevusega, kuid teinekord, nagu selgub agronoomide ja usuteadlaste vahelise ühistegevuse näitel, võidi sama arvuni võidi jõuda ka regulaarselt, aastase intervalliga konverentse läbi viies.

Viis korda said ühiskonverentsidel kokku silmaarstid (1928, 1930, 1932, 1934, 1938) ja kolm korda Balti Riikide Emade- ja Lastekaitse Komitee (1928, 1931, 1937) ning humaan- (1921, 1938)³³², ning veterinaarmeditsiini spetsialistid (1931, 1935, 1937). Teistest vähem, kaks konverentsi korraldati koordineerimaks piirkondlikku koostööd, metsanduse (1936, 1938), ajaloo (1930, 1937) ja õigusteaduse (1928, 1931) valdkondades, ühe konverentsi läbi viimisega (1939) tuli piirduda kolme riigi helikunstinikel.

Analüüsides kokkusaamiste läbiviimist valdkonniti selgub, et arvukamalt korraldati konverentse tervishoiu (humaan- ja veterinaarmeditsiin ning farmaatsia), loodus- ja põllumajandusteaduste valdkondades. Teisisõnu, praktika leidis ulatuslikumat rakendamist aladel, kus riike liitsid Balti või Läänemere koostööpiirkonnaks reaalselt hoomatavad sarnased sotsiaalsed või looduslikud olud.

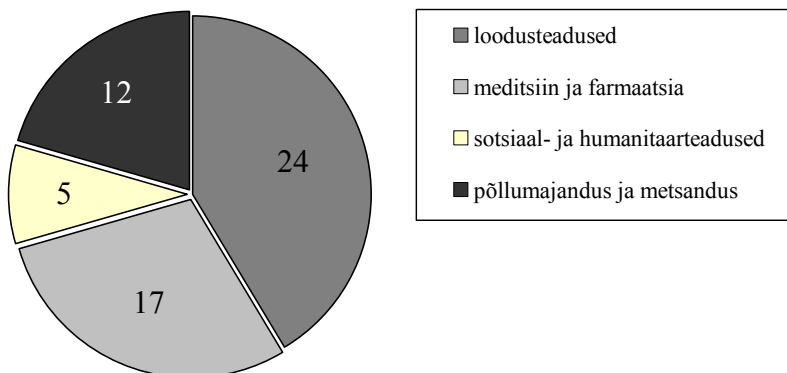
Kutsealakoostöö puhul märkab, erialakoostööga võrreldes, tugevamat rõhuasetust kolleegide vahelise läbikäimise edendamisele. Tõsi, ka erialakoostöö puhul peeti oluliseks kolleegide vaheliste suhtluse arendamist, kuid samaaegselt väärtustati veel läbikäimise teaduslikku mõõdet – ühistegevuse eestvedajaiks olid ülikoolide erialaõppejõud. Kutsealakoostöö puhul aga nimetatud dimensioon puudus – ühistegevuse koordineerijate rollis tegutsesid kas kutseühenduste liidrid või vastavate ametkondade juhtkonda kuuluvad isikud.

Teistest enam, kokku 16. piirkondlikku konverentsi korraldas Eesti, Läti, Leedu ja Soome üliõpilaskondi ühendanud SELL liikumine (1923–1928, 1930–1939). Arvukamalt, üle kümne konverentsi korraldasid veel statistikud (13 ühisüritust, 1927–1938), õpetajad (12 konverentsi, 1922–1933) ja maanteede tegelased (10 konverentsi, 1927–1928, 1932–1939).

³³¹ Viis Balti usuteadlaste konverentsi ja Kirikute Maailmaliidu (Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu, nimetatud ka Ilmaliiduks) piirkondlik Balti konverents.

³³² Erialakonverentsideks on loetud Eesti, Läti, Leedu vahelise ühisüritusena korraldatud üldisemaid teemasid (võitlused nakkushaigustega, meditsiini õpetamine, tervishoiukorraldus) käsitlenud I Eesti arstide kongress (1921), I Soome-Balti Arstidepäev (1938) ja Balti Nädala raames ära peetud tervishoiuorganisatsioonide konverents (1938). Erialakonverentside hulka ei ole arvatud sanitaarkonverentse (1920–1921) ja Läti Ülikooli professor Mārtiņš Zīle eestvõttel Riias (1930) korraldatud Eesti, Läti ja Leedu vahelist meditsiini õpetamise ja meditsiinifilosoofia (*meditsiinilise sünteesi*) alast konverentsi.

Erialakonverentsid valdkonniti

Sagedamini, üheksal korral said omavahel kokku veel kolme riigi tuletõrje tegelased (1925–1927, 1929, 1931, 1933, 1936, 1937, 1939), kaheksal ajakirjanikud (1921, 1932, 1934–1938, 1940) ja ühistegelased (1924, 1928–1929, 1933, 1935, 1937–1938) ning viiel kaubandus-tööstuskodade ümber koondunud majandustegelased (1928–1930, 1933–1934).

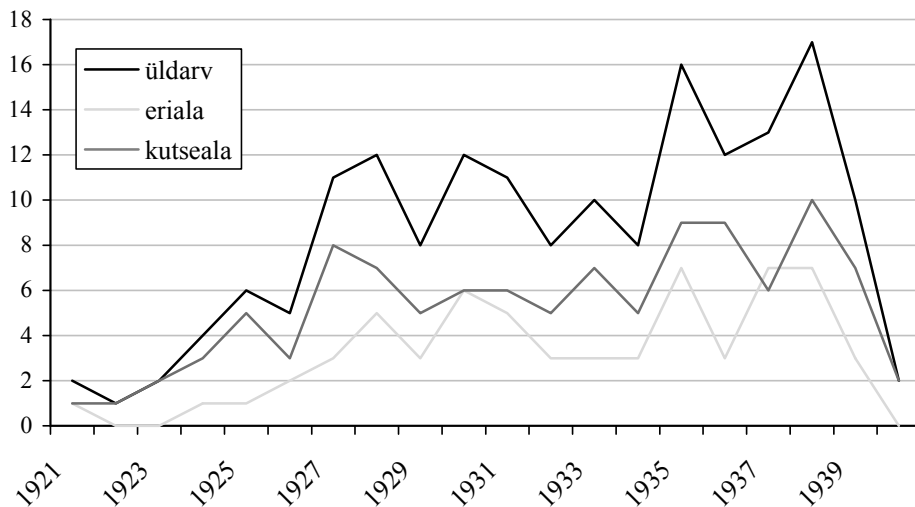
Mitmetel kutsealadel jäi ühisürituste arv veelgi väiksemaks: neli konverentsi korraldasid omavalitsustegelased (1927, 1931, 1935, 1938), ringhäälingute juhid (1935–1936, 1938–1939), raudteelased (1936–1939)³³³ ja halastajaõed (1925, 1928, 1931, 1936), kolm ühisüritust raamatukoguhoidjad (1930, 1935, 1938) ja teatrite direktorid (1930, 1935–1936).³³⁴ Üksikuteks jäänud kordadel arutasid ühistegevusega seonduvat riigiteenistujad (1925, 1927), turismitegelased (1939–1940) ja notarid (1938).³³⁵

³³³ 1920. ja 1930. aastatel toimusid ka Eesti, Läti, Leedu, Venemaa ja Poola vahelised raudteekonverentsid (Poola annekteerimise järel esindas riiki Saksamaa; vt. “Raudteeühendus Tallinna – Berliini vahel paremale järjele. Kaunases algas viie riigi raudteekonverents,” *Uus Eesti* 22.11.1939, 2). Nendel nõupidamiste formaadis aset leidnud kokkusaamistel tegeldi piirideülese rongiliiklusega seonduvate probleemide lahendamise ja sõiduplaanide omavahelise kooskõlastamisega ja üritusi ei saa lugeda kutse- ja erialakonverentsideks.

³³⁴ Riias (1930) toimunud kokkusaamist nimetati Balti riikide ooperi- ja [rahvus]teatrite direktorite konverentsiks (B. B., “Baltijas walztu operu un teatru direktoru konference,” *Pirmdiena* 13.10.1930, 3); Tallinnas (1935) ja Riias aset leidnud üritusi aga Balti riikide rahvus- ja riiklike teatrite juhtide ühenduse konverentsideks (“Teātru direktori apspriežas,” 2).

³³⁵ “Alus koostööks Balti riikide notarite vahel. Eesti-Läti-Leedu seadusandluse ühtlustamine peab haarama ka notarite tegevusala. Balti notarite konverents kestis Tallinnas kaks päeva, lõppedes esmaspäeval. Tervitustelegrammid kõigi kolme riigi presidentidele,” *Uus-Eesti* 01.11.1938, 5.

Konverentsid 1921–1940

Analüüsides kokkusaamiste toimumist aastate lõikes märkab, vaatamata pikemaajalise poliitilise toetuse puudumisele, konverentside arvu pidevat suurenemist – esimesel aastal (1921) ära peetud kahe ürituse asemel korraldati 1938.a. juba 17 konverentsi. Tegemist pole siiski lineaarse kasvuga, reeglina järgnes kokkusaamiste poolest arvukamale aastale languse periood (erandiks stabiilne ürituste arvu kasv aastail 1922–1927 ja aastad 1927–1928, mil suudeti korraldada võrdne arv kokkusaamisi).

Aktiivsemalt võeti suund Balti konverentside korraldamisele riikide jaoks keerulisematel aegadel (1920. aastatel ja 1930. teisel poolel). Elavama ühistegevuse perioodid (1926–1928, 1935–1938) annavad tunnistust, et intensiivsem kokkusaamiste korraldamine kaasnes, aasta-kaheste nihkega, riikidevaheliste poliitiliste suhete soojenemisele. Ürituste arvu märgatav suurenemine 1930. aastate lõpus seostub, lisaks poliitilise koostöö piirkonna vormumisele, ka Balti Nädalate raames kokkusaamiste korraldamiseks avanenud soodsate oludega. Kutse- ja erialaühendustele käis iga-aastaste konverentside korraldamine tavaliselt üle jõu ning suurürituste raames leidsid nende asemel sageli aset väiksearvulise osalejaskonnaga ühenduste esindajate koosolekud (viimaseid on käsitletud Balti Nädalate juures, siin peatükis esitatud arvud koosolekuid ei sisalda).

Ühisürituste arvu täpset kindlaks määramist raskendab asjaolu, et teinekord nimetati, soovist toonitada kokkusaamise olulisust, konverentsideks teisigi kohtumisi. Näiteks said Eestit, Lätit ja Leedut Balti Pressiliidus esindanud delegaadid aastail 1935–1940 omavahel kokku enam kui 30 korral, lisaks ajakirjanike endi korraldatud kokkusaamistele veel erinevate ametlike ja pidulike ürituste raames (Balti Nädalad, välisministrite Balti konverentsid ja riikide aastapäevade tähistamine). Kuna kõigil kordadel leidsid aset ka kolme riigi Ajakirjanike Liitude volitatud esindajate (Eesti, Läti ja Leedu rahvuskomiteede)

kohtumised arutamaks ühistegevusega seonduvat nimetati toimunud kokkusaamisi isekeskis konverentsideks. Vahet tehti aga nummerduses – 1940. aasta algul Riias aset leidnud ja viimaseks jäänud suurüritus kandis järjekorranumbrit seitse³³⁶ – seega on arvestatud vaid ajakirjanike endi korraldatud kokkusaamisi.

Erilaadseks kujunes ka kolme riigi juristide vahelist infovahetust koordineerinud Balti Õigusteadlaste büroo poolt kasutatud praktika, ürituste nimetamine vaheldumisi konverentsideks ja koosolekuteks, mille põhjusi on edaspidi lähemalt käsitletud.

Teinekord võidi üks erialakonverents koguni toimuda teise ühisürituse raames, näiteks II Läti Arstide kongressi (konverentsi) oftalmoloogiasektsiooni koosolekul (osalesid ka Eesti ja Leedu kolleegid) otsustati panna alus regulaarsetele Balti riikide silmaarstide kokkusaamistele ja lugeda kohtumine ühtlasi I Üld-Balti Oftalmoloogide päevaks.³³⁷

Arvukat pedagoogide kogukonda ühendanud Balti Õpetajate Liit korraldas lisaks konverentsidele veel osavõtjaterohkeid³³⁸ kongresse (1925 Riia, 1928 Tallinn, 1931 Kaunas). Need arvukama osalejaskonnaga kokkusaamised keskendusid kutsealast tegevust puudutavate üldisemate aspektide arutamisele (haridusvaldkonda puudutava info vahetus, hariduspoliitika, rahu propaganda ja lähendamine). Kuigi kongressi osana ära peetud konverentsil piirduti reeglina vaid Balti Õpetajate Liidu uute juhtorganite valimisega, kasutati selle puhul iseseisvat nummerdust (näiteks kandnuks 1934. a. juuli algul Riias toimuma pidanud õpetajate kokkusaamine ühtaegselt 4. Balti õpetajate kongressi ja 13. Balti Õpetajate Liidu konverentsi nimetust).³³⁹

Veelgi omapärasema näite leiab geodeesia valdkonnast – 1930. aastal korraldati lisaks regulaarsetele Läänemeremaade geodeetide suurskogunemistele veel Eesti, Läti ja Leedu Geodeetide Ühingute vahelisi Balti geodeetilisi konverentse.³⁴⁰

Segadust kokkusaamiste nummerdusse toovad erinevused konverentside järjepidevuse arvestamisel, eriti juhtudel kui kahe ürituse vahel valitses pikem ajaline distants. Näiteks jääb ajakirjanike esimese ja teise konverentsi vahele tosina aastane vahe.³⁴¹ Apteekrid, vastupidiselt, aga ei lugenud konverentside

³³⁶ “Balti Pressiliidu konverentsilt. „Elame praegu läbi õige rasket ajaloolist perioodi“,” *Päevaleht* 19.01.1940, 5.

³³⁷ “Üld-Balti Oftalmoloogidepäev (Ü.B.O.P.) Tartus 24. ja 25. mail 1930,” *Eesti Arst* 3 (1930): 124–125; E. Blessig, “Antrag betreffend Gründung,” 387–388.

³³⁸ Tallinnas toimunud 2. kongressil (1928) oli 445 ja 3. kongressil Kaunases (1931) 389 osalejat (Gottlieb Ney, “Balti rahvaste kultuurilised suhted. Seniseid saavutusi ja väljavaateid = Baltijas tautu kultūras attiecības. Līdzšinējie sasniegumi un turpmākās izredzes,” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 3/4 (1935): 29–40.

³³⁹ “Balti riikide õpetajate kongress,” *Õpetajate Leht* 15 (1934): 3. Teates kinnitatakse kongressi toimumist (Riias 02.–04.07.), kuid üritus siiski aset ei leidnud.

³⁴⁰ “Die 3. Geodätische Konferenz der Baltischen Staaten wird vertagt,” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 155.

³⁴¹ Esimene Eesti, Läti ja Leedu ajakirjanike konverents leidis aset Kaunases (1921). Balti Pressiliidu loomine toimus sammhaaval aastail 1931–1933. Kuigi ühenduse põhikiri nimetab selle moodustamise ajaks 1932. a. (Medijainen, *Eesti välispoliitika Balti suund*, 74), on

korraldamise traditsiooni taastamisel (1935) varem toimunud I Balti apteekrite konverentsi (1925) kokkusaamise otseseks eelkäijaks.

Omapärase näitena väärib nimetamist kolme riigi arhitektide ühistegevus, mille puhul piirkondlike kokkusaamiste läbiviimisele eelistati riiklike arhitektide konverentside ajal toimunud kohtumisi.³⁴²

4.2. Kokkusaamistel osalenud riigid ja konverentside toimumiskohad

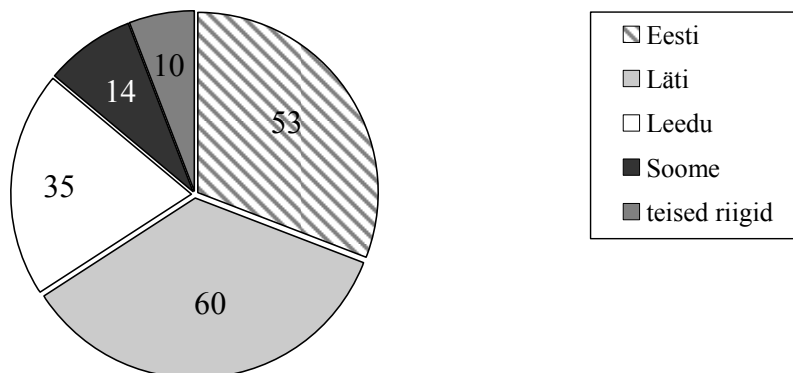
Reeglina järgiti konverentside korraldamisel rotatsiooni põhimõtet, kuid tulenevalt Leedu esindajate eemalejäämisest mitmetest 1920. aastatel toimunud ühisüritustest, kujunes seal korraldatud kokkusaamiste arv (35) märgatavalt väiksemaks Eesti ja Läti poolt võõrustatud ühisürituse arvust (vastavalt 53 ja 60 konverentsi). Arvult neljas kokkusaamiste toimumismaa oli Soome, kus leidis aset viiendik üritustest (14 konverentsi). Enam riike osales Läänemeremaade ühisüritustel, näiteks arvukama osavõtjaskonnaga hüdrolöögide konverentsid tõid kokku koguni kümne riigi (Eesti, Läti, Leedu, Soome, Rootsi, Taani, Danzigi Vabalinna, Saksamaa ja Nõukogude Liidu) esindajad.

Vaatamata sellele, et Eesti, Läti ja Leedu vaheline vabavahetuste tasandi keskne ühistegevus sarnanes märkimisväärselt Põhjala Ühingute veetud Põhjamaade vahelise ühistegevusega, ebaõnnestusid valdavalt ulatuslikuma, Balti- ja Põhjamaade vahelise ühtse koostööpiirkonna ellu kutsumise katsed. Peamiseks ja ületamatuks takistuseks kujunes kontaktide vähesusest ja puudulikust info levikust tulenenud Põhjamaade umbusk kahe piirkonna vahelise ühistegevuse kasulikkuse suhtes.

teinekord asutamisajana nimetatud ka 1933. a., mil Tallinnas toimunud Balti ajakirjanike konverentsil kirjutati alla kolme riigi ajakirjanike organisatsioonide vaheline koostöölepe (T. Tootsen, *Seitsmes suurriik Eestis. Fakte, mälestusi ja mõtteid Eesti Ajakirjanike Liidu 85. sünnipäeval* (Tallinn: Revlex, 2004), 155–157).

³⁴² “Baltijas valstu architektu draudzība,” *Rīts* 02.12.1938, 8.

Konverentsid riigiti

Barjääriks võis teinekord saada veel Põhjamaade vahelise omavahelise koostöö varasem algus. Näiteks soovisid Riias toimunud rajariikide³⁴³ õpetajate konverentsi (juunis 1922) korraldanud lätlased alustada ulatuslikumat, lisaks Eestile, Lätile, Leedule ja Soomele ka Poolat, Taanit ja Rootsit hõlmavat ühistegevust³⁴⁴, tõenäoliselt teadmata, et Põhjamaade esindajad olid juba varem (märtsis 1922) kokku leppinud omavahelise koostöö alustamises.³⁴⁵

Olgu öeldud, et umbusk laiahaardelise koostöö arendamise suhtes jäi Põhjamaade esindajaile iseloomulikuks hiljemgi, ainsana erialana õnnestus alustada mitteriiklikult koordineeritud piirkondade vaheliste ühisürituste läbi viimist ajaloolastel (ulatuslikuma osalejaskonnaga ühiskonverentside alustamist kavasid ka usuteadlased).³⁴⁶

Põhjamaade Ühendusse kuulunud riikidest kujunesid Eestil, Lätil ja Leedul tihedamad sidemed välja Soomega – põhjanaabrid osalesid aastatel 1921–1940

³⁴³ Kaht esimest õpetajate kokkusaamist (Riia 1922 ja Tallinn 1923) nimetati rajariikide õpetajate konverentsideks, edaspidiseid aga Balti (riikide) õpetajate konverentsideks (leedu ja läti keeles nimetust rajariikide õpetajate konverentsid ei kasutatud).

³⁴⁴ Jaan Rummo, "Rootsi kaudu Helsingöri," 209; Johannes Kiivet, "Rajariikide pedagoogiline konverents," 359–362.

³⁴⁵ Vytautas Soblys, "Kooskõlastatud õpperaamatute tähtsus Balti riikide kooles = Sas-kaņotu mācības grāmatu nozīme Baltijas valstu skolās," *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 3 (1937): 8.

³⁴⁶ Järjepidevuse edasikandumine on siiski mitmeti tinglik: Läänemeremaade arheoloogide kongress (Riia 1930) pidas eelkäijaks aastakümneid varem (1912) Stokholmis toimunud kokkusaamist (Esimese maailmasõja tõttu jäi ära kokku lepitud kohtumine Königsbergis 1915. a.), järjepidevust rõhutati ka ürituse nummerduses (2. kongress) ja avaldati ka eelmise kongressi materjalid. Läänemeremaade arheoloogide konverentsi (1930) pidas omakorda eelkäijaks järgmine, taas Riias kokku tulnud Läänemeremaade ajaloolaste konverents 1937. a. Alles viimasena nimetatud konverents otsustas alustada regulaarsete ajaloolaste kohtumiste läbiviimisega. Järgmise ühisürituse pidanuks korraldama rootslased Stokholmis 1941. a.).

konverentsidel kümnes³⁴⁷ erinevas valdkonnas (põllumajandus, botaanika, meditsiin, hüdroloogia, geodeesia, pedagoogika, kohalik haldus, usuteadus, ajalugu, üliõpilasliikumine), millest kaheksa puhul kujunes edaspidi välja nelja riigi vaheline stabiilne ühistegevus. Täiendavalt osalesid soomlased külaliste staatuses veel erialakonverentsidel viies valdkonnas (oftalmoloogia, apteegiasjandus, tuletõrje, loomaarstindus, emade- ja lastekaitse ning raamatukogundus).

Ametlikult külalise staatuse jäämine võimaldas soomlastel (vähemal määral ka rootslastel) saada põhjalikku teavet Eesti, Läti ja Leedu olude kohta ja võtta aktiivselt osa aruteludest, kõrvale pidi jääma vaid ettekannete tegemisest ning hääletamisest. Soomlaste sagedast osalemist piirkondlikus Balti koostöös on seletatud nii *panidentiteedi*³⁴⁸ olemasoluga kui ka *suure venna sündroomiga*.³⁴⁹

Üheks soomlasi iseloomustavaks jooneks kujunes vaoshoitus ühistes piirkondlikes organisatsioonides osalemise osas, välja arvatud Balti Agronoomide Liit ja SELL-Liit, nendega liitumisest hoiduti. Veelgi enam, Baltimaade esindajate initsiatiivil võetud kurss riikidevahelise koostööd koordineeriva ühenduse moodustamisele võis kaasa tuua isegi soomlaste kõrvale jäämise ühistegevusest (näiteks ei osalenud Soome pedagoogide ühendused Balti Õpetajate Liidu moodustamise järgsetelt toimunud Balti õpetajate konverentsidel).

Soomlaste mõningast tagasihoitust tihedama kooostöö arendamise osas kompenseeris üksikisikute silmapaistev aktiivsus kontaktide edendamisel Eesti, Läti ja Leeduga, näiteks esindas Balti tuletõrjekonverentsidel aastate vältel Soomet üks ja sama isik, Turu tuletõrjeülem Karl A. Arell³⁵⁰, II Balti riikide raamatukoguhoidjate konverentsist (1935) võttis eraisikuna osa aga eestlastega häid sidemeid omanud soome raamatukogundustegelane Helle Kannila (Cannelin).³⁵¹

Soome ja Rootsi suunalise suhtluse elavnemisele 1930. aastate teisel poolel aitas kaasa regulaarsete sidemete välja kujunemine sealsete kutse- ja erialaühenduste ning Balti riikides tegutsenud analoogsete organisatsioonide vahel. Mitmel alal, nagu näiteks loomaarstide ja tuletõrjajate puhul, omistati Balti konverentsidel viibinud Soome ja Rootsi külalistele koguni mitteametlik *sõprusühingute* esindajate staatus.

³⁴⁷ Siinkohal ei arvestata nelja riigi vahelisi huvühenduste kokkusaamisi, näiteks Helsingis (1926) toimunud Eesti, Läti, Leedu ning Soome sõjainvaliidide konverentsi.

³⁴⁸ Ajaloolase Riitta Mäkinen välja pakutud termin märkimaks 1920.–1930. käibel olnud arusaama, mis innustas soomlasi Põhjamaade suunalise ühistegevuse kõrval arendama sidemeid ka Balti riikidega. Tõsi, Mäkinen tõdeb ühtlasi, et sarnasest soomlaste üheaegsest kahte koostööpiirkonda kuulumisest saab rääkida siiski vaid mõõndustega (Mäkinen, “Finnish voluntary associations’ contacts,” 451–452, 456).

³⁴⁹ Marko Lehti, “Soome Eesti suure vennana. Soome-eesti suhete pahupool,” tlk. Erki Bahovski, *Vikerkaar: Eesti Kirjanike Liidu ajakiri* 7/8 (2009): 156–158.

³⁵⁰ “Baltimaade Tuletõrje Liitude Liidu büroo koosolek 29. juunil Kaunases,” *Eesti Tuletõrje* 7 (1935): 194–195; “Baltimaade Tuletõrje Liitude Liidu konverents 12. ja 13. septembril Kaunases,” *Eesti Tuletõrje* 10 (1936): 289–291.

³⁵¹ “Balti raamatukoguhoidjate konverents Eestis = Baltijas valstu bibliotekaru kongress Tallinnā un Tartū,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1935): 76.

Kontaktide intensiivistumine tõi kaasa Põhjamaade esindajate üle saamise varasemast vaoshoitusest suhete arendamisel Eesti, Läti ja Leeduga. Näiteks pakkusid Riias, Läti Arstide Seltsi 35. Aastapäeva pidustustel (1937) osalenud soomlased välja, et võtavad endi kanda koguni esimese Eesti, Läti, Leedu ja Soome arstide konverentsi korraldamise.³⁵² Soomlaste innukust üritas I Soome-Balti Arstidepäeva avasõnavõttus kujundlikult põhjendada professor Arvo Ylppö, võrreldes Soome geograafilist asendit avatud raamatu seljaga ja iseloomustades arstideühenduste senist keskendumist sidemete arendamisele Skandinaaviaga paremal käel olevate lehekülgede vaatamisena, ning kontaktide edendamist Baltimaadega *pilgu vasakule pööramisena*.³⁵³

1930. aastate teisel poolel tuldi välja isegi mitmete Balti- ja Põhjamaade vaheliste ühiste ühenduste loomise kavadega: Tallinnas toimunud Baltimaade Tuletõrje Liitude Liidu büroo koosolekul (1937) osundas selle tegevust parajagu juhtinud Eesti Tuletõrje Liidu esimees Boris Melts vajadusele kaasata ühenduse tegevusse täiendavalt Soome ja Rootsi tuletõrje liidud.³⁵⁴ SELL 16. konverentsil (mai 1939) tulid taanlased välja Balti- ja Põhjamaade vahelise üliõpilasühenduse loomise kavaga.³⁵⁵

Reeglina valiti konverentside toimumiskohtadeks riikide pea- või ülikoolilinnad, kus erialategevus oli vilkam ja näha võis enam huvipakkuvat. Kui Lätis toimusid üritused valdavalt Riias ja Leedus Kaunases (üks erandlikult Klaipeidas), siis Eestis kujunes Tallinna kõrval teiseks tõmbekeskuseks ülikoolilinn Tartu (12 konverentsi), nelja ühisürituse istungid jagunesid mõlema suurema Eesti linna Tallinna ja Tartu vahel (erandlikult toimusid kaks üks konverentsi Pärnus ja Kuressaares)³⁵⁶. Soomes aset leidnud kokkusaamiste toimumispaikadeks olid valdavalt sealsed teaduskeskused Helsingi ja Turu, üksikutel juhtudel teisedki erialaselt olulised kohad (1. Balti agronoomide konverents toimus näiteks Lahtis). Erandliku näitena eelistati taimegeograafide konverentside toimumiskohtadena linnadele teinekord hoopiski rikkalikuma taimestikuga piirkondi (Saare- ja Ahvenamaa, Moricsala looduskaitseala Usma järves).

³⁵² Tankler and Rämmer. *Tartu University and Latvia*, 134–135.

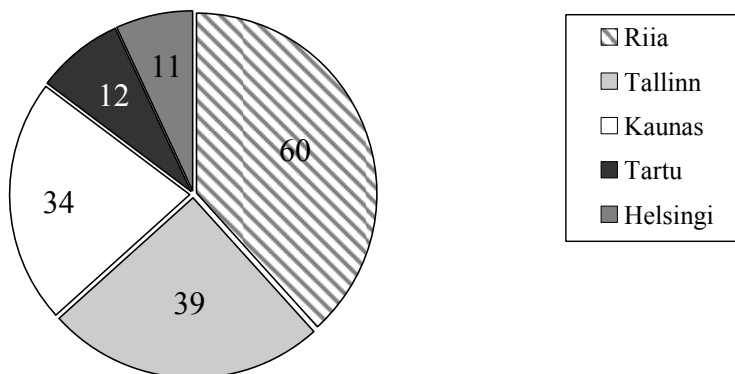
³⁵³ Erkki Leikola, "I Fennobaltische Ärztetagung," *Duodecim* 10 (1938): 914.

³⁵⁴ "Baltimaade Tuletõrje Liitude Liidu büroo koosolek," 219.

³⁵⁵ Tankler ja Rämmer, "SELL'i konverentsid," 36.

³⁵⁶ Kahe nii Tartus kui ka Tallinnas toimunud kokkusaamise (loomarstide ja SELL liikumise konverentsid vastavalt 1935. ja 1937. aastal) toimumiskohaks on loetud Tartu, kahe puhul (raamatukoguhoidjate ja geodeetide kokkusaamised aastal 1935) aga Tallinn.

Konverentside peamised toimumiskohad

Lisaks tutvumisele konverentsi toimumiskohas tegutsenud kutsealase asutustega korraldati konverentside raames sageli ka ekskursioone, mille käigus avanes võimalus tutvuda riigi teistegi piirkondades paiknenud sarnaste institutsioonidega. Ringsõitude osa ühisürituste päevakavas oli erinev, üksikutel juhtudel (maanteede tegelased, agronoomid, taimegeograafid) kujunesid need istungitest olulisematekski. Erandlikult võis, nagu ülal mainitud edukaks osutunud ja edaspidi korrata kavatsatud *eraviisilise Balti konverentsi* nimetust kandnud noorte arheoloogide Eestis toimunud ringsõidu puhul (1935), konverents koguni ekskursiooniga piirdudagi.³⁵⁷

4.3. Takistused ühistegevuse arendamisel

Kaks ajaliselt varasemat (1921) piirkondlikku konverentsi (Balti Ajakirjanike Liidu konverents Kaunases ja I Eesti Arstide kongress Tartus) üritasid järgida Bulduris sõnastatud soovitusi: järgides Rainise komisjoni poolt heaks kiidetud kultuuri- ja erialakoostöö mudelit käsitleti riiklikult olulisi teemasid – ühistöö võimalust välispropaganda alal ja epideemiade leviku tõkestamist. Veelgi enam, kuigi konverentsidel osalesid nii asjakohaste ametkondade kui ka erialatühenduste, ajakirjanike ja arstide liitude esindajad oli vabaühenduste roll kokkusaamiste korraldamisel ning edaspidise ühistegevuse kavandamisel ametkondade esindajate omast oluliselt suurem. Ehkki riikides tegutsenud valdkondliku tasandi vabaühendused üritasid kompenseerida ametlike koostöösidemetes sisse seadmise ebaõnnestumist, jäi kokkusaamiste korraldamine ühistegevuse algusaastail tagasihoidlikuks, mõningast elavnemist märkab alles 1925. aastal (vt diagrammi *Konverentsid 1921–1940*). Vaatamata kokkusaamiste arvu kasvule 1920. aastate teisel poolel jäi, sarnaselt varasemate aastatega, ühistegevuses endiselt keskeks vabaühenduste tasand.

³⁵⁷ Nerman, “Baltisk arkeologkonferens i Estland,” 313–315.

Ulatuslikuma riikidevahelise piirkondliku koostöö sisseseadmise nurjumine põhjustas leedulaste kõrvale jäämise isegi eestlaste ja lätlaste initsiatiivil 1920. aastate teisel poolel kokku kutsutud kolme riigi ametkondade vahelistelt konverentsidelt. Leedulased ei osalenud, vaatamata esialgsetele kinnitustele, kahel aastail 1927–1928 peetud maanteede tegelaste konverentsil ja täitmata jäi naabritele antud lubadus korraldada järgmine kokkusaamine Leedus.³⁵⁸ Sarnasest leedulaste esialgsest osalemisplaanist annab tunnistust statistika meetodite ühtlustamiseks kokku kutsutud statistikaametkondade esindajate kohtumise (Tallinn, 1928) nimetamine I Eesti, Läti ja Leedu statistikute konverentsiks.

Leedulased otseselt ametkondadevahelises ühistegevuses osalemise vajalikkust ei eitanud, pigem sai takistuseks riigi ametkondade ja valitsuse kartus end siduda võimalikest ühisürituste otsustest tulenevate lisakohustustega – tulenevalt olude suurest erinevusest kujunenuks Eesti ja Läti jaoks sobivate mudelite järgimine keerukaks ülesandeks. Samaaegselt näitasid leedulased üles aga sallimatust riigi esindajate kavatsusliku kõrvale jätmisele suhtes. Näiteks avaldas *Rigasche Zeitung für Rechtswissenschaft* kolm aastat peale Tartus toimunud esimest Balti riikide juristide konverentsi (1928) mahuka toimetuse poolt allkirjastatud kirjutise milles väidetakse, et kokkusaamise korraldamine ebaõnnestus. Negatiivse hinnangu põhjustena toodi välja, et konverentsi korraldanud baltisaksa juristid käsitlesid piirkondliku koostöö teemat käsitleti ilma selleks valitsuste toetust omamata ja Leedut, kolmandat Balti riiki, kaasamata.

Märkigem, et veel aasta varem hindas Timotheus Grünthal *Õiguses* avaldatud pikemas ülevaates (1930) üritust positiivseks, kritiseerides vaid teravate sõnade poolest tuntud nimeka baltisaksa juristi Paul v. Sokolowski³⁵⁹ poolt kogumiku eessõnas lausunud karme sõnu tsaariaegsete (tekstis: veneaegsete) kohtunike kasinate ametioskuste ning Eesti ja Läti maareformi kohta.³⁶⁰

Andmaks koostööle õiget suunda kutsusid leedulased jaanuaris 1931 Kaunas kokku kolme riigi kohtuministeeriumide esindajate nõupidamise, kus peateemana arutati Eesti, Läti ja Leedu juristide vahelise ühistegevuse alustamist.

³⁵⁸ Leedulased kokkusaamistel osalemisega ei kiirustanud, teedeministrile esitatud aruandes (1932) peab Eesti teedeministeeriumi maanteede ja ehituse osakonna direktor H. Peerna passiivsuse põhjuseks kolme riigi olude erinevusi – samal ajal kui Eestis ja Lätis olid mitmed olulised ümberkorraldused juba ellu viidud (autobussiliinide võtmine ministeeriumi kontrolli alla, kruusateede korrashoiu ülevõtmine omavalitsustelt) – Leedus vastavate sammude astumist alles kavandati (ERA, f 1354, n 1, s 1528, l 3–6).

³⁵⁹ Timotheus Grünthal, "Baltische Rechtsangleichung. 10 Jahre Estlands und Lettlands. Referate der I. Baltischen Juristenkonferenz zu Dorpat (1928). Reval: F. Wassermann, 1928 [retsensioon]," *Õigus* 5 (1930): 233–234. Paul v. Sokolowski, erinevates tsaari-Venemaa ja Saksamaa kõrgkoolides, Riia Herderi Instituudis ning Kaunase Vytautas Suure ülikoolis töötanud mainekas baltisaksa õigusteadlane, on sarnaseid teravaid väljaütlemisi endale lubanud teisigi. Näiteks leidub Marburgi Herderi Instituudi arhiivis ühes segasevõitu päritoluga toimekus (tõenäoliselt on tegemist kunagise Preisimaa kuningliku katsekomisjoni materjalidega) Sokolowski kiri (1924) Saksarahvusliku Rahvapartei aktiivsele liikmele, professor Hans Hugo Helfritz'ile Wrocławis (Breslaus), kus väidetakse, et lätlaste seadusandlus on šovinistlik ja riigi valitsemiskorraldus bolševistlik (DSHI 140 Baltikum, S. 16, 16v).

³⁶⁰ Grünthal, "Baltische Rechtsangleichung," 226–234.

Kokku lepidi kolme riigi vaheliste konverentside korraldamise alustamises ja suuna võtmises vekslil-, tšeki- ning konkursiõiguse ja tsiviilseadustiku kollisioon-normide ühtlustamisele.

Ehkki Eesti esindaja K. Selter pidas sobivamaks piirduda ekspertide kohtumiste läbi viimisega, eelistati koosolekul alustada leedulaste soovitud arvukama osalejaskonnaga konverentside läbiviimist. Justiitsministeeriumide esindajad pidasid vajalikuks täiendavalt ellu kutsuda ühistegevust koordineeriv büroo (kaks esindajat igast riigist), kuni selle ametisse nimetamiseni konverentsi poolt tuli infovahetuse edendamise eest *korrespondentidena* hoolt kanda K. Selter'il, Vladimir Bukovski'il ja K. Žalkauskas'el.³⁶¹ On huvipakkuv märkida, et samaaegselt otsuse vastu võtmisega igaaastaste konverentside korraldamisega alustamise kohta määrati kindlaks, et peale esimese suurürituse läbi viimist saadakse majanduskriisi tõttu uuesti kokku alles ülejäärgmisel aastal.³⁶²

Leedulaste poolt Kaunases kolme riigi esindajate osavõtul uuesti korraldatud I Balti juristide konverentsil (1931) tutvustatud edaspidise ühistegevuse kava oli ühtlasi esimeseks märgiks Leedu üldisema suhtumise muutumisest ametkondade vahelises ühistegevuses osalemissse.³⁶³ Juba järgmisel aastal (1932) osalesid leedulased taas peale pikemat vaheaega kokku tulnud Balti maanteede tegelaste konverentsil Riias.

Veelgi ulatuslikumaks muutus kolme riigi ametkondade vaheliste ühiskonverentside korraldamine ühistegevuse piirkonna moodustumise lõpule viimist tähistanud Balti Entente leppe alla kirjutamise järgselt.³⁶⁴ Teinekord, nagu aja-

³⁶¹ ERA f 957, n 13, s 435, l. 2–4.

³⁶² Selter, “Eesti, Läti ja Leedu õigusteadlaste koostöö korraldamisest,” 473.

³⁶³ Samas, 468 jj.; Konverentsil tutvustas Kaunase ülikooli kriminaalõiguse professor Vladimiras Stankēvičius (Vladas Stanka) leedulaste välja töötatud koostöökava, mis nägi ette ühise tegevuse alustamist seadusandluse koostöölla viimisel rahvusvaheliste konventsioonide nõuetega ja koostööbüroo moodustamist, kolme riigi vaheliste erinevate ühisinstitutsioonide (kohtumeditšiini institut, kinnipidamisasutus parandamatutele sisse-murdjatele jne.) asutamist, konverentside muutmist iga-aastasteks ja riikidevahelise ajakirja välja andmist (samas, 473–474). Hiljem (1937) tuli Kaunase advokaat Jacob Robinson (Jokūbas Robinzonas) välja veelgi ulatuslikuma ühistegevuse – Balti Õigusliidu (Балтийская юридическая уния) ellu kutsumise kavaga ja avaldas trüki ka oma seisukohti tutvustava raamatu: Якоб Робинзон, *Балтийская юридическая уния* (Kaunas: Изд. Гутмана, 1937).

³⁶⁴ Aastail 1935–1936 leidis aset kolm büroo istungit (29–30.03.35 Tallinnas, 9–11.12.35 Kaunases, 7–9.05.36 Riias) (“Das Juristenbüro Estlands, Lettlands und Litauens,” 151–152); I Eesti, Läti ja Leedu konverentsil õiguslast koostööd käsitlenud A. Dzirkāļa põhjendas ühistegevuse vajadust asjaoluga, et põlvkondade kestel on eestlased, lätlased ja leedulased allunud sarnasele seadusandlusele. Teisisõnu, Dzirkāļa veendumusel ühendas Balti riike, lisaks sarnasele kultuurile ja majanduslikele oludele ka üldisem õiguslik taust. Dzirkāļa pidas konventsioone olulisimaks vahendiks ühtse õigussüsteemi ellu kutsumisel ja tugevdamisel. Dzirkāļa rõhutas õigusteadlaste büroo tegevuse igakülgse toetamise vajadust, toonitades selle olulisust (hädavajalik vahend) regulaarse riikidevahelise infovahetuse tagamisel (A. Dzirkāļa, “Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sadarbībā tiesību laukā,” in *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.* (Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936), 75–80). Märgikem, et

kirjanike ja juristide puhul, läks ametkondade vahelise ühistegevuse koordineerimine üle koguni välisministrite Balti konverentside kätte ja edukama riikidevahelise koostöö huvides võidi koguni kokku leppida juba tegutsenud koordineerivate struktuuride ulatuslikumas ümberkorraldamises. Näiteks võtsid kolme riigi justiitsministrid vastu otsuse (1934) muuta senist Balti Õigus-teadlaste Büroo koosseisu nii, et see oleks pädev tegelema riikidevahelise seadusandluse ühtlustamisega.

Kolme riigi ametkondade vaheline ühistegevus saavutas haripunkti 1930. aastate teisel poolel, mil uute valdkondadena lisandus statistika (aastail 1929–1934 Eesti ja Läti statistikute konverentside nimetust kandnud kokkusaamised võtsid taas kasutusele esialgse nimetuse)³⁶⁵, ringhäälingud (ringhäälingute juhtide konverentsid aastatel 1935–1939), raudteeasjandus (teedekonverentside ja vastutavate raudteetegelaste konverentside nimetust kandnud üritused 1936–1939) ning turism (poolriiklike turismibüroode (-asutuste) esindajate kokkusaamised 1939–1940).

Vabaühenduste tasandi piirkondlikule ühistegevusele võis saada saatuslikuks, lisaks ametkondade suhtlust takistanud poliitilistele oludele, ka avanenud võimalused otsekontaktide pidamiseks rahvusvahelise tasandi ühendustega. Noorte erialaühenduste nõrkus ja sisetülid ei võimaldanud neil samaaegselt edendada rahvusvahelist ja piirkondlikku ühistegevust ning teinekord oldi sunnitud valima, missugust tegevussuunda eelistada. Reeglina eelistati avanenud võimalust ulatuslikumas rahvusvahelises ühistegevuseks kaasa löömiseks, mis pealegi nõudis vähem finantse kui piirkondlike kohtumiste korraldamine³⁶⁶. Nii katkes 1920. aastate algul ajakirjanike, arstide ja apteekrite piirkondlike kokkusaamiste korraldamine, taastudes siseriiklike ühenduste tugevnedes 1930. aastatel (1934, 1937 ja 1936). Väheste rahvusvaheliste kontaktide tõttu korraldasid 1920. aastatel piirkondlikke konverentse koguni vasakpoolsed, laias laastus kutse- ja ametiühinguliikumise piirimaile jäävad Balti riikide riigi ja omavalitsusteenijate ühendused (1925 Riia, 1927 Tallinn).³⁶⁷ Tõsi, see erandlik järeleandmine vasakpoolse ideoloogia poolt väärtustatud internatsionalismi põhimõttele lõppes, kui avanes võimalus otsekontaktide arendamiseks rahvusvaheliste kutseorganisatsioonidega.

õiguslast koostööd tähtsustati ka sõprusühingute tasandil, 1930. aastate algul töötasid nende juures kolm sektsiooni: õiguslik, kultuuriline ja majanduslik.

³⁶⁵ “Материалы 10-ой Балтийской статистической конференции,” *Сегодня* 08.11.1935, 6.

³⁶⁶ Raskendavaks teguriks võisid saada veel siseriiklike ühenduste omavahelised lahkkelid, näiteks lükkasid eestlased seetõttu pidevalt edasi II Balti rohuteadlaste konverentsi korraldamist (Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 154).

³⁶⁷ Konverentside korraldamisega alustati aitamaks kaasa Baltimaade riigi- ja omavalitsus-ametnike organiseerumisele, kuid peagi avanes ametnikele võimalus kaasa lüüa Rahvusvahelise (Amsterdami) Ametiühingute Föderatsiooni (The International Federation of Trade Unions) koordineeritud ühistegevuses. Ulatuslikumas ühistegevuses osalemise kõrval töötati välja ka realiseerimata jäänud piirkondliku koostöö edendamise kava, mis nägi ette nii koostööbüroo loomist kui ka poolakate kaasamist koostöös osalejate hulka (Kiik, *Eesti Vabariigi ametiühingud*, 78–79).

Erandlikult võisid piirkondlike konverentside korraldamisele takistuseks saada ka totalitaarsete riikide sise- ja välispoliitikast inspireeritud sammud. Näiteks võttis Balti usuteadlaste konverentsidel Saksamaad esindanud Königsbergi ülikooli usuteaduskond ette katse asendada parasjagu nende korralda olnud kokkusaamise osalejaskonnas Leedu luterlased Riias tegutsenud Herderi Instituudi esindajatega. Nagu selgub toleaege Vytautas Suure ülikooli luteriusu professori ja kirikutegelase V. Gaigalaitise päevikutest³⁶⁸ olid sammu põhjuseks teravad vastuolud Klaipeda piirkonnas elanud leedulastest ja sakslastest luterlaste seas.³⁶⁹ Ametlikult erakõrgkooli staatuses Herderi Instituudi kutsumist tõlgendasid aga lätlased ja nendega solidaarsed eestlased Läti rahvusülikooli usuteaduskonna autoriteeti õõnestava sammuna ning asusid Königsbergi konverentsi (1934) boikoteerima. Kokkusaamiste korraldamise traditsiooni katkemise oht möödus alles mitu aastat hiljem (1937) kui eestlased ja lätlased nõustusid peale soomlaste pikemaajalist vahendusetgevust osalema Turus aset leidnud lepitusüritusel – Põhja- ja Baltimaade usuteadlaste päeval.

Ehkki autoritaarsed režiimid suhtusid kolme riigi vahelise piirkondliku ühistegevuse edendamisse soosivalt ja nägid selles kaugemate riikide vahelistes suhetes esile kerkinud pingeid tasakaalustavat tegurit, said Läti uute võimude läbi viidud ümberkorraldused senini edukalt arenenud õpetajate ja majandustegelaste koostöö katkemise põhjuseks.

Läti võimude poolse vastuseisu tõttu jäi ära parasjagu lätlaste korraldada olnud Balti Õpetajate Liidu kongress ja konverents, ehkki veel 1934. a. mais oli kindel, et kokku saadakse kuu aja pärast Riias (02–03.07). Ürituste ära jätmise põhjuseks saab pidada selle autoritaarsete režiimide jaoks ebasobivat päevakorda – *Õpetajate Lehes* avaldatud info järgi pidanuks suurkogunemine käsitlema riikide saavutusi hariduse vallas 15 iseseisvusaasta kestel. Oli kokku lepitud, et eestlased võtavad üles demokraatia ja õpetajate teema, lätlased vaatlevad demokraatliku kasvatuselise võimalusi koolis, ning leedulased lahkavad kooli ja ühiskonna suhteid demokraatlikus riigis.

Ulmanise riigipöörde järel haridusministriks saanud kirikuloo professori ja Läti Keskkooliõpetajate Liidu esimehe L. Adamovičs'i eestvedamisel alanud haridusreform ning selle raames astunud jõulised sammud vasakpoolsete meeleolude väljatõrjumiseks õpetajaskonnast tõid peagi kaasa koguni Läti Õpetajate Liidu sulgemise (alul edukalt piirkondlikus ühistegevuses kaasa löönud Adamovičs'i juhitud Läti Keskkooliõpetajate Ühendus oli sunnitud Balti Õpetajate Liidu moodustamise järel (1925) piirkondlikel õpetajate konverentsidel osalemisest kõrvale jääma, kuna igat riiki pääses esindama vaid üks ühendus ja oli nüüdseks keskendunud osalemisele ulatuslikumas rahvusvahelises koostöös). Veelgi enam, muutused viidi ellu mõne kuuga – juba sama aasta (1934) lõpus

³⁶⁸ DSHI 150 (Litauen-Archiv-Reklaitis). Nachlass Gaigalat, lfd. 10–11.

³⁶⁹ Sakslasi ärritasid leedulaste sammud kiriku leedustamisel, sh vähemusrahvusest kirikuõpetajate vallandamine leedu keele mitteoskamise ja noorte saksa vaimus kasvatamise pärast. Leedu luteri kirikusse kuulusid valdavalt sakslased, leedulastest luterlasi leidis vaid riigi lääne ja põhjaosas (DSHI 150. Nachlass Gaigalat, lfd. 13, S. 289.)

Lätit külastanud Tartu kooliinspektor Juhan Lang pidi tõdema, et *pahempoolsed õpetajad on kõikjal asendatud uutega*.³⁷⁰

Kõrvalepõikena märkigem, et veel aasta hiljem Riias toimunud sõprusühingute konverentsil peetud esinemises andis vahetult enne kokkusaamise toimumist haridus- ja sotsiaalministeeriumi teaduse ja kunstiosakonna direktori kohalt lahkunud G. Ney Balti Õpetajate Liidu tegevusele kiitva hinnangu, ning pidas vajalikuks pedagoogide konverentside ja kongresside korraldamise tava jätkumist.³⁷¹

Ühistegevus majanduse valdkonnas katkes detsembris 1934, peale vabaühendusena tegutsenud Läti kaubandus-tööstuskoja asendamist uue ja eelkõige kutsekoja ülesandeid täitnud riikliku kaubandus-tööstuskojaga.³⁷² Veel mõni kuu varem (septembris 1934) oli piirkondlikul konverentsil Tallinnas kokku lepitud taas kohtuda aasta pärast Kaunases, kuid kokkusaamise korraldamine ebaõnnestus (nagu ka hilisemad katsed aastatel 1936–1937)³⁷³ ja riikidevahelisi majandussidemeid edendanud Balti majanduskonverentside korraldamise traditsioon katkes pikemaks ajaks.

4.4. Konverentside traditsiooni lõpetamine ja taastamine

Esialgu (1939) mõjutas Teise maailmasõja puhkemine Balti piirkondlikku kutse- ja erialakoostööd vähe – rahvusvaheliste pingete tõttu katkes vaid ulatuslikum Läänemere- ja vaheline ühistegevus geodeesia³⁷⁴ ja hüdroloogia vallas. Ainsa kokkusaamisena jäi ära sügisel toimuma pidanud statistikute konverents Kaunases. Ürituse korraldamisest loobumine tulenes statistikute ühistegevuse suunatusest rahvusvaheliste institutsioonide (sh Rahvusvahelise Statistika Instituudi) välja töötatud standardite juurutamisele, mis olid aga sõja tõttu oma tegevuse peatanud. Eesti, Läti ja Leedu statistikaametkondade esindajad olid siiski meelestatud optimistlikult ja pidasid võimalikuks ära jäänud kokkusaamise toimumist juba järgmisel aastal (1940).³⁷⁵

Optimistlik lootus sõja peatsest lõppemisest aga ei täitunud. Talvesõja puhkemise tõttu jäid peagi ühistegevusest kõrvale soomlased. Nagu selgub SELL liikumise dokumentidest kaasnes Soomes läbi viidud üldmobilisatsiooniga

³⁷⁰ “Koolinõunik J. Lang kõneles Läti koolioludest,” *Õpetajate Leht* 49 (1934): 3.

³⁷¹ G. Ney, “Balti rahvaste kultuurilised suhted,” 38.

³⁷² http://www.chamber.lv/lv/par_mums/ltrk-vesture, 25.12.2012.

³⁷³ “V balti riikide majanduskonverents,” *Kaubandus-tööstuskoja Teataja* 19 (1935): 314–315; “Balti majanduskonverents tänavu peetakse Kaunases = Baltijas valstu saimnieciskā konference šoruden notiks Kauņā,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1935): 77; “Balti majanduskonverents 1937. aastal = Baltijas saimnieciskā konference notiks 1937. gadā,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1936): 114.

³⁷⁴ Hiljem mitu korda pikendatud Läänemere geodeetiline konventsioon (*Eesti lepingud välisriikidega VI, 1925–1927* (Tallinn, 1927), 1–8) nägi ette ühistegevuse jätkumist kuni 1948. aastani.

³⁷⁵ “Die Zusammenarbeit der Statistiker der Baltischen Staaten,” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 153–154.

sealsete kutse- ja erialaühenduste tegevuse pea täielik soikumine. Esialgu soomlaste eemale jäämine piirkondlikust Balti kutse- ja erialakoostööst ühistevuse arendamist märkimisväärselt ei takistanud, sest Helsingis korraldatavate suveolümpiamängude tõttu oli juba varem kokku lepitud teha aastane vahe Soome ja Balti riikide vaheliste suurürituste korraldamises (SELL liikumine ja arstid).

Pikemaajaliseks kujuneda ähvardava sõja tõttu Eesti, Läti ja Leedu vaheline ühistevus lühiajaliselt, 1940. aasta esimesel poolel, isegi elavnes, sest riikide jätkuv ära lõigatus Lääne-Euroopast tõi kaasa mitmete poolriiklike organisatsioonide (põllumajanduskoda, kaubandus-tööstuskoda jt.) soovi alustada või uuendada kolme riigi vaheliste kokkusaamiste läbiviimise traditsioone.

Kuigi 1940. aastal oli kokku lepitud 14 Balti piirkondliku kutse- ja erialakonverentsi korraldamine, jäi enamus neist (12) poliitiliste muutuste tõttu toimumata. Sarnaselt koostöö algusaastaga (1921) leidsid 1940. a. aset vaid kaks kokkusaamist – enne juunipöördet jõuti ära pidada Balti Ajakirjanike Liidu ja turismitegelaste konverentsid (Riias ja Tallinnas). Toimumata jäid nii juunis IV Balti Nädala raames Eestis aset leidma pidanud apteekrite, geodeetide, muusikute, notarite, rotarite ja omavalitsus- ning ühistegelaste kokkusaamised ja augustis Riias läbi viia kavandatud emade- ja lastekaitse³⁷⁶ ja loomaarstide konverentsid.³⁷⁷ Ära tuli jätta veel hiljem Kaunases toimuma pidanud silmaarstide, ringhäälingu-³⁷⁸ ja teedekonverentsid.³⁷⁹

Nimetamist väärivad järgnevatelgi aastatel läbi viia kavandatud, kuid toimumata jäänud kokkusaamised: 1941. aastaks olid kokku leppinud konverentsi korraldamise ajaloolased (Stokholmis)³⁸⁰, usuteadlased (Lundis), agronoomid (Leedus)³⁸¹, hüdroloogid (Kaunases), arstide (Eestis)³⁸² ja SELL'i (Eestis); üle-

³⁷⁶ Kongressi pidanuks toimuma augustis 1940 (T., "Mūsu kaimiņu atzinība Latvijas sasniegumiem tautas dzīvā spēka vairošanā un sargāšanā," *Latvijas Kareivis* 06.13.1939, 2).

³⁷⁷ Eelnevate kokkulepete järgi pidi toimuma 16.–18. augustini ("Baltijas valstu veterinarārsti pulcēsies Rīgā," *Brīvā Zeme* 05.10.1940, 11); enne juunipööret jõuti välja anda ettekannete tekste ja otsuste kavandeid sisaldav kogumik (*Baltijas vetrinārārstu kongress. Referāti*).

³⁷⁸ Balti ringhäälingu konverentsil Riias (1939) lepidi kokku, et järgmise kokkusaamise, mille täpsem toimumisaeg täpsustatakse edaspidiste läbirääkimiste käigus, korraldavad leedulased järgmisel aastal Kaunases ("Rīt Baltijas preses antantes conference," *Brīvā Zeme* 17.01.1940, 1; T., "Baltijas valstu radiofonu konferences atzinumi," *Latvijas Kareivis* 18.08.1939, 5).

³⁷⁹ Kokkuleppe järgi pidi toimuma Kaunases mais 1940, kuid leedulaste soovil sai uueks toimumisajaks 29. 08–01.09 (ERA, f 49 n 1 s 962 l 10).

³⁸⁰ "Mida pakkus ajaloolaste konverents... Jutuajamine prorektor prof. H. Kruusiga," *Postimees* 24.08.1937, 5.

³⁸¹ "Nākošais 4 Baltijas valstu agronomu kongress notiks Lietuvā," *Latvijas Kareivis* 11.07.1939, 5.

³⁸² Siim Lind, "I Soome-Balti arstidepäev," *Eesti Arst* 9 (1938): 717–721; vt. ka Aadu Lüüs, "Soome-Balti Arstidepäeva küsimus," *Eesti Arst* 8 (1938): 614; Erkki Leikola, "I Fennobaltische Ärztetagung," *Duodecim* 10 (1938): 911–914.

järgmisel aastal (1942) pidid aset leidma Balti Tuletõrje Liidu³⁸³, raamatukoguhoidjate³⁸⁴ ja arstide ühisüritused (kõik Riias), ning aasta hiljem (1943) ka SELL esinduskogu kokkutulek.³⁸⁵ Lisaks nimetatutele jäi toimumata teisisgi erialakonverents, mille läbiviimine oli eelnevalt kokku lepitud, kuid täpsem toimumisaeg veel paika panemata (teinekord tavatseti seda teha alles vahetult enne ürituse toimumist).

Erinevalt teistest käesolevas uurimuses käsitletud riikidevahelise kultuuri-koostöö vormidest õnnestus piirkondlike kutse- ja erialakonverentside korraldamisega taasalustada, ehkki piiratud mahu, juba nõukogude võimu perioodil. Koheselt peale Teise maailmasõja lõppu (aastail 1945–1947) tuli akadeemik P. Stradiņš välja mitmete ettepanekutega Eesti, Läti ja Leedu meedikute vahelise koostöö (sh konverentside traditsiooni) taastamiseks, kuid tulenevalt stalinlikule perioodile iseloomulikust üldisemast kartusest nn Balti separatismi suhtes oli Läti Teaduste Akadeemia sunnitud piirkondliku ühistegevuse alustamise katsed hukka mõistma.³⁸⁶ Vabamate olude saabudes, Hruštšovi sula perioodil (1957), õnnestus lätlastel taasalustada kolme riigi maanteelaste vaheliste Balti teedekonverentside läbi viimise traditsioon.³⁸⁷ Aasta hiljem, P. Stradiņš'i surma-aastal (1958), sai võimalikuks osaliselt realiseerida tema kunagine idee ja alustada Balti loodusteaduste ja meditsiini ajaloo (hilisema nimetusega teadusajaloo) konverentside korraldamisega.

Nii maanteelaste kui ka teadusajaloo konverentside korraldajad järgisid teemaderingi puhul endiselt piirkonna kesksust. Ära hoidmaks võimalikke süüdistusi separatismis kaasati osalejaskonda ka Venemaa (Moskva, Leningradi ja Pihkva) ja Valgevene esindajaid (maanteelaste kokkusaamised toimusid vormiliselt koguni Üleliidulise Teaduslik-Tehnilise Ühingu (TTÜ) egiidi all).³⁸⁸

Poliitiliste piirangute kadudes, Eesti, Läti ja Leedu taasiseseisvumise järgselt, taastasid piirkondlike Balti konverentside korraldamise traditsiooni veel raamatukoguhoidjad ja ajakirjanikud. Enam saab järjepidevusest varasemate ühisüritustega rääkida Balti raamatukoguhoidjate konverentside (kongresside) puhul, mille esimesel kokkusaamisel (Riia 1991) osalesid delegaatidena mitmed eelmisel suurkohtumisel osalenud isikud.³⁸⁹ Balti Ajakirjanike Föderatsiooni asutamiskonverentsil (1998) kunagiste Balti Pressiliidu kokkusaamiste

³⁸³ “Der Feuerwehrverband der Baltischen Staaten,” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 156.

³⁸⁴ “Baltijas nedēļas programma visai plaša,” *Brīvā Zeme* 12.05.1938, 6.

³⁸⁵ Nii arstide kui ka üliõpilaskondade esindajad olid aegsasti kindlaks määranud mitme järgmise kokkusaamise toimumiskohad (Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 136; Tankler ja Rämmer, “SELL’i konverentsid,” 37).

³⁸⁶ Stradiņš and Cēbere, “Establishment of an intellectual entente,” 307.

³⁸⁷ Jüri Riimaa, “Balti maanteelaste koostöö ajavahemikus 1927–2009,” in *Eesti Maantee-muuseumi aastaraamat 2010* (Tartu, 2011), 128–148.

³⁸⁸ Samas, 133.

³⁸⁹ Helene Mugasto-Johani, “Mälestusi. Raamatukoguhoidjate ühing oli mu kool,” in *ERÜ aastaraamat 1* (1989) (Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, 1990), 106–108. Konverentside vahelisel ajal hoidis raamatukoguhoidjate kontakte üleval ka Balti rahvusraamatukogude seminaride (LiLaEst) korraldamine (1968–1990).

delegaadid ei osalenud, ning traditsioonide taastamisel lähtuti taasisesesivumise järgselt välja antud ja mitmeti lünklikest käsitlustest 1920.–1930. aastatel aset leidnud ühistevõime kohta.³⁹⁰ SELL mängude korraldamise taasalgustamisega (1998) leidsid osaliselt taastamist kunagi tegutsenud Soome, Eesti, Läti ja Leedu vahelise üliõpilasühenduse traditsioonid, laiemas ulatuses pole organisatsiooni tegevuse ennistamine aga kõne alla tulnud.

4.5. Kokkuvõte

Eesti, Läti ja Leedu vahelise kutse- ja erialakoostöö keskseks vormiks kujunenud piirkondlikud Balti kutse- ja erialakonverentsid keskendusid lahenduste otsimisele riikide ees seisnud riikide ees seisnud aktuaalsetele ja samalaadsetele probleemidele (eelkõige rahvusvahelise kutse- ja erialase tegevuse korraldusliku mudeli rakendamine ja spetsialistide nappusest üle saamine), infovahetuse ja isikutevaheliste kontaktide edendamisele. Kuigi kokkusaamiste läbi viimisele asuti täites Bulduri konverentsi (1920) otsuseid, järgiti nende korraldamisel rahvusvahelisi eeskujusid.

Nende apoliitiliste ürituste raames avanenud võimalus spetsialistide vahetuks omavaheliseks suhtluseks ja info vahetuseks leidis innukat kasutamist. Kutsealadele esindajate kõrval tähtsustasid praktiliste ülesannete lahendamise kogemuste vahetamist koostöö eesmärgina ka erialaspetsialistid – valdav enamus erialakonverentside korraldati tugevat rakenduslikku väljundit omavatel erialadel (meditsiini-, loodus- ja põllumajandusteadused).

Ehkki piirkondliku Balti konverentsi mõõtme saavutamiseks piisas Eesti, Läti ja Leedu esindajate osalemisest kokkusaamisel, võtsid pea pooltes valdkondades üritustest osa veel neljandagi riigi – Soome – esindajad (kaheksal juhul kümnest oli tegemist stabiilse nelja riigi vahelise ühistevõimega, külaliste staatuses löödi täiendavalt kaasa veel viies). Samaaegselt osalemisega uued vahendamise võrgustike keskseteks elementideks kujunenud piirkondlikel Balti konverentsidel läbi viimisega alustati, soomlaste ja lätlaste initsiatiivil, ka ulatuslikumate Läänemere piirkonna riikide vahelist konverentside korraldamisega. Ehkki sarnaste arvukama osalejaskonnaga kokkusaamiste läbi viimisel sai tugineda rootslaste poolt Esimese maailmasõja eel kasutusele võetud Läänemere maade erialakonverentside mudelile, piirdus nende korraldamine üksikute regulaarset vastastikust suhtlust eeldanud aladega (geodeesia, hüdroloogia ja ajalugu).

Ehkki kutse- ja erialakoostööd õnnestus pikema aega kestel arendada üldisema poliitilise ühistevõime alustamise ebaõnnestumise kiuste, tõi riikidevaheliste suhete soojenemine kaasa kutse- ja erialase koostöö täiendava aktiveerumise. Arvukamalt peeti konverentside aastail 1926–1928 ja 1935–1938, seega

³⁹⁰ Nimetatud nägemust on lähemat tutvustatud T. Tootseni koostatud raamatus *Seitsmes suurriik Eestis. Fakte, mälestusi ja mõtteid Eesti Ajakirjanike Liidu 85. sünnipäeval* (Tallinn: Revelex, 2004).

peegeldus riikidevaheliste poliitiliste suhete elavnemine kutse- ja erialases ühistegevuses aasta-kahese nihkega.

Balti Entente leppe allakirjutamisega päädinud poliitilise koostöö piirkonna vormumisega seonduvatest muutustest kujunes olulisimaks Leedu esindajate (juristid, statistikud ja maanteelased) liitumine riikidevahelise ametliku tasandi ühistegevusega. Varem olid leedulased eelistanud ühiskonverentsidel osalemisest hoiduda, põhjendades seda siseriiklike olude erinevusega, samaaegselt seistes häälekalt ja teravalt vastu katsetele moodustada Balti koostööpiirkond tsariaegsete Balti kubermangude territooriumil asunud Eesti ja Läti vahelisena.

Märkimisväärselt aitas kutse- ja erialakonverentside korraldamisele kaasa sõprusühingute asumine riikidevahelise kultuuri- ja haridussuhtluse koordineerijate rolli ning võimaluse tekkimine ühisürituste läbi viimiseks ulatuslikumate Balti Nädalate raames (1937–1940). Ühtse Balti poliitilise koostööpiirkonna teke elavdas omakorda ka Balti- ja Põhjamaade kutse- ja erialaühenduste läbikäimist ja tõi kaasa mitmete ühiste ühenduse loomise ettepanekud (tule- tõrjujad, üliõpilased).

Vahetult peale Teise maailmasõda lõppu alanud katsetele taasalustada piirkondlikke Balti kutse- ja erialakonverentside korraldamist saatuslikuks totalitaarse riigi vastuseis, eelkõige separatismi kahtlus. Spetsialistide kogukonna ette võetud omaks saanud piirkondlike konverentside taasalustamise katsed realiseerusid alles Hruštšovi sula perioodil, 1950. aastate teisel poolel. Kuigi peamist takistust – proletaarse internatsionalismi eiramise süüdistust – sai vältida kaasates kokkusaamiste osalejaskonda ka Venemaa ja Valgevene kolleege jäi konverentside korraldamine tagasihoidlikuks. Ulatuslikumalt taastati piirkondlike Balti kutse- ja erialakohtumiste korraldamise traditsiooni poliitiliste piirangute ära langedes, perestroika ja taasiseseisvumise perioodil.

5. ÜHISTEGEVUSE KOGEMUSEST ÜLDISEMALT

Vaatamata omariikluse ülesehitamisega seotud lahendamist vajanud ülesannete mõningasele erinevusele ühendas riike sarnane veendumus vajadusest kiirustada omariikluse ja rahvuskultuuride ülesehitamisega, kasutades võimalikult täielikult ära Venemaa ning Saksamaa ajutist nõrkust ja kahe suurriigi ajutist loobumist kunagiste mõjusfääride taastamise katsetest. Kokku hoidmist toetas ka tõdemus, et naaberriigid, olgu selleks kas Balti- või Põhjamaad, jagavad ühist saatust majanduslikel, poliitilistel ja kultuurilistel põhjustel. Veelgi enam, Rootsi suurriigi vägivallavaba lagunemine ja uute iseseisvunud riikide taaskoondumine ühtseks modernseks koostööpiirkonnaks andis end Põhjamaadeks pidavatele Balti riikidele sobiva koostöömodeli ja võimaluse osaleda ulatuslikumas ühistegevuses.

Eesti, Läti ja Leedu vahel 1920.–1930. aastatel arenenud piirkondlik Balti ühistegevus järgis peajoontes, pooleteise kümnendi pikkuse nihkega, Põhjamaade koostöömodelit. Sarnaselt algas pea samaaegselt modernsete rahvusriikide tekkimisega vastastikku kasuliku ulatuslikuma kutse- ja erialakoostöö kavandamine, millele järgnes, olude avanedes, suuna võtmine üldisemate kultuuri- ja hariduskontaktide edendamisele.

Kahe mudeli lähedus ei olnud siiski juhuslik, vaid Esimese maailmasõja aastail Rootsis sõjapaos viibinud Eesti, Läti ja Leedu haritlased soovisid teadlikult tulevase föderatsiooni sisese ühistegevuse kavandamisel juhendada Põhjamaade vahelisest ühistegevuse mudelist. 1920. aastate algul eksisteeris lühemat aega koguni Põhjamaade vahelise kultuurikoostöö mudeli kohese ja täieliku üle võtmise võimalus – nimelt kiideti rajariikide esindajate kokkusaamisel Bulduris (1920) heaks lätlaste ettepanek asuda viivitamatult edendama ulatuslikumat piiririikide vahelist, valdavalt mitteametlikul tasandil koordineeritud kultuuri- ja hariduskoostööd.

Kuigi Bulduris visandatud lennukad koostöökavad jäid valdavalt realiseerimata, leidis välja pakutud koostöö korralduslik mudel kasutamist nii kutse- ja erialakonverentside (1921–1940), sõprusühingute (1934–1940)³⁹¹ ja vaimse koostöö komisjonide konverentside (1935–1938) läbi viimisel. Lähedaste korralduslike mudelite kasutamine, ühistegevuse koordineerimine koostöökogude ja konverentside tasandil, tõi kaasa koostöö märkimisväärse struktuuri- lise sarnasuse kõigi kolme keskse koostöö tasandi puhul. Vältimaks killustatust samalaadsete ja valdkondade ülest teemade käsitlemisel vaadeldakse käesolevas uurimuses ühistegevuse üldisemad korralduslikke aspekte iseseisva peatükina.

Käesolevas peatükis võetakse lähema vaatluse alla: 1) milliseid koostöömudeleid kasutati ühis- tegevuse koordineerimisel; 2) missugune oli piirkondlike konverentside ülesehitus ja korraldus; 3) kuidas lahendati omavahelises läbikäimises suhtluskeele valiku küsimus. Leidmaks nimetatud küsimustele

³⁹¹ Järgiti aastail 1923–1934 aset leidnud Läti-Leedu konverentside mudelit.

vastuseid analüüsitakse lähemalt nii üldisemate korralduslike teemade käsitlemist konverentsidel kui ka riikidevaheliste koostöökogude tegevust. Tähelepanu pööratakse veel koostööpiirkonna kujunemisega seonduvatele üldisematele probleemidele, nagu seosed piirkondliku ja rahvusvahelise tasandi ühistegevuse vahel ning omavahelise suhtluskeele valikut mõjutanud tegurid.

5.1. Koostöö koordineerimine

Bulduri konverentsil peeti, rääkides piirkondlike kutse- ja erialakonverentside korraldamisest, silmas eelkõige riikides tegutsenud sõsarstruktuuride, peamiselt asutuste (sh kõrgkoolide) ja organisatsioonide esindajate kokkusaamiste läbiviimise alustamist, kuid liitriigi ellu kutsumise ebaõnnestumise tõttu jäi esialgu ainsaks kokkusaamiste korraldajaks vabaühenduste tasand. Konverentside läbiviimisel leidis ulatuslikumat rakendamist rotatsiooni põhimõtte, ürituste toimumiskohtade kavakindel vaheldumine võimaldas jagada korraldamisega seonduvad kulutused riikide vahel enam-vähem võrdselt. Tavaliselt kanti kokkusaamise korraldamisega seonduvad kulud korraldajamaad esindanud ühenduse või asutuse poolt. Riikidevaheliste liitude olemasolu puhul võidi kokkusaamisi finantseerida ka nende eelarvetest. Delefaatide sõidukulude tasumine jäeti nende endi või neid lähetanud organisatsioonide õlule. Suuremaid kogunemisi korraldades saadi tihti rahalist abi valitsustelt. Näiteks toetas SELLi konverentsi läbiviimist Eesti valitsus, põllutöoministerium kavandas esialgselt Eestis toimuma pidanud Balti Agronoomide Liidu I konverentsi kulude osalist katmist (1926)³⁹², Läti valitsus aitas rahaliselt kaasa ajaloolaste konverentsi korraldamisele (1937)³⁹³ jne. Valitsuste rahalist tuge kasutati näiteks sõprusühingute kongresside ja vaimse koostöö komisjonide konverentside läbiviimisel.³⁹⁴

Ühistegevuse koordineerimise rangeim vorm – tegevuste kooskõlastamine riikidevahelise ühenduse tasandil leidis sagedast kasutamist kutse- ja erialakoostöö puhul. Ühise riikidevahelise ühenduse ellu kutsumist peeti vajalikuks pea kolmandiku ühistegevusse haaratud kutse- ja erialade puhul.

Riikidevaheliste kutse- ja erialaühendustena tegutsesid 1920.–1930. aastatel: üliõpilaskondade ühendus SELL (1923), Balti Õpetajate Liit (1924/1925), Balti Rohuteadlaste Assotsiatsioon (1925), Balti Tuletõrjujate Liitude Liit (1925/1926), Balti Agronoomide Liit (1927), Balti Riikide Ema- ja Lastekaitse Komitee (1928),³⁹⁵ Balti Taimegeograafide Liit (1929), Balti Ajakirjanike Liit

³⁹² “Balti põllumajanduse tegelaste kongress. Tuleval suvel kutsutakse Tartus või kusagil katsejaamas kokku Balti riikide põllumajanduse tegelaste kongress kontakti loomise otstarbel. Kongressi kulude katteks võetakse põllutöoministeriumi eelarvesse 150.000 m,” *Postimees* 07.09.1926, 1–2.

³⁹³ Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 174.

³⁹⁴ Näiteks toetas riigivanem K. Päts II piirkondliku vaimse koostöö konverentsi läbiviimist Tartus (1936) 1000 krooniga (*Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 11).

³⁹⁵ “Chronik der Baltischen Zusammenarbeit,” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 154–155.

(1932/1934), Balti riikide rahvus- ja riiklike teatrite juhtide ühendus (1935)³⁹⁶, Balti Apteekrite Liit (1937) ja Balti Metsateadlaste Liit (1938).³⁹⁷ Nõukogude võimu kehtestamine peatas juba alanud Balti Raamatukoguhoidjate Liidu ellu kutsumise (autoril ei õnnestunud leida kinnitust ajakirjanduses avaldatud teatele Balti Raamatukoguhoidjate Ühingu varasema olemasolu kohta).³⁹⁸

Kahe ühenduse, Balti Õpetajate Liidu ja Balti Ajakirjanike Liidu (kasutati ka nimetust Balti Pressiliit) olulisteks tegevusvaldkondadeks oli, lisaks kolleegide vahelise suhtluse edendamisele, ka riikidevahelise üldisema kultuurilise läbikäimise arendamine. Silmapaistvamaid ajakirjandustegelasi koondanud Balti Ajakirjanike Liidu põhikirjas nimetati selle keskse tegevusesihina kaasa aitamist Eesti, Läti ja Leedu lähenemisele Balti riikide ühtsuse propageerimise kaudu.³⁹⁹ Püstitatud eesmärgist tulenevat pidas ühendus vajalikuks alustada tegevust ajakirjanduses naaberriike puudutavate materjalide vahendamise koordineerimisel. Lisaks võttis liit enda kanda vahekohtuniku rolli – juhul kui üks liikmesriik pidas teise ajakirjanduses avaldatud materjale oma uhkustunnet solvavateks, lahendati naabrite vahelised lahkarvamused juba riikide vahelise ühenduse tasandil. Olgu öeldud, et pressiliidu tegevus riikide vaheliste pingete silumisel kujunes edukaks.⁴⁰⁰ O. Nonācs, üks Balti Ajakirjanike Liidu juhtfigure, on iseloomustanud avaliku arvamuse kujundamist koguni missiooni-laadse telluurseid jõudusid toetava ettevõtmisena, võitlusena müstiliste

pahatahtlike jõududega, mis takistavad selle ürituse hääde kavatsuste täitumist. Neid sõnades väljendamatuid, ajuti isegi mõistmatuid koostööd segavaid jõude võib kõiki panna kurja mineviku päranduse arvele, mis veel puhkab nüüdsel põlvel kehas (Läti-Eesti Ühingu Kuukiri 1 (1937): 1).

Ka Balti Õpetajate Liit seadis kutsealaste kontaktide arendamise kõrval teiseks eesmärgiks piirkondlikku ühtsustunde kasvatamise koolinoorte seas naaberriikide kultuuri tutvustavate ettevõtmiste kaudu.⁴⁰¹ Pedagoogid kavandasid, nagu selgitas ühenduse Riia konverentsil (1932) üks selle juhtfigureidest,

³⁹⁶ “Teātru direktori apspriežas,” *Zemgales Balss* 23.10.1936, 2.

³⁹⁷ Vassili Mutt, “Mõnda Balti metsateadlaste I kongressilt ja ekskursioonilt Leedus 7.–10. juulini 1938. a.,” *Eesti Mets* 8 (1938): 296.

³⁹⁸ Vaclovas Biržiška, “Kronika,” *Bibliografijos Žinios* 2 (1933): 75.

³⁹⁹ “Eesti-Läti-Leedu pressiliidu põhikiri = Igaunu-latviju-lietuvju Preses antantes statūti,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 82.

⁴⁰⁰ Eesti ja Läti ajakirjanduses seoses O. Looritsa Lätist välja saatmisega arenenud poleemika (1937) katkes äkki ja tõenäoliselt võimude sekkumise tõttu. Vaatamata sellele, et Läti välisminister Munters süüdistas (1938) Pressiliitu passiivsuses Eesti-Läti suhete arendamisel ja hindas ühenduse tegevuse aset leidnud sõnasõjas loiuks (DSHI 100 Knorre lfd. 7, Bd. 15, S. 42) aitas Balti Pressiliit kaasaegsete hinnangul märkimisväärselt kaasa Eesti ja Läti ning Läti ja Leedu vahel puhkenud pingete lahendamisele 1937. ja 1938. a. (M.P., “Läti Pressiliidu aastaraamat,” *Uus Eesti* 09.03. 1939, 7).

⁴⁰¹ Erinevatest ühenduse poolt kavandatud sammudest on esile tõstetud naabermaade tähtpäevade tähistamist, riike tutvustavate ürituste läbiviimist ja ajaloo ning geograafiaõpikute vastastikuse läbivaatamise alustamist (*Medijainen, Eesti välispoliitika Balti suund*, 76–78).

Aleksandrs Lielausis, sel moel kasvatada juurde 240 000 uut *lähenejat* (30 õpilast iga ühenduse kuulunud õpetaja kohta).⁴⁰²

Piirkondlikud kutse- ja erialaühendused järgisid ülesehituses reeglina kollektiivse liikmelisuse põhimõtet – ulatuslikumasse piirkondlikku organisatsiooni kuuluti riikides tegutsenud liikmes- ühenduste kaudu, riikide võrdse esindatuse tagamiseks võidi kasutada ka ühistegevuses osalevate rahvuslike ühenduste arvu piiramist. Näiteks kaasnes Balti Õpetajate Liidu ellu kutsumisega kolme riigi õpetajate liitude ühendusena varasematel õpetajate kokkusaamisel osalenud teise Lätis tegutsenud pedagoogide ühenduse – usuteadlase ja poliitiku L. Adamoviči juhitud Keskkooliõpetajate (hiljem Kesk- ja Kutsekooliõpetajate) Liidu välja langemine konverentside osalejate hulgast. Erandlikult pakkus taolisele keerukale olukorrale lahenduse välja Balti Agronoomide Liidu põhikiri – mitmel riigis tegutsenud erialaühendustel tuli piirkondlikus ühistegevuses osalemiseks koonduda ühtseks liitudevaheliseks rahvuslikuks osakonnaks.⁴⁰³

Uute liikmete vastuvõtmisel peeti määravaks riigist liitu juba kuulunud organisatsioonide või isikute arvamust, seda isegi juhul kui piirkondlik ühendus ei järginud oma tegevuses riikide võrdse esindatuse põhimõtet. Nii alustas erinevaid vabariikide ühendusi ja üksikisikuid ühendanud Emade- ja lastekaitse Balti riikidevaheline Komitee Eesti Eugeenika ja Genealoogia Seltsi liitumistaotluse menetlemist Eestist ühendusse juba kuulunud liikmete arvamuse teada-
saamisest.⁴⁰⁴

Enamikel juhtudel jäid ka ühisorganisatsiooni olemasolul keskkete koostööd suunavate struktuuride staatusse konverentsid. Vaid kaks ühendust, Balti Agronoomide Liit ja Balti Metsameeste Liit, eelistasid keskkete koostöö koordineerijate rollis riikidevahelisi ühendusi. Nende kahe ühenduse põhikirjades sätestati, et kõrgeimaks organiks on vähemalt kord aastas toimuvad rahvuslike liitude esimeeste ja sekretäride kokkusaamised – juhatuse koosolekud, konverentside rolli koostöö koordineerimisel dokumendis eraldi välja ei toodud.⁴⁰⁵

1930. aastate teisel poolel levima hakanud põhikirjade piduliku allakirjutamise tava sundis loobuma senini praktiseeritud programmdokumentide vastu võtmisest piirkondlikel konverentsidel. Uuemaks suundumuseks sai liitudevahelise ühiskomisjoni poolt välja töötatud põhikirja kavandi läbiarutamine ja heakskiitmine kõigi ühenduse tegevuses osalenud organisatsioonide poolt ning konverentsidel piirduti pelgalt dokumendi piduliku allkirjastamisega (Balti Metsateadlaste Liidu ja uuendatud SELL'i põhikirjade vastuvõtmine 1938. a.).

⁴⁰² “Baltiriikide õpetajate konverents Riias,” *Kasvatus* 6 (1932): 288; “Учителя хотят создать благоприятные условия для сближения Латвии, Литвы и Эстонии,” *Сегодня* 23.08.1932, 5.

⁴⁰³ Agronomenverband der Baltischen Staaten, *Bericht über den I. Kongress in Lahti Juni 1927*, 91–93.

⁴⁰⁴ *Pro Juventute* 4, nr. 1/2 (1940): 20.

⁴⁰⁵ Agronomenverband der Baltischen Staaten, *Bericht über den I. Kongress in Lahti*, 91–92; Verband der Fortswirte der Baltischen Staaten, *Bericht über die I Konferenz*, 37–39.

Juhul kui ühenduste tegevusega nõudis mahukamat igapäevast asjaajamist, loodi koostöökogu (vahel ka selle esimehe) alluvuses tegutsenud koostöobüroo. Büroo asukoha määramisel võeti arvesse eelkõige riigi erialaühenduste aktiivsust piirkondliku ühistegevuse arendamisel ja selle geograafilist asendit. Tavaliselt tegutsesid need kahe-kolme ametnikuga kontorid sõltumatult asukohamaa riigi- ja erialastest asutustest, erandiks kujunes Balti Hüdroloogide Koostöobüroo (Läänemere Hüdroloogilise Büroo) töötamine aastatel 1933–1940 Riias, Läti teedeministeeriumi Meredepartemangu juures. Ehkki põhikirja järgi piirdusid lõunanaabrite volitused kaasarääkimisõigusega büroo juhataja ja sekretäri ametisse nimetamisel, koosnes büroo tegelikkuses vaid lätlastest.⁴⁰⁶ Lühemat aega (1932–1934) tegutses Riias teinegi koostöobüroo – Balti Õpetajate Liidu alaline büroo.⁴⁰⁷

Konverentside ajal mõne teema süvendatud käsitlemiseks loodud ajutisest töögrupist kasvasid teinekord välja hiljem pikemat aega koostöobüroode juures töötanud komisjonid (sarnaseid arenguid märkab Balti Metsateadlaste Liidu, Balti Õpetajate Liidu, SELL'i, Balti Ajakirjanike Liidu puhul)⁴⁰⁸. Teistest selgemalt – iseseisva statuutiga (1925) – olid piiritletud SELL spordikomisjoni tegevussuunad ja -valdkonnad.⁴⁰⁹

Sageli ka kultuurikomisjoniks kutsutud Balti Ajakirjanike Liidu *lähene-minemise* ehk naabermaade kultuuri ja eluolu tutvustamisega tegelenud ekspertkomisjon jõudis koguni iseseisva konverentsi korraldamiseni (Tartus 1935).⁴¹⁰ Kuna nimetatud kokkusaamisega seonduvat on eelnevalt Balti Instituudi asutamise juures juba käsitletud piirdugem siinkohal osundamisega, et konverentsi korraldamiseni viis ajakirjanike ühenduste soov arutada omavahel naaberriikide kultuuri ulatuslikuma propageerimise võimalusi. Ülesande püstituse, nagu ka kultuurikomisjoni tegevuse taga üldisemalt, aimub ajakirjanike

⁴⁰⁶ Büroo juhatajaks valiti Läti Meredepartemangu peainsener (asedirektor) P. Stakle, asetäitjaks Läti Ülikooli professor E. Jakoby ja sekretäriks insener H. Zakowsky (*Отчет о работах IV Балтийской гидрологической конференции*, 431); *Die hydrologischen Institutionen der baltischen Staaten* (Riga: Ständiges Bureau der hydrologischen Konferenzen der baltischen Staaten, 1936), 62–68.

⁴⁰⁷ *Postimees* 20.01.1932, 3.

⁴⁰⁸ Komisjone võidi kasutada ühistegevuse edendamiseks kitsamates valdkondades, regulaarsemalt kasutas neid SELL liikumine – aastate kestel tegutses seitse erinevat komisjoni, mis asendasid suurüritustel ka sektioone (Eero Medijainen, "Soome, Eesti, Läti ja Leedu üliõpilasliit ning Balti riikide koostöö 1920.–1930. aastatel," *Kleio* 3 (1991), 60–64; Hain Tankler ja Algo Rämmer, "SELL'i konverentsid Baltimaade ja Soome üliõpilaste koostöö arendajana," *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 33 (2004), 22–23). Kahe komisjoni, SELL spordikomisjoni ja Balti Pressiliidu kultuurikomisjoni tegevussuhtideks sai riikidevaheliste spordi- ja kultuurisidemetega arendamine.

⁴⁰⁹ Tankler ja Rämmer, "SELL'i konverentsid," 26.

⁴¹⁰ Loodi sama aasta (1935) algul Kaunases. Konverentsil otsustati veel rahvuskomiteede juures ellu kutsuda kultuurikoostööga tegelevad komisjonid ja muuta juhatus alaliselt tegutsevaks organiks ("Pressiliit – poliitilise liidu tugi. Balti riikide ajakirjanikkude konverentsi otsused," *Postimees* 28.01.1935, 1).

ühenduse soov arendada tegevust välisministrite Balti konverentsidel osalemisega kaasa tulnud kolme riigi ühtsuse propaganda koordineerija rollis.

Kutse- ja erialakoostöö valdkonnas edukamalt tegutsenud koostöobüroode tegevust iseloomustab juhtide pikaajaline ametiaeg, ning sellest tulenenud stabiilsus ühistegevuse koordineerimisel. Näiteks juhtis Helsingis tegutsenud Läänemere Geodeetilise Komisjoni sekretariaati kogu selle tegevusaja kestel, aastatel 1924–1948, ulatuslikumale piirkondlikule erialasele ühistegevusele aluse pannud Ilmari Bonsdorff.⁴¹¹ Sarnaselt vedas pikemat aega (1923–1940) Tartus asunud SELL koostöobüroo tegevust eestlane Hugo Paalman, kes suutis 1930. aastatel ära hoida lätlaste algatatud ühenduse põhikirja muutmise ja büroo Riiga üle viimise.⁴¹²

Teiseks levinud praktikaks oli tegevuste kooskõlastamine riikidevahelise koostöökogu tasandil. Sarnast vähem ranget riikidevahelise ühistegevuse juhtimise vormi kasutati kutse- ja erialakoostöö puhul juhul kui ühistegevuses osalesid mitmesugused ametlikumat laadi organisatsioonid või sarnaste funktsioonidega asutused. Riikidevahelise koostöökogu (Eesti, Läti ja Leedu Koostöobüroo) tasandil koordineeriti veel sõprusühingute vahelisi ettevõtmisi. Riikide esindajad koostöökogudesse reeglina delegeeriti, erandina nägi Balti Õpetajate Liidu põhikiri ette koostöökogus (nimetati ka liidu sekretariaadiks) tegutsenud asemike valimise ühenduse konverentsil selle delegaatide seast.⁴¹³

Reeglina kuulus koostöö organisatsioonilise vormi valik konverentside pädevusse, leidmaks sobivamat lahendust kaaluti esinduskogudel läbi erinevate variantide plussid ja miinused. Näiteks otsustas Eesti, Läti ja Leedu linnade-liitude esimene konverents (Riia 1927), et liitudevahelise ühenduse loomine on ebaotstarbekas ja ühistegevuse koordineerimiseks piisab kuueliikmelise koostöökogu (kaks esindajat igast riigist) ellu kutsumisest.⁴¹⁴

Riikide esindajatest koosnenud koostöökogud (kuraatorite koosolek, liitudevaheline komitee, sekretariaat, juhatus) kogunesid reeglina kord-paar aastas arutamaks otsuste täitmise ja eelseisva konverentsi korraldamisega seonduvaid teemasid. Viimaste puhul keskenduti eelkõige sisulisele küljele, nagu päevakorra kinnitamine ja ettekandjate määramine. Teinekord mindi aga veelgi kaugemale ja töötati välja koguni veel toimumata kokkusaamise otsuste projektid, mis võimaldas arutelud osaliselt ära pidada juba konverentsi eel.

⁴¹¹ Steponas Kolupaila “Profesorius Toivo Ilmari Bonsdorff,” *Kosmos* 1 (1935), 2–3.

⁴¹² Tankler ja Rämmer, “SELL’i konverentsid,” 21.

⁴¹³ Algselt kehtesti esindusnormiks üks delegaat iga 500 ühendusse kuuluva õpetaja kohta, hiljem (1932) otsustati valida üks esindaja iga 200 pedagoogi kohta. Aastatel 1923–1934 tegutsenud kolmeliikmelise Balti Õpetajate Liidu sekretariaadi (juhatuse) alaliseks asukohaks oli Riia, Eesti Õpetajate Liidu esindajateks olid kogu tegevusaja kestel välisminister Aleksei Janson ja tema asetäitja Jaan Rummo (“Balti riikide õpetajate IV rahvusvaheline konverents,” *Kasvatus* 6 (1926): 190); aastail 1932–1934 tegutses Riias ka konverentside vahelisel ajal ühistegevust koordineerinud organ – Balti Õpetajate Liidu alaline büroo (*Postimees* 20.01.1932, 3).

⁴¹⁴ “Linnadeliidu 1927. a. tegevuse ülevaade,” *Linnad ja alevid* 4 (1927): 29.

Sarnane ühistegevuse korraldus sobis hästi kasutamiseks riigiasutuste vahelise koostöö puhul: osalenud riikide ametkonnad võtsid rotatsiooni korras endi kanda kokkusaamiste korraldamise, nende õlule jäid ka korralduslikud eeltööd, sh ettekannete ja resolutsiooniprojektidega seonduv.

Ühiste piirkondlike kokkusaamiste traditsiooni juurutamisel näitasid teinekord initsiatiivi üles koguni vastavate ametkondade juhid. Näiteks võeti otsus kolme riigi vaheliste raudteekonverentside alustamise kohta vastu piirkondliku raudteejuhtide nõupidamise ajal Helsingis oktoobris 1935⁴¹⁵, traditsiooniks kujunes ka kokkusaamiste toimumisaja ja päevakorra eelnev kirjalik kooskõlastamine juhtkondade tasandil. Alles viimaseks jäänud IV konverentsil (suvel 1939 Riias) võeti arutluse alla raudteelaste ühisürituste korraldamist koordineeriva riikidevahelise komitee (büroo) loomine. Teemat kavandati põhjalikumalt arutada järgmisel kokkusaamisel Kaunases (suvel 1940), kuid leedulaste soovil lükkus konverentsi toimumisaeg edasi sügisesse, mil selle korraldamine ei osutunud enam võimalikuks.⁴¹⁶

Teedekonverentsidega sarnaselt oli ametkondade juhtidel kanda keskne roll veel maanteede ja ringhäälingute tegelaste ja statistikute konverentside läbi viimisel⁴¹⁷, riikides tegutsenud keskasutuste juhtkondade aktiivsus iseloomustab samuti raamatukoguhoidjate ühistegevust. Riias (1933) toimunud ja raamatukoguhoidjate koostööd käsitlenud kolme riigi rahvusraamatukogude juhtide kokkusaamist (F. Puksoo Eestist, M. Stumbergs, Aleksandrs Pavārs ja Volde-mārs Caune Lätist, ning Aleksandras Ružancovas Leedust) on nimetatud ka Balti Raamatukoguhoidjate Ühingu büroo istungiks.⁴¹⁸ On andmeid, et sarnastele riikidevahelist läbikäimist edendanud raamatukogude juhtide nõupidamistele pandi alus juba 1930. aastal.⁴¹⁹

Ametiasutuste vahelise ühistegevuse erilaadina väärrib nimetamist veel riikidevahelistele koostöölepetele tuginenud valdkondlik koostöö. Näiteks tugines geodeetide koostöö Läänemeremaade piirkonna varasemast täpsema kaardistamise eesmärgil soomlaste initsiatiivil sõlmitud *Läänemere geodeetilisele konventsioonile*. Kolm esimest aastat justiitsministeeriumide vahelise koostöökoguna tegutsenud Balti õigusteadlaste (Eesti-Läti-Leedu juriidiline) büroo (1931) jätkas Balti Entente leppe sõlmise järel märkimisväärselt kitsamas,

⁴¹⁵ ERA, f 49, n 1, s 962, l 3.

⁴¹⁶ ERA, f 49, n 1, s 962, l 10.

⁴¹⁷ Balti statistikute konverentsi delegatsiooni koosseisu kinnitas, riigisekretäri esildist aluseks võttes, vabariigi valitsus (ERA f 1831 n 1 s 488, l 100).

⁴¹⁸ Vaclovas Biržiška, "Kronika," *Bibliografijos Žinios* 2 (1933): 75. Arvatavasti soovis Kaunase (Vytautas Suure) Ülikooli bibliograafia ja Leedu raamatu ajaloo professor ning Leedu Raamatukoguhoidjate Ühingu esimees V. Biržiška tegelikkuses mitte eksisteerinud Balti Raamatukoguhoidjate Ühingust ja selle büroo tegevusest rääkides toonitada ühistegevuse poolametlikku iseloomu.

⁴¹⁹ Silvia Linina, "Library Association of Latvia. *Encyclopedia of library and information science, vol. 3, Lib-Pub. Second edition*, ed. by Miriam A. Drake (New York; Basel: Marcel Dekker Inc, 2003), 1591.

ekspertkomisjoni rollis.⁴²⁰ Büroo teinekord ka konverentsideks⁴²¹ nimetatud koosolekutel osalenud prominentsete juristide (A. Piip, August Loeber jt.) ja justiitsministeeriumide juhtivate ametnike täita jäi üldisem ekspertide roll seadusandluse ühtlustamist puudutanud riikidevaheliste kokkulepete välja töötamisel (unifitseerimist vajavad valdkonnad lepidi eelnevalt kokku riikide välis- ja siseministeeriumide tasandil, lepete lõplik ettevalmistamine jäi justiitsministeeriumide ülesandeks).⁴²² Ajakirjas *Revue Baltique* avaldatud büroo tegevuse ülevaates (1940) nimetatakse olulisemate tegevustena kaasa löömist kriminaal-, tsiviil- ja tšeki- ning vekslidiguse alaste konventsioonide välja töötamisel.⁴²³

Kolmanda, harvem kasutamist leidnud variandina võidi ühistegevuse koordineerimisel toime tulla hoopiski ilma koordineerivate struktuurideta, juhtides koostööd rotatsiooni korras. Sarnase praktika kasutamise eelduseks oli autoriteetsete eestvedajate olemasolu, võimalusel tugineda ka riikides tegutsenud enam-vähem ühesugustele valdkondlikele struktuuridele.

Tihedamalt ülikoolidega seotud aladel koordineerisid ühistegevust erialaõppejõud, kes vajadusel töötasid välja isegi lühemad koostööd reguleerivad dokumendid. Näiteks koostasid Tartu ülikooli dotsent Edmund Spohr ja tema Läti kolleeg Karl Reinhold Kupffer Soome-Balti Taimegeograafide Ühenduse (Seltsi) põhikirja. Dokument nägi olulisema tegevussuunana ette igaaastaste konverentside korraldamist (märkusega: võimaluse korral). Kokkusaamiste raames nähti ette nii teaduslike ettekannete, demonstratsioonide kui ekskursionide toimumine.⁴²⁴ Tartu, Riia ja Kaunase ülikoolide oftalmoloogia-professorite Ernst Blessigi, Jānis Ruberts'i ja Petras Avižonise poolt koostatud *Üld-Balti oftalmoloogidepäeva korraldamise põhimõtte*⁴²⁵ näol oli tegemist lühima erialakonverentside statuudiga, mis mahtus ära poolele leheküljele. Riikides tegutsenud sarnaste struktuuride – silmakliinikute – olemasolu võimaldas ulatuslikumat rotatsiooni põhimõtte kasutamist: ürituste läbiviimise kohustus pandi toimumismaa kolleegide õlule, korraldamiskulud kaeti osavõtumaksudest. Nimetatud mudelit kasutati veel rahvuslike vaimse koostöö komisjonide vahelise ühistegevuse koordineerimisel.

⁴²⁰ “Конференция бюро юристов Балтийских государств в Таллинне,” *Закон и Суд* 1935: [стб.] 1954; selgituseks märkigem, et kuigi välisministrite konverentsi otsus nägi ette uue, täiendava koostööbüroo loomise, otsustasid justiitsministrid teha seadusandluse ühtlustamise senise koostööbüroo ülesandeks, muutes oluliselt nii selle koosseisu kui ka tegevuspõhimõtteid (Johannes Klesment, “Eesti-Läti-Leedu õigusteadlaste büroo koosolek Tallinnas 29. ja 30. märtsil 1935,” *Õigus* 3 (1935): 130).

⁴²¹ “Balti juristide konverents lõppes. Päevakorras olnud küsimusis jõuti kokkuleppele. Läti ja Leedu delegatsioonid lahkusid. Järgmine konverents peetakse Kaunases käesoleva aasta sügisel,” *Kaja* 01.04.1935, 1; ka ajakiri *Закон и Суд* nimetas üritust konverentsiks (“Конференция бюро юристов Балтийских государств в Таллинне,” 1954).

⁴²² Klesment, “Eesti-Läti-Leedu õigusteadlaste büroo,” 130–132; “Конференция бюро юристов Балтийских государств в Таллинне,” 1954.

⁴²³ “Das Juristenbüro Estlands, Lettlands und Litauens,” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 152.

⁴²⁴ “Soome-Balti taimegeograafide päev,” *Eesti Mets* 9 (1929): 218.

⁴²⁵ “Üld-Balti oftalmoloogidepäeva esialgsed juhtnöörid,” *Eesti Arst* 3 (1930): 125.

5.2. Suhtluskeel

Erinevalt Põhjamaadest tuli Balti riikidel omavahelises läbikäimises ja suhtlemisel kaugemate riikidega kasutada erinevaid võõrkeeli. Ühtse suhtluskeele puudumisel oli kaasaegsete hinnangul Eesti, Läti ja Leedu vahelises läbikäimises samaaegselt kasutusel koguni seitse erinevat keelt.⁴²⁶ Tegelikult oli lävimiskeelte arv isegi suurem, kuna arvust seitse piisab märkimaks vaid olulisemaid: inglise, prantsuse, saksa, vene, eesti, läti ja leedu keelt. Aeg-ajalt kasutati kolme riigi vahelises suhtluses teisi keeli, näiteks esperantot. Eesti Rahvuslik Vaimse Koostöö Komisjon on kujunenud olukorda iseloomustanud nii:

kui Eesti rahvusvahelisi suhteid oma lähemate naabritega silmas hoiame, peame samuti rõhutama mõlema keele samaväärsust: prantsuse keel on meile tarvilik läbikäimiseks Poolaga (ja selle taga asuvate maadega), juba lähemas tulevikus Venemaaga, ja võimalikult ka Leedu ja Lätiga ning koguni Rootsiaga. Inglise keel aga kogu Skandinaaviaga, võimaluse korral ka Leedu või Lätiga (Soomega, mõlema keele läheduse ja kummalegi rahvale arusaadavuse tõttu, langeb kolmanda keele, abikeele küsimus üldse kõrvale) (ERA, f 1108, n 5, s 805, l 209).

Enamiku loetletud keelte kasutamine igapäevases suhtluses kujunes siiski tagasihoidlikuks, sest parema arusaadavuse nimel eelistati tarvitada saksa või vene keelt. Need kaks paremini osatud võõrkeelt leidsid kasutamist ka 1920. kui ka 1930. aastatel toimunud piirkondlikel Balti konverentsidel.⁴²⁷ Vene keele

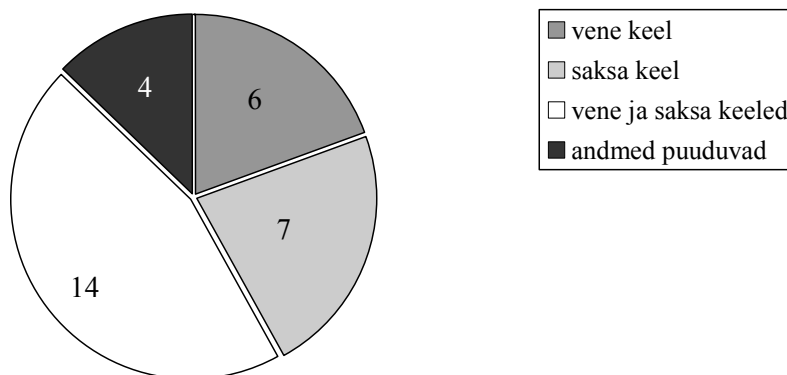
⁴²⁶ “Universitātes rektors prof. Dr. J. Auškaps par Baltijas augstskolu ciešu sadarbību,” *Rīts* 15.12.1934, 8; “3 riiki – üks keel. Baltimaade ühine keel,” *Esmaspäev* 16.12.1934, 8; “Inglise, prantsuse, ladina või esperanto Balti riikides ametlikuks keeleks,” *Uudisleht* 16.12.1934, 5.

⁴²⁷ Eesti, läti ja leedu keeled leidsid kasutamist vaid üksikudel kokkusaamistel. Teinekord, nagu seda on tõdenud ka J. Uudelt Balti oftalmoloogide päevadest kirjutatud lühikeses ülevaates, lepidi algselt kokku emakeele kasutamise võimalus, kuid ettekannete autorid eelistasid parema arusaadavuse huvides vabatahtlikult esineda saksa ja vene keeles. Üldisem kasin võõrkeelte oskus sundis Balti Emade- ja Lastekaitse Komitee konverentsi (Kaunas 1931) omistama kokkusaamise ajaks leedu keelele (kõrvuti saksa ja vene keelega) ajutise ametliku keele staatuse. Ürituse materjalidest selgub, et võimalus leidis agarat kasutamist – mitmed leedulased esinesid emakeelsete sõnavõttudega (*Pabaltijo valstybių motiños ir vaiko apsaugos antroji konferencija. Kaunas, 1931 m. spalio mėn. 30, 31 lapkričio mėn. 1 d. = II. Konferenz fuer Mutter- u. Kinderschutz in den Baltischen Staaten. Kaunas, 30. Oktober-1. November 1931 = Вторая конференция Прибалтийских государств по охране материнства и детства. Каунас, 30, 31 октября и 1 ноября 1931 года* (Kaunas, 1931); “Ülevaade Balti riikide ema- ja lapsekaitse komitee tegevusest,” in *Neljas lastekaitse päev: [29. märtsil 1932]* (Tallinn, 1932), 14–15). Vastupidise näite, emakeele demonstratiivse kasutamise kohta leiab II Balti raamatukoguhoidjate konverentsilt (Tallinn 1936). Kokkusaamisel esinesid nii haridus- ja sotsiaalminister Nikolai Kann kui ka Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu esimees Aleksander Sibul eestikeelsete sõnavõttudega, mis tõlgiti vene keelde koolivalitsuse direktori Paul Eduard Mägraken'i ja slaavi filoloogi haridusega kirjastustegelase Bernhard Linde poolt.

tarvitamist ei vähendanud isegi juba 1920. aastate algul välismaalaste suust kuulnud rahulolematust ja hoiatus, et arusaamatu sõnade vurina – vene keele – kasutamine ühiskeelena Baltikumis pea võrdselt saksa keelega võib kutsuda esile selle piirkonna eraldumise Lääne-Euroopast.⁴²⁸ Vaatamata üldjoontes samalaadsele probleemistikule erinesid üksteisest märkimisväärselt kutse- ja eriala, sõprusühingute ja vaimse koostöö komisjonide tasandil tehtud suhtluskeeli puudutavad otsused.

Kutse- ja erialakoostöö puhul, mil suhtluskeele roll piirdus vastastikuse arusaadavaks tegemisega, sellega seonduvaid üldisemaid poliitilisi aspekte reeglina ei arvestatud. Sagedasemaks praktikaks kujunes vene ja saksa keele üheaegne kasutamine (ajakirjanike, arstide, õpetajate, apteekrite, halastajaõdede, notarite, tuletõrje-, omavalitsus-, majandus- ja lastekaitsetegelaste, silmaarstide, õigus- teadlaste, loomaarstide, metsateadlaste kokkusaamised; tõenäoliselt kasutasid neid kaht keelt omavahelises suhtluses veel ringhäälingute ja teatrile juhid ning helikunstnikud ja turismitegelased). Ulatuslikuma ühistegevuse puhul, kus osalesid teistegi Läänemeremaade esindajad (agronoomide, usuteadlaste, botaanikute, geodeetide, hüdroloogide, ajaloolaste ja üliõpilaste konverentsid) tarvitati ametliku suhtluskeelena saksa keelt. Vene keel omas keskse töökeele staatust ühis- ja maanteede tegelaste, riigiteenistujate, raamatukoguhoidjate, raudteespetsialistide ja statistikute konverentsidel. Täpsustuseks märkigem, et juhtudel, kui koostööd reguleerivates dokumentides määratud ja tegelikult tarvitatud suhtluskeeled omavahel erinesid, on näidatud praktikas aset leidnud keelekasutust.

Suhtluskeeled

⁴²⁸ Siegfried Loewe arvamus, vt. *Eesti Arst* 7 (1922): 351; vene keele kasutamise tõttu oli probleeme veel koostöö arendamisel Soome tuletõrjujatega (Medijainen, *Eesti välispoliitika Balti suund*, 82).

Sarnane erinevus sai võimalikuks koostööd reguleerivate dokumentide, ühenduste põhikirjade ja konverentside statuutide, üldsõnalisuse tõttu riikidevahelise suhtluskeele osas. Nii nägi Balti riikide linnade liitude konverentside töökord ette kasutada ettekannete ja teeside puhul ühte vabalt valitud ning kõigile osalejatele arusaadavat Euroopa keelt, kuid tegelikult kasutati vaid saksa ja vene keelt.⁴²⁹

Balti Tuletõrjajate liidu põhikiri määratles koguni kindlaks nii ajutise kui ka alalise suhtluskeele – esialgselt seadustati ajutine vene keele kasutamine, kuid kaugemaks eesmärgiks seati üleminek prantsuse keelele (§ 16), milleni paraku aga ei jõutudki.⁴³⁰ Tuletõrjajad kasutasid omavahelises suhtluses mitteametliku lävimiskeelena veel saksa keelt. Näiteks tegutses liidu büroo kokkusaamisel Tartus 1927. a. saksa keele tõlgina filosoofiaõppejõud Walter Freymann, hilisem Tartu vabatahtliku tuletõrje peamees.⁴³¹

Omalaadse lahendusena toogem esile juristide ette võetud katset reguleerida konverentside kodukorras koguni viie keele kasutamist. Esimest kolme riigi juristide konverentsi ette valmistanud justiitsministeeriumide esindajate koosolekul Kaunases (1931) otsustati: *...lageda konverentside ametlikeks keelteks eesti, läti ja leedu keeled, kuid ettekanded ja läbirääkimised pidada vene või ka saksa keeles.*⁴³²

Teinekord märkab dokumentides veel algse keele-eelistuse hilisemat muutmist – sõltuvalt ühistegevuses osalevate riikide lisandumisest või kõrvale jäämisest võidi valitud suhtluskeel aastate pärast asendada teisega. Näiteks otsustati I rajariikide õpetajate konverentsil 1922, kus osalesid nii Balti riikide kui ka Soome haridustegelased, eelistada vene keelele saksa keelt⁴³³, aasta hiljem (1923) Tallinnas vastuvõetud otsus kohustas aga kasutama ettekannete ja aruannete esitamisel hoopiski vene keelt.⁴³⁴ Vene keele osakaalu suurenemine iseloomustab ka omavalitsustegelaste konverentsi, vastupidine areng – üleminek vene keelelt saksale keelele, õpingute käigus omandatud saksakeelsest terminoloogiast tulenevalt, oli iseloomulik meedikute kokkusaamistele (I Eesti Arstide Kongress oli valdavalt venekeelne, I Soome-Balti Arstidepäev aga saksa-keelne). Juhul kui kavandatud muutused osutusid liig ambitsioonikateks võis nende juurutamine ebaõnnestuda – näiteks kukkus läbi SELL Liidu katse minna saksa keelt üle inglise keelele.

⁴²⁹ Доклады ко 2-й конференции Союзов городов Балтийских стран в Таллине 5–6 сент. 1931 г. (Таллинн, 1931), 102–103.

⁴³⁰ “Eesti, Läti ja Leedu Tuletõrjajate Liit,” *Tuletõrje Teated* 17 (1925): 262; “Balti riikide tuletõrje liitude põhikiri,” *Tuletõrje Teated* 25 (1926): 390. Prantsuse keele kasutamine jäi üldse tagasihoidlikuks, piiratud määral tarvitasid seda geodeedid, SELL ja statistikud.

⁴³¹ “Eesti, Läti ja Leedu Tuletõrje Liitude Liidu juhatuse koosolek Tartus, 22. ja 23. jaanuaril 1927 a.,” *Tuletõrje Teated* 28 (1927): 437–438; “Georg Karlis Rudzits †,” *Eesti Tuletõrje* 1 (1935): 2.

⁴³² ERA f 957, n 13, s 435, l 5.

⁴³³ Johannes Kiiwet, “Rajariikide pedagoogiline konverents Riias 1922. aasta suvel,” *Kasvatus* 22 (1922): 359–362.

⁴³⁴ “2. rajariikide õpetajate konverents Tallinnas,” *Päevaleht* 28.06.1923.

1930. aastatel hakati Eestis, Lätis ja Leedus riiklikul tasandil tähelepanu pöörama lävimiskeelena kasutatavate võõrkeeltega seotud poliitilistele aspektidele ja keele ning sellega seotud kultuuriruumi kokkusobivusele parasjagu vormuvate põhirahvuste kesksete omakultuuridega. Soovides rõhutada riikide kuuluvust Põhjamaade kultuuriregiooni alustasid Eesti ja Läti (mõlemad riigid 1934. a.) Skandinaaviamaade eeskujul koolides saksa keele asemel õpetama esimese võõrkeelena inglise keelt. Inglise keele eelistamise kasuks rääkis selle kasvav populaarsus rahvusvahelise suhtluskeelena. Esimese maailmasõja järgses maailmas, kuid üldisemas plaanis, arvestades eestlaste ja lätlaste vähest inglise keele oskust, oli tegemist suuresti poliitilist laadi otsustusega.

Ettepanekuid muuta inglise keel koolides õpetatavaks esimeseks võõrkeeleks tehti ka Leedus, kuid võimud hoidusid, õpetajate puudusele viidates, sellekohaste sammude astumisest. Kallutamaks riigi haridusametkondi kiiremale tegutsemisele võtsid leedulased esimese võõrkeele teema üles koguni Riias toimunud sõprusühingute koostööbüroo istungil (19.01.1935). Asjaolu, et leedulased soovisid naabrite heakskiitu kaasa toodud kõrge riigiametniku, kõrgeima tribunali aseprokuröri K. Žalkauskas'e koostatud ja Leedus Eesti ja Läti eeskujul ulatuslikuma inglise keele õpetamise sisse seadmist soovitanud resolutsioonile, annab alust arvata, et koolides õpetava esimese võõrkeele muutmine omas ka võimude poolehoidu.⁴³⁵

Inglise keele määramine koolides õpetatavaks esimeseks võõrkeeleks tõi kaasa järgmise sammuna katse leida poliitiliselt sobiv asendus senini riikidevahelises suhtluses *lingua franca* rolli täitnud vene ja saksa keelele. Näiteks tõdes O. Nonācs (1934), et: *meie lastele ei kõlba enam ühiseks keeleks vene, ega saksa keel, mida praegu tarvitame kokku tulles konverentsidele ja arutades ühiseid asju, kuna neid keeli Balti riikide koolides enam ei õpetata.*⁴³⁶

Suhtluskeeleks sobivale suurkeelele esitatud ootused üldistas viieks üldisemaks nõudeks K. Pakštas (1934):

ta ei tohi olla mõne vähemusrahvuse keel, ta ei või olla ühe suure läheda naabri keel, rahvusvahelisel keelel peavad olema keelelised suhted kogu maailmaga, peab tähele panema ka tema kultuurväärtusi ning kui kaunis ja kerge õppimiseks ta on, tal peab olema ka teatav prestiiž mitme rahva intelligentsis (Läti-Eesti Ühingu Kuukiri 1 (1935): 66).

Läti-Eesti Ühingu Kuukirja veergudel 1934–1935 aset leidnud arutelude käigus üritati suhtluskeele teemat käsitleda võimalikult erinevatest vaatenurkadest ja keskenduda olulisemate valikukriteeriumide kindlaks määramisele. Mõtteid vahetati nii ühiskondades parasjagu aktiivselt arutatud kolme riigi vahelise üldisema läbikäimiskeele ja üldisema kultuuriorientatsiooni, kui ka võimalike

⁴³⁵ Pauls Bērziņš, "Eesti, Läti ja Leedu lähendamisühingute esindajate nõupidamine = Igauņu, latvju un lietuvju tuvināšanās bedrību pārstāvju apspriede," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1935): 58.

⁴³⁶ Oto Nonācs, "Võõrkeeled Balti riikide koolides = Svešvalodas Baltijas valstu skolās," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3 (1934): 8.

sõprusühingute omavaheliste suhtluskeelte üle (Läti ja Leedu vahelise koostöö puhul abikeelt ei vajatud).

Üldisemas plaanis oli tegemist põhjaliku ja objektiivse aruteluga, leidmaks lahendust olukorrale, kus poliitilise korrektsuse nõue välistas riikidevahelise suhtluse seisukohalt lihtsaima lahenduse – vene ja saksa keele varasema koha taastamise kooliprogrammides. Nagu osundas arutelu kaasa löönud Eesti Riia saadik Karl Menning, tähendanuks totalitaarsete ideoloogiatega seotud keelte valimine vahenduskeelteks ühtlasi ka totalitaarsete ühiskondade kultuurimallide ülevõtmist.⁴³⁷

Olulise kriteeriumina tõstatati arutelude käigus nõue, et ühiskeelega päritolumaal kõrgkultuur peab olema sobilik täitma doonorkultuuri rolli rahvuskultuuride ülesehitamisel, mitmed diskussandid (Menning, Nikolajs Malta, E. Blese, O. Nonācs, P. Bērziņš, J. Rīteris ja Pēteris Ķīķauka) pidasid seda koguni kõige olulisimaks kriteeriumiks.

Diskussiooni käigus arutati põhjalikult läbi enim sobivate suurkeelte – inglise ja prantsuse keele – kasutamise võimalikud variandid.⁴³⁸ Valdav enamus osalejaid (P. Bērziņš, J. Rīteris ja P. Ķīķauka) pooldasid inglise ja prantsuse keele samaaegset kasutamist, jättes edasiste valikute tegemise riikide hoolde. Läti Ülikooli klassikalise filoloogia professor Ķīķauka soovitas koguni, sarnaselt varasema vene ja saksa keele kasutamise praktikaga, kaaluda inglise ja prantsuse keele rööpsuse kasutamist.

Läti-Briti Ühingu esimees ja Läti Ülikooli botaanika dotsent N. Malta pidas vajalikuks, vastupidiselt, võtta sihiks täielik üleminek inglise keelele. Malta tõi oma seisukoha põhjenduseks välja inglise keele oskuse kiire leviku maailmas ja rea riikide, sh Põhjamaade, tegevuse sellele esimese võõrkeele rolli omistamisel.⁴³⁹

Alalhoidlikuma suuna pooldajad, kelle eestkõnelejaks kujunes Läti Ülikooli professor E. Blese, pidasid aga sobivamaks eelistada prantsuse keelt ja kultuuri. Olulisima sarnase valiku kasuks rääkiva argumendina toonitas Blese Prantsusmaa aktiivset tegevust väliskultuuripropaganda alal, mis lubas eeldada rahalist toetust prantsuse keele õpetamisele ja kultuuri tutvustamisele. Blese teine argument – prantsuse keele eelistamine toetab sotsiaalset stabiilsust – oli aga laenatud endiselt Läti peaministrilt Pēteris Juraševskis'elt. Nimelt oli Juraševskis esimesena X Läti-Leedu kongressil (1934) peetud sõnavõtu seostanud suureneva väljarände inglise keele oskuse süvenemisega, angloameerika keeleruumi kuuluvates riikides avanevate töö leidmise võimalustega.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Nonācs, "Võõrkeeled Balti riikide koolides," 11.

⁴³⁸ Samas, 10–11; Karl Menning, "Ühine keel = Kopēja valoda," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1934): 7–11.

⁴³⁹ Nikolajs Malta, "Inglisekeel läbikäimiskeelena Balti riikides = Angļu valoda kā satiksmes valoda Baltijas valstu starpā," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3 (1934): 7.

⁴⁴⁰ Ernests Blese, "Missugust keelt tarvitada Balti rahvaste omavahelises läbikäimises? = Kāda valoda lietojama Baltijas tautu savstarpējā satiksmē?" *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1934): 5.

Pöörde arutelude käiku tõi Eesti-Läti Ühingu aseesimees A. Kask, kes juhtis tähelepanu tõsiasjale, et diskussiooni käigus kiputi liigselt tähtsustama ühiskondades aktuaalseid üldisema kultuuriorientatsiooni ja kolme riigi vahelise *lingua franca*’ga seonduvat. Seeläbi kaugeneti aga algselt püstitatud eesmärgist – jõuda selgusele, kas peale eestlaste liitumist peaks sõprusühingud jätkama senist emakeelset suhtlust või alustama abikeele kasutamist.

Kask vahenduskeele kasutamist ei pooldanud, pidades seda ajutiseks lahenduseks, kuna *oleks väga piinlik kui hakataks naabrite kultuurist ja keeltest kõnelema inglise või prantsuse keeles*. Saamaks üle koostööd takistavast kasinast võõrkeelte oskusest soovitas Kask naaberriikide keele ja kultuuri õpetamise sisseseadmist, keelekursuste korraldamist ning ülikoolide juurde naaberkeele- ja kultuuri õppetoolide loomist, rõhutades ka Läti-Eesti ja Eesti-Läti Ühingute algatust sarnaste õppetoolide sisseseadmiseks Riias ja Tartus.⁴⁴¹

Olgu öeldud, et emakeelse infolevi parandamisest kui võimalikust lahendusest keeleprobleemile oli räägitud varemgi, näiteks soovitas Arturs Dzeivers 11. Balti õpetajate konverentsil (Riia 1932), kompenseerimaks nooremate kolleegide nõrka senise suhtluskeele (vene keele) oskust, asuda vastastikku korraldama naabermaade keelekursusi ning avaldada trükised paralleelselt kolmes keeles. Noorte ja eakamate ühistegevuses osalejate keeleoskuste erinevust on koostööd takistava probleemina nimetatud hiljemgi.⁴⁴² Tõsi, nagu ka käesolevast uurimusest nähtub, see siiski oluliselt piirkondlikku kultuurikoostööd ei takistanud.

Eesti, läti ja leedu keele kasutamine riikidevahelise suhtluse keeltena kujunes arvatust keerulisemaks. Näiteks olid sõprusühingud olid sunnitud, peale lühemat katseperioodi, parema omavahelise arusaamise huvides, hoopiski piirama nende kolme keele kasutamist suurüritustel. Eesti, Läti ja Leedu koostööbüroo poolt välja töötatud Balti Nädalate statuut (1937) nägi ette, erinevalt senisest emakeele kasutamise praktikast⁴⁴³, peetakse edaspidi suurüritustel kõik ettekanded kas saksa või vene keeles, piirang ei kehtinud vaid avakoosoleku sõnavõttude osas.⁴⁴⁴ Sätestatud kitsendustest siiski rangelt kinni ei peetud, sest

⁴⁴¹ Aleksander Kask, “Veel Balti rokvasti läbikäimise keelest = Vël par Baltijas tautu satiksmes valodu,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1934): 22. Ehkki keele ja kultuuri õppetoolide sisse seadmise vajadusest räägiti juba Bulduris (1920) ja korduvalt ka hiljem, jõuti nende asutamiseni Tartus ja Riias alles 1940. aastal.

⁴⁴² Nonācs, “Võõrkeeled Balti riikide koolides,” 8.

⁴⁴³ Esimese Eesti, Läti ja Leedu kongressi (Riias 1935) korraldanud lätlased olid keeleprobleemi lahendusena organiseerinud ettekannete sünkroontõlke kahe teise naaberriigi keelde. Asjaosaliste hinnangul kujunes otsetõlke kasutamine oodatust keerukamaks, kulukamaks ja ka aeganõudvamaks, ning selle kasutamisest edaspidi loobuti. Kaunase kongressil (1936) kasutati kolme toimumispäeva kestel nii sõnavõttude tõlkimata jätmist, ettekannete järgset tõlgete ette lugemist kui ka ette valmistatud kirjalikke tõlkeid. Kokkuvõtteid tehes selgus, et ettekannete tõlkimata jätmisel jäid hilisemad arutelud passiivseteks; esimese variandi miinuseks peeti ajakulu, teise puhul aga rahalisi väljaminekuid (Oto Nonācs, “Mõtteid rahvaste lähendamise kongressidest = Pārdomas par tautu tuvināšanas kongresiem,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3/4 (1936): 5–6).

⁴⁴⁴ “Kroonika = Chronika,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1937): 39–40.

dokument jättis kongressidele õiguse lubada vajadusel teistegi võõrkeelte tarvitamist. Õigust ka kasutati – näiteks Tallinnas toimunud Balti Nädala (1937) avakoosolekul otsustati, Eesti, Läti ja Leedu Koostööbüroo esimehe Piibu ettepanekul, et üritusel võib kasutada, lisaks kolme riigi ametlikele keeltele veel inglise, prantsuse, saksa ja vene keelt.⁴⁴⁵ Kaunases (1939) toimunud sõprusühingute kongressi resolutsioon soovitas aga senisest ulatuslikumalt kasutada omavahelise suhtluskeelena hoopiski esperantot.⁴⁴⁶

Täielikult reguleerimata valdkonnaks jäi keelekasutus kirjalikes dokumentides, reeglina eelistati, parema arusaadavuse huvides, vene keelt. Enam väärtustati teabe edasi andmist, vähem pöörati tähelepanu õigekirjale. Näiteks on 3. Balti Nädala (Kaunas 1939) resolutsioonid, sh üldisema koostöö vajadust rõhutav preambuli, kirja pandud kehvapoolses vene keeles.⁴⁴⁷

Teiselt poolt, sõprusühingute korraldatud suurüritustega seostub ka ülimalt erandlik IV kongressi ja II Balti Nädala (1938) materjalide välja andmine iseisva ingliskeelse trükisena. Tõenäoliselt tingis ettevõtmise soov levitada objektiivset võõrkeelset teavet sõprusühingute vahelise piirkondliku ühistegevuse kohta.

Teise *Läti-Eesti Ühingu Kuukirja* veergudel aset leidnud arutelude keskse aspekti – piirkondliku suhtluskeele staatusse sobivaima rahvusvahelise keele kindlaks määramine – käsitlemine jätkus esimesel Balti riikide vaimse koostöö komisjonide konverentsil (Kaunas 1935). A. Piibu teemakohases ettekandes toonitati keskse valiku kriteeriumina vajadust järgida uuemaid ülemaailmseid suundumusi, teisisõnu omistada rahvusvahelise suhtluse keele staatus inglise keelele. Märkigem, et seisukoht inglise keelele sobivusest ulatuslikuma riikidevahelise läbimiskeele rolli oli tõepoolest uus. Nagu on osundanud L. Puusepp (1933), peeti veel 1920. aastate teisel poolel Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Instituudi tasandil aset leidnud mitteametlike arutelude käigus sobivaimateks ühiskeelteks hoopiski prantsuse ja ladina keelt.⁴⁴⁸

A. Långfors ja Andrus Saareste, kaks nimekat keeleteadlast, tulid Tartu konverentsil (1936) välja ettepanekuga loobuda sobivaima suhtluskeele määramise katsetest ja võtta paralleelselt kasutusele mõlemad Rahvasteliidu ametlikud keeled, inglise ja prantsuse keel. Mõjukaima kahe keele samaaegse kasutamise kasuks rääkiva argumendina nimetasid Långfors ja Saareste nn. traditsioonilisi keeleelistusi, mis seostasid inglise keele kaubanduse ja merenduse ning prantsuse keele kõrgkultuuri valdkonnaga.⁴⁴⁹

Nägemuse juba välja kujunenud valdkondlikest keeleelistustest võtsid Långfors ja A. Saareste üle paar kuud varem prantsuse ametliku kultuuridiplomaatiat arendanud ühenduse *Alliance Française* ajakirjas *Revue de l'Alliance*

⁴⁴⁵ “Sõprusühingute kongress kunstihoones,” *Uus Eesti* 13.06.1937, 1.

⁴⁴⁶ ERA, f 957, n 14 s 614, l. 17.

⁴⁴⁷ Samas, l 13.

⁴⁴⁸ Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (edaspidi TÜR KHO) f 46 n 1, s 3, l 10p.

⁴⁴⁹ *Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 111–123.

Française ilmunud Franck Louis Schoell'i artiklist.⁴⁵⁰ Kuna seisukoht oli oma uudsuse tõttu veel vähe levinud pidas Långfors konverentsi raames Tartu Ülikoolis ka seda tutvustava avaliku loengu *Prantsuse keel rahvusvahelise läbikäimiskeelena*.⁴⁵¹ Tähelepanu pööramine Schoell'i käsitusele seletub tõsiasjaga, et prantsuse keelt osati Balti riikides paremini kui inglise keelt. Prantsuse keelt eelistasid inglise keelele näiteks Rahvasteliidus Eestit, Lätit ja Leedut esindanud diplomaadid.

Tõsi, ka prantsuse keele oskus polnud kuigivõrd levinud Eesti, Läti ja Leedu haritlaste seas. Näiteks oli prantsuse keel olnud esimeste piirkondlike vaimse koostöö konverentside ametlikuks töökeeleks, kuid delegaatide vähese keeleoskuse pärast oli tehtud mööndusi ja lubatud kasutada ka vene ja saksa keelt. Tegelikku olukorda näitab hästi tõsiasi, et Kaunase konverentsil (1935) kasutati prantsuse keelt vaid avaistungil. Edaspidised sõnavõttud ja arutelud peeti, järgides istungit juhatanud L. Puusepa ettepanekut, vene keeles.⁴⁵² On irooniline, et ka Piibu kirjutatud ettekande inglise keelest kui sobivaimast suhtluskeelest luges Puusepp ette vene keeles.⁴⁵³ Alates Tartu konverentsist (1936) vene keelt ettekannete pidamiseks ei kasutatud, valdavalt inglise ja prantsuse keelsete sõnavõttude kõrval on hilisematel konverentsidel peetud ka saksakeelseid (saksa keel omas tollal nii Baltimaades kui Skandinaavias veel tugevaid juuri).

Tartu konverentsil (1936) heaks kiidetud lahendus – kasutada riikide vahelise suhtluse keeltena edaspidi inglise ja prantsuse keeli – oli sobiv nii Balti- ja Põhjamaade vahelise kui ka kaugema välissuhtluse seisukohalt. Lähinaabrite vahelise puhul (Eesti, Läti ja Leedu) puhul kujunes aga sobivamaks sõprusühingute ettepanek loobuda vahenduskeelte kasutamisest ja kasutada suhtluskeeltena rahvuskeeli. Sarnane erinevate lahenduste eelistamine annab tunnistust tõsiasjast, et diskussioonide toimumisajal (1934–1935) kujunesid sõprusühingud Baltimaade vaheliste kultuurisidemete arendamise liidriteks ja vaimse koostöö komisjonid, omakorda, keskendusid ekspertide ja koostöökavade väljatöötajate rolli täitmisele kultuuri-, kõrghariduse- ja teaduse valdkondades.

⁴⁵⁰ F. L. Schoell, "La situation de la langue française dans le monde," *Revue de l'Alliance Française* 1936, N 66: 12–131.

⁴⁵¹ Långfors'i ettekande tekst tõlgiti hiljem eesti keelde ja avaldati järgmisel aastal (1937) ajakirjas *Ajalooline Ajakiri* (2: 49–57).

⁴⁵² Vaimse koostöö konverentside istungeid juhatasid osalenud maade esindajad kordamööda, riikide tähestikulist järjestust järgides. Puusepal tuli avaistungit juhatada seetõttu, et teine Eesti delegaat, A. Piip, osales vaid konverentsi teisel päeval (30. oktoobril) toimunud üritustel.

⁴⁵³ "Антанта Балтийской культуры," *Сегодня* 31.10. 1935, 2.

5.3. Konverentside korraldus

Valdavalt leidis ühiskogunemiste puhul kasutamist põhi- ja kaasettekannete süsteem, mis võimaldas vältida teemakäsitluse paralleelsust ja tagas osalenud riikidele nende seisukohtade teatavaks tegemise. Erandkorras võidi konverentsi päevakorda võtta mitu samateemalist ettekannet ühest riigist, näiteks nägi sarnase võimaluse ette Balti hüdroloogide konverentside statuut, lisatingimusena nõuti koostööküla tegutsenud riigi esindaja eelnevat nõusolekut.⁴⁵⁴

Kokkusaamiste ülesehituse ühtlustumisele, sh põhi- ja kaasettekannete süsteemi levikule, aitas kaasa 1930. aastate teisel poolel avanenud võimalus kutse- ja erialakonverentside läbi viimiseks sõprusühingute poolt korraldatavate Balti Nädala raames. Võimalus läbi viia ühisüritus nende mastapsete kokkusaamiste raames tõukas kutse- ja erialaspetsialiste ette võtma teinekord juba aastaid oma-keskis arutatud korralduslike uuenduse sisse viimist. Näiteks otsustas Baltimaade Tuletõrjeliitude Liidu konverents Kaunases (1936), et edaspidised kokkusaamised peetakse Balti Nädalate raames ja kindla päevakorra järgi, aegsasti kindlaks määrates ettekannete teemad ning esinejad. Riias (1938) aset leidnud Balti Tuletõrjeliitude Liidu koosolek läks veelgi kaugemale ja kohustas ühenduse liikmesriike enne igaaastaseid Balti Nädalate ajal aset leidvaid ühiskohtumisi tuletõrjeliitude korraldama riigisiseseid koosolekuid.⁴⁵⁵ Olgu öeldud, et sarnast muutust olid soovinud tuletõrjujad ise – ajakirja *Eesti Tuletõrje* juhtkirjas heideti juba IV Eesti tuletõrje konverentsi eel (Pärnu 1933) piirkondlikele ühiskogunemistele ette elitaarsust, iseloomustades neid ilma kindla päevakorra toimivate kolme maa tuletõrje juhtide omavaheliste koosviibimistena.⁴⁵⁶

Lätlaste initsiatiivil võeti pea- ja kaasettekannete süsteem kasutusele ka sõprusühingute kongressidel (alates Riia kongressist 1938). Kaunase kongressil (1939) mindi veelgi kaugemale ja asendati kaasettekanded aruteludega, kuid Tallinna kongressil (1940) pöörduiti tagasi traditsioonilise põhi- ja kaasettekannete süsteemi juurde.⁴⁵⁷

Vahe sõprusühingute kongressidel peetud põhi- ja kaasettekannete vahel osutub sageli tinglikuks – reeglina ei jäänud viimased ei käsitluse põhjalikkuselt ega ulatuselt esimestele alla. Näiteks omas ametlikult kaasettekande staatust põhjalikumalt juba käsitletud H. Visnapuu *Balti kirjandusliku entente* ellu kutsumist käsitlenud sõnavõtt (Tallinn 1940). Sisu poolest igati põhiettekande mõõdu välja andnud Visnapuu sõnavõtt oli kaasettekande staatuses vaid seetõttu, et võeti kongressi kavva peale suurürituse esialgse päevakorra kinnitanud

⁴⁵⁴ *Отчет о работах IV Балтийской гидрологической конференции*, 429.

⁴⁵⁵ “Külastamas Riia tuletõrjet,” *Eesti Tuletõrje* 8 (1938): 285–286.

⁴⁵⁶ “Baltimaade Tuletõrje Liidu konverentsi puhul,” *Eesti Tuletõrje* 6 (1933): 127; tähelepanu sooviti juhtida asjaolule, et ehkki reeglina olid üleriiklikud kutse- ja erialakonverentsid avatud kõigile soovijatele ei kehtinud see põhimõtte tuletõrje konverentside puhul – neil said osaleda pelgalt riiklike ühendusi esindanud ametlikud delegaadid.

⁴⁵⁷ ERA, f 891, n 1, s 1171, l 5–7.

koostöobüroo koosoleku toimumist.⁴⁵⁸ Kahe sõnavõtte vormi olulisimaks erinevuseks oligi see, et kaasettekannete päevakorda võtmine kuulus kongressi korraldanud riigi pädevusse ja seda sai teha veel peale põhiettekannte kinnitamist koostöobüroo istungil.

Kaasaegsete poolt on tähelepanu juhitud sõprusühingute poolt uuele süsteemile üleminekuga kaasnenud probleemile – sarnase laiahaardelisema käsitusviisi kasutamine piiras märgatavalt käsitletud teemade arvu – varasema keskmiselt seitsme erineva valdkonna asemel sai nüüd võimalikuks käsitleda vaid kolme (üks põhiettekanne igast riigist).⁴⁵⁹

Enamikel juhtudel tutvustati konverentsidel peetud ettekannetes autorite nägemust, erandlikuma praktikana nimetagem mitmeid piirkondlikel vaimse koostöö komisjonide konverentsidel peetud sõnavõtte, mis tutvustasid hoopiski rahvusliku komisjoni kokku kutsutud spetsialistide komisjonide seisukohti.

Teiseks haruldasemat laadi praktikaks kujunes ulatuslikumate piirkondlike ühisuuringute koordineerimisega tegelenud kutse- ja erialakonverentsidel (näiteks hüdroloogia ja geodeesia) riikide valdkondlikku tegevust käsitletud aruannete esitamine.

Ametiasutuste vaheliste konverentside puhul võidi teinekord koguni ettekannetest loobuda – neid asendasid arutelud juba ette valmistatud resolutsiooni-projektide üle (statistikute, ringhäälingutegelaste ja juristide ühisüritused).

Kokkusaamistel arutatud teemad kandsid valdavalt arutlevat ja informeerivat iseloomu, rõhuasetusega ühiste seisukohtade väljatöötamisele kõne all olnud igapäevase tegevusega seotud teemade osas. Soodustamaks ühistele seisukohtadele jõudmist pakuti konverentsidel esinejate poolt tihti välja ka lühidalt ettekande sisu kokku võttev otsuse kavand, sageli jõudis see asjaosaliseni isegi enne konverentsi toimumist.

Väiksemaarvulise osalejaskonnaga kokkusaamistel võeti otsused vastu hääle-enamusega koheselt peale sõnavõtte ja mõttevahetusi. Arvukama osavõtjaskonnaga kokkusaamiste puhul edastati otsuse kavand peale täienduste ja muutuste sisseviimist aga riikide esindajaist koosnenud resolutsioonikomisjonile; resolutsiooni lõpliku teksti heaks kiitmine või tagasi lükkamine kuulus aga konverentsi üldkogu pädevusse.

Ehkki vastu võetud resolutsioonid omasid valdavalt soovituslikku iseloomu, leidsid need reeglina riikide poolt täitmist. Otsuste täitmise järgi valvasid ka erialaühendused ja koostöökogud ise – juhul kui resolutsioonide täitmine ebaõnnestus, võeti teema taas lähema tähelepanu alla järgmistel ühisüritustel, kuni küsimusele rahuldava lahenduse leidmiseni. Veelgi enam, järgnevatel konverentsidel võidi koguni muuta varasemate resolutsioonide sõnastust, näiteks

⁴⁵⁸ “Sanāks Baltijas valstu saimniecisko darbinieku apspriede. Noslēgusies Baltijas tautu sadarbības biroja pilnsapulce,” *Jaunākās Ziņas* 05.02.1940, 9.

⁴⁵⁹ “Referaadid, mis senini ettekantud kolme Balti riigi koostöö kongressidel = Referāti, kas nolasīti līdzšinējo triju Baltijas tautu sadarbības kongresos,” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1938): 79–80; Oto Nonācs, “Vienda Balti rahvaste kongressi puhul,” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1939): 3.

lubas Helsingis (1937) aset leidnud piirkondlikul vaimse koostöö konverentsil vastu võetud parandus loobuda rahaliste vahendite puudusel varem kokku lepitud palgaliste assistentide ametikohtade sisseseadmisest.

Üksikutel juhtudel peeti vajalikuks, lisaks üldisematele koostööd reguleerivatele dokumentidele, täiendavate konverentside korraldamist käsitlevate reeglite välja töötamist. Eesti, Läti ja Leedu kongressi (Riia 1935) ajal toimunud laiendatud koostööbüroo istungil, kus osalesid lisaks büroo liikmetele ka ettekannete autorid ja sõprusühingute esindajad (kokku 14 isikut) kiideti heaks P. Bērziņš'i välja töötatud Eesti, Läti ja Leedu kongresside põhikiri (statuut), suures osas koostööbüroo põhikirjaga analoogne dokument.⁴⁶⁰ Põhikirja järgi kinnistati kongressi juhi ametikoht ja esimese presidendi tiitel kokkusaamise ettevalmistustöid koostööbüroo esimehena vedanud sõprusühingu juhile. Kongressi juhatus (presidium) moodustus kõigi kuue ühenduse esindajatest (presidendid), kes juhtisid istungeid *rahvaste pariteedi alusel* ehk rotatsiooni korras.⁴⁶¹ Juhatuse otsuste vastu võtmiseks piisas lihthäälteenamusest, kuid lisaklauslina tuli järgida ka *etnilise võrdsuse* põhimõtet, teisisõnu oli nõutav, et poolt oleks vähemalt üks igat riiki esindanud president.

Analoogselt juhatusega koosnes kongressi sekretariaat kuuest sekretärist, teistest olulisemaks kujunes esimese sekretäri ametikoht. Viimane kuulus, sarnaselt esimese presidendi ametikohale, eesistuja rollis olnud sõprusühingu esindajale. Esimese sekretäri olulisemate ülesannete hulka kuulus kongressi (hiljem Balti Nädala) sekretariaadi töö juhtimine k.a. vajalike tõlgete tagamine ja pressisuhted.

Sõprusühingute kongressidega samaaegselt toimunud ulatuslikumate Balti Nädalate korraldamise alustamise järel (1937) lisandus täiendav riiki esindanud rahvusgrupi (delegatsiooni) tasand. Sõprusühingute ja erialaühenduste kokkusaamistele saabunud delegaatide poolt valitud rahvusgrupi juhataja toimis riigi esinduse juhina, olles vahemeheks delegaatide ja kongressi juhatus vahel, tema pädevusse kuulus veel riigi poolsete Balti Nädala redaktsioonikomisjoni liikmekandidaatide esitamine (selle 12 liikmelise komisjoni koosseisu kinnitas suurürituse avakoosolek).⁴⁶²

Balti Nädala redaktsioonikomisjoni oli täita kaks olulist ülesannet – levitamisloa andmine resolutsiooniprojektidele ja sõprusühingute kongressi ning erialakokkusaamiste otsuste alusel lõppistungil vastuvõtmiseks kokkuvõtliku Balti Nädala üldresolutsiooni koostamine.⁴⁶³

Viimane oli olemuselt kaheosaline dokument, mis sisaldas preambulit ehk üldisemat deklaratsiooni kolme riigi koostöö olulisest piirkonnas poliitilist stabiilsust suurendavast tegurist ja kokkuvõtet sõprusühingute kongressi ning

⁴⁶⁰ *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats, 27–29.*

⁴⁶¹ Reeglina esimehed.

⁴⁶² ERA, f 891, n 1, s 1171, l 6.

⁴⁶³ Sõnavõttude tekstid (sh tervitused) ja nendega seonduvad otsuste kavandid tuli korraldavale toimkonnale tutvumiseks ning heaks kiitmiseks esitada juba suurürituse toimumise eel.

kutse- ja erialakonverentside otsustest.⁴⁶⁴ Balti Nädala üritustel osalenutele anti täiendav kokkuvõtlik suuline ülevaade kutse- ja erialakonverentsidel arutatust ka suurürituse ühisel lõppistungil.⁴⁶⁵

Balti Nädala statuudi järgi kuulusid kutse- ja erialakonverentside otsused kuulusid avaldamisele vaid erandkorras, redaktsioonikomisjoni ja konverentsi (koosoleku) juhatuse nõusolekul.⁴⁶⁶ Selgitusena olgu öeldud, et piirang puudutas eelkõige dokumentide täismahus avaldamist ja ei laienenud osalejate poolt erialaajakirjanduses ilmunud, teinekord ülipõhjalikele, ülevaadetele.

Hiljem (1940) toodi Balti Nädala statuuti sisse, võrdsustamaks sõprusühingute kongresside ja erialaühenduste kokkusaamiste delegaatide õigusi, täiendav Balti Nädala täieõigusliku liikme staatus, mille olemasolu tõendas vastav tunnistus ja rinnamärk. Teise uuendusena piirati korraldava riigi esindatust erialakokkusaamistel pooleni selle delegaatide koguarvust.⁴⁶⁷

Kokkusaamiste korraldamist käsitlevate erireeglite välja töötamist praktiseeriti ka kutse- ja erialakoostöö puhul. Erinevaid nimetusi, nagu töökord, statuut, kodukord kandnud dokumente omasid näiteks hüdroloogid, omavalitsustegelased, statistikud, silmaarstid ja õigusteadlased.⁴⁶⁸

Pikemat aega (1926–1932) ilma regulatsioonideta arenenud hüdroloogide ühistegevus paistab silma koguni kolme keskse dokumendi: *Läänemereriikide*

⁴⁶⁴ Näiteks Kaunases (1939) toimunud Balti Nädala resolutsioonis kutsusid sõprusühingud üles *kõigi olemasolevate vahenditega elus hoidma ja edasi tugevdama seda ühendust* [st. Balti Ententet] *kui kõige hädavajalikuimat* [tingimust riikide] *iseseisvaks eksisteerimiseks ja vajaduse korral ühisel jõul kaitsma vabadust ja iseseisvust* (ERA, f 957, n 14 s 614, l 13); Riias toimunud Balti Nädala (1938) otsused on avaldatud *Läti-Eesti Ühingu Kuukirjas* („Baltijas nedēļā“ Rīgā, 1938. g., 16.–18. VI pieņemtās rezolūcijas,” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1938): 52–55); tegemist on erilaadsete ühist tegevust puudutavate otsustega (näiteks andsid välissuhtluses riikidevahelise rotatsiooni põhimõtet kasutanud rotarid lätlastele õiguse esindada klubisid välismaal, sh. septembris Stokholmis toimuval rahvusvahelisel rotarite konverentsil; apteekrid otsustasid luua kuueliikmelise riikidevahelise komitee Balti Apteekrite Liidu statuudi välja töötamiseks; esperantistid seadsid sihiks esperantokeelsete raadiosaate alustamise, tuletõrje liitude esindajad otsustasid, et Balti Nädala raames aset leidva Balti Tuletõrje Liidu koosoleku või konverentsi eel viivad riigid läbi üleriiklikud kokkusaamised).

⁴⁶⁵ “Заккрытие конгресса эстонско-латвийско-литовского сотрудничества и Балтийской недели,” *Сегодня* 20.06.1938, 9.

⁴⁶⁶ ERA, f 891, n 1, s 1171, l 6.

⁴⁶⁷ Enamus Balti Nädala üritusi, sh ava-, üld- ja lõppkoosolekud jäid soovijaile avatuks (ERA, f 891, n 1, s 1171 l 5–6).

⁴⁶⁸ Balti riikide linnadelitute konverentside töökord (2-я конференция союзов городов Балтийских стран в Таллине 5–6 сентября 1931 года: Материалы (Таллинн, 1932)); Balti statistikute konverentsi statuut (ERA f 3021 n 1, s 8, l. 2–4); “Üld-Balti oftalmoloogidepäeva esialgsed juhtnöörid,” *Eesti Arst* 3 (1930): 125; Balti õigusteadlaste büroo kodukord/reglement (“Конференция бюро юристов Балтийских государств в Таллине,” 1954).

*hüdroloogiliste konverentside statuudi, Kuraatorite koosoleku kodukorra ja koostöbüroo põhikirja üheaegse (1933) vastu võtmise poolest.*⁴⁶⁹

Mõlemad ühistegevuse kesksed sihid, nii kutse- ja erialategevuse ümberkorraldamine kui ka üldisema riikidevahelise kultuurisuhtluse arendamine eeldasid põhjalikumat naabermaade olude tundmist, ning konverentside teiseks keskseks teemaks kujuneski otsesuhtluse edasise arendamise võimaluste arutamine. Võimalus isiklikult tutvust teha naabermaade olulisemate kutse- ja erialaste, kultuuri- ning haridusasutuste ja huviväärsustega oli kogemuste üle võtmise kõrval teiseks oluliseks põhjuseks, miks piirkondlike kokkusaamiste läbiviimisega üldse alustati. Omariikluse algusaastatel oli tsaariaegne elav isiklik läbikäimine kolme uue riigi territooriumile jäänud kolleegide vahel peaaegu katkenud ja peamiseks infoallikaks naaberriikides toimuvate kutse- ning erialaste arengute kohta kolleegide vaheline ja teinekord isegi erialaajakirjanduses avaldamist leidnud kirjavahetus. Sõidu ettevõtmine uutes oludes oli keerukas toiming, mis eeldas valuuta, viisa ja välispassi olemasolu.

Regulaarsete konverentside korraldamine aitas kaasa, lisaks naaberriikides tegutsenud sõsarühenduste vaheliste sidemete arengule, ka isikute vahelise läbikäimise intensiivistumisele. Suurüritustele sõideti reeglina kohale suuremate grupina, mis võimaldas ära kasutada mitmesuguseid ühisreisidele ette nähtud soodustusi.

Ühisreiside plussiks saab lugeda sedagi, et lisaks konverentside ettekannetest osa saamisele avanes osalejatele võimalus põhjalikumaks tutvumiseks naabermaade kolleegide ja korraldajamaa erialaste asutuste ning ettevõtetega. Sarnast otsese tutvumise võimalust peeti teinekord ühisürituse ametlikust programmist osa saamisest isegi olulisemaks – näiteks on Jaan Uudelt, üks Üldbalti Oftalmoogide Päevade korraldamise initsiaatoreist, resümeerinud:

Meie silmaarstide kokkutulekud on ikka armsad olnud, mitte ainult teadusliku huvi pärast, ent võib-olla veel rohkem just isikliku kontakti, tutvuste ja sõprus-sidemete loomise mõttes välismaa kolleegidega, kellega tihti peale ühiste patsientide läbi juba kaudne kontakt on olnud (Eesti Arst 2 (1939): 154).

Ühistegevuse arenedes, 1930. aastatel märkab spetsialistide vaheliste arutelude kõrval ka suuna võtmist üldisemate teemade käsitlemisele ja kokkusaamiste läbi viimist arvuka osalejaskonnaga suurüritustena. Näiteks jätkusid peale kaht 1930. aastate algul Tartus ja Riias toimunud SELL'i konverentsi (1933 ja 1934), millest võtsid osa vastavalt 100 ja 200 tudengit⁴⁷⁰, edaspidisedki ühiskonverentsid osavõtjaterohkete üliõpilaspäevadena. Omalaadset lähenemist kasutas Balti Õpetajate Liit, praktiseerides rõõpselt nii piirkondlike konverentside kui ka arvukamalt kolleege kokku toonud kongresside korraldamist.

Võimalust mööda püüti ühisürituste korraldamisaja paika panekul arvestada riikides toimuvate tähtsündmustega, et naabridki saaksid neist osa võtta. Juba

⁴⁶⁹ Hüdroloogide konverentside statuut (*Отчет о работах IV Балтийской гидрологической конференции*, 430–431).

⁴⁷⁰ Tankler ja Rämmer, "SELL'i konverentsid," 32.

nimetatud Balti Ajakirjanike Liidu kultuurikomisjoni konverents (1935) korraldati samal ajal Tartus aset leidnud üleriikliku Eesti Nädala üritustega. II Balti raamatukoguhoidjate konverentsi (1935) delegaadid osalesid Eesti raamatu aasta tähistamiseks korraldatud üritustel, ja avaldasid hiljem neist kodumaal kiitvaid ülevaateid.⁴⁷¹ Teinekord võidi peomeeleolus ette võtta koguni ulatuslikuma riikidevahelise koostöö taasosalustamine – näiteks otsustasid Läti Arstide Seltsi 35. juubelipidustustel kohtunud Eesti, Läti, Leedu ja Soome sõsarühenduste esindajad järgmise omavahelise kokkusaamise läbi viia juba konverentsi vormis.

Tutvumine naabermaade kutse- ja erialase tegevuse korralduse ja seal tegutsenud asutustega jäi siiski valdavalt teiseseks tegevuseks, mis leidis aset ettekandekoosolekute välisel ajal. Enam pöörasid tähelepanu naabermaadele oludega kurssi viimisele taimegeograafid, ajaloolased, agronoomid ja maanteede tegelased, käsitledes ringsõite kokkusaamiste lahutamatu osana.

Balti Agronoomide Liidu konverentsidel kujunes koguni tavaks ettekandekoosolekute jätkumine ringsõitude ajal. Teiste ühisüritustega võrreldes kujunesid ebatavaliseks Balti maanteede konverentsid, mille delegaadid saabusid kohale ametiautodel ja siirdusid, peale lühiajalist ühisistungit, mitmepäevasele ringsõidule (nimetatud ka teede ülevaatuses) tutvumaks teede ning rajatistega. Viimasel Teise maailmasõja eel toimunud Balti maanteede konverentsi (1939) raames aset leidnud ringsõidul osales 12 autot.⁴⁷²

Ebatavaliseks sündmuseks kujunes veel Balti maanteede konverentsi (Tallinn 1928) jätkuüritusena toimunud eestlaste ja lätlaste ühisekskursioon Soome. Eesti delegatsiooni juht, teedeministeeriumi ehitus-tehnilise osakonna direktor Hermann Peerna põhjendas teedeministrile esitatud aruandes sõidu ette võtmist vajadusega tutvumaks põhjanaabrite kogemustega kruusateede korrashoiu alal. Nimelt oli Eestis uue maanteeseaduse kehtestamisega, sarnaselt Soomega, riik nende hoolduse omavalitsustelt üle võtnud.⁴⁷³

Teistest kauem, pea kolm nädalat, vältas IV Läänemeremaade hüdroloogide konverentsi (1933) delegaatide ringsõit Nõukogude Liidus, mille käigus tutvuti ehitusel olevate hüdroelektrijaamadega. On teadmata, kas delegaadid kohtusid konverentsil Nõukogude Liidu delegaadina osalenud Eesti päritolu sisevete rahvakomissar Nikolai Jaansoniga, kuid ekskursiooni ajal oli välismaalastel võimalus kohtuda mitmete kohalike kolleegidega. Kokku saadi isegi võimude ebasoosingus oleva tsaari-Venemaa hüdroloogiateaduse rajaja akadeemik Jevgeni Oppokoviga (Kaunase ülikooli professor Steponas Kolupaila tituleeris akadeemikut austavat koguni *meie õpetajaks*).

Haruldase nähtusena nimetagem tõika, et õppereise võidi teinekord nimetada konverentsideks. Näiteks on Stokholmi ülikooli juures toimunud Balti Instituudi kursuste raames Birger Nermani Läänemeremaade arheoloogia

⁴⁷¹ E. Eimaityne, "II Pabalte's bibliotekininkų kongresas," *Bibliografijos žinios* 5(1935): 131–135.

⁴⁷² ERA, f 1354, n 1, s 2220, l 47.

⁴⁷³ ERA, f 1354, n 1, s 1099, l 33p.

kursusest (1931) osavõtjate aastaid hiljem aset leidnud tutvumisreisi Eestisse (1935) nimetatud *eraviisiliseks Balti konverentsiks*.⁴⁷⁴

Üheks piirkondlikku ühistegevust iseloomustanud jooneks oli räägitu ja sõitude käigus nähtu edasi andmine kolleegidele ja teistelegi huvitatud isikutele. Sarnaseid kuulnud ja nähtut tutvustavaid kirjutisi ilmus nii vaimse koostöö rahvuslike komisjonide, sõprusühingute kui ka kutse- ja erialakonverentside kohta.

Enamike kokkusaamiste puhul, välja arvatud ametlikke suhtluskanaleid kasutanud asutustevahelised konverentsid, anti varakult enne toimumist ajakirjanduse kaudu teada eelseisval üritusel arutlusele tulevad teemad, mis teinekord vallandasid ulatuslikud siseriiklikud arutelud juba konverentside eel. Kokkusaamiste järel tutvustati räägitut ja ringreisidel nähtut laiemale huvitundjate ringile ajakirjanduses avaldatud põhjalike ülevaadete kaudu, kirjutised sisaldasid tihti ka hinnanguid naabermaa oludele ja vastuvõetud otsuste tekste. Mitmed kutse- ja erialakonverentside ning ka vaimse koostöö komisjonide ühisürituste materjalid avaldati koguni iseseisvate kogumikena (trükkis ilmunud konverentside loendit vt. jaotusest *Allikad ja kirjandus*).

Võimaluse korral avaldati kokkusaamistest ülevaateid ka rahvusvahelist levikut omanud erialaajakirjanduses, näiteks silmaarstide konverentsidel räägitut refereeriti väljaandes *Klinische Monatsblatt für Augenheilkunde*, I Eesti Arstide kongressist avaldas pikema tutvustuse erialases ajalehes *Klinische Wochenschrift* aga Tartu Ülikooli farmakoloogiaprofessor Sigfried Loewe.

Laiemalt oli levinud kokkusaamistel arutatud teemadest ja vastuvõetud otsustest valitsuste, reeglina valdkonna eest vastutava ministri, teavitamine. Ametiasutuste vaheliste kokkusaamiste puhul oli tavaks panna täpsem kokkusaamiste otsustest teavitamise kord paika juba ühistegevust reguleerivates dokumentides, kuna nende kehtima hakkamine vajas tihti veel täiendavat valitsuse poolset heakskiitu. Vastavalt Eesti, Läti ja Leedu juristide büroo põhikirjale tuli koosolekute (konverentside) otsused edastada riikide justiitsministritele, valitsuste ametliku teavitamise nõue kehtis veel Balti statistikute konverentside ja Läänemeremaade hüdroloogide konverentside otsuste puhul.⁴⁷⁵

Tagamaks regulaarset infovahetust ühistegevuses osalenud riikide erialaspetsialistide vahel võeti ette mitmeid ühiste ajakirjade asutamise katseid, mis aga ühenduste nappide rahaliste võimaluste tõttu reeglina ebaõnnestusid. Esimeseks kolme riigi vaheliseks väljaandeks kujunes lühemat aega (1929–1930) Riias ja Tallinnas välja antud *Balti Riikide Ema-ja Lapsekaitse Komitee Bülletään* (*Bulletin des Komitees für Mutter- und Kinderschutz in den baltischen Staaten*), mille jätkuna ilmus aastail 1937–1940 inglise, prantsuse ja saksa keelseid artikleid avaldanud laste- ja emadekaitse alane ajakiri *Pro Juventute*. Ajakiri võitles tellijate vähesuse tõttu pidevate majanduslike raskustega ja võttis vahetult enne juunipöördeid vastu otsuse liituda *Revue Baltique*'ga.⁴⁷⁶ Aastail

⁴⁷⁴ Birger Nerman, "Baltiska arkeologkonferens i Estland 10–12 aug. 1935," *Fornvännen* 30 (1935): 313–315.

⁴⁷⁵ ERA, f 31, n 3, s 5734.

⁴⁷⁶ Pro Juventute 4, nr. 1/2 (1940): 21.

1935–1939 ilmus rotaatoril paljundatud väiksematiraažilisem ajakiri *S.E.L.L. Nachrichten*. Mitmeid ühiseväljaannete sisse seadmise katseid tabasid aga ebaõnnestumised – õpetajate, õigusteadlaste⁴⁷⁷, hüdroloogide⁴⁷⁸ ja meedikute (*Acta Medica Baltica*) ajakirjade ning ühise statistika aastaraamatu väljaandmine jäigi kavatsuste tasandile.⁴⁷⁹

5.4. Koostöö rahvusvahelised aspektid

Kõrvuti piirkondliku ühistegevuse arendamisega siseriiklikult oluliste ülesannete lahendamisel, käsitleti Balti konverentsidel tihti veel mitmesuguseid ulatuslikuma rahvusvahelise koostööga seotud teemasid, valdavalt osavõttu erinevate rahvusvaheliste organisatsioonide tegevusest või nende otsuste täitmist. Teinekord, näiteks piirkondlikel vaimse koostöö konverentsidel, võeti ette koguni katse koordineerida omavahelist ühistegevust ulatuslikuma rahvusvahelise liikumise raames.

Rahvusvaheliste sidemete arendamist nõudis riikide ees seisnud kiireloomuliste ümberkorralduste läbiviimise ja rahvuskultuuride ülesehitamise vajadus, täpsemalt soov järgida nende tegevuste juures rahvusvaheliste organisatsioonide kehtestatud suuniseid ja regulatsioone. Näidetena nimetagem Rahvasteliidu ja selle erinevate allasutuste koordineeritud ülemaailmset mõõdet omanud ettevõtmisi tervishoiuolude parandamisel, samme statistika ja seaduste ühtlustamisel ning sallivust ja rahu propageerivaid tegevusi (ajaloo- ning geograafiaõpikute ühtlustamine, rahupropaganda ja Rahvasteliidu tegevuse tutvustamine jt.).

Oluliseks tegevusvaldkonnaks kujunes veel rahvusvaheliste organisatsioonide ja nende egiidi all tegutsenud asutuste ning ühenduste tegevuses kaasa löömisega seonduv. Näiteks panid ülikoolid 1920. aastatel suuri ootusi rahvusvahelise vaimse koostöö liikumise raames arendatavale ühistegevusele, koostöö arendamisest rahvusvaheliste organisatsioonidega sooviti saada otsest abi sõja tagajärgede likvideerimisel. Rahvusvahelise vaimse koostöö organisatsiooni abikavade läbi kukkumine oli kolme riigi jaoks suureks pettumuseks ja järgmise kümneks aasta kestel tegutsesid nende maade rahvuslike komisjonid lünklikult, piirdudes esindusülesannete täitmisega.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ K. Selter, "Eesti, Läti ja Leedu õigusteadlaste koostöö korraldamisest 1931. a. kestel," *Õigus* 10 (1931): 473.

⁴⁷⁸ *Отчет о работах IV Балтийской гидрологической конференции*, 411.

⁴⁷⁹ ERA, f 3021 n 1 s 8 l 5–6.

⁴⁸⁰ TÜR KHO, f 46, n 1, s 3, l 4; Olulisemaks ettevõtmiseks kujunes A. Piibu osalemine I rahvuslike komisjonide esindajate konverentsil (suvel 1929 Genfis). Läti ja Leedu esindajad üritusel ei osalenud, seda tõenäoliselt rahalistel põhjustel (ka Piibu reisikulud kanti arvatavalt riigi poolt). Tagasi Tartusse jõudnud, pidas Piip vajalikuks olulisemana rõhutada kokkusaamisel selgunud tõsiasja, et *iga rahvuslik komisjon töötab isemoodi*. Konverentsi aruteludes keskenduti rahvuslike komisjonide tegevuspõhimõtete ühtlustamise võimalustele, teistest põhjalikumalt käsitles teemat Belgia komisjoni kaasa toodud resolutsiooni projekt. Dokument nägi ette nii regulaarset rahvuslike komisjonide konverentside korraldamist kui ka rahvuslike komisjonide ülesannete unifitseerimist. Ühtsete tegevustena pidid kõik

Rahvusvaheliste kontaktide edendamist väärtustasid ka kutse- ja erialaühendused, seostades seda üldisemate valdkondlike arengutega. Näiteks on usuteadlane Eduard Tennmann (1927) rõhutanud, et tema eriala arengu seisukohalt on Eestile oluline osaleda alaliselt kolme-nelja rahvusvahelise organisatsiooni või konverentsi töös.⁴⁸¹

Rahvusvahelise suhtluse arendamist võidi kavanda koguni mitme astmelise protsessina, näiteks pidas Balti Tuletõrjeliitude Liit alul (1927) olulisimaks ülesandeks kontaktide loomist – liikmesühenduste esindajate tutvumisreisi korraldamist Inglismaale ja Prantsusmaale, seejärel (1929) võeti kurss regulaarsete sidemete arendamisele *suuremate tuletõrje liitudega Euroopas*, saamaks tarvisminevaid juhatusi ja näpunäiteid.⁴⁸²

Ühe piirkondlikele Balti konverentsidele iseloomuliku joonena nimetagem veel koostööga seonduvate teemade omavahelist läbi arutamist enne rahvusvahelisi suurskogunemisi ja ühiste seisukohade kokku leppimist selle päevakorras olnud teemade osas. Harvem mindi ühiste sammude kavandamisel veelgi kaugemale ja lepiti kokku koguni riikide ühise esindaja või esinduse saatmises rahvusvahelisele konverentsile või kongressile. Ühise esindaja saatmist või esinduse delegeerimist naabermaa delegaadile praktiseeriti eelkõige piirkondlike ühenduste poolt, ja praktika kasutamisega kaasnes konverentsil osalejate kohustus teavitada suurskogunemise järgselt neid delegeerinud ühendusi üritusel räägitust ja otsustatust. Juhtudel kui naabritel ei olnud võimalik mõnel kaugemal toimunud kokkusaamisel osaleda, teavitati neidki räägitust. Näiteks võttis Läti Ülikooli dotsent Jānis Maizīte osa 7. Eesti Rohuteadlaste Päevast ja tegi ettekande kangetoimeliste arstirohtude *vormelite* (valemite) ühtlustamise kohta, mida oli arutatud Brüsselis korraldatud konverentsil ja kus ta osales Läti esindajana. Eesti esindajat seal polnud ja Maizīte teenis selle eest ära tänu, et ta oma naabreid tähtsate rahvusvaheliste probleemidega kurssi aitas viia.⁴⁸³

Omapärase nähtusena nimetagem veel välissidemete arendamist rotatsiooni põhimõttel. Näiteks võttis ringhäälingute direktorite konverents (1936) vastu otsuse, et välissuhtluse ülal hoidmine toimub ühiselt ja sellega tegeleb

rahvuslikud komisjonid: (1) tõlkima brošüüri *How to make the League of Nations known and to develop the spirit of international co-operation* (Geneva 1927); (2) välja töötama riigi tasandi tegevuskava; (3) aktiivselt kaasa aitama info kogumisele koostamisel oleva rahvusvahelise mäluasutuste (arhiivid, muuseumid ja raamatukogud) trükikataloogi jaoks. Belglaste ettepanekud võeti vastu parandustega, olulisimaks täienduseks kujunes Piibu soovitus loobuda ülesannete täiendavast jagamisest riikide ja rahvusvahelise tasandil lahendatavateks.

⁴⁸¹ Eduard Tennmann, "Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded," *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (1926): 28–37; 2 (1927): 127–136.

⁴⁸² Aleksander Pirker, "Eesti, Läti ja Leedu tuletõrje Liitude Liidu koosolek Kaunases 20. ja 21. juulil," *Tuletõrje Teated* 7 (1929): 107.

⁴⁸³ "Läti ülikooli dots. J. Maizit'i ja Läti armee farmatsöidilise inspektori kolon. Prov. D. Blumentali külaskäik," *Pharmacia* 6 (1925): 289–290.

ühistegevust vedanud riigi ühendus⁴⁸⁴, samasugune põhimõte kehtis ka rotaritel.⁴⁸⁵

Teistsugust suunda, keskendumist rahvusvahelistel kohtumistel otsustatu ellu viimisele, esindasid piirkondlikud statistikute ja linnadeliitude esindajate konverentsid. Erinevalt standardite ülevõtmisega tegelenud ja rahvusvaheliste nõuete juurutamisel valdkonnapõhist lähenemist eelistanud statistikute, arutati omavalitsustegelaste kokkusaamistel eelneva rahvusvahelise liidu suurtkogunemise päevakorras olnud teemasid (seadusandlus, linnaomavalitsuste juriidiline staatus, linnade majandus-, arendus- ja planeerimistegevus).⁴⁸⁶ Erandlikuma nähtusena võis rahvusvaheline ühendus käsitleda regionaalseid ühendusi oma käepikendusena ja teha ettekirjutusi piirkondlike kokkusaamiste päevakorra osas (näiteks rahupropaganda käsitlemine piirkondlikel vaimse koostöö konverentsidel).

Rahvusvahelise suhtlusega seondunud teemade arutamisega piirkondlikel konverentsidel seonduvad ka riikides tegutsenud kutse- ja erialaühenduste väliskontaktide ühtlustamise katsed. Näiteks kohustas I Balti loomaarstide konverents (Riia 1931) Leedut osalema Pariisis töötanud Rahvusvahelise Episootilise Büroo (tänapäevase Rahvusvaheline Loomatervise Organisatsiooni (OIE) eelkäija) tegevuses, mis ka järgmisel aastal täitmist leidis.⁴⁸⁷ Balti õpetajate II kongressil soovitas Läti esindaja F. Vitenbergs Eesti ja Leedu kolleegidel lätlaste eeskuju järgides ja liituda mõne ülemaailmse kutseühendusega (lõuna-naabrid ise löid kaasa Keskkooliõpetajate Rahvuslike Ühingu Rahvusvahelise Büroo/Bureau international des federations nationales du personell de l'enseignement koordineeritud ühistegevuses).⁴⁸⁸ Lätlaste poolt samal kongressil lausunud kiitvad sõnad Uue Kasvatuse Maailmaliidu (New Education Fellowship) konverentside aadressil innustasid eestlasi osalema ülemaailmse ühenduse järgmisel kokkusaamisel.⁴⁸⁹

Rahvusvahelised kutse- ja erialakonverentsid ning kongressid toimusid reeglina väljaspool Baltikumi. On andmeid vaid kolmest Balti riikides käsiteldaval perioodil toimunud ja maailma ulatuses osavõtjaid kokku toonud üritusest: 1926. a. peeti Tartus 18. rahvusvaheline karskuskongress ja 1933. a. Riias –

⁴⁸⁴ Näiteks otsustas Balti ringhäälingute konverents (Kaunases 1936), et ...*välismaade ringhäälingutega peab Balti riikide nimel sidet iga aasta ainult üks ringhääling ja nimelt see, kelle pinnal peetakse iga-aastane ringhäälingute kongress* ("Balti ringhäälingute koostööd tihendati = Baltijas radiofonu kopdarbība kļuvusi ciešāka," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3/4 (1936): 65.

⁴⁸⁵ Balti riikidele kuulus koht Euroopa Rotary komitees, mida täideti kordamööda ("Rotary klubi = Rotary klubs," *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 85).

⁴⁸⁶ Täna info eest Rahvusvahelise Linnadeliidu tegevuse kohta Stefan Couperus't (01.05.2008).

⁴⁸⁷ *Balti riikide II vetrinaarpäevluse protokollid*, 38.

⁴⁸⁸ "Balti riikide õpetajate II kongress Tallinnas, 28. ja 29. juunil 1928. a.," *Kasvatus* 6 (1928): 329.

⁴⁸⁹ Jaan Rummo, "Rootsi kaudu Helsingöri," *Kasvatus* 5 (1930): 209.

rahvusvaheline keskariduse kongress.⁴⁹⁰ Kui 1932. aastal korraldati Riias Rahvusvahelise Üliõpilasiidu 14. kongress, soovisid mitmed selle delegaadid külastada ka Eestit.⁴⁹¹

Rahvusvahelised konverentsid ja kongressid ning ühendused said omakorda kanaliteks, mille kaudu levis teave Balti piirkondlikest konverentsidest ja ühendustest kui omapärasest koostöö vormist kaugemalgi. Suurüritustel osalenud Eesti, Läti ja Leedu esindajad sageli vastama kolleegide täpsustavatele küsimustele.

Kaugemalt saabunud külalisi, kes olid nähtust meeldivalt üllatunud, võis tihti kohata ka Balti konverentsidel, sageli küsiti kokkusaamiste korraldajailt ürituste kohta lähemat infot kirja teel. Näiteks huvitusid II Balti usuteadlaste konverentsi (Tartu 1932) eel üritusest mitmed nimekad usuteadlased Berliinist ja Pariisist.⁴⁹² Materjalidega tutvunud autoriteetsete usuteadlaste seast nimekam, kahekordne Nobeli rahupreemia laureaat ja maineka rahvusvahelise ühenduse Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu (The World Alliance for Promoting International Friendship Through the Churches) üks juhtkujusid, Berliini ülikooli teoloogiaprofessor Gustav Adolf Deissmann andis korraldajatele saadetud kirjas üritusele kiitva hinnangu ja soovis edu selle läbiviimisel.⁴⁹³

Omalaadseks tunnustuseks Eestile, Lätile ja Leedule sai riikide külastamine rahvusvaheliste erialaühenduste juhtide poolt, kes soovisid lähemalt tundma õppida piirkondliku koostöö kogemust. Näiteks külastas sel eesmärgil kolme riiki Rahvusvahelise Rohuteadlaste Ühingu peasekretär hollandlane Teunis Potjewijd (1937)⁴⁹⁴, kaks aastat hiljem (1939) sooritasid Eestis pikema ring sõidu ka Rahvusvahelise Linnadeliidu juhid (esimees G. M. Harris, aseesimees H. Sellier, peasekretär H. Winck).⁴⁹⁵ Üldisemaks tunnustuseks saab lugeda veel sedagi, et lisaks konverentsidele ja tutvumisreisidele sõitsid rahvusvaheliste ühenduste esindajad kohale teistelgi olulisematele sündustele, näiteks osalesid rahvusvahelise tuletõrje liidu esindajad Läti tuletõrjeliidu esimehe Georgs Rudzītis'e matustel (1935).⁴⁹⁶

Piirkondlike ja rahvusvaheliste ühenduste vahel märkab tihti ka vastastikkust kogemuste üle võtmist. 37 riigi lastekaitse liite ja Rahvusvahelist Punase Risti liikumist ühendanud Rahvusvahelise Lastekaitseliidu (International Save the Children Union, ISCU) konverentsid innustasid Läti Lastekaitse Liidu esimeest teoloogiaprofessor Kārlis Kundziņš'it kokku kutsuma esimest Balti riikide

⁴⁹⁰ *The XVIII-th International Congress against alcoholism. Lecture-guide* (Tartu, 1926); *Bericht über den XVIII. Internationalen Kongress gegen den Alkoholismus Tartu (Dorpat) vom 21. bis zum 29. Juli 1926* (Tartu, 1927).

⁴⁹¹ *Postimees* 06.08, 1; 16.08, 2; 18.08.1932, 2.

⁴⁹² EAA, f 2100, n 5, s 36, l 71.

⁴⁹³ Samas, l 15.

⁴⁹⁴ Tankler and Rämmer, *Tartu University and Latvia*, 163–164.

⁴⁹⁵ “Rahvusvahelise linnade liidu tegelased Narvas. Tutvused linna ja Narva-Jõesuuga,” *Uus Eesti* 22.07.1939, 4.

⁴⁹⁶ “Georg Karlis Rudzits †,” 2.

emade- ja lastekaitse konverentsi (1928).⁴⁹⁷ Rahvusvaheline ühendus, omakorda, pidas oluliseks propageerida Balti piirkondlike emade- ja lastekaitse konverentside kogemust kui koostöö vormi, mis võimaldas arendada valdkondlikku ühistegevust ka riikidevahelises ametlikus koostöös poliitiliste pingete tõttu valitsenud seisaku ajal. Külalisena III Balti emade- ja lastekaitse konverentsil Tallinnas (1937) viibinud rahvusvahelise lastekaitseliidu esindaja Jeanne Marie de Morsier tunnistas otsesõnu, et edukas Balti ühistegevus tiivustas ühendust tegema algust, peale Rahvasteliidu ette võetud ulatuslikuma Balkani kultuuri- ja hariduskoostöö piirkonna ellu kutsumise katsete läbi kukkumist, Balkanimaade lastekaitsekongresside (Ateenas 1936 ja Belgradis 1938) korraldamisega.⁴⁹⁸

Piirkondlik Balti (hiljem ka Balti ja Põhjamaade) rahvuslike vaimse koostöö komisjonide ühistegevus oli ka Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Organisatsiooni kestva tähelepanu all. Konverentsidel osalesid külalistena Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Instituudi esindajad ja ülevaated kokkusaamistel räägitust ilmusid vaimse koostöö liikumise keskses ajakirjas *Coopération intellectuelle*.

Veelgi enam, rahvusvaheline ühendus sai kanaliks, mille kaudu õnnestus piirkondlikkusse ühistegevusse kaasata alul osalemisest hoidunud Põhjamaade esindajad (leedulased olid rootslasi kutsunud osalema juba Kaunase kokkusaamisel, kuid tõenäoliselt sai takistuseks Eesti, Läti ja Leedu komisjonide Põhjamaade omadest erinev staatus ja teadmatus kavandatava kolme riigi vahelise koostöö iseloomu osas). Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni koosolekul 1936. a. suvel Genfis Eesti rahvusliku komisjoni aruandega esinenud A. Piibu tutvustatud nelja riigi vaheliste ühisürituste läbi viimise kogemus äratas laiemat huvi. Piirkondlike kohtumiste korraldamise praktika heaks kiitmine rahvusvahelise ühenduse poolt muutis ka Põhjamaade suhtumist. Juba Genfi koosoleku ajal teatasid Rootsi, Taani ja Norra rahvuslike komisjonide ning rahvusvahelise vaimse koostöö instituudi esindajad Piibule soovist osaleda Tartus toimuval konverentsil.⁴⁹⁹

Lühikese ettevalmistusaja tõttu esindasid sama aasta (1936) sügisel toimunud Tartu konverentsil Põhjamaid lisaks soomlastele vaid kaks nimekat rootsi tippharitlast B. Knös ja I. Collijn. Samuti Tartu konverentsile kutsutud, kuid aja puudusel osavõttust loobuma pidanud Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni peasekretär (ühtlasi Rahvasteliidu sekretariaadi Rahvusvaheliste Ametite ja Vaimse Koostöö Sektsiooni ametnik) Jean Daniel de Montenach saatis eestlastele kirja, milles sisaldunud soovitus käsitleda enam rahvusvahelise tasandil aktuaalseid teemasid muutis selle ja järgnevate ühisürituse kulgu.

Täpsemalt soovitas Tartu konverentsi kavaga tutvunud de Montenach, et päevakorda võetaks haridusliku kinematograafia ja ringhäälingu kaudu rahu propageerimise teema, millega taheti avaldada riikide valitsustele survet

⁴⁹⁷ *Pirmā Baltijas valstu mātes un bērnu aizsardzības un apgādības konference*, 216–217.

⁴⁹⁸ “III Konferenz für Mutter- und Kinderschutz der Baltischen Staaten,” *Pro Juventute Baltica* 2, nr. 4 (1938): 127–128.

⁴⁹⁹ *Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 11.

vastavate konventsioonide ratifitseerimise kiirendamiseks. Teise olulise valdkonnana leidis J. de Montenach vajaliku olevat arutada rahvuslike komisjonide osavõttu Pariisis vaimse koostöö kuu üritustest ja selle raames toimuvast rahvusvaheliste vaimse koostöö komisjonide teisest konverentsist.⁵⁰⁰

Lühikese eelnenud aja tõttu ei õnnestunud eestlastel Genfi komisjoni sekretariaadi soovitusi ürituse päevakorra osas tervikuna täita, sest katsed leida esinejad luhtusid. Vastavaid teemasid puudutas oma sõnavõtus *Rahvusvahelise vaimse koostöö komisjoni tegevus ja rahvuslike komisjonide kongress Pariisis* A. Piip.⁵⁰¹ Resolutsiooni lisati punkt, mis soovitas valitsustel kõnealused rahvusvahelised konventsioonid ratifitseerida.⁵⁰²

Ettekande järel tekkis arutelu Pariisis toimuval 2. rahvuslike vaimse koostöö komisjonide konverentsil (1937) osalemise suhtes. Kõne all oli kaks võimalust – kas riigid saavad üritusele Eesti, Läti ja Leedu ühise delegatsiooni või iga maa oma esinduse. Konverents otsustas vahepealse variandi kasuks: kolm riiki võtavad Pariisi konverentsist osa eraldi delegatsioonidena, kuid tegutsevad ühtsete põhimõtete alusel.⁵⁰³ Pariisi konverentsil esines Balti riikide koostööd tutvustanud ettekandega Leedu rahvusliku komisjoni esimees ja Vytautas Suure Ülikooli rektor M. Römeris. Unikaalse Balti- ja Põhjamaade kogemuse olulisust peeti vajalikuks rõhutada ka konverentsi resolutsioonis: *rahvuslike komisjonide piirkondlik koostöö on ülemaailmse liikumise jaoks tähtis kui uudne ja kasulik koostöö vorm*.⁵⁰⁴

Järgmise aasta suvel (1938) oli lätlased kutsutud rahvusvahelise vaimse koostöö komisjoni istungile Genfis, aruande esitas Läti rahvusliku komisjoni esimees L. Adamovičs (Genfi esinemist tutvustava ettekande pidas ta sama aasta sügisel piirkondlikul Riia konverentsil). Aruande põhiteemaks oli riikidevaheline kultuurikoostöö üldisemalt, Adamovičs andis ülevaate nii riiklikul tasandil reguleeritud kontaktidest (vähemusrahvaste koolid, infoagentuurid ja ringhäälingud) kui ka sõprusühingute ettevõtmistest ja erialaspetsialistide kontaktidest. Vaimse koostöö komisjonide tegevuse paigutas ta selles loetelus viimasele kohale, märkides, et tegemist on põhjaliku, aeganõudva ja akadeemilise iseloomuga koostööteemaga, mis pole kuigi palju huvi pakkunud kitsast liikumise ringist väljapoole jäänud isikutele ja ajakirjandusele.⁵⁰⁵

Ettekanne võeti kuulajate poolt hästi vastu, Balti riikide poolt saavutatuga avaldas rahulolu ka Rahvusvahelise Vaimse Koostöö komisjoni esimees (president) Gilbert Murray.⁵⁰⁶ Kuuldu üle avaldasid heameelt mitmete rahvuslike

⁵⁰⁰ EAA, f 2100, n 4, s 442, l 41.

⁵⁰¹ *Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis*, 35–39.

⁵⁰² Samas, 104.

⁵⁰³ Samas, 186–187.

⁵⁰⁴ “Le mois de la coopération intellectuelle i le deuxième conférence générale des commissions nationales de coopération intellectuelle,” *Coopération intellectuelle* 82–83 (1937): 471–475.

⁵⁰⁵ *Quatrième conférence régionale des commissions nationales*, 51.

⁵⁰⁶ “Exposes sur l’activité des Commissions nationales Lettone et chilienne de coopération intellectuelle,” *Coopération intellectuelle* 91–92 (1938): 355.

komisjonide esindajad, teiste seas tervitas Balti ühtsust ja soovis edu piirkondliku ühistegevuse edaspidiseks arendamiseks ka Hollandi komisjoni liige J. Huizinga.⁵⁰⁷ Tunnustuseks Balti- ja Põhjamaade piirkondlikule koostööle osaks saanud rahvusvahelisest tähelepanust on samuti ajakirjas *Coopération intellectuelle* avaldatud põhjalik ülevaade Riia kongressist.⁵⁰⁸

Erandliku näitena väärib nimetamist rahvusvahelise organisatsiooni Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu initsiatiivil Tallinnas peetud Balti regionaalkonverents (1935), kus osalesid Eesti, Läti, Leedu, Soome ja Rootsi vaimulikud, mille korraldamistöö põhiraskus langes rahvusvahelise ühenduse peasekretäri, nimeka saksa teoloogi Friedrich Siegmund-Schultze ja EELK piiskop Hugo Bernhard Rahamägi õlule.⁵⁰⁹ Tallinnas aset leidnud kokkusaamisega sarnaseid piirkondlikke konverentse, kus erinevate konfessioonide esindajad käsitlesid rahu alalhoidmise, kirikute siseelu ja omavahelise koostööga seonduvaid teemasid, korraldas ühendus mitmel pool maailmas.

5.5. Kokkuvõte

Eesti, Läti ja Leedu vaheline piirkondlik mitteriiklik ühistegevus omas, vaatamata kolme erineva koostöötasandi kasutamisele, mitmeid üldisemat laadi sarnasusi. Ühelt poolt seostub see ühise sooviga arendada omavahelist koostööd kasutamaks omariikluse kiiremaks ülesehitamiseks sarnastes oludes olevate naabrite kogemusi, teisalt aga veendumusega, et tegevuste täiendav omavaheline koordineerimine annab teatava sünergia ka ulatuslikuma rahvusvahelise ühistegevuse puhul. Ühiselt oldi veendunud veel Põhjamaade ühistegevuse mudelite, eelkõige piirkondliku kutse- ja erialakoostöö ja Põhjala Ühingute keskse ulatuslikuma kultuurikoostöö, sobivuses eeskujudeks uue Balti koostööregiooni konstrueerimisel.

Aastail 1921–1940 aset leidnud piirkondlike Balti (teinekord ka ulatuslikumal, Balti- ja Põhjamaade vahelisel tasandil) konverentside puhul kasutati koostöö koordineerimisel kolme omavaheliste tegevuste kooskõlastamise intensiivsusest üksteisest erinevat mudelit. Sobiva ühistegevuse koordineerimise vormi valimisel arvestati eelkõige koostöö eesmäärke ja erinevaid organisatsioonilist laadi tegureid (spetsialistide kogukondade suurus ja nende vaheliste sidemete seisund, sõsarühenduste ning -asutuste olemasolu jne).

Rangeimaks ja kutse- ja erialakoostöö puhul sagedast kasutamist leidnud vormiks kujunes ühistegevust koordineerinud piirkondlike ühenduste ellu kutsumine (tegukses 13 ühendust, tuntumateks olid Balti Õpetajate Liit, Balti

⁵⁰⁷ *Quatrième conférence régionale des commissions nationales*, 51.

⁵⁰⁸ “IVe conference Baltique et Scandinave de coopération intellectuelle, Riga 14 et 15 Novembre 1938,” *Coopération intellectuelle* 97–98 (1938): 715–726.

⁵⁰⁹ Priit Rohtmetes, “Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940” (Magistritöö, Tartu Ülikool, 2006), 117–121; “Kirikutegelaste konverents jätkub. Vastuvõtt riigivanema juures,” *Postimees* 05.09.1935, 1.

Pressiliit ja Balti Agronoomide Liit). Tihti peeti vajalikuks täiendavalt ellu kutsuda ka ühenduste igapäevast tegevust koordineerinud koostöobüroo (Balti Õpetajate Liidu alaline büroo, Balti hüdroloogide koostöobüroo, SELL koostöobüroo jt.).

Teiseks sagedamini praktiseeritud ühistegevuse juhtimise vormiks kujunes omavaheliste sammude kooskõlastamine koostöökogude tasandil. Erinevaid nimetusi nagu kuraatorite koosolek, liitudevaheline komitee, sekretariaat, juhatuse, koostöobüroo jne kandnud ja paar korda aastas koos käinud koostöökogud keskendusid eelkõige konverentside ettevalmistamise ja otsuste täitmisega seonduvate teemade arutamisele.

Harvem kooskõlastati ühiskonverentside ettevalmistamise ja otsuste täitmisega seonduvat ka ametkondade (teede-, maantee- ja ringhäälingute tegelaste, juristide ja statistikute konverentsid) või ülikoolide õppejõudude (taimegeograafid ja silmaarstid) tasandil.

Usuteadlaste kogemust arvestades võib tõdeda, et koostöö koordineerimise vormi muutmine võis koguni aidata üle saada omavahelistest lahkkelidest ja anda võimaluse ühistegevuse edaspidiseks jätkumiseks.

Pea võrdselt leidsid piirkondlikel Balti konverentsidel suhtluskeelena kasutamist saksa ja vene keel, neid kahte paremini osatud keelt tarvitati lävimiseks ka enamikel sõprusühingute kongressidel (aastatel 1937–1940), hoidmaks kokku sõnavõtude eesti, läti ja leedu keelde tõlkimisele kuluvat aega. Nii sõprusühingute kui ka vaimse koostöö komisjonide tasandil peeti 1930. aastatel keskel vajalikuks võtta kurss inglise keele kasutamisele lävimiskeelena, kuid seisukoht leidis peagi (1937) ümber vaatamist vähem radikaalse inglise ja prantsuse keele paralleelse kasutamise suunas. Nimetatud järeleandmine täitis oma eesmärgi: edaspidi toimunud kokkusaamistel vähenes märgatavalt riikide kahe suurima rahvusvähemuse keelte, vene ja saksa keele kasutamine.

Konverentsidel enam kasutatud sõnavõtude vormiks olid arutlevat ja informeerivat iseloomu põhi- ja kaasettekanded, rõhuasetusega ühiste seisukohtade välja töötamisele igapäevase tegevusega seotud teemade osas. Ametlikul riikidevahelisel tasandil kureeritud valdkondade puhul võisid teinekord ettekandeid asendada arutelud resolutsiooniprojektide üle (statistikute, ringhäälingutegelaste ja juristide konverentsid). Tulenevalt käsitletud teemade praktilisest iseloomust peeti oluliseks kokku lepitud ühised seisukohad vormistada kirjalike otsustena. Vaatamata sellele, et vastu võetud resolutsioonid omasid valdavalt soovituslikku iseloomu, leidsid need riikide poolt reeglina ka täitmist.

Omavaheliste kogemuste vahetuse kõrval kujunesid teiseks keskseks käsitletud valdkonnaks arutelud rahvusvaheliste organisatsioonide kehtestatud suuniste ja reeglite täitmise üle (Rahvasteliidu ja selle erinevate allaasutuste välja töötatud ülemaailmsete mõõdet omanud standardid ja soovitused, mis olid suunatud tervishoiuolude parandamisele, statistika ja seadusandluse ühtlustamisele, ning sallivuse ja rahu propaganda hoogustamisele). Sagedaseks praktikaks kujunes ka riikide ühiste seisukohtade kokku leppimine rahvusvaheliste suurskogunemiste päevakorda võetud teemade osas.

Rahvusvahelised ühendused said kanaliteks mille kaudu levis teave Balti piirkondlikest konverentsidest kui edukalt toimivatest uuenduste liikumise võrgustikest ka kaugemal. Teinekord, nimetagem siinkohal Rahvusvahelise Lastekaitseliitu ja Rahvusvahelist vaimse koostöö liikumist, märkab koguni selgepiirilist Balti riikide kogemuse rakendamist (Balkanimaade Lastekaitse-kongressid Ateenas 1936 ja Belgradis 1938 ning Ameerika riikide vaimse koostöö komisjonide konverents Santiagos 1939).

Konverentsidel räägitust ja otsustatust informeeriti kolleege ning laiemat avalikkust ajalehtede ning erialaajakirjade vahendusel. Täiendavalt avaldati kokkusaamistest tihti ülevaateid rahvusvahelise levikuga erialaajakirjades ja konverentside materjalid võidi avaldada ka iseseisvate kogumikena.

LÕPPKOKKUVÕTE

Mõiste kultuur kasutusele võtmine tähistamaks universaalseid ja inimühiskonnale omaseid väärtusi ning rahvastiku mobiilsuse hüppeline suurenemine võimaldasid 19. sajandi teisel poolel alustada reaalselt globaalse ühiskonna vormimise suunatud tegevustega. Alul sotsiaalselt aktiivsemate indiviidide, hiljem ühiskondade tasandil leidsid üldisemat tunnustust arusaam rahvusest kui ühtseid kultuurilisi väärtusi jagavast kogukondade ühendusest ja veendumus, et organiseerudes saavad kodanikud avaldada suuremat mõju riikide poliitikate kujunemisele. Ehkki lisaks siseriiklikele vabaühendustele õnnestus ellu kutsuda ka rida rahvusvahelisi organisatsioone jäid mõlemat laadi ühisuste poolt üldisemalt tunnustatud väärtused ja põhimõtted suuresti abstraktseteks, mis lubas riikidel ajuti ametlikus poliitikas nende järgimisest loobuda. Sarnane loobumine oli siiski vaid ajutine ja Esimese maailmasõja põhjustatud kriiside möödudes ühiskondade sisesed kaasamisprotsessid ja kestva rahu ning poliitilise stabiilsuse tagatiseks oleva globaalse ühiskonna vormimise katsed jätkusid. Teinekord, nagu sellest annab tunnistust ka 1920–1930. aastate Balti riikide ajalugu, võeti globaalsete ideede, kogemuste ja praktikate leviku kiirendamiseks vaheetapina ette täiendava piirkondliku koostöötasandi ellu kutsumine.

Eestit, Lätit ja Leedut, noori omariiklust üles ehitama asunud riike, lähendas nii samasugune geograafiline asend ida- ja lääne vahel kui ka sihi võtmine läänelike ühiskondade ülesehitamisele. Võetud kursi realiseerimine eeldas ühtlasi tegevuse arendamist kaugemalgi, eelkõige Lääne-Euroopas, kallutamaks sealset tihti veel kõhklevat ühiskonda aktsepteerima kolme riigi enesekuvandit ja täielikult loobuma teinekord veel aset leidnud katsetest käsitleda Eestit, Lätit ja Leedut asumaade-laadsete omariikluse kehtestamiseks mitte veel valmis territooriumitena.

Kolme riiki lähendasid ka nende ees seisnud omariikluse ülesehitamisega seotud sarnased ja kiiret lahendamist nõudnud ülesanded. Olude sunnil tuli nende lahendamiseks, eriti kutse- ja erialase tegevuse ümberkorraldamisega, riigiasutuste asemel tihti tegelda hoopiski üleriiklikel kutse- ja erialaühendustel. Peagi jõuti tõdemuseni, et riikluse ülesehitamisega seotud praktiliste ülesannete lahendamisele annab teatava sünergia naabrite analoogse kogemuse tundmine.

Omavahelise läbikäimise kestel veendusid kolme riigi haritlased, et kolleegidki jagavad hiljem tõeks osutunud arusaama, et ühe riigi omariikluse kaotus toob kaasa ka kahe teise iseseisvuse lõppemise (nn. veendumus saatuseühtsusest). Haritlaste püüded kindlustada omariiklust kultuurikoostöö edendamise kaudu päädisid ühtse Balti kultuuriregiooni kavade välja töötamisega 1930. aastate teisel poolel. Seega oli arusaam Balti kultuurikoostöö piirkonnast, mis on üheaegselt kolme riigi liitumist lääne kultuuriruumiga kiirendav vaheetapp ja sünergiat loov ning stabiilselt toimiv ühistegevuse ala kujunenud kolme riigi ühiskondade poolt üldisemalt aktsepteeritud visiooniks.

Käesolevas uurimuses ette võetud Balti kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumise idee tekke, kujunemise ja realiseerimise analüüs kinnitab, et ehkki

veendumus ühistegevuse vajadusest kasvas võrdeliselt poliitiliste olude teravnemisega, oli selle näol samaaegselt tegemist ka uute riikide kodanikuühiskondade poolt ulatuslikumalt tunnustamist leidnud väärtushinnanguga. Sarnane üldisem tunnustus ja soov anda omavahelise ühistegevuse edendamise kaudu reaalne panus läänelike väärtuste levikusse ning selle läbi ühtlasi kestva rahu ja poliitilise stabiilsuse tagamise väljendus näiteks etnokesksete omakultuuride vastuoluliste seisukohtade ühtlustamise püüetes ning piirkondliku haridus- ja kultuurikoostöö aluste sõnastamise ning ühise mineviku konstrueerimise katsetes.

Lähtudes kodanikuühiskondi, sh. üldisemaid ühtsete väärtuste tekke ja kinnistumise protsesse analüüsivast sotsiaalse kapitali kontseptsioonist, saab Balti kultuurikoostöö piirkonna ideed pidada üldisemat tunnustamist leidnud püsiväärtuseks ehk sotsiaalse kapitali elemendiks. Täpsemalt, nimetatud teooriat järgides, tegelesid ühistegevuse vajadust propageerinud ja sellesuunalisi tegevuskavu koostanud mitteametlikud ühendused identiteeti avardava ning poliitilist stabiilsust suurendava sildava sotsiaalse kapitali kasvatamisega.

Käesoleva uurimuse olulisimaks väärtuseks loeb autor seda, et käsitlus toob välja kolme riigi haritlaste nägemused piirkondliku kultuuri- ja hariduskoostöö olemusest ja analüüsib nende ellu viimiseks tehtut. Töös ette võetud analüüs lubab väita, et nimetatud visioonid moodustasid omalaadse sümbioosi igapäevase praktilise tegevuse käigus tekkinud arusaamadest, Rahvasteliidu ja sellega seotud struktuuride poolt välja töötatud üldisematest, globaalset sallivust propageerivatest põhimõtetest ning Põhjamaade vahelisest ühistegevusest. Käsitletud ainese põhjal saab veel väita, et kolme riigi haritlaste aktiivne tegevus ühistegevuse aluste ehk reaalsete kokkupuutepunktide sõnastamisel ja loomisel võimaldas omakorda väärtustada piirkondlikku kultuurikoostööd sellesse seni veel skeptiliselt suhtunud rahvusvaheliste ühenduste tasandil.

Piirkondliku kultuurikoostöö vajaduse idee muutumisel üldisemalt aktsepteeritud väärtuseks on uurimuse kirjutamisel kasutatud valdavalt esmaallikaid: arhiivimaterjale, ajakirjanduses ilmunud ühistegevuses osalenute endi sulest pärinevaid ideid ning ettevõtmisi tutvustavaid kirjutisi ja konverentside materjalide kogumikke. Tulenevalt omariikluse, omakultuuride ja kultuurikoostöö piirkonna ülesehitamist agentidena vedanud aktiivsete haritlaste keerukast edaspidisest saatusest (enamik neist kas represseeriti või lahkusid tagakiusamist kartes kodumaalt) puuduvad pea täielikult nende enda sulest pärinevad hilisemad tagasivaated kunagisele ühistegevusele.

Autori hinnangul on, arvestades nii käesoleva uurimuse mahukat allikate baasi kui ka sagedast mikroanalüüsi kasutamist, keerukas leida piirkondliku kultuurikoostöö kohta täiendavaid Eesti, Läti ja Leedu päritolu trükis ilmunud materjale. Tõenäolisem on sarnase ainese leidmine Soomes ja Rootsis ilmunud trükistest ja arhiividest. Johtuvalt lisanduvate materjalide eeldatavast iseloomust võib arvata, et perspektiivikamaks ja edaspidist uurimist vajavaks teemaderingiks saab olla ühistegevuse retseptsioon Põhjamaade ja rahvusvaheliste ühenduste tasandil. Teiseks, piirkondliku Balti kultuurikoostöö teema lahti kirjutamise

järel avaneb võimalus põhjalikumalt käsitleda ühistegevuse kavandamisel järgitud eeskujudega seonduvat ainest.

Arvukate ohvrite hinnaga peatatud Nõukogude Venemaa poolsed agressioonid sundisid noori riike mõtlema kättevõidetud iseseisvuse haprusele ja selle kindlustamise vajadusele. Kuigi parimaks omariikluse kindlustamise teeks olnuks kaasa löömine ulatuslikumas rahvusvahelises koostöös ja ülemaailmsetes ühendustes, osutus see tegelikkuses noorte riikide vastu valitsenud umbusust tõttu keerukaks.

Raskused sidemete arendamisel kestmalt rahvusliku identiteedi alusena väärtustatud lääne kultuuriruumi kuulunud Lääne-Euroopa riikidega ja Põhjamaade koostööruumiga liitumise katseid tabanud tagasilöögid ühelt poolt, teisalt aga silmitsi seismine reaalse iseseisvuse kaotamise ohuga viisid piiririigid ambitsioonika Nõukogude Venemaa anneksioonide ajal ellu kutsutud koostöövõrgustiku liitriigiks vormimise katseni. Tsaari-Venemaa lagunemisel tekkinud uute riikide föderatsiooni ellu kutsumist kavandanud Balti konverentsil Bulduris (1920) peeti vajalikuks, lisaks poliitilise, sõjalise ja majandusliku koostöö koordineerimisele, kutsuda täiendavalt ellu ka viie riigi vaheline kultuuri-koostöö ruum (võimalike variantidena olid kõne all veel Nõukogude Venemaa piiririikide ja Põhjamaade vahelise ühisruumi ellu kutsumine ning Skandinaaviamaade koostöömudeli üle võtmine rajariikide poolt). Riikidevahelise kultuuri- ja hariduskoostöö peajooned määrasid kindlaks kaks lätlaste koostatud ja konverentsil pea muutumatul kujul heaks kiidetud dokumenti – resolutsioon *Teaduslike asutuste vahekordadest ja Kultuurilise läbikäimise konventsioon*. Edendamaks regulaarset riikidevahelist kultuurisuhtlust kavandati koguni ühistegevust koordineeriva alaliselt tegutseva kultuurilis-sotsiaalse büroo ellu kutsumist, kuid riikidevaheliste ebakõlade tõttu see ebaõnnestus. Haritlaste omavahelised tihedad, varasemate ühiste õpingute ja naabrite juures töötamise käigus tekkinud kontaktid ja vastastikune kokku hoidmine võimaldasid siiski algust teha ühistegevusega kutse ja erialase tegevuse vastavusse viimisel omariikluse oludega – sarnase ja missiooni-laadse ülesande täitmisel. Piirkondlikult ühistegevuselt ootasid kolme riigi haritlased eelkõige üksteise kogemuste üle võtmisest tulenevat sünergiat – saatusekaaslastest riigid olid üheaegselt asendamas kutse- ja erialase tegevuse tsariaegseid regulatsioone ja korraldust rahvusvahelistele nõuete ja eeskujudega.

Kolme rahva haritlasi liitis ja mitteametliku ühistegevuse alustamist soodustas ning vastastikust sümpaatiatunnet kasvatas nende üldjoontes samalaadne etnilise identiteedi teadvustamine vene ja saksa kultuuridega vastandumise kaudu. Teiselt poolt, ulatuslikuma omavahelise kultuurisuhtluse arendamise vajaduse aktsepteerimine veel paljuski virtuaalse koostööpiirkonna tasandil andis tunnistust sellest, et varasem vastastikune sümpaatiatunne oli iseseisvumise järgselt hakanud asenduma veendumusega riikide ühisest saatusest (saatuseühitsusest).

Pea samaaegselt kutse- ja erialakoostöö algusega võtsid läti ja leedu haritlased ette ka ulatuslikuma kultuurisuhtluse arendamise ning Läti, Leedu ja Eesti (Soome) vahelise koostööpiirkonna ellu kutsumise vajadust propageerinud

Läti-Leedu ja Leedu-Läti Ühingute asutamise. Sammu olulisuse mõistmiseks osundagem, et kutse- ja erialaliitudel ning sõprusühingutel oli ametliku koostööpiirkonna ellu kutsumise ebaõnnestumise järel kanda, lisaks sõsarühingute vahelise ühistegevuse arendamisele, veel ulatuslikuma läbikäimise alustamise vajaduse teadvustajate roll.

Ulatuslikuma koostöö arendamise eeltingimuseks olnud Balti riikide vahelise poliitilise ühistegevuse piirkonna ellu kutsumine osutus aga oodatust raskemaks, sest eestlased eelistasid näha kolmanda koostööpartneri rollis Soomet, kuid lätlased eeldasid hoopiski Leedu kaasamist. Vastuolu lahendada üritanud nimekate geograafide S. de Geeri ja M. Haltenbergeri tõdemus, et Eesti ja Läti kuuluvad ulatuslikumasse Põhjamaade koostööruumi aga sai hoopiski märkimisväärseks takistuseks uue Balti koostööpiirkonna vormumisel.

Üle saada kolme uue riigi koostööd takistanud Eesti ja Läti ees seisnud valiku tegemise vajadusest Leedu või Põhjamaade vahel aitas uus, 1920. lõpus tekkinud koostööpiirkonna visioon. Nimetatud kontseptsioon, mis nägi ette esmalt ellu kutsuda Balti ühistegevuse piirkond ning seejärel võtta suund ulatuslikuma, Balti- ning Põhjamaade vahelise liitregiooni moodustamise kavade realiseerimisele, töötati välja sõprusühingute vahelise ühistegevuse käigus.

Võimalus olla ühtaegu nii Balti- kui ka Põhjamaa, arendada Eesti, Läti ja Leedu vahelist ulatuslikumat läbikäimist, kartmata seetõttu kaugeneda Skandinaaviamaadest, tõi 1930. aastate algul kultuuridiplomaatiat edendanud sõprusühingute ühistegevuse juurde ka eestlased. Tõsi, liitumine riikidevahelise koostöökoguga osutus eeldatust keerukamaks – 1931. a. alanud Eesti, Läti ja Leedu Koostööbüroo ellu kutsumise ning kolme riigi sõprusühingute vahelise ametliku koostöö alustamise katsed õnnestus lõpule viia alles kolm aastat hiljem (1934), vahetult enne Balti Entente leppe alla kirjutamist. Teiselt poolt, kolme riigi vahelise ühistegevuse alguse viibimine võimaldas ametliku koostöö pihta hakkamise ajaks omada juba nii põhjalikult läbi arutatud koostööbüroo põhikirja kavandit kui ühist ajakirja (*Läti-Eesti Ühingu Kuukiri = Latvijas-Igaunijas Biedrības Mēnešraksts*).

Samaaegselt Balti Entente leppe kavandamisega andis nimekas Leedu geograaf Pakštas lõpliku kuju nägemusele ulatuslikumast Balti- ja Põhjamaid ühendavast Baltoskandia koostööregioonist. Uude koostööpiirkonda kuulumisest ootasid eestlased, lätlased ja leedulased eelkõige praktilist kasu, Põhjamaade poolset abi uue Balti kultuuri- ja hariduskoostöö piirkonna kesksete põhimõtete välja töötamisel. Viimaste kokkupanekuks tulnuks, Leedu komisjoni esimehe M. Rõmerise nägemuse järgi teha algust riikide tipparitlasi koonandanud Balti- ja Põhjamaade vaheliste vaimse koostöö komisjonide esindajate konverentside korraldamisega.

Rahvuslike vaimse koostöö komisjonide kasuks tehti valik neljal põhjusel: esiteks, piirkondliku koostöö kavandamine, võttes aluseks rahvusvahelise Vaimse Koostöö Organisatsiooni välja töötatud üldtunnustatud humanistlikud põhimõtted, võimaldas vältida võimalikku suuriikide poolset vastuseisu; teiseks, rahvuslikud vaimse koostöö komisjonid täitsid Eestis, Lätis ja Leedus väliskultuurikontaktide arendamist koordineeriva keske struktuuri rolli; kolmandaks,

ühenduste tegevust suunasid autoriteetsed rahvusvaheliste suhete asjatundjad (A. Piip, M. Römeris); neljandaks, vaimse koostöö liikumise tasand võimaldas kaasata ühistegevuse põhimõtete väljatöötamisse ekspertidena Põhjamaade tippharitlasi ja saada seeläbi lähemat teavet sealsete tavade ning kogemuste kohta ja luua eeldused kahe piirkonna praktikate ühtlustamiseks.

Nimetatud kahe Balti Entente leppe sõlmimise järel tekkinud üldisemat mitteametlikku piirkondlikku kultuurisuhtlust arendanud koostöötasandi ellu kutsumisega seostub suurel määral ka ühtse Balti kultuurikoostöö piirkonna kesksete põhimõtete väljatöötamisel saavutatud edu (vaatamata Soome ja hiljem ka teiste Põhjamaade esindajate osalemisele vaimse koostöö konverentsidel Balti- ja Skandinaavia kahe piirkonna vahelise reaalse ühistegevuse kavandamiseni siiski ei jõutud). Väidet toetab tõsiasi, et Balkanil, kus keskse koostöötasandi ellu kutsumise katsed ebaõnnestusid, jäi piirkonna riikide omavaheline kultuurikoostöö oluliselt vähem järjepidevaks, piirdudes kutse-, eri- ja huvialaühenduste tasandiga.

Piirkondlikel vaimse koostöö konverentsidel (1935–1938) käsitleti peamiselt ühistegevust haridus- ja teadussuhtluse valdkondades, vähemal määral arutati veel koostöö arendamise võimalusi loomingulistel aladel (kujutav kunst, muusika ja kirjandus). Ühistegevuse kavandamisel kujunes aastail 1935–1936 toimunud vaimse koostöö komisjonide esindajate kokkusaamistel keskseks asutuste ja isikutevaheline tasand.

Sõprusühingud aga jätkasid kahel esimesel kongressil (1935–1936), varasemate Läti ja Leedu vaheliste ühisürituste traditsioone järgides, arutelude korraldamist koostöö elavdamise võimaluste üle majanduse, poliitika ja õiguse valdkondades. Ehkki kokkusaamistel kõlas juba ka juba hääli, mis väitsid, et varasematel Läti ja Leedu kongressidel ühtsustunde alusena nimetatud ühine ajalugu on suurel määral kunstlik konstruktsioon, jätkati endiselt ühise mineviku rõhutamist. Veelgi enam, järgides I Eesti, Läti ja Leedu kongressil kõlanud ettepanekut, võeti ette koguni ambitsioonikas ühise mineviku konstrueerimise katse tähistada Saule lahingu aastapäeva kolme riigi vahelise ühise ajaloolise tähtpäevana, mis aga lõppes, eestlaste vähese huvi tõttu, siiski läbikukkumisega.

Mitteametliku ühistegevuse kavandamise kõrval vormusid aastail 1935–1936, tihendamaks riikidevahelist läbikäimist vastselt ellu kutsutud poliitilise koostöö piirkonnas, ka kaks ametliku kultuurikoostöö alustamise kava. Eestlaste poolt lahendusena välja pakutud kultuurikoostööd koordineerivate poolametlike kultuuriinstituutide (Balti instituutide) võrgustiku ellu kutsumise katse küll ebaõnnestus, kuid peagi tulid leedulased välja ühistegevuse edasist käiku muutva ametlikul piirkondliku koostöö leppel tugineva koostööruumi ellu kutsumise kavaga.

Kava vormumises eristuvad seega kaks perioodi: aastad 1935–1936, mil jõuti tõdemuseni sarnase dokumendi vajalikkusest ja aastad 1937–1940, mil keskenduti selgepiiriliste tegevuskavade välja töötamisele.

Leedulased, kelle kanda oli kaalukas roll ulatuslikuma kultuurisuhtluse arendamise vajaduse tõdemiseni jõudmisel, algatasid vaimse koostöö konverentsidel arutelud ajalooõpikute piirkondliku ühtlustamise läbi viimise võima-

likkuse üle. Erinevalt eestlastest ja lätlastest, kes pooldasid Põhjamaade mudeli järgimist ja piirdumist õpikute unifikatsioonil mitteametliku tasandiga pidasid leedulased vajalikuks tegevuste tuginemist sellekohasele riikidevahelise kokkuleppele. Tartu konverentsil (1936) heaks kiidetud leedulaste välja töötatud Eesti, Läti ja Leedu vahelisele ajaloo ja geograafia õpetamist käsitleva deklaratsiooni kavandi näol oli tegemist katsega ametlikult reguleerida seda Rahvasteliidu poolt eelkõige globaalsena väärtustatud ettevõtmist ühtlasi ka piirkondlikul tasandil. Ajaloo ja geograafia õpetamist käsitleva deklaratsiooni kavandis omistati sõlmitavale hariduskoostöö kokkuleppele ka Balti Entente leppe lisa staatus, seega peeti vajalikuks kindla seose loomist kultuurilise ja poliitilise koostöö vahel.

Ametliku hariduskoostöö leppe kavandi välja töötamise ja heaks kiitmisega ning tähelepanu juhtimisega piirkondliku kultuurikoostöö kokkuleppe sõlmimise vajadusele lugesid riikide tippharitlased piirkondliku kultuurikoostöö aluste välja töötamise ülesande täidetuks. Edaspidistel konverentsidel on arutatud veel täiendava Balti- ning Põhjamaade koostööpiirkondade vahelise vaimse koostöö (kultuurikoostöö) leppe sõlmimist, mis pidanuks sisult olema siiski vaid riikide koostöösoovi väljendav üldisem deklaratsioon.

Leedulased tutvustasid vaimse koostöö konverentsil heaks kiidetud ajaloo- ja geograafiaõpikute alase leppe kavandit ja selle alusel välja töötatud ühtse Balti haridusruumi välja arendamise kava sõprusühingute Tallinna kongressil (1937). Soovitus alustada sihikindla tegevusega noortes piirkondliku ühtsustunde kasvatamisel pälvis delegaatide üldise poolehoidu. Veelgi enam, sõprusühingute esindajad osundasid, et sarnase hariduskoostöö piirkonna ellu kutsumine on esimeseks ühtse kultuuri- ja keeleühenduse vormumise suunas astutud sammuks. Seega leidis leedulaste ühtse Balti kultuuriruumi välja arendamise kava täielikku aktsepteerimist kuue ühingu esindajate poolt.

Ühtse Balti kultuuriruumi esimese etapi, riikidevahelistele ametlikele koostöölepetele tugineva haridusruumi ellu kutsumisega seonduvat arutati edasi Kaunas (1939), kus otsustati võtta ulatuslikuma ühtlustamise alla täiendavalt veel kõrghariduse ja teaduse valdkond. Asutuste tasandi kõrval peeti vajalikuks alustada ka isikute vaheliste kontaktide arendamist, seada sisse regulaarselt toimiv ametnike, õpetajate, õppejõudude ja üliõpilaste vahetus. Soodustamiseks isikute vahelise suhtluse arengut lisandus Tallinnas (1940) uue ülesandena naaberriikide keelte õpetamise ulatuslikum alustamine.

Üheaegselt ühtse Balti kultuuriruumi ülesehitamise kontseptsiooni aktsepteerimisega (Tallinn 1937) loobusid sõprusühingud senisest ühistegevuse eesmärgist – ühtsustunde propageerimisest, asendades selle märkimisväärselt ambitsioonikama kokkukuuluvustunde kasvatamise sihiga. Sarnase tunde ehk *Balti patriotismi* kasvatamine sobis kokku ka Eesti, Läti ja Leedu enamusrahvaste keskkete ning autoritaarseid režiime ülistavate ideoloogiatega.

Varasemast laiahaardelisema tegevussihiga püstitamine andis sõprusühingutele täiendava argumendi jätkamiseks ja laiendamaks tegevust piirkondlikku kultuurikoostöö koordineerijatena. Uute kutse-, eri- ja huvialaühenduste lisandumine Balti Nädalate osalejaskonda näitab, et sõprusühingute poolt endile võetud

koostöö eestvedajate rolli aktsepteerisid teisedki ühistegevuses osalenud ühendused ja organisatsioonid.

Kursi võtmine Balti kultuuriruumi ülesehitamisele tõi kaasa, lisaks hariduskoostöö kavade väljatöötamisele, ka üldisema edasise tegevuskava sõnastamise katsed. Aastail 1938–1940 töötati kuue sõprusühingu koostöös välja põhjalik piirkondliku ühtsustunde kasvatamise kava. Kesksete ülesannetena nähti ette: 1) ühisväljaande välja andmise alustamist; 2) riikidevahelise etnoloogia alase uurimisstruktuuri loomist; 3) Balti vaimse entente ellu kutsumist ehk naaberriikide kirjanduse tutvustamist (ülesanne lisandus kavva teistest hiljem, 1940. a.); 4) kultuurikoostööd koordineeriva Balti instituudi asutamist (esimest korda oli sarnast ülesannet täitvate Balti instituutide rajamisest räägitud juba Tartus toimunud Balti Ajakirjanike Liidu kultuurikomisjoni konverentsil 1935. a., kuid eestlaste poolt hiljem välja töötatud instituudi põhikirja kavand osutus liig laialivalguvaks ja kultuuriinstituutide ellu kutsumisest tuli loobuda).

Pöördeliseks muutuseks kujunes 1940. aastal alanud võimude aktiivne kaasa löömine Balti kultuuriruumi ülesehitamisele suunatud tegevustes. Eesti valitsuse rahaline toetus omas kesksel rolli nimeliselt sõprusühingute, tegelikuses aga Balti kultuuriruumi häälekandjaks kujunenud *Revue Baltique* ilmuma hakkamisel. Tavapärasest praktikast erinev oli ka välisminister Piibu aktiivne osavõtt sõprusühingute koostöömüüri istungist Tallinnas. Ulatuslikuma ametliku kultuurikoostöö alustamise ette valmistamisest annavad tunnistust veel lätlaste tehtud sõprusühingute reorganiseerimise ettepanek ja lennukate ning võimude osalust eeldanud Balti vaimse entente ja teadus- ja hariduskoostöö kavade heaks kiitmine sõprusühingute kongressil Tallinnas (1940).

Vabaühenduste staatuse ja piirkondliku kultuurikoostöö arendamise idee väärtustamise kõrval liitis erinevaid riikidevahelisel tasandil kultuurisuhtluse edendamiseks tegelenud ühendusi veel sarnane ühistegevuse organisatsiooniline korraldus. Ellu kutsutud koostöövõrgustike keskmeks olid piirkondlikud konverentsid, nende vahelisel ajal koordineeriti omavahelist ühtsustunnet sotsiaalse kapitali elementideks vormivat ühistegevust koostöökogude (juhatus, koostööbüroo, kuraatorite koosolek, liitudevaheline komitee, sekretariaat jne.) tasandil (kutse- ja erialakoostöö puhul kutsuti tegevuste kooskõlastamiseks ellu ka tosinkond riikidevahelist ühendust). Valdkondliku ühistegevuse arendamiseks loodud mikropiirkondi iseloomustab veel apoliitilisuse ja avatuse põhimõtete järgimine. Paindlikkus koostööpiirkonna konstrueerimisel ja ühistegevuses osalemisest tulenevate riiklike kohustuste puudumine tõi kutse- ja erialakonverentsidel osalejate sekka tihti ka Põhjamaade esindajaid, sagedamini soomlased.

Enam-vähem võrdselt leidsid piirkondlikel Balti konverentsidel suhtluskeelena kasutamist paremini osatud saksa ja vene keel, neid kasutati silmast-silma lävimisel, hoidmaks kokku tõlkimisele kuluvat aega isegi valdkondades, kus ametlike keelte staatuse oli omistatud eesti, läti ja leedu keelele. Rahvusvahelistest keeltest eelistati läbikäimise puhul kasutada inglise ja prantsuse keelt, tihti ka paralleelselt. Sarnane tolerantne lahendus võimaldas suhtluses vähendada riikide kahe suurima rahvusvähemuse keelte, vene ja saksa keele, kasutamist.

Konverentsidel peetud ettekandeid iseloomustab arutlev ja informeeriv iseloom, ning suunatus ühiste seisukohtade väljatöötamisele igapäevase tegevusega seotud teemade osas. Teiseks keskseks arutelude valdkonnaks kujunes ulatuslikumas ühistegevuses osalemisega seonduv, eelkõige suuniste ja reeglite täitmine ning ühiste seisukohtade sõnastamine rahvusvahelisel konverentsidel arutlusel olnud teemade osas.

Ametlikul tasandil kureeritud valdkondade puhul võisid ettekandeid asendada arutelud resolutsiooniprojektide üle (statistikute, ringhäälingutegelaste ja juristide konverentsid). Tulenevalt kokkusaamistel käsitletud teemade praktilisest iseloomust peeti oluliseks kokku lepitud ühised seisukohad vormistada kirjalike otsustena. Kuigi vastu võetud resolutsioonid omasid valdavalt soovituslikku iseloomu, leidsid need riikide poolt täitmist.

Huvipakkuva tõsiasjana nimetagem, et autoritaarsete režiimide kehtestamise järel Lätis ja Leedus kehtima hakanud vabaühenduste tegevust puudutanud täiendavad piirangud käesolevas uurimuses käsitletud mitteriiklike ühenduste tegevust märkimisväärselt ei mõjutanud. Vaatamata kolme riigi õpetajate ja majandustegelaste vahelise ühistegevuse lõppemisele vabaühenduste korraldatud piirkondlike ühisürituste arv isegi suurenes (näiteks leidis 1935. a. aset 16 kutse- ja erialakonverentsi, sõprusühingute kongress ja rahvuslike vaimse koostöö komisjonide konverents).

Keskseks ühistegevuse arendamist pärssinud takistuseks sai Teise maailmasõja puhkemine, mis takistas kontaktide arendamist ja ülal hoidmist Lääne-Euroopa ning Skandinaavia riikidega ja rahvusvaheliste organisatsioonidega (k.a. Rahvasteliit ja Rahvusvaheline Vaimse Koostöö Komisjon) ning viis peagi riikide iseseisvuse kaotuseni (1940).

Ühistegevusega oleks kindlasti kaugemale jõutud ulatuslikuma kultuurikoostöö varasemal alustamisel, eelkõige juhul kui oleks õnnestunud ellu kutsuda Nõukogude Venemaa piiririikide vaheline ühisruum. Erinevalt Põhjamaadest, mis tuginesid omavahelise ühistegevuse puhul kunagise liitriigi ajast säilinud ühtsustundele ja seda väärtustanud üleriiklikele ühendustele, puudus uutel riikidel analoogne varasem piirkondlik kokkukuuluvustunne ning iseseisvumise järgselt tekkinud üleriiklikud liidud olid veel liig nõrgad sarnase tundmuse ulatuslikumaks propageerimiseks. Seega tuli visioon kolme maad ühendavast kultuuriregioonist alles muuta sotsiaalse kapitali elemendiks ehk avalikkuse teadvusesse kinnistada.

Haritlaste ühiselt jagatud veendumusest kolme riigi saatuseühtsusest ja soovist võimalikult enam ära kasutada Esimese maailmasõja järgne Saksamaa ning Venemaa ajutine nõrgenemine piisas vaid apoliitilise kutse- ja erialakoostöö alustamiseks. Ulatuslikuma kultuurikoostöö arendamisega õnnestus alustada alles poliitilise koostöö piirkonna vormumise järgselt. Omajagu lisaiega kulus veel ühistegevuse organisatsioonilise külje paika saamiseks ja veendumusele jõudmiseks, et varem eesmärgiks seatud riikide sarnasuse propageerimine tuleb asendada märkimisväärselt ambitsioonikama ühtsustunde kasvatamise sihiga.

Ühistegevuse areng olnuks hoogsam kindlasti ka juhul, kui oleks suudetud kiiremini realiseerida soovitus sõlmida Balti Entente leppe lisa staatuses olev

piirkondlik hariduskoostöö lepe ja realiseerunuks kavandatud kultuurikoostöö kokkulepped, ning Balti kultuuriruumi konstrueerimise võtnuks haritlastelt-visionääridelt üle vastavad ametkonnad.

Tegelikkuses jäid aga Eesti, Läti ja Leedu autoritaarsed režiimid sarnaste piirkondlike kokkulepete sõlmimise osas äraootavale seisukohale ning Balti kultuuriruumi konstrueerimine jäi haritlaste pärusmaaks. Siiski saab tõdeda, et asudes 1940. aasta kevadel ettevõtmises aktiivselt kaasa lööma Balti kultuuriruumi ellu kutsumisele suunatud tegevustes seadsid võimud eesmärgiks kaasa aitamise riikide julgeoleku kindlustamisele ja tingimuste seadmisest ühistegevuse materiaalse toetamise eest reeglina hoiduti.

Eesti, Läti ja Leedu haritlaste välja töötatud piirkondliku kultuuriruumi visiooni konstitueerivad elemendid on enamikus, ehkki kohandatud kujul, üle võetud teiste riikide või rahvusvaheliste ühenduste praktikast. Teiselt poolt, nende elementide kasutamisega piirkondliku ühtsustunde ja sallivuse kasvata-mise eesmärgil andsid kolme riigi haritlased neile uue, algsest erineva sisu. Kultuurikoostöö lepete ja kultuuriinstituutide ellu kutsumise kavade puhul kujunes olulisimaks innovatsiooniks tegevuste kavandamine ulatuslikumal regionaalse tasandil. Sarnaselt võib Balti Nädalate korraldamist seostada Balkani Nädalate (eriti hilisematest ulatuslikuma üritusega aastal 1931) eeskuju järgimisega, kuid Balti ühisüritusi iseloomustab samaaegselt ka sõprusühingute keskne korralduslik roll ja kirjaliku statuudina vormistatud ühtsetest põhi-mõtetest kinni pidamine.

Balti Entente leppe sõlmimise järgselt välja töötatud ühtse Balti kultuuri-ruumi visioon oli ülemaailmses mõõtnes ainulaadne nägemuse terviklikkuse poolest ja omas kesket tähtsust aitamaks kaasa globaalse kodanikuühiskonna idee levikule, vägivallavabade rahvusvaheliste suhete ning piirideülese mitte-ametliku kultuurikoostöö arendamisele. Erinevalt Põhjamaade vahelisest traditsionalistliku koostööruumi koos hoidmisele ja ühtsustunde alal hoidmisele suunatud ühistegevusest järgis Eesti, Läti ja Leedu vaheline piirkondlik kultuurikoostöö märkimisväärselt ambitsioonikamat sihti – eesmärgiks seati uue koostööpiirkonna ja seda koos hoidva identiteedi sotsiaalse kapitali elemendiks välja arendamine.

Eesti, Läti ja Leedu edukas kogemus modernse kultuurikoostöö piirkonna ellu kutsumisel pakkus suurt huvi rahvusvaheliselgi tasandil, sest esmakordselt oli suudetud alustada apoliitilise ühistegevusega varasemat omavahelise ulatus-likuma omavahelise läbikäimise traditsiooni mitte omanud ja poliitiliselt veel vormumata koostööpiirkonnas. Mitmed rahvusvahelised ühendused leidsid koguni, et kolme riigi haritlaste välja töötatud naaberriikide vahelise mitte-riikliku tasandi ühistegevuse mudel ja kultuurikoostöö väärtustamine sotsiaalse kapitali elemendina on teistegi regioonide poolt üle võtmist vääriv lahendus. Näiteks innustas Balti Riikide Emade- ja Lastekaitsekomitee edu riikide sotsiaal- ja tervishoiuolude parandamisel Rahvusvahelist Lastekaitseliitu ette võtma, kiirendamaks rahvusvaheliste standartide ja normide üle võtmist, kahe Balkani riikide vahelise lastekaitsekonverentsi (1936 ja 1938, vastavalt Ateenas ning Belgradis) korraldamise. Apoliitilise Balti kutse- ja erialakoostöö mudeli

kasutamine võimaldas Rahvusvahelisel Lastekaitseliidul kutsuda Balkanimaade vaheline mikrokoostööpiirkond ellu Rahvasteliidu ette võetud ulatuslikuma ametliku koostööpiirkonna moodustamise katse ebaõnnestumise järgselt. Rahvusvahelise vaimse koostöö võrgustiku kaudu levis Balti- ja Põhjamaade piirkondlike vaimse koostöö konverentside kogemus koguni teisele kontinendile – esimene Ameerika riikide vaimse koostöö komisjonide konverents Santiagos 1939. a. jaanuaris.

Võrreldes minu töös põhjalikumalt käsitlemist leidvat Balti riikide vahelist kultuurisuhtlust paljuski sarnastes oludes olnud Balkanimaade vahelise ühis-tegevusega märkab, et Eesti, Läti ja Leedu koostöö oli märkimisväärselt tihedam, stabiilsem ja laiahaardelisem ning ellu kutsutud ühistegevust koordineerinud riikidevahelised struktuurid omasid nii ulatuslikku autoriteeti kui ka selgeid tegevussidemeid. Võrreldes nendes kahes kultuuriliselt sarnastes, kuid poliitiliselt erinevates piirkondades aset leidnud arenguid märkab, et haritlaste aktiivsus piirkondliku kultuurikoostöö arendamisel ja omavahelistest lahkkelidest üle saamisel oli otseses seoses reaalse omariikluse kaotuse ohuga. Teiseks, Balti riikide haritlaste jõudmisel veendumuseni omavahelise ühistegevuse vajadusest omas olulist osa ka Põhjamaade vahelise ulatusliku mitte-ametliku koostöö võrgustiku edukas toimimine.

On tähelepanuväärne, et haritlased-spetsialistid alustasid piirkondliku kutse- ja erialase ühistegevuse taasalustamise katsetega vahetult peale Teise maailmasõja lõppemist ja poliitiliste olude leebudes, Hruštšovi sula perioodil, neil õnnestuski kolme riigi vaheliste konverentside korraldamise traditsioon taastada. 1950. aastate teisel poolel alanud kunagise koostööpiirkonna uuendamine hoogustus perestroika ja taasiseseisvumise ajal, 1980.–1990. aastatel, mil taasalustati täiendavalt mitmete erialaste suurskoonemiste ja vaimse koostöö konverentside korraldamisega.

Reaalselt toimiv kutse- ja erialakoostöö inspireeris 1980.–1990. aastatel haritlasi-visionääre ette võtma isegi ulatuslikuma Balti ühtsustunde konstrueerimist. Ehkki kolme rahva saatuseühtsusest kujunes oluline Eesti, Läti ja Leedu iseseisvuse taastamisele kaasa aidanud tegur, otsustati iseseisvumise järgselt avanenud laialdasemate suhtlusvõimaluste tõttu kaugemate riikidega edaspidisest tegevusest ulatuslikuma Balti kultuuriruumi ellu kutsumisel loobuda.

SUMMARY

Intellectuals and Baltic cultural collaboration in 1920's–1930's

The purpose of this paper is to analyze the development of the Baltic cooperation, emphasizing the visions of the Baltic cultural body that was worked out by Estonian, Latvian and Lithuanian intellectuals. In addition to known viewpoints, the development of analogous approaches and the implementation of planned steps will be discussed. This study gives an overview of the main general organizational aspects of regional cultural cooperation and relationship between different partners of collaboration. For example, one of the topics of the study contains a short overview how Baltic political cooperation region, as well as national cultures were formed.

Young countries of Estonia, Latvia and Lithuania, as they started to build up statehood, were brought together by the location as they all were facing challenges from east and west. These countries were building up western societies and faced similar tasks as doing so, that demanded quick resolutions.

The three countries had mutual compassion because the process of acknowledging the ethnic identity, and stressing confrontation with of Russian and German cultures took place in similar way and simultaneously. Moreover, the concept that that one country's loss of statehood will lead to the termination of the independence of two others (so called common destiny) was later verified.

The young countries realized the fragility of the independence as they were stopped by a numerous forced aggressions from the Soviet Russia. They also searched ways to secure the independence of the countries. The best way to do this would be to participate in broader international cooperation and global organizations, but due to the prevailing distrust of the young countries, it was harder to accomplish than expected.

The young states wanted to ensure national security by joining with the European cultural space as soon as possible, but due to World War I, the political landscape of Europe was divided into winners and losers, and time was needed to accept the results of the war. Difficulties in developing cultural relations with Western European countries, as well as with The Nordic countries, on one hand, and facing a real threat to the loss of independence on the other hand, led Soviet Russia's frontier countries to an attempt molding cooperation network, launched during aggression, to the federal state.

At the Bulduri conference (1920), the aforementioned countries proposed that in addition to political, military and economic cooperation, they would like to create also a common cultural collaboration area. The Latvians had already worked out the drafts of two basic documents. The first document was a resolution to develop relations between research institutions and to hold a convention on cultural cooperation. Secondly, the participating countries agreed to

launch a permanently operating cultural-social office for the coordination of activities. However due to the imbalances between the countries, it failed.

The cooperation among countries that was strengthened by the Bulduri conference was sufficient to start the collaboration between Baltic professionals. The professional cooperation, designed by Nordic model, avoided the presence of politics and was open for participation to all countries' representatives. Flexibility in designing the cooperation region and the lack of official obligations from the participation brought Finnish representatives often to the conference.

The Polish–Lithuanian conflict, breaking out at the end of 1920, made the creation of the Baltic League unrealistic. Estonia and Latvia, two small countries, the territories of the former tsarists Russia's Baltic Provinces, solved this by drawing a new, smaller cooperation region. Indeed, calling into existence new Baltic cooperation region was harder than expected – the Estonians preferred the third partner to be Finland, but the Latvians assumed, on the contrary, the inclusion of Lithuania.

Unlike the political cooperation, which Estonia and Latvia managed to start to avoid becoming the “political dust”, Latvians considered important to continue the cultural collaboration which isolated Lithuanians politically. The Latvian-Lithuanian and Lithuanian-Latvian Friendship Associations that were launched in 1920s, treasured the promotion of the cultural contacts between the two neighboring nations as well as stressing the need to call into existence the Baltic League.

Despite disagreements about which countries should be included into the new Baltic cooperation region; both the Estonians and Latvians were eager to use the possibilities to develop cooperation with the Nordic countries.

In the second half of 1920s, after stabilization the political situation in the Baltic Sea region, the concept of Estonia's and Latvia's affiliation with both the narrower Baltic and the wider Nordic cooperation regions, was debated. Lithuania's placement into the wider cooperation area was not yet discussed. The necessity to choose between Lithuania and the Nordic countries that prevented the development of cooperation between three young countries, but it was fading away in the early 1930s as more operational Baltic political cooperation region was created. The new strategy of the cooperation aimed first to initiate joint activities in the Baltic region, and then expand to the formation of greater alliance between the Baltics and the Nordic regions.

The opportunity to be simultaneously Baltic as well as Nordic countries, developed broader cultural communication between Estonia, Latvia and Lithuania, without the fear of pulling apart from the Scandinavian countries. It also encouraged the Estonians to take part in interstate activities of the friendship associations that were promoting cultural diplomacy. In 1931, the Latvians worked out the draft for the Statute of Bureau of the Baltic Nations Friendship Association. Although the draft was commonly approved by the friendship associations, and later became the basis of the Statute of the Estonian, Latvian and Lithuanian Cooperation Bureau, the common activities

between the societies were not initiated for several more years. The first time Estonians got the opportunity to participate in the friendship association common activities was in 1934. Simultaneously with the designing the Baltic Entente agreement, the prominent Lithuanian geographer Pakštas gave the final shape to the new vision of the broader Baltoscandian collaboration area, linking Baltic and Nordic countries. Estonians, Latvians and Lithuanians were expecting mainly practical benefit from belonging into the new cooperation. However they received assistance from the Nordic countries in formulating main principles of the new Baltic cultural and educational cooperation area.

According to the Lithuanian's commissions chairman's M. Römeris's vision, the assembly of these principles was needed. Hence the Baltic-Nordic conferences of the representatives of national commissions of the intellectual cooperation began. The choice in favor of national intellectual cooperation commissions was made for three reasons. First, to design the regional cooperation based on the generally accepted humanistic principles created by the International Intellectual Cooperation Organization, which avoided the possible opposition of the some other countries in Baltic Sea area. Secondly, because the national commissions of intellectual cooperation that served Estonia, Latvia and Lithuania were the central coordinating organizations for developing foreign cultural contacts. Thirdly, the level of intellectual cooperation movement enabled to involve the outstanding Nordic intellectuals as experts, thereby giving more information about the Scandinavian practices and experiences and creating the preconditions for further harmonization of practices of the two regions.

The regional conferences of national commissions of intellectual cooperation that were held 1935–1938 handled mainly joint activities in areas of education and scientific communication. In a lesser extent, the possibilities for collaboration in the creative arts fields (visual arts, music and literature) were also discussed. During the first years, the purpose was to promote the contacts at the institutional and personal levels, but later the course was taken to create an official cultural cooperation region that would be based on the interstate collaboration agreements. Constructing such area became possible due to the proposed Lithuanian vision who foresaw the development of the new cooperation area by concluding a basic cultural collaboration agreement. Also, signing the wider Baltic and Nordic cultural (intellectual) cooperation agreement was considered necessary. The wider Baltic-Nordic agreement, in contrast to the Baltic one, was considered the general declaration.

The friendship societies continued during the first two congresses (1935–1936) to discuss the possibilities of developing the cooperation in the fields of economy, politics and law, following the example of earlier Latvian and Lithuanian joint events. Although the First Estonian, Latvian and Lithuanian Congress in Riga (1935) concluded that in new conditions, i.e. trilateral cooperation, the common past, formulated at the earlier meetings as the main unifying factor is largely an artificial construction, the common history emphasis was continued. Following this proposal that was sent to the congress,

an ambitious attempt was made to construct similar common history. However the celebration of the Saule's battle's anniversary as a common historical even for all three nations failed due to not much interest from Estonian representatives.

The Lithuanian plan to develop out a single Baltic cultural space was introduced to the congress in Tallinn (1937). It based on the formal cooperation agreement and won general approval of the delegates. Development of the Baltic educational area, regulated by the interstate cultural cooperation agreements, was further developed in Kaunas (1939), where it was decided to widen the broader harmonization among the fields of higher education and research. In addition to inter-institutional level communication, it was considered necessary to start with the development of the personal contacts and to establish a regular interstate exchange of officials, teachers, professors and students. In order to promote the development of the personal contacts in Tallinn (1940), a new task was added: to start broader teaching of the neighbors languages.

At the same time as the shift toward the construction of the Baltic cultural space (Tallinn 1937) the friendship associations withdrew from former goal – promoting the sense of community – and replaced it with a more ambitious cultivation of the Baltic unity. Cultivation of a 'Baltic patriotism', or the regional unity also fitted with the ethnocentric new ideologies worked out by the Estonian, Latvian and Lithuanian authoritarian regimes.

The friendship associations aimed for a more comprehensive target of activities an additional reasoning to continue and to expand the activities in order to coordinate the regional cultural cooperation. To illustrate that this direction of development was commonly accepted, we refer to the growing number of associations participated in the Baltic Weeks that were organized by friendship associations.

In addition to educational cooperation plans, participating in building the Baltic cultural space led to the creation of the comprehensive regional plan to cultivate the sense of regional unity (1938–1940). The main tasks envisioned were: 1) to publish a joint periodical; 2) to establish an interstate ethnological research center; 3) to create *the Baltic intellectual entente* or to start to translate and introduce neighbors' literature on regular basis (this task was added to the agenda later than the others, 1940); 4) to initiate the interstate Baltic Institute for coordinating cultural collaboration. For the first time the creation of state level establishments for initiating cultural contacts – the Baltic institutes – was discussed at Baltic Journalists Union's cultural commission's conference in Tartu (1935). However, the draft of institute's statute, worked out by Estonians, was a little too unwieldy and the idea of establishing cultural institutes was soon abandoned.

The pivotal change took place in 1940, when the authorities started actively participating in building up the Baltic cultural body. Estonian government's financial support had a central role in appearing in the print in the journal *Revue Baltique* – unofficial periodical of the Baltic cultural area. Different from the

traditional practice, the foreign minister Piip participated actively in the friendship associations coordinating bureau's meeting in Tallinn. The intentions to coordinate the cultural cooperation at the official level are also showcased in the Latvian proposal to incorporate two acting friendship associations of the country into one and to adopt the fanciful plan to start with the 'Baltic intellectual entente' as well to stress the need to begin with the wider educational and scientific cooperation.

The main obstacles that hindered the joint activities were: 1) the outbreak of Second World War that prevented the development of the contacts with the European countries as well as with the international organizations (including the League of Nations and the International Commission of Intellectual Cooperation); 2) the loss of national independence a year later (1940).

Joint activities could have been more successful if the course to broader cultural cooperation would have started earlier, or if there would have been successful and already agreed upon cooperation among Soviet Russia's frontier countries. Unlike the Nordic countries, which could rely on developing the cooperation based on the former common state times sense of unity, the Baltic countries couldn't use similar unifying feeling. The commonly shared belief that three Baltic countries share their destinies and the desire to get maximum advantage from Germany's, and Russia's temporary weakening after First World War, was only sufficient to start only with the apolitical professional cooperation. To start more extensive cultural cooperation was possible, similar to the Nordic countries, only after shaping the political collaboration region. Additional time was also needed for establishing the formal side of the cooperation, incl. adopting the idea that instead of advocating the similarities, it is necessary to cultivate the sense of unity.

Paradoxically, the cooperation could have developed faster if the construction of the Baltic cultural area would have been coordinated by the authorities instead of the intellectuals. However, the Estonian, Latvian and Lithuanian authoritarian regimes refrained themselves from interfering with the development of the Baltic cultural body. The governments started actively participating in interstate cultural cooperation in 1940, looking for contributions in safeguarding the national security and typically refrained from setting conditions for a material support collaboration.

Differently from the Nordic cultural cooperation area that aimed to hold together already formed cooperation area, the collaboration between Estonia, Latvia and Lithuania had significantly more ambitious targets – to create a new region of joint activities and to develop identity that holds it together. Attempts from the 1920s and 1930s to construct the Baltic cultural body established to a unique proposition and were widely contributed to the development of the non-violent international relations and the international nongovernmental cultural collaboration.

A great interest to Baltic cooperation experience was showed also at the international level, because the concept of a modern cooperation region was successfully implemented. The vision of regional cooperation by Estonian,

Latvian, and Lithuanian intellectuals, was sometimes copied to start cultural collaboration in others new not yet completely formed cooperation areas. For example, the Baltic Mother and Child Protection Committee's success in improving social and health care conditions encouraged the International Child Welfare Union, organize two regional child protection conferences in Balkan (in 1936 and 1938, correspondingly in Athens and Belgrade).

The unique Nordic-Baltic experience of regional conferences was even transplanted to other continents, through the international network of intellectual cooperation organizations, e.g. the first American Conference of National Commission's on Intellectual Cooperation held in Santiago in January 1939.

It is noteworthy to mention that the intellectuals began with resuming regional professional cooperation almost immediately after the Second World War, and the Khrushchev thaw period succeeded in partially restoring the tradition regional conferences of professional. The restoration of Baltic professional cooperation area became again actual in the 1980s and 1990s, when in addition to journalist's and librarians conferences, the tradition of regional meetings renewed also prominent intellectuals (i.e. intellectual cooperation conferences).

Well-functioning professional collaboration inspired the intellectuals in the 1980s-1990s to start the construction of the broader Baltic unity. The concept of Estonians', Latvians' and Lithuanians' common (shared) destiny became to an important factor in restoration of the independence. However, due to the extensive communication opportunities with more distant countries, the creation of a single Baltic cultural cooperation area was abandoned.

6. LISAD

Lisa 1. Eesti, Läti ja Leedu koostööbüroo koosseis⁵¹⁰

- 1934/1935 J. Rīteris, M. Antons, A. Merkys, A. Uesson, Pauls Bērziņš, J. Makauskas, V. Kruus, A. Meerits, O. Nonācs, V. Smetanin⁵¹¹, J. Vileišis, K. Žalkauskas
- 1935/1936 A. Merkys, J. Vileišis, J. Rīteris, A. Uesson, M. Antons, P. Bērziņš, A. Kask (asendas Meeritsat)⁵¹², O. Nonācs, J. Makauskas, A. Piip, V. Smetanin, K. Žalkauskas
- 1936/1937 A. Piip, A. Uesson, A. Merkys, J. Rīteris, M. Antons, I. Andrulyte, P. Bērziņš, P. Brazaitis, O. Nonācs, V. Ojansoon, V. Smetanin, J. Vileišis
- 1937/1938 M. Antons, J. Rīteris, A. Merkys, A. Uesson, P. Bērziņš, P. Brazaitis, J. Makauskas, O. Nonācs, V. Ojansoon, A. Piip, V. Smetanin, J. Vileišis
- 1938/1939 J. Vileišis, A. Merkys, O. Nonācs, A. Piip, P. Bērziņš, P. Brazaitis, Lāti-Eesti Ūhingu esindaja⁵¹³, J. Makauskas, V. Ojansoon, J. Rīteris, V. Smetanin, A. Uesson
- 1939/1940 A. Uesson, Aleksander Kask, O. Nonācs, J. Vileišis, P. Bērziņš/A. Zalts⁵¹⁴, J. Makauskas, P. Brazaitis, V. Māsēns, A. Merkys, J. Rīteris/P. Lejiņš, K. Sirkel, V. Smetanin

⁵¹⁰ Neli esimestena nimetatud isikut täitsid vastavalt esimehe, esimese aseesimehe ja aseesimeeste (2) ametikohti.

⁵¹¹ Veebruaris 1935 toimunud koostööbüroo istungil osales kolmanda Läti-Leedu Ūhingu esindajana S. Paegle (P. Bērziņš, "Eesti, Läti ja Leedu lähendamisühingute esindajate nõupidamine," *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 1 (1935): 54).

⁵¹² "Panākumi vainagos tikai cieša tautu sadarbība," *Rīts* 07.01.1935, 1.

⁵¹³ Sõprusühingute kongressil valiti seitse koostööbüroo liiget: J. Vileišis (esimees), A. Merkys (I aseesimees), A. Piip, A. Uesson, J. Makauskas, J. Rīteris ja P. Bērziņš. Ülejäänud kohad kavandati täita edaspidi ("Заккрытие конгресса эстонско-латвийско-литовского сотрудничества," 9. Varsti peale kongressi loobus M. Antons Läti-Eesti Ūhingu esimehe ametist ("Cildina latviešu un igauņu b-bas priekšnieku," *Jaunākās Ziņas* 08.07.1938, 9); Juuni lõpus-juuli algul aset leidnud Läti-Eesti Ūhingu juhatuse koosolek valis uueks esimeheks O. Nonācs'i ja aseesimeheks taas kindral K. Berķise ("Jauni pasākumi latviešu – Igaunu biedrībā," *Rīts* 02.07.1938, 9). Autoril ei ole õnnestunud leida andmeid teise Läti-Eesti Ūhingu esindaja osalemise kohta 1938–1939 aset leidnud koostööbüroo istungitel.

⁵¹⁴ J. Rīteris ja P. Bērziņš loovutasid Läti-Leedu Ūhingu juhtimise A. Zalts'ile ning P. Lejiņš'ile 1940. aasta algul.

Lisa 2. Sõprusühingute konverentsidel peetud ettekanded

- Riia (1935) *Balti rahvaste tulevikuväljavaated* (M. Rõmeris), *Balti riikide koostöö teadusalal* (J. Auškaps), *Balti riikide koostöö tulevikus* (A. Piip), *Kolme riigi senisest ja tulevasest koostööst kultuurialal* (G. Ney), *Balti riikide majanduslik koostöö* (E. Galvanauskas), *Eestlaste, lätlaste ja leedulaste vahekorrad XIII sajandil* (A. Tentelis), *Balti rahvaste majanduslikud vahekorrad* (A. Meerits), *Rahvusidee leedu kirjanduses* (V. Putinas-Mykolaitis), *Eesti, Latvia ja Leedu koostöö õiguse põllul* (A. Dzirkalis)
- Kaunas (1936) *Koostööbüroo tegevus* (A. Merkys), *Saule lahing* (I. Jonynas), *Leedu mõju Livoonias Leedu-Poola valitsemise ajal* (P. Bērziņš), *Balti riikide kultuuriline välisorientatsioon* (P. Tarvel), *Noorsoo vahetus* (O. Nonācs)
- Tallinn (1937) *Balti riikide ülesanded maailma majanduses* (A. Zalts), *Balti riikide majanduslik koostöö* (A. Danta), *Balti rahvaste koostöö poliitilisel alal* (J. Rīteris), *Õpperaamatute tähtsus Balti rahvaste koostöös* (V. Soblys), *Eestlaste, lätlaste ja leedulaste kultuuriline koostöö* (J. Vasar)
- Riia (1938) *Balti rahvaste koostöö* (O. Nonācs), *Mis takistab ja mis soodustab Balti rahvaste koostööd?* (E. Laaman, kaasettekanne A. Švabe'lt), *Balti rahvaste loomuliku juurdekasvu probleem* (Salnītis, V. kaasettekanded H. Madissonilt, V. Vileišis'elt, P. Starcs'ilt, O. Alks'ilt), *Balti riikide 20 aastat* (J. Vileišis, kaasettekanne J. Janusson'ilt)
- Kaunas (1939) *Kolme Balti riigi lähenemise teed* (P. Randpõld), *Balti rahvaste kultuuriväärtuste vahetamine* (P. Bērziņš), *Balti rahvaste koostöö ja koolinoorsugu* (V. Soblys)
- Tallinn (1940) *Balti riikide enesevarustuse organiseerimine* (J. Puhk), *Balti rahvaste kultuuriväärtuste vahetamise teostamine* (O. Nonācs), kaasettekanne *Teel Balti vaimse antandi poole* H. Visnapuult), *Sotsiaalkindlustusest Leedus* (O. Šostakas), kaasettekanne *Sotsiaalkindlustusest Eestis* P. Margnalt)

Lisa 3. Balti- ja Põhjamaade vaimse koostöö komisjonide konverentside delegaadid

- Kaunas (1935) A. Piip, L. Puusepp (Eesti); L. Adamovičs, E. Blese (Läti); J. Baltrušaitis, P. Galaunė, M. Römeris, V. Soblys (Leedu); A. Långfors (Soome)
- Tartu (1936) J. Kõpp, V. Päts, A. Piip, L. Puusepp, K. Schlossmann, P. Tarvel, G. Suits, J. Mark, A. Saareste, F. Linnus, F. Puksoo, Fridebert Tuglas, Hanno Kompus, Johannes Semper (Eesti); L. Adamovičs, E. Blese, Boriss Vipers (Läti); I. Jonynas, T. Ivanauskas, A. Trimakas (Leedu); I. Collijn, B. Knös (Rootsi); A. Långfors (Soome)
- Helsingi (1937) A. Piip, L. Puusepp (Eesti); L. Adamovičs, E. Blese, Pauls Kundziņš (Läti); A. Trimakas (Leedu); I. Collijn, B. Knös (Rootsi); E. Hiitonen, A. Långfors (Soome); H. Bech (Taani, vaatleja)
- Riia (1938) F. Linnus, A. Piip, L. Puusepp (Eesti), L. Adamovičs, M. Stumbergs, E. Blese, P. Kundziņš, J. Lazdiņš, F. Balodis (Läti); A. Långfors, I. Jonynas, K. Pakštas, Vladas Jakubenas, J. Baltrušaitis, A. Staneika (Leedu); F. Castberg (Norra); B. Knös, I. Collijn (Rootsi), Hoejberg Christensen, Vilhelm Rasmussen (Taani); G. Kullmann⁵¹⁵; D. Secretan⁵¹⁶

⁵¹⁵ Rahvasteliidu peasekretär.

⁵¹⁶ Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Instituudi (Pariisis) peasekretär.

Lisa 4. Vaimse koostöö konverentsidel peetud ettekanded⁵¹⁷

- Kaunas (1935) *Balti riikide kultuuriline lähenemine minevikus ja olevikus* (V. Soblys), *Balti riikide ülikoolide koostöö* (L. Puusepp), *Teadus- ja ilukirjanduse vahetus* (L. Adamovičs), *Balti riikide koostöö kunsti alal* (J. Baltrušaitis), *Ajaloo- ja geograafiaõpikute ühtlustamine* (A. Långfors), *Riikidevaheline suhtluskeel* (A. Piip), *Balti riikide koostöö muusika alal* (Šimkus)
- Tartu (1936) *Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni tegevus ning teine rahvuslike vaimse koostöö komisjonide kongress* (A. Piip), *Balti riikide vahelise läbikäimise- keele valikust* (A. Saareste), *Balti riikide ülikoolide ja kõrgemate õppeasutuste koostöö* (L. Puusepp), *Ajaloo- ja geograafiaõpikute ühtlustamine* (L. Adamovičs, kaasettekanded I. Jonynas'elt, A. Långfors'ilt, ja P. Tarvel'ilt), *Teiste kultuuri- asutuste koostöö* (F. Linnus), *Bibliograafia alane koostöö* (F. Puksoo)
- Helsingi (1937) *Koostöö kujutava kunsti vallas* (P. Kundziņš), *Raadioprogrammide rahvusvaheline vahetus* (J. Koskiluoma*), *Trükiste vahetus* (L. Tudeer), *Sooe õpilastevahetus Balti- ja Põhjamaadega* (V. Tuuri*), *Teadlaste reisimisvõimalused* (L. Puusepp), *Vaimse ja kunstilise koostöö lepped* (A. Trimakas)
- Riia (1938) *Balti- ja Põhjamaade koostöö põhijooni* (A. Piip), *Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Komisjoni istung Genfis 1938* (L. Adamovičs), *Teadlaste ja kõrgkoolide koostöö* (F. Balodis), *Balti- ja Põhjamaade üliõpilaste läbikäimine ning vaimne koostöö* (Linbergs*), *Üli- ja kõrgkoolide koostöö ning üliõpilaste vahetus* (K. Pakštas), *Ülikoolidest kasvatusasutustena* (L. Puusepp), *Koostöö kunstiajaloo ja arheoloogia valdkonnas* (J. Baltrušaitis), *Koolide ja õpetajate koostöö ning õpilastevahetus* (Z. Landavs*), *Mõningaid kodumaa ajaloo õpetamisega seotud probleeme* (I. Jonynas), *Õpikute sisu kontroll* [Rootsis] (B. Knös), *Raamatukogude [rahvusvaheline] koostöö* (K. Stumbergs), *Koostöö trükiste [vahetuse] alal* (L. Tudeer), *Kirjandussidemed Põhja-Euroopas* (W. K. Matthews*), *Põhjamaade ja Läti kirjanduskontaktid* (William Freij*), *Balti riikide muusikakoostöö, selle hetkeseisund ja tulevikuväljavaated* (Vladas Jakubenas)

⁵¹⁷ Sõnavõttude pealkirjad on esitatud kujul, nagu nad esinevad ajakirjanduses ilmunud ülevaadetes ja Eesti komisjoni materjalides. Tärniga on loetelus märgitud ettekannetega esinenud kitsama valdkonna asjatundjad, kes ei olnud rahvuslike vaimse koostöö komisjonide liikmed: Koskiluoma tökohaks oli Yleisradio ja Tuuril haridusministeerium; Zandavs esindas Läti keskkooliõpetajaid ja Linbergs üliõpilaskonda; rootslane W. Freij tegutses Läti ülikooli rootsi keele lektori ning osaliselt eesti päritolu Matthews samas inglise keele õppejõuna.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Eesti Ajalooarhiiv

Fond 2100 (Eesti Vabariigi Tartu Ülikool)

Eesti Riigiarhiiv

Fond 31 (Riigikantselei)

Fond 49 (Teedeministeeriumi Raudteede Talitus)

Fond 74 (Riigikassa)

Fond 891 (Kaubandus-Tööstuskoda ja allasutused)

Fond 957 (Välisministeerium)

Fond 1108 (Haridusministeerium)

Fond 1354 (Teedeministeeriumi üldosakond)

Fond 3021 (Tartu Linna Statistika Büroo)

Herderi Instituudi Arhiiv Marburgis (Dokumentensammlung Herder-Institut Marburg)

Nachlass Karl Wagner (100)

Nachlass Werner von Knorre (100)

Kleine Erwerbungen (140)

Litauen-Archiv-Reklaitis (150)

Leedu Riiklik Keskarhiiv (Lietuvos centriniis valstybės archyvas)

Fond 943 (Lietuvių – estų ir Kauno estų draugijų fondą)

Rootsi Riigiarhiiv (Riksarkivet)

Fond 23032 (Beskickningsarkiv Tallinn)

Tartu Ülikooli raamatukogu, käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond

Fond 46 (Eesti Rahvuslik Vaimse Koostöö Komisjon)

Allikapublkatsioonid

Agronomenverband der Baltischen Staaten. *Bericht über den 1. Kongress in Lahti Juni 1927*. Helsinki, 1928.

Agronomenverband der Baltischen Staaten. *Bericht über den 2. Kongress im Juli 1929 in Tartu. T. 1-2*. Tartu, 1930–1931.

Agronomenverband der Baltischen Staaten. *Bericht über den 3. Kongress im Juli 1931 in Riga*. Riga, 1933.

Agronomenverband der Baltischen Staaten. *Bericht über den 4. Kongress im Juli 1933 in Kaunas*. Klaipėda, 1934.

Agronomenverband der Baltischen Staaten. *Bericht über den 5. Kongress im Juni 1935 in Helsinki*. Helsinki, 1936.

Agronomenverband der Baltischen Staaten. *Bericht über den 6. Kongress in Eesti 1937*. Tallinn, 1937.

- Arumäe, Heino, koost. *Eesti suhted Leedu ja Poolaga. Balti konverentsid 1920–1925: dokumentide kogumik*. Tallinn: Umara, 2001.
- Arumäe, Heino ja Arumäe, Tiit, koost. *Eesti ja Läti suhted 1920–1925: dokumentide kogumik*. Tallinn: Umara, 1999.
- A handbook for the improvement of textbooks and teaching materials as aids to international understanding. Paris: UNESCO, 1949.
- Balti riikide II vetrinaarpäevluse protokollid 8.–11. augustini 1935. a. Tartus ja Tallinnas = Protokolle der II. Veterinärtagung der Baltischen Staaten vom 8.–11. August 1935 in Tartu und Tallinn = Протоколы II ветеринарного с'езда Прибалтийск. государств от 8–11 августа 1935 г. в Тарту и Таллине*. Tartu, 1935.
- Balti riikide II vetrinaarpäevluse referaadid 8.–11. augustini 1935. a. Tartus ja Tallinnas = Referate der II. Veterinärtagung der Baltischen Staaten vom 8.–11. August 1935 in Tartu und Tallinn = Рефераты II ветеринарного с'езда Прибалтийск. государств от 8–11 августа 1935 г. в Тарту и Таллине*. Tartu, 1935.
- Baltijas statistiku konference = Conference des Statisticiens baltes: X sesija: [Rīgā, 1935. g. 31. okt. – 4. nov.: materiāli]*. Rīgā, 1935.
- Baltijas valstu pilsētu savienību konference, Rīgā, 1927. gada 25. un 26. maijā = I Konferenz der Städteverbände Baltischen Staaten in Riga, am 25. und 26. Mai 1927 = I Conférence des Unions des Villes des Pays Baltiques à Riga, le 25 et 26 Mai 1927*. Rīgā: Baltijas Valstu Pilsētu Savienību staropmītejas izdevums, 1928.
- Baltijas vetrinārārstu kongress = IV конгресс ветеринарных врачей прибалтийских государств = Baltischer Tierärztlicher kongress. Referati. Доклады. Berichte. Burtnīca = Выпуск = Heft 1–7*. Rīgā: Latvijas veterinārārstu biedrības izdevums, 1940.
- Bericht über den XVIII. Internationalen Kongress gegen den Alkoholismus Tartu (Dorpat) vom 21. bis zum 29. Juli 1926. Tartu, 1927.
- Bericht über die 1. Konferenz des Verbandes der Forstwirte der Baltischen Staaten im Juli 1938 in Kaunas. Kaunas, 1939.
- Bericht über die Verhandlungen der VI. Baltischen Hydrologischen Konferenz zu Lübeck-Berlin im August 1938. Berlin, 1939.
- Butkus, Zenonas, sudaryt. *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.
- Comptes rendus de la ... session de la Commission géodésique baltique [1–10]*. Helsinki, 1925–1938.
- Congressus secundus archaeologorum balticorum, Rigae, 19.–23.VIII.1930 = Otrais Baltijas aizvēstures kongress, Riga, 19.–23.VIII.1930*. Riga, 1931. Acta Universitatis Latviensis. Philologorum et philosophorum ordinis series T. 1., suppl 1.
- Conventus primus historicorum Balticorum, Rigae, 16.–20.VIII. 1937 = Pirmā Baltijas vēsturnieku konference, Rīgā 16.–20.VIII. 1937: acta et relata relata*. Rīga, 1938.
- Dritte Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Estlands, Lettlands und Litauens abgehalten in Kaunas am 16. und 17. Juni im Jahre Vytautas des Grossen. Protokolle und Referate*. Kaunas, 1931.
- The XVIII-th International Congress against alcoholism. Lecture-guide*. Tartu, 1926.
- Die erste hydrologische und hydrometrische Konferenz der baltischen Staaten in Riga am 26–28 Mai 1926. Protokolle und Referate*. Riga, 1927.
- V. Hydrologische Konferenz der Baltischen Staaten, Juni 1936: Bericht*. Helsinki, 1936.
- Erste Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Lettlands, Estlands und Litauens: abgehalten in Riga am 21. und 22. April 1928: (Protokolle und Referate)*. Riga, 1928.

- Fünfte Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Estlands, Lettlands und Litauens abgehalten in Tallinn am 31 August und 1. September 1934 (Protokolle und Referate).* Tallinn, 1934.
- Die hydrologischen Institutionen der baltischen Staaten. Riga: Ständiges Bureau der hydrologischen Konferenzen der baltischen Staaten, 1936.
- Igaunų, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.* Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936.
- Minutes of the Baltic Conference: held at Bulduri in Latvia in 1920.* Washington, D.C.: Latvian Legation, 1960.
- Pabaltijo valstybių motiños ir vaiko apsaugos antroji konferencija.* Kaunas, 1931 m. spalio mėn. 30, 31 lapkričio mėn. I d. = II. Konferenz fuer Mutter- u. Kinderschutz in den Baltischen Staaten. Kaunas, 30. Oktober–1. November 1931 = Вторая конференция Прибалтийских государств по охране материнства и детства. Каунас, 30, 31 октября и 1 ноября 1931 года. [Kaunas, 1932?].
- Pirmā Baltijas valstu mātes un bērna aizsardzības un apgādības konference.* Rīgā, no 26. līdz 29. februārim, 1928 = Première conférence de protection de la mère et de l'enfant des états Baltiques, Riga, 26–29. février 1928. Rīga: Latvijas bērnu palīdzības savienība (Union Latvienne de Secours aux enfants), 1929.
- Quatrième conférence régionale des commissions nationales de coopération intellectuelle des pays Baltiques et Nordiques = Ceturtā Baltijas un Skandināvijas zemu nacionālo intelektuālās kopdarbības komisiju konference.* Rīga, 1940.
- Rapprochement between the Baltic nations: 4th congress of Estonian, Latvian, and Lithuanian co-operation, held in Riga from June 16th to 18th, 1938: agenda, resolutions, reports.* Rīga: Latviešu-igauņu biedrība: Latviešu-lietaviešu vienība, 1939.
- Recueil des accords intellectuels.* Paris: Institut international de coopération intellectuelle, 1938.
- Riigivolikogu stenograafiliste aruannete lisad 1939/40. I koosseis. VI istungjārk.* Tallinn, 1940.
- Sihle, M., hrsg. *Verhandlungen der ersten Konferenz zur Förderung medizinischer Synthese.* Riga, 1931.
- Sihle, M. und Utitz, E., hrsg. *Kongress für synthetische Lebensforschung. Verhandlungsbericht d. Aussprache zwischen Ärzten, Biologen, Psychologen u. Philosophen in Marienbad vom 16. bis 18. Sept. 1936.* Prag, 1937.
- 10 Jahre Gesetzgebung Estlands und Lettlands. Referate der I. baltischen Juristenkonferenz zu Dorpat.* Reval, 1929.
- II. Baltische hydrologische und hydrometrische Konferenz. Tallinn. 17.–22. Juni 1928. Tallinn, 1928.
- Zweite Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Lettlands, Estlands und Litauens abgehalten in Tallinn am 7. und 8. Dezember 1929. Protokolle und Referate.* Tallinn, 1930.
- Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis = Actes du deuxième congrès interbaltique de coopération intellectuelle, tenu à Tartu les 29 et 30 novembre 1936.* Tartu, 1937. Eesti Vabariigi Tartu ülikooli toimetused = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) C 22.
- III Baltijos valstybių, veterinarijos kongreso protokolai 1937 m. rugpiu-čio m. 12–14 d. Kaune = Protokolle des III. Veterinaerkongresses der Baltischen Staaten von 12.–14. August 1937 in Kaunas = Протоколы III ветеринарного конгресса прибалтийских государств от 12.–14. августа 1937 г. в г. Каунас. Kaunas, 1938.

III Baltijos valstybių, veterinarijos kongreso referatai 1937 m. rugpiu-čio mėn 12–14 d. Kaune = Referate des III. Veterinärkongresses der Baltischen Staaten vom 12–14 August 1937 im Kaunas = Рефераты III ветеринарного конгресса прибалтийских государств от 12.–14. августа 1937 г. в г. Каунас. Kaunas, 1937.

Troisième congrès régional des commissions nationales de coopération intellectuelle des pays baltiques et nordiques: comptes rendus des séances. Helsinki, 1938.

Verband der Fortswirte der Baltischen Staaten. Bericht über die I Konferenz im Juli 1938 in Kaunas. Kaunas, 1938.

Vierte Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Estlands, Lettlands und Litauens abgehalten in Riga 8. und 9. September 1933 (Protokolle und Referate). Riga, 1934.

2-я конференция союзов городов Балтийских стран в Таллине 5–6 сентября 1931 года: материалы. Таллинн, 1932.

Доклады к III конференции представителей Союзов городов Балтийских стран в Каунасе 6–7 июля 1935 года. Каунас, 1935.

Доклады ко 2-й конференции Союзов городов Балтийских стран в Таллине 5–6 сент. 1931 г. Таллинн, 1931.

Отчет о работах IV Балтийской гидрологической конференции. Ленинград, сентябрь 1933. Ленинград, 1934.

Протокол III конференции Союзов городов Балтийских стран 6 и 7 июля 1935 г. в Каунасе. Каунас, 1935.

IV конференция союзов городов Балтийских стран 16-го, 17-го и 18-го июня 1938 г. в Риге: протокол и материалы. Рига, 1940.

Kirjandus

- Allin, Dana H. *Cold War illusions: America, Europe and Soviet Power, 1969–1989*. New York: St. Martin's Press, 1998.
- Almond, Gabriel A. and Verba, Sidney, eds. *The intellectual history of the civic culture concept. The civic culture revisited*. Newbury Park, etc.: Sage Publications, 1989.
- Andersons, Edgars. *Latvijas vesture, 1920–1940: arpolitika. 1–2*. Stockholm: Daugava, 1982, 1984.
- Ariste, Paul. "W. K. Matthews (tema surma puhul)." *Keel ja Kirjandus* 9 (1958): 575–576.
- Arsan, Andrew. "'This age is the age of associations': committees, petitions, and the roots of interwar Middle Eastern internationalism." *Journal of Global History* 7, no. 2 (2012): 166–188.
- Arumäe, Heino. *Võitlus Balti Liidu loomise ümber, 1919–1925*. Tallinn: Eesti Raamat, 1983.
- Bart, Ronald S. "The social capital of opinion leaders." *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 566 (1999): 37–54.
- Barth, Volker. "International Organisations and Congresses." *EGO: European History online*. <http://www.ieg-ego.eu/en/threads/transnational-movements-and-organisations/international-organisations-and-congresses>, 01.03.2015.
- Bell, Marjatta and Hietala, Marjatta. *Helsinki: the innovative city: historical perspectives*. Helsinki: Finnish Literature Society & City of Helsinki Urban Facts, 2002. Finnish Literature Society Editions 857.

- Berlin, Isaiah. *Against the current: essays in the history of ideas*, edited and bibliography by Henry Hardy; with an introduction by Roger Hausheer (Oxford: Clarendon Press, 1989).
- Bolin, Per. *Between national and academic agendas: ethnic policies and 'national disciplines' at the University of Latvia, 1919–1940*. Huddinge: Södertörns högskola, 2012. Södertörn academic studies 51. Södertörn studies in history 13.
- Botz-Bornstein, Thorsten. "Europe: space, spirit, style." *The European Legacy* 8, no. 2 (2003): 179–187.
- Burke, Peter. *Mis on kultuuriajalugu?* Inglise keelest tõlkinud Triinu Pakk. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2011.
- Buttimer, Ann. "Edgar Kant and Heimatkunde: Balto-Skandia and regional identity." In *Geography and national identity*. Hooson D (ed.), 161–183. Oxford: Blackwells, 1994.
- Buttimer, Anne and Mels, Tom. *By northern lights: on the making of geography in Sweden*. Burlington VT: Ashgate Pub. Company, 2006.
- Carlgren, Wilhelm M. *Rootsi ja Baltikum maailmasõdade vahelisest ajast sõjajärgsete aastateni. Ülevaade*. Tõlge eesti keelde Enno Turmen. Tallinn: Olion, 1995.
- Cock, A. G. "Chauvinism and internationalism in science: the International Research Council, 1919–1926." *Notes and records of the Royal Society of London* 37, no. 2 (1983): 249–288.
- Coleman, James S. "Social capital in the creation of human capital." *The American Journal of Sociology* 94, suppl. (1988): 98.
- Delisle Burns, C. "Diplomacy." In *Encyclopaedia of the social sciences*, editor in chief Edwin R. A. Seligman, 147–153. New York: The Macmillan Company, 1935.
- Democracies in flux: the evolution of social capital in contemporary society*, ed. by Robert Putnam. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Disaffected democracies. What's troubling the trilateral countries?* Princeton, New Jersey, 2000.
- Edwards, Bob and Foley, Michael W. "The paradox of civil society." *Journal of democracy* 7, no. 3 (1996): 38–52.
- Eellend, Johan. *Cultivating the rural citizen: modernity, agrarianism and citizenship in late tsarist Estonia*. Stockholm: Stockholm University, 2007. Studia Baltica. Serie II, 1. Södertörn doctoral dissertations 18.
- Feldmanis, Inesis and Stranga, Aivars. *The destiny of the Baltic Entente, 1934–1940*. Translated by K. Streips. Riga: Latvian Institute of International Affairs, 1994.
- Frane, Adam and Rončević, Borut. "Social capital as a useful scientific metaphor." In *Advances in sociological knowledge over half a century*, ed. Nikolai Genov, 183–204. Paris: International Social Science Council, 2002.
- Fukuyama, Francis. "Social capital. The Tanner lectures on human values delivered at Brasenose College, Oxford May 12, 14, and 15, 1997." In *The Tanner Lectures on Human Values*, 375–484.
<http://tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/Fukuyama98.pdf>, 17.11.2011.
- Fukuyama, Francis. "Sotsiaalne kapital." In *Kultuur on tähtis: kuidas väärtushinnangud kujundavad inimarengut*, Lawrence E. Harrison, Samuel P. Huntington, toimetajad. Tõlkinud Kristi Saks, eessõnad: Aili Aarelaid, Samuel P. Huntington, 96–109. [Tallinn]: Pegasus, c2002.
- Funktsioon ja struktuur Briti koolkonnas*. Koostanud Lorenzo Cañas Bottos. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2013.

- Gellner, Ernest. "Rahvused ja rahvuslus I." Tõlkinud Anneli Andresson. *Akadeemia* 10 (1994): 2207–2238.
- Gellner, Ernest. "Rahvused ja rahvuslus II." Tõlkinud Anneli Andresson. *Akadeemia* 11 (1994): 2429–2462.
- Georg Rauch. *Balti riikide ajalugu, 1918–1940*. Tõlkinud Ene Rõngelep. Tallinn: Detlar, 1995.
- Gienow-Hecht, Jessica C. E. "The anomaly of the Cold War: cultural diplomacy and civil society since 1850." In *Diplomatic studies. Vol. 5, United States and public diplomacy: new directions in cultural and international history*, Osgood, Kenneth A. (editor); Etheridge, Brian C. (editor): 29–56. Leiden, NLD: Martinus Nijhoff Publishers, 2010.
- Graf, Mati. "Parteideta parlament – VI Riigikogu 1938–1940." *Riigikogu Toimetised* 4 (2001): 185–93.
- Griswold, Wendy. "Regionalism and cultural expression." In *International encyclopedia of the social & behavioral sciences. Online edition*, editors-in-chief Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, 12935–12939. Amsterdam etc.: Elsevier, 2001-
- Grzechnik, Marta. "Shaping the image of the Baltic Sea region in the Polish consciousness. The Polish Baltic Institute in the interwar period. The "Baltic frontier" revisited. In *Cross-Cultural Interactions in the Baltic Sea Region*, edited by: I. Sooman and S. Donecker, 121–134. Vienna, 2009.
- Grünthal, Timotheus. "Baltische Rechtsangleichung. 10 Jahre Estlands und Lettlands. Referate der I. Baltischen Juristenkonferenz zu Dorpat (1928). Reval: F. Wassermann, 1928: [retsensioon]." *Õigus* 5 (1930): 226–234.
- Gusejnova, Dina. "Concepts of culture and technology in Germany, 1916–1933 Ernst Cassirer and Oswald Spengler." *Journal of European studies* 36, no. 1 (2006): 5–30.
- Habermas, Jürgen. *Avalikkuse struktuurimuutus: uurimused ühest kodanikuühiskonna kategooriast: eessõnaga 1990. aasta uusväljaandele*. Tõlkinud Andres Luure. Tallinn: Kunst, 2001.
- Hackmann, Jörg. "From "objekt" to "subject": the contribution of small nations to regional building in North-Eastern Europe." *Journal of Baltic Studies* 33, no. 4 (2002): 412–430.
- Hackmann, Jörg. "Vereinskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa: lokal, national, regional, europäisch oder lobal?" In *Vereinskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa. Regionale Spezifik und europäische Zusammenhänge = Associational culture and civil society in North Eastern Europe*, 11–35. Wien; Köln; Weimar: Böhöau Verlag, 2012. Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte Bd. 20.
- Hackmann, Jörg. "Voluntary associations and regional building. A post-national perspective on Baltic history." *Center for European Studies Working Paper series* 105 (2002). <http://www.google.ee/url?url=http://aei.pitt.edu/9047/1/Hackmann.pdf&ret=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=lpErVdmmM8ebsAHWiCoBw&ved=0CBIQFjAA&usg=AFQjCNHApFkpNdgFvPJLzfDCxY7nEfTTw>, 01.03.2015.
- Haupt, Heinz-Gerhard. "Comparative history – a contested method." *Historisk tidskrift* 127, h. 4 (2007): 697–716.
- Hemstad, Ruth. "Det Nordiske akademiske samarbeidet og skandinavismen." In *Civilisamhällets Norden. Papers presenterade på ett seminarium om nordiskt samarbete i januari 2004*, red. Heidi Haggrén, Ruth Hemstad & Jani Marjanen, 16–31. Helsinki: CENS, 2005.
- Housden, Martyn. *The League of Nations and the Organization of Peace*. London; New York: Routledge, 2014.

- Hroch, Miroslav. "Nationalism, historical aspects of: The West." In *International encyclopedia of the social & behavioral sciences. Online edition*, editors-in-chief Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, 10355–10363. Amsterdam [etc.]: Elsevier, 2001.
- Huntington, Samuel P. *Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine*. Tallinn: Fontes, 1999.
- Ilmjärv, Magnus. *Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*. Tallinn: Argo, 2010.
- Jaanson, Kaido. "Balti-Skandinaavia liidust." *Akadeemia* 9 (1990): 1894–904.
- Jaanson, Kaido. "The Baltic Sea region in international relations of the twentieth century: the seminal nature of the interwar period." *Journal of Baltic Studies* 32, iss. 3 (2001): 267–288.
- James, Paul. *Globalism, nationalism, tribalism. Bringing theory back in*. London etc.: Sage Publications, 2006. Towards theory of abstract community vol. 2.
- Judgment No. 16 of the Administrative Tribunal of the International Labour Organization, <http://www.ilo.org/public/english/tribunal/fulltext/0016.htm>, 14.09.2009.
- Karjahärm, Toomas ja Sirk, Väino. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed, 1850–1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.
- Karjahärm, Toomas ja Sirk, Väino. *Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940*. Tallinn: Argo, 2001.
- Karjahärm, Toomas. *Ida ja lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.
- Karjahärm, Toomas. *Unistus Euroopast*. Tallinn: Argo TTP, 2003.
- Karjahärm, Toomas. *Vene impeerium ja rahvuslus: moderniseerimise strateegiad*. Tallinn: Argo, 2012.
- Kasparavičius, Algimantas. "The historical experience of twentieth century: authoritarianism and totalitarianism in Lithuania." In *Totalitarian and authoritarian regimes in Europe. Legacies and lessons from twentieth century*, edited by Jerzy W. Borejsza and Klaus Ziemer in cooperation with Magdalena Hulas, 297–312. New York; Oxford: Berghahn Books, 2006.
- Keyserling, Hermann von. *Das Spektrum Europas*. Heidelberg, 1928.
- Kiik, Lembit. *Eesti Vabariigi ametiühingud: ajalooline ülevaade (1918–1940)*. Tallinn: Eesti Ametiühingute Keskliit, 1995.
- Kroeber, Alfred L. and Kluckhohn, Clyde. *Culture: a critical review of concepts and definitions. First Vintage Editon*. New York: Vintage Books, 1963.
- Kroeber, Alfred L. *The nature of culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kuehnemund, Richard. "German prophets of doom and hope." *Journal of the history of ideas* 3, no. 4 (1942): 443–457.
- Laanemäe, Aare. *Kultuurilugu*. Tallinn: Ilo, 2003.
- Lane, Jeremy F. *Pierre Bourdieu: a critical introduction*. London; Sterling, VA: Pluto Press, 2000.
- Laqua, Daniel. "Transnational intellectual cooperation, the League of Nations, and the problem of order." *Journal of global history* 6 (2011): 223–247.
- Lehti, Marko. *A Baltic League as a construct of the new Europe: envisioning a Baltic region and small state sovereignty in the aftermath of the First World War*. Frankfurt am Main [etc.]: Lang, 1999.
- Lehti, Marko. The dancing conference of Bulduri: a clash of alternative regional futures. In *Forgotten pages in Baltic history: diversity and inclusion*, edited by Martyn Housden and David J. Smith, 71–94. Amsterdam; New York: Rodopi, 2011.

- Lehti, Marko. "The quest for solidarity and tamed nationalism: envisioning sustainable peace in the Balkans." *Peace & change: a journal of peace research* 39, 1 (2014): 100–132.
- Lehti, Marko. "Soome Eesti suure vennana. Soome-eesti suhete pahupool." Soome keelest tõlkinud Erki Bahovski. *Vikerkaar: Eesti Kirjanike Liidu ajakiri* 7/8 (2009): 144–158.
- Lilla, Mark. "Sürakuusa ahvatlus." Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga. *Vikerkaar: Eesti Kirjanike Liidu ajakiri* 8/9 (2002): 130–142.
- Linina, Silvia. "Library Association of Latvia." In *Encyclopedia of library and information science. Second Editon. Vol. 3, Lib-Pub*, edited by Miriam A. Drake, 1591–1592. New York; Basel: Marcel Dekker Inc, 2003.
- Linz, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder, Co; London: Lyenne Rienner Publishers, 2000.
- Lorenz, Chris. "Comparative historiography: problems and perspectives." *History and theory* 38, no. 1 (1999): 25–39.
- Łossowski, Piotr. *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury*. Wrocław, 1972.
- Mačiulis, Dangiras. "Antano Smetonos lituanistikos instituto įkūrimas." *Lituanistica* 2 (2002): 19–38.
- Mačiulis, Dangiras. "Kaimo mokytojas tarpukario Lietuvoje: lojalus valdžiai ir autoritetas visuomenei." *Lituanistica* 1(2005): 1–24.
- Mačiulis, Dangiras. "Kultūros fondo kūrimo projektai Lietuvoje 1926–1940 m." *Lituanistica* 4 (2001): 41–66.
- Mačiulis, Dangiras. "Kultūros paveldo apsauga nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)." *Lituanistica* 4 (2003): 18–40.
- Mačiulis, Dangiras. "Lithuania's Cultural Policy: 1927–1940." *Lithuanian Historical Studies* 8 (2003): 123–44.
- Mačiulis, Dangiras. "Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė." *Lituanistica* 2 (2001): 54–75.
- Mačiulis, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: LII leidykla, 2005.
- Maggioni, Mario A., Nosvelli, Mario and Uberti, Teodora Erika. "Space versus networks in the geography of innovation: a European analysis." *Papers in Regional Science* 86 no. 3 (2007): 471–94.
- Malinowski, Bronislaw. "Culture." In *Encyclopaedia of the social sciences.*, ed. in chief Edwin R.A. Seligman, 621–645. New York: The Macmillan Company, 1935.
- McMurry, Ruth Emily. "Foreign government programs of cultural relations." *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 235 (1944): 54–61.
- Medijainen, Eero. "Soome, Eesti, Läti ja Leedu üliõpilasliit ning Balti riikide koostöö 1920.–1930. aastatel," *Kleio* 3 (1991): 60–64.
- Medijainen, Eero. "The 1934 Treaty of the Baltic Entente: perspectives for understanding." *Ajalooline Ajakiri* 1/2 (2012): 183–200.
- Medijainen, Eero. "The Baltic question in the twentieth century: historiographic aspects." In *Public Power in Europe. Studies in historical transformations*, J.S. Amelung, S. Beer, (editors): 109–124. Pisa: Edizioni Plus: Pisa University Press, 2006.
- Medijainen, Eero. *Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934*. Tartu: Tartu Ülikool, 1991.

- Michels, Eckard. "Deutsch als Weltsprache? Franz Thierfelder, the Deutsche Akademie in Munich and the promotion of the German language abroad, 1923–1945." *German History* 22, no. 2 (2004): 206–228.
- Mugasto-Johani, Helene. "Raamatukoguhoidjate ühing oli mu kool. Mälestusi." In *ERÜ aastaraamat. 1 (1989)*: 106–108. Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, 1990.
- Mäkinen, Riita. "Finnish voluntary associations' contacts with Scandinavian and Baltic counterparts during interwar period." In *Vereniskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa. Regionale Spezifik und europäische Zusammenhänge = Associational culture and civil society in North Eastern Europe*, 451–467. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2012. Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte Bd. 20.
- Narayan, D. and Cassidy, M. F. "A dimensional approach to measuring social capital: development and validation of a social capital inventory." *Current Sociology* 49, iss. 2 (2001): 59–102.
- National committees on intellectual co-operation*. Geneva, 1937.
- Nordic cooperation: a European region in transition*, ed. by Johan Strang. London; New York: Routledge, 2015. Routledge series on global order studies, vol. 8.
- Nye, Joseph S. *Soft power: the means to success in world politics*. New York: Public Affairs, 2004.
- Paleckis, Justas. "Kultūros fondo vis dar tebelaukiam." *Varpas* 4 (1940): 49–52.
- Pemberton, Jo-Anne. "Towards a new world order: a twentieth century story." *Review of International Studies* 27 (2001): 265–272.
- Pérez-Díaz, Víctor. "The public sphere and a European civil society." In *Real civil societies: dilemmas of institutionalization*, ed by Jeffrey C. Alexander, 211–38. London: Sage Publications, 1998. SAGE studies in International sociology 48.
- Pohl, J. "Regional Identity." In *International encyclopedia of the social & behavioral sciences. Online edition*, editors-in-chief Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, 12917–12922. Amsterdam etc.: Elsevier, 2001-
- Portes, Alejandro. "Social capital: its origins and applications in modern sociology." *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 1–24.
- Putnam, Robert David. "The prosperous community." *The American Prospect* 30.11.2002, http://www.prospect.org/cs/article=the_prosperous_community; 01.03.2015.
- Putnam, Robert David. *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton (N.J.): Princeton University Press, 1993.
- Putnam, Robert David. *Üksi keeglisaalis: Ameerika kogukonnaelu kokkuvarisemine ja taassünd*. Tõlkinud Jürgen Innos, Marian Raamat ja Irja Toots. Tartu: Hermes, 2008.
- Putnam, Robert. "El pluribus unum: diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte prize lecture." *Scandinavian Political Studies* 30, no. 2 (2007): 137–174.
- Rein Raud. *Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriasse*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus; Eesti Keele Sihtasutus, 2013.
- Relations between the Nordic countries and the Baltic nations in the XX century*. Edited by Kalervo Hovi. Turku: University of Turku, 1998.
- Riimaa, Jüri. "Balti maanteeelaste koostöö ajavahemikus 1927–2009." In *Eesti Maantee-muuseumi aastaraamat 2010*, 128–148. Tartu, 2011.
- Robbins, Derek. *Framing Bourdieu – Cultural theory*. Edited by Tim Edwards. Los Angeles etc.: Sage Publications, 2007.
- Rodgers, Everett M. *Diffusion of innovations*. New York, 2003.

- Rohtmets, Priit. "Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940." Magistritöö, Tartu Ülikool, 2006.
- Rooläht, Andrus. *Nii see oli ...: kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust: [1930-ndate aastate Eesti Vabariigist]*. Tallinn: Perioodika, 1990.
- Rämmer, Algo and Tankler, Hain. "Estonian-Sweden contacts in the humanities during the 1920s–1930s." In *Nova miscellanea historiae scientiarum Baltica – 50: abstracts and programme of the 23rd International Baltic Conference of the History of Science: (Riga, 9–10 October, 2008)*: 95–96. Riga, 2008.
- Rämmer, Algo. "Intellectual partnership and the creation of a Baltic cultural body." *Trames* 19, no. 2 (2015): 109–137.
- Rämmer, Algo. "Tartu Ülikooli osa Eesti ja Läti kultuurisidemetes 1920.–1930. aastatel." Magistritöö, Tartu Ülikool, 2006.
- Rüsen, Jörn. "Some theoretical approaches to intercultural comparative historiography." *History and Theory* 35, no. 4 (1996): 5–22.
- Saikawa, Takashi. "From intellectual co-operation to international cultural exchange: Japan and China in the International Committee on Intellectual Co-operation of the League of Nations, 1922–1939." Doktoritöö, Heidelbergi Ülikool, 2014. urn:nbn:de:bsz:16-heidok-202945; 05.04.2015.
- Seligman, Adam B. *The idea of civil society*. New York: Free Press, 1992.
- Sewell, William H. "Marc Bloch and the logic of comparative history." *History and Theory* 6, no. 2 (1967): 208–218.
- Shweder, Richard A. "Culture: contemporary views." In *International encyclopedia of the social & behavioral sciences. Online edition*, editors-in-chief Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, 3151–3158. Amsterdam etc.: Elsevier, 2001–
- Siisiäinen, Martti. "Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam," <http://www.istr.org/conferences/dublin/workingpapers/siisiainen.pdf>; 24.01.2011.
- Singer, Milton. "Culture: the concept of culture." In *International encyclopedia of the social sciences*, David L. Sills, editor. Vol. 3, 527–543. New York: The Macmillan Company & The Free Press; London: Collier-Macmillan Publishers, 1968 [preprint ed., 1972].
- Smith, Anthony D. *The ethnic origins of nations*. Oxford: Blackwell Publishers, 1986.
- Spengler, Oswald. *Õhtumaa allalkäik. Kd. 1, Kuju ja tegelikkus*. Tartu: Ilmamaa, 2012.
- Stradiņš, Jānis and Cēbere, Dzintars. "Establishment of an intellectual entente in the Baltic States." In *The Baltic States at Historical Crossroads*, edited by Talavs Jundzis; English language translation by Karlis Streips, 291–314. Riga, 2001.
- Stradiņš, Jānis. "Beginnings of the Intellectual Entente of the Baltic States (1920–1935–1940). Lecture given at the 12th Baltic Conference on Intellectual Cooperation Vilnius, Lithuanian Academy of Sciences, 4–5 November, 2010." *Scientific Journal of Riga Technical University The Humanities and Social Science. History of Science and Higher Education* 18 (2011): 11–18.
- Zake, Ieva. *Nineteenth-century nationalism and twentieth-century anti-democratic ideals: the case of Latvia, 1840s to 1980s*. Lewiston etc.: Edwin Mellen Press, 2008.
- Zemgals, Gustavs. "Baltijas Ūnijas mērķi un pamatprincipi." *Baltijas Ūnija. Bulletin* 1 (1933): 8–17.
- Zorin, Andrey. "Ideology, semiotics, and Clifford Geertz: some Russian reflections." *History and Theory* 40, no. 1 (2001): 57–73.
- Tankler, Hain and Rämmer, Algo. *Tartu University and Latvia: with an emphasis on relations in the 1920s and 1930s*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu, 2004.

- Tankler, Hain ja Rämmer, Algo. "SELL'i konverentsid Baltimaade ja Soome üliõpilaste koostöö arendajana." In *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 33, 20–38. Tartu, 2004.
- Tocqueville, Alexis de. *Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast*. Tõlkinud Henno Rajandi. Tallinn: Hortus Litterarum, 1995.
- Tootsen, Toivo. *Seitsmes suurriik Eestis. Fakte, mälestusi ja mõtteid Eesti Ajakirjanike Liidu 85. sünnipäeval*. Tallinn: Revlex, 2004.
- Toynbee, Arnold. *Uurimus ajaloost*. Tartu: Ilmamaa, 2003.
- Triikkel, Ivar. *Ringhääling eile ja täna*. Tallinn: Valgus, 1977.
- Uljas, Jüri. *Eesti Kultuurkapital 1921–1941*. Tallinn: Eesti Kultuurkapital, 2005.
- Van den Braembussche, A. A. "Historical explanation and comparative method: towards a theory of the history of society." *History and Theory* 28, no. 1 (1989): 1–24.
- Vetik, Raivo. "Eesti rahvusluse mõtestamisest." *Vikerkaar: Eesti Kirjanike Liidu ajakiri* 3 (2007): 54–63.
- Watt, D. C. "Every war must end: war-time planning for post-war security, in Britain and America in the wars of 1914–18 and 1939–45. The roles of historical example and of professional historians." *Transactions of the Royal Historical Society 5th Ser.* 28 (1978): 159–173.
- Weimann, Gabriel. "The influentials: back to the concept of opinion leaders?" *Public Opinion Quarterly* 55 (1991): 267–279.
- Yarrow, Andrew L. "Clifford Geertz, cultural anthropologist, is dead at 80." *The New York Times* 01.11.2006, <http://www.nytimes.com/2006/11/01/obituaries/01geertz.html?pagewanted=all>; 01.03.2015.
- Дименштейн Илья. "'Дедушка' советской водородной бомбы работал рижским журналистом," *Весту* 17.01.2016, <http://www.ves.lv/dedushka-sovetskoj-vodородnoj-bomby-rabotal-rizhskim-zhurnalstov>; 03.03.2016.
- Кен Олег Николаевич и Рупасов Александр Иванович. "Советская политика в двух измерениях: страны Центрально-Восточной Европы в дипломатии и военной стратегии СССР, 1925–1939 гг." [http://lvin.ru/documents/ken/Sov_for_po_FINAL5\[1\].doc](http://lvin.ru/documents/ken/Sov_for_po_FINAL5[1].doc), 01.03.2015.
- Кен Олег Николаевич и Рупасов Александр Иванович. "Безопасность Балтийских стран и Литва в межвоенный период." In *Rahvusest riigiks = From nation to state. Eesti Ajaloomuuseumi rahvusvahelise teaduskonverentsi materjale*, 22–32. Tallinn, 2010.
- Кен Олег Николаевич и Рупасов Александр Иванович. "Москва и страны Балтии: опыт взаимоотношений, 1917–1939 гг." <http://lvin.ru/documents/ken/moskva-i-baltiia-1917-1939.doc>, 01.03.2015.

Publitsistika

- "Ajaloõpetus revideerimisele. Eesti-Läti-Leedu vaheline nõupidamine Tallinnas." *Õpetajate Leht* 21 (1933): 5.
- Alks, O. "Koreferaat V. Salniti referaadile Balti rahvaste loomuliku juurdekasvu probleem. Konspekt." *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 77–78.
- "Alus koostöoks Balti riikide notarite vahel. Eesti-Läti-Leedu seadusandluse ühtlustamine peab haarama ka notarite tegevusala. Balti notarite konverents kestis Tallinnas kaks päeva, lõppedes esmaspäeval. Tervitustelegrammid kõigi kolme riigi presidendidele." *Uus-Eesti* 01.11.1938, 5.

- Annist, August. "Lähtekohti meie kultuuriideoloogiale." *Akadeemia* 2 (1939): 81–91.
- Antons, Mārtiņš. "Baltijas nedēļa. *Jaunākās Ziņas* 19.06.1937, 1.
- "Ar reikalinga Lietuvai Kultūros fondas? "Lietuvos Žinių" anketa." *Lietuvos Žinios* 1938, 14.04, 3; 20.04, 6; 21.04, 5.
- "Au Congrès de coopération des Etats baltes." *Correspondance Baltique* 12.06.1939, 1.
- B. B. "Baltijas walztu operu un teatru direktoru konference." *Pirmdienā* 13.10.1930, 3.
- Balodis, Francis. "Paremat koostööd teaduse alal! = Labāku sadarbību zinātnes laukā!" *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 1 (1934): 48–50.
- "Balti geograafide kongress kavatsusel." *Kaja* 15.12.1934, 1.
- "Balti juristide konverents lõppes. Päevakorras olnud küsimusis jõuti kokkuleppele. Lāti ja Leedu delegatsioonid lahkusid. Järgmine konverents peetakse Kaunases käesoleva aasta sügisel." *Kaja* 01.04.1935, 1.
- "Balti kirjanduslik auhind asutamisele?" *Uus Eesti* 16.06.1940, 3.
- "Balti kultuursidemeid süvendama. Balti instituutide loomisele Tallinnas, Riias ja Kaunases. Ajakirjanikkude Tartu konverentsi tulemusi." *Postimees* 02.09.1935, 4.
- "Balti majanduskonverents 1937. aastal = Baltijas saimnieciskā konference notiks 1937. gadā." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 1 (1936): 114.
- "Balti majanduskonverents tänavu peetakse Kaunases = Baltijas valstu saimnieciskā konference šoruden notiks Kauņā." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1935): 77.
- "Balti Nädala informatsioon = Informācija par Baltijas nedēļu." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2/3 (1938): 83–84.
- "Balti Nädala" ettevalmistus = "Baltijas nedēļas sagatavošana = "Pabaltēs savaitēs" ruošimas." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1936): 31–35.
- "Balti nädala kongressi nõupidamised." *Uus Eesti* 12.06.1937, 7.
- "Balti Pressiliidu konverentsilt. "Elame praegu läbi õige rasket ajaloolist perioodi"." *Päevaleht* 19.01.1940, 5.
- "Balti põllumajanduse tegelaste kongress. Tuleval suvel kutsutakse Tartus või kusagil katsejaamas kokku Balti riikide põllumajanduse tegelaste kongress kontakti loomise otstarbel. Kongressi kulude katteks võetakse põllutöömisteeriumi eelarvesse 150.000 m." *Postimees* 07.09.1926, 1–2.
- "Balti raamatukoguhoidjate konverents Eestis = Baltijas valstu bibliotekaru kongress Tallinnā un Tartū." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1935): 76.
- "Balti rahvaste kongress lõppes. Soove Eesti-Lāti-Leedu koostöö süvendamiseks. Tunnistati vajalikuks riigipresidentide vastastikused külaskäigud." *Uus Eesti* 15.06.1937, 3.
- "Balti rahvaste koostöö tihedamaks." *Päevaleht* 31.05.1940, 5.
- "Balti riikide kirjanduse Entente." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1935): 74.
- "Balti riikide lähendaja. Stokholmi linna Pea Poola ja Leedu lepituse vaheltsobitajana. Sigtuna vallutajatega tutvunemas." – *Postimees* 04.07.1934, 3.
- "Balti riikide lähenemisseltside büroo. Riist, 27. mail. Lāti-Eesti lähenemisseltsi üldkoosolek peeti ära 25. mail. Koosolekut juhatas prof. Fr. Balodis. Algatati läbirääkimisi Lāti-Leedu lähenemisseltsiga kindlama koostöö asjus, samuti ka Eesti-Leedu seltsiga. Kavatakse luua kõikide Balti riikide lähenemisseltside büroo. Läbirääkimisi selle küsimuse kohta peetakse Riias Lāti-Leedu lähenemisseltsi kongressi ajal." *Postimees* 28.05.1932, 1.
- "Balti riikide tuletõrje liitude põhikiri." *Tuletõrje Teated* 25 (1926): 390.
- "Balti riikide tulevased erikonverentsid." *Vaba Maa* 24.08.1920, 1.
- "Balti riikide õpetajate II kongress Tallinnas, 28. ja 29. juunil 1928. a." *Kasvatus* 6 (1928): 325–330.

- “Balti riikide õpetajate kongress.” *Õpetajate Leht* 15 (1934): 3.
- “Balti riikide ühing. Sõprusühingute koostöökava.” *Maa Hääl* 31.05.1940, 3.
- “Balti ringhäälingute koostööd tihendati = Baltijas radiofonu kopdarbība kļuvusi ciešāka.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 3/4 (1936): 65.
- “Baltian ja pohjoismaiden yhteistä kulttuurisopimusta ryhdytään valmistelemaan.” *Helsingin Sanomat* 06.11.1937, 8.
- “Baltijas institūts = Balti instituut = Pabaltēs institutas.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1936): 36.–8. lpp.
- ““Baltijas nedēļā” Rīgā, 1938. g., 16.–18. VI pieņemtās rezolūcijas.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1938): 52–55.
- “Baltijas nedēļas konferenču sēdes.” *Latvijas Kareivis* 17.06.1938, 6.
- “Baltijas nedēļas programa visai plaša.” *Brīvā Zeme* 12.05.1938, 6.
- “Baltijas tautu sadarbības kongress kopā ar “Baltijas nedēļu”.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1939): 27.
- “Baltijas valstu architektu draudzība.” *Rīts* 1938, 02.12. (nr. 333), 8.
- “Baltijas valstu nedēļā notiks 11 kongresi.” *Rīts* 18.02.1938, 5.
- “Baltijas valstu organizāciju apspriedes Kauņā.” *Kurzemes Vārds* 11.06.1939, 1.
- “Baltijas valstu sadarbības kongress notiks Tallinā nākošā gada jūnijā.” *Latvijas Kareivis* 12.12.1939, 8.
- “Baltijas valstu veterinārārsti pulcēsies Rīgā.” *Brīvā Zeme* 05.10.1940, 11.
- “Baltijas valstu kultūrelā sadarbība.” *Rīgas Vēstnesis* 09.05.1935, 4.
- “Baltimaade Tuletōrje Liidu konverentsi puhul.” *Eesti Tuletōrje* 6 (1933): 127.
- “Baltimaade Tuletōrje Liitude Liidu büroo koosolek 29. juunil Kaunases.” *Eesti Tuletōrje* 7 (1935): 194–195.
- “Baltimaade Tuletōrje Liitude Liidu büroo koosolek.” *Eesti Tuletōrje* 6 (1937): 219.
- “Baltimaade Tuletōrje Liitude Liidu konverents 12. ja 13. septembril Kaunases.” *Eesti Tuletōrje* 1 (1936): 289–291.
- “Baltiriikide õpetajate konverents Riias.” *Kasvatus* 6 (1932): 288.
- “Das Baltische Kinderschützkomitee.” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 154–155.
- Bērziņš, Pauls. “Igaunu, latvju un lietuvju tuvināšanās bedrību pārstāvju apspriede = Eesti, Lāti ja Leedu lāhendamisūhingute esindajate nōupidamine.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 1 (1935): 54–60.
- Bērziņš, Pauls. “Balti rahvaste omavaheline kultuurivārtuste vahetus.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1939): 24–28.
- Biržiška, Vaclovas. “Kronika.” *Bibliografijos Žinios* 2 (1933): 75–78.
- Blese, Ernests. “Missugust keelt tarvitada Balti rahvaste omavahelises lābikāimises? = Kāda valoda lietojama Baltijas tautu savstarpējā satiksmē?” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1934): 3–5.
- Blessig, Ernst. “Antrag betreffend Gründung einer allbaltischen ophtalmologen Vereinigung.” *Latvijas Ārstu Žurnāls* 5/6 (1929): 387–388.
- “Das Büro für die Zusammenarbeit zwischen Estland, Lettland und Litauen.” *Revue Baltique* 1, no. 2 (1940): 300–301.
- “Chronik der Baltischen Zusammenarbeit.” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 154–155.
- “Chronika=Kroonika.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1937): 33–37.
- “Cildina latviešu un igauņu b-bas priekšnieku.” *Jaunākās Ziņas* 08.07.1938, 9.
- “Collaboration of Baltic nations.” *Latvian Economic Review: a quarterly review of trade, industry and agriculture* 3 (1938): 32–33.
- “Conférence des C. N. des pays Baltes.” *Coopération intellectuelle* 61/62 (1936): 681.

- De Geer, Sten. "Das geologische Fennoskandia und das geographische Baltoskandia." *Geografiska Annaler* 10 (1928): 119–139.
- "Die 3. Geodätische Konferenz der Baltischen Staaten wird vertagt." *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 155.
- Dzirkaļa, A. "Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sadarbībā tiesību laukā." In *Igauniju, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.*, 75–80. Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936.
- "Eelseisev Balti kongress eelmisest laiemaulatuseline = Nākošais Baltijas kongress būs plasāks par iepriekšējo." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1937): 40.
- "Eesti-Lāti akadeemilise sōpruse avaldusi. "Meie ei tahtnud ometi teid halvemini vastu vōtta kui teie meid". Prof. G. Suits jutustab külaskāigu muljeist Lätti." *Postimees* 16.06.1929, 3.
- "Eesti-Soome lāhenemiseks. Mag. Rantakari sōnad eesti seltskonnale." *Vaba Maa* 17.12.1934, 3.
- "Eesti, Lāti ja Leedu liit tarvilik." *Postimees* 20.06.1926, 9.
- "Eesti-Lāti-Leedu pressiliidu pōhikiri = Igaunju-latviju-lietuvju Preses antantes statūti." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2/3 (1938): 8–83.
- "Eesti-Lāti-Leedu sōprusūhingute koosolek Bulduris 1 juulil 1934. a. = Igaunju-Latvju-Lietavju tuvināšanās bīedribu apspriede Bulduros 1.jūlijā 1934. gadā." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 3 (1934): 34–36.
- "Eesti, Lāti ja Leedu koostōō būroo = Igaunju, latvju un lietuvju sadarbības birojs." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 3 (1934): 36–38.
- "Eesti, Lāti ja Leedu Tuletōrje Liitude Liidu juhātuse koosolek Tartus, 22. ja 23. jaanuaril 1927 a." *Tuletōrje Teated* 28 (1927): 437–438.
- "Eesti, Lāti ja Leedu Tuletōrjēde Liit." *Tuletōrje Teated* 17 (1925): 262.
- Eimaityne, E. "II Pabalte's bibliotekininkų kongresas." *Bibliografijos žinios* 5 (1935): 131–135.
- "Esilduskiri Lāti hariduseministrile kooli raamatute asjus = Iesniegums Latvijas izglītības ministram skolu grāmatu lietā." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1937): 37.
- "Exposes sur l'activité des Commissions nationales Lettone et chilienne de coopération intellectuelle." *Coopération intellectuelle* 91–92 (1938): 355.
- "Der Feuerwehrverband der Baltischen Staaten." *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 156.
- "Finnland und die Baltische Staaten. Interview mit Hackzell." *Rigasche Rundschau* 27.05.1936, 1.
- "Galvas pilseta." – *Latvijas Kareivis* 27.05.1932, 3.
- "Georg Karlis Rudzits †." *Eesti Tuletōrje* 1 (1935): 2.
- Grīns, Aleksandrs. "Kauja, kuŗā zibēja blakus latvju un lietuvju ieroči." *Brīvā Zeme* 21.09 (1936), 2.
- Hanifan, L. J. "The rural school community center." *Annals of the American Academy of political and social science* 67 (1916): 130–138.
- Hubel-Metsanurk, Ed[uard]. "Kirjandus Balti rahvaste lāhendamise tegurina = Rakstniecība kā Baltijas valstu tuvināšanas faktors." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 3/4 (1936): 23–26.
- "Igaunju – latvju – lietavju savienībai pamati ir likti." *Latvijas Kareivis* 03.07.1934, 4.
- "Inglise, prantsuse, ladina vōi esperanto Balti riikides ametlikuks keeleks." *Uudisleht* 16.12.1934, 5.
- "Jauni pasākumi Latviešu – igauņu biedrībā." *Rīts* 02. 07.1938, 9.
- "Das Juristenbüro Estlands, Lettlands und Litauens." *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 151–152.

- "The Kaiser and the Anglo-German Friendship Committee." *The Advocate of Peace* 69, no. 11 (1907): 261–262.
- Kask, Aleksander. "Veel Balti rokvasti läbikäimise keelest = Vël par Baltijas tautu satiksmes valodu." *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1934): 20–23.
- "Keskkooliõpetajate kongress lõppes." *Päevaleht* 02.08.1933, 1.
- Kiivet, Johannes. "Rajariikide pedagoogiline konverents Riias 1922. aasta suvel." *Kasvatus* 22 (1922): 359–362.
- Kiparsky, Valentin. "Balti ühise keele probleem = Baltijas kopējās valodas problēma." *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1936): 37–40.
- "Kirikutegelaste konverents jätkub. Vastuvõtt riigivanema juures." *Postimees* 05.09.1935, 1.
- Klesment, Johannes. "Eesti-Läti-Leedu õigusteadlaste büroo koosolek Tallinnas 29. ja 30. märtsil 1935." *Õigus* 3 (1935): 129–136.
- "3 riiki – üks keel. Baltimaade ühine keel." *Esmaspäev* 16.12.1934, 8.
- "Kolme Balti riigi sõpruse, resp. koostöö ühingu." *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 80.
- Kolupaila, Steponas. "Profesorius Toivo Ilmari Bonsdorff." *Kosmos* 1 (1935): 2–3.
- "Koolinõunik J. Lang kõneles Läti koolioludest." *Õpetajate Leht* 14.12.1934, 3.
- "Korrespondeerivad liikmed = Korespondējošie biedri." *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1937): 37–38.
- "Kroonika = Chronika." *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1937): 39–44.
- "Kultuurlepingud Balti ja Põhjamaade vahel. Ülikoolid üksteisele lähemale, vahetamine ja soodustusi õppereisidele." *Postimees* 7.11.1937, 3.
- "Kupls dalībnieku skaits Baltijas nedēļas darbā." *Brīvā Zeme* 06.07.1940, 7.
- Kõpp, Johan. "Eesti-Soome ühine töö teaduse alal." *Päevaleht* 16.01.1919, 2.
- "Külastamas Riia tuletõrjet [Balti nädal]." *Eesti Tuletõrje* 8 (1938): 285–286.
- "Kümme aastat rahvaste lähendamise tööd. Tagasivaade Läti-Eesti ühingu esimesele tööperioodile." *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1938): 7–11.
- L. "Riigi ümberkorraldamise eeskava. Riigivanema kõne riigiaktusel." *Vaba Maa* 18.01.1935, 2.
- Laaman, Eduard. "Mis takistab ja mis soodustab Balti rahvaste koostööd?" *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 40–43.
- Långfors, Arthur. "Prantsuse keel rahvusvahelise läbikäimiskeelena." *Ajalooline Ajakiri* 2 (1937): 49–57.
- Lazarsfeld, Paul F. and Merton, Robert K. "Friendship as social process: a substantive methodological analysis." In *Freedom and control in modern society: this volume is written in honour of Robert Morrison MacIver*, 18–66. New York: Octagon 1954.
- "Le mois de la coopération intellectuelle i le deuxième conférence générale des commissions nationales de coopération intellectuelle." *Coopération intellectuelle* 82–83 (1937): 471–475.
- "Leedu ja Latvia teatrite vastastikused võõrusetendused = Latvijas un Lietuvas teātru savstarpējie apciemojumi." *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1936): 109.
- Leikola, Erkki. "I Fenno-Baltische Ärztetagung." *Duodecim* 10 (1938): 911–914.
- Lind, Siim. "I Soome-Balti arstidepäev." *Eesti Arst* 9 (1938): 717–721.
- "Linnadeliidu 1927. a. tegevuse ülevaade." *Linnad ja alevid* 4 (1927): 29–30.
- Lüüs, Aadu. "Soome-Balti Arstidepäeva küsimus." *Eesti Arst* 8 (1938): 614.
- Lüüs, Aadu. *Tartus ja Rootsisis: eluradadel nähtut, kuuldut, meeslepetut*. Stockholm: EMP, 1959.

- “Läti ülikooli dots. J. Maizit’i ja Läti armee farmatsöidilise inspektori kolon. prov. D. Blumentali külaskäik.” *Pharmacia* 6 (1925): 289–290.
- “Läti-Soome hoolekande tegelaste nädal = Latvju-somu aizgādības darbnieku nedēļa.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 89.
- “Läänemere geodeetiline konventsioon.” In *Eesti lepingud välisriikidega VI, 1925–1927*, 1–8. Tallinn, 1927.
- Malta, Nikolajs. “Inglisekeel läbikäimiskeelena Balti riikides = Angļu valoda kā satiksmes valoda Baltijas valstu starpā.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3 (1934): 5–8.
- Menning, Karl. “Kopēja valoda = Ühine keel.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 4 (1934): 7–11.
- “Mida pakkus ajaloolaste konverents... Jutuajamine prorektor prof. H. Kruusiga.” *Postimees* 24.08.1937, 5.
- Moora, Harri. “Latvijas un Igaunijas kopdarbība zinātnē = Eesti ja Läti koostöö teaduslikul alal.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1933): 16–18.
- Mutt, Vassili. “Mõnda Balti metsateadlaste I kongressilt ja ekskursioonilt Leedus 7.–10. juulini 1938. a.” *Eesti Mets* 8 (1938): 297–300; 9 (1938): 330–335.
- Mõttus, Alfred. “Varssavi rahvusvahelise sanitaar-konverentsi tööst.” *Eesti Arst* 5/6 (1922): 285–289.
- “Nākošais 4 Baltijas valstu agronomu kongress notiks Lietuvā.” *Latvijas Kareivis* 11.07.1939, 5.
- “450 küalist Lätist ja Leedust Balti nädalale. Balti koostööbüroo esimehe linnapea A. Uessoni jutuajamine “Uus Eestile”. Peaminister prof. J. Uluots kõneleb Balti nädala avaaktusel “Estonias”. ” *Uus Eesti* 12.06.1940, 2.
- Neljas lastekaitse päev: [29. märtsil 1932]*. Tallinn, 1932.
- “Nepiedališanās Rīgas konferencē.” *Valdības Vēstnesis* 27.02.1922, 1.
- Nerman, Birger. “Baltisk arkeologkonferens i Estland 10–12 aug. 1935.” *Fornvännen* 30 (1935): 313–315.
- Ney, Gottlieb. “Balti rahvaste kultuurilised suhted. Seniseid saavutusi ja väljavaateid = Baltijas tautu kultūras attiecības. Līdzšinējie sasniegumi un turpmākās izredzes.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3/4 (1935): 29–40.
- Nonācs, Oto. “Balti rahvaste koostöö. IV Eesti, Läti ja Leedu koostöö kongressi puhul.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2/3 (1938): 5–9.
- Nonācs, Oto. “Baltijas nedēļa.” *Brīvā Zeme* 12.06.1940, 1.
- Nonācs, Oto. “Die Gestaltung der Zusammenarbeit der Baltischen Völker.” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 45–53.
- Nonācs, Oto. “Mõtteid rahvaste lähendamise kongressidest = Pārdomas par tautu tuvināšanas kongresiem.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3/4 (1936): 3–7.
- Nonācs, Oto. “Tahta-suuta.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1939): 4–5.
- Nonācs, Oto. “Vaatlusi ja järeldusi = Vērojumi un slēdzieni.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3 (1937): 1–4.
- Nonācs, Oto. “Vārdu vietā – darbi.” In *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.*, 24–25. Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936.
- Nonācs, Oto. “Viienda Balti rahvaste kongressi puhul.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1939): 2–4.
- Nonācs, Oto. “Võõrkeeled Balti riikide koolides = Svešvalodas Baltijas valstu skolās.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 3 (1934): 8–11.
- Nonācs, Otto. “Jaunatnatnē – mūsu cerība = Noorsoos – meie lootus.” *Läti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1937): 1–5.

- “Otsitakse teid, mis lähendaksid Balti riike = Meklē ceļus, kas vienotu Baltijas valstis.” *Lāti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1935): 66.
- Ozols, Charles. “Russia, Germany, and the Baltic States.” *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)* 13, no. 4 (1934): 558–560.
- Ozols, Charles. “Situation internationale des pays Baltiques.” *Baltijas Ūnija. Bulletin* 1 (1933): 19–39.
- b.p. “Lietuviu, Latviu, kongresas.” *Lietuvos žinios* 23.09.1930, 1.
- M.P. “Lāti Pressiliidu aastaraamat.” *Uus Eesti* 09.03.1939, 7.
- Pakštas, Kazys. “Baltoscandia as a geographical and cultural unit.” In *Quatrième conférence régionale des commissions nationales de coopération intellectuelle des pays Baltiques et Nordiques*, 92–102. Rīga: Latvijas Universitāte, 1940.
- Pakštas, Kazys. *The Baltoscandian Confederation*. Vilnius: Versus aureus, 2005.
- “Panākumi vainagos tikai cieša tautu sadarbība.” *Rīts* 07.01.1935, 1.
- ““Peame looma Balti patriotismi”. Meeleolukas Balti kongressi lõppkoosolek. Riias olgu 8 asemel 80 erikongressi. Tervitustelegramm kolmele riigipeale.” *Uus Eesti* 15.06.1937, 5.
- Piip, Antonius. “The Baltic States as a regional unity.” *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 168 (1933): 171–177.
- Piip, Ants. “Eesti ja Läti.” *Akadeemia* 4 (1937): 210–214.
- Piip, Ants. *Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti. Sissejuhatus poliitikasse II*. Tartu, 1932. Elav Teadus nr. 11.
- Piips, Ants. “Balti Liidu mõtte arenemine = Baltijas valstu savienības domas izveidošanās.” *Lāti-Eesti Ühingu Kuukiri* 1 (1933): 20–29.
- Pirker, Aleksander. “Eesti, Läti ja Leedu tuletõrje Liitude Liidu koosolek Kaunases 20. ja 21. juulil.” *Tuletõrje Teated* 7(1929): 107.
- “Plaši izplatījusies kopdarbības ideja Baltijas valstīs.” *Rīts* 11.06.1939, 3.
- “Pressiliit – poliitilise liidu tugi. Balti riikide ajakirjanikkude konverentsi otsused.” *Postimees* 28.01.1935, 1.
- Puksoo, Friedrich. *Rahvusvahelise vaimse koostöötamise institutsioonid ja nende tegevus 1932–1933*. Tartu, 1935.
- “IVE conference Baltique et Scandinave de coopération intellectuelle, Riga 14 et 15 Novembre 1938.” *Coopération intellectuelle* 97–98 (1938): 715–726.
- R-o. “Balti riikide õpetajate IV rahvusvaheline konverents.” *Kasvatus* 6 (1926).
- “Rahvusvaheline tervishoiu-konverents Varssavis.” *Eesti Arst* 4 (1922): 222.
- “Rahvusvahelise linnade liidu tegelased Narvas. Tutvused linna ja Narva-Jõesuuga.” *Uus Eesti* 22.07.1939, 4.
- Randpõld, Paul. “Kolme Balti riigi omavahelise liiklemise areng.” *Lāti-Eesti Ühingu Kuukiri* 2 (1939) 15–19.
- Rastenis, Vincas. “Kultūrinės veiklos organizavimas.” *Vairas* 5 (1940): 349–354.
- “Raudteeühendus Tallinna – Berliini vahel paremale järjele. Kaunases algas viie riigi raudteekonverents.” *Uus Eesti* 22.11.1939, 2.
- Remeris, Mykolas. “Baltijas tautu nākotnes izredzes.” *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.*, 44–50. Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936.
- “Revue Baltique: organe de la collaboration des états baltes.” *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 5.
- “Riigivanem K. Päts’i kõne riigi- ja omavalitsuste juhtidele.” *Vaba Maa* 17.01.1935, 1.
- R[iisna], Ed[uard]. “Naaberriikide ja Eesti sõprusühingud. Meie sõbrad välisriikides.” *Välis-Eesti Almanak* 1 (1929): 12–13.

- “Rīt Baltijas preses antantes konference.” *Brīvā Zeme* 17.01.1940, 1.
- Rīteris, Jānis. “Jāņa Rītera apsveikums.” *Baltijas Ūnija. Bulletin* 1 (1933): 44.
- Rīteris, Jānis. “Lātlaste ja leedulaste lähendamisseltside tegevus kolme Balti riigi liidu asutamiseks = Latviešu un lietaviju vienības biedrību darbība Baltijas trejsavienības veicināšanā.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 4 (1934): 12–13.
- “Rotary klubi = Rotary klubs.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2/3 (1938): 84–85.
- Rummo, Jaan. “Rootsi kaudu Helsingöri.” *Kasvatus* 5 (1930): 209–221.
- Rummo, Jaan. “Õpetajate organisatsioonid õpetajate kutsehuvide kaitsmisel.” *Kasvatus* 7 (1927): 302–317.
- St. S. “Latvijas-Lītovas savīnības projekts.” *Jaunõ straume* 21.12.1929, 6.
- “100 lāti ja leedu näitlejat Tallinna.” *Uus-Eesti* 08.03.1937, 3.
- “Sanāks Baltijas valstu saimniecisko darbinieku apspriede. Noslēgusies Baltijas tautu sadarbības biroja pilnsapulce.” *Jaunākās Ziņas* 05.02.1940, 9.
- “Satzungen der Zeitschrift ‘Revue Baltique’.” *Revue Baltique* 1, no. 2 (1940): 285–287.
- Schoell, F. L. “La situation de la langue française dans le monde.” *Revue de l’Alliance Française* 66 (1936): 12–131.
- Selter, Karl. “Eesti, Lāti ja Leedu õigusteadlaste koostöö korraldamisest 1931. a. kestel.” *Õigus* 10 (1931): 468–474.
- “Skandinaavia-Balti ideed ja tegeliku elu küsimused. Jutuajamine Stokholmi endise linnapea C. A. Lindhageniga.” *Pärnumaa Teataja* 03.07.1934, 1.
- Soblyš, Vytautas. “Balti rahvaste koostöö ja koolinoorsugu = Baltijas tautu sadarbība un skolu jaunatne.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1939): 6–10.
- Soblyš, Vytautas. “Kooskõlastatud õpperaamatute tähtsus Balti riikide kooles = Saskaņotu mācības grāmatu nozīme Baltijas valstu skolās.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 3 (1937): 4–13.
- Soblyš, Vytautas. “Kultūros fondas.” *Vairas* 31 (1939): 589–592.
- “Soome-Balti taimegeograafide päev.” *Eesti Mets* 9 (1929): 218.
- Soonets, Eduard. “Põhja-Balti Arstideseltsist Tallinna Eesti Arstide Seltsini.” In *Sugemeid Eesti arstinduse ajaloo: ‘Eesti organiseeritud arstkond 1912–1937’ täiendustega*. Trükk korraldanud Albert Valdes ja Herbert Normann, 65–76. Tartu: Eesti Arst, 1940.
- Sruoga, Balys. “Kultūros fondas ar kultūros rūmai.” *Vairas* 3 (1940): 165–167.
- Starcs, P. “Rahva elava jõu probleem Balti riikides. Koreferaat V. Salnīti referaadile “Rahvastlik loomulik juurdekask Balti riiges”.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2/3 (1938): 70–76.
- Švabe, Arveds. “Balti rahvaste saatuste ühtlus. Koreferaat Ed. Laamani referaadile “Mis takistab ja mis soodustab balti rahvaste koostööd”.” *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2/3 (1938): 45–47.
- ““Sõbraliku põhjanaabri juures”. Lāti ajakirjaniku muljeid Tartust.” *Postimees* 05.09.1935, 4.
- “Sõprusühingute kongress kunstihoones.” *Uus Eesti* 13.06.1937, 1.
- T. “Baltijas valstu radiofonu konferences atzinumi.” *Latvijas Kareivis* 18.08.1939, 5.
- T. “Mūsu kaimiņu atzinība Latvijas sasniegumiem tautas dzīvā spēka vairošanā un sargāšanā.” *Latvijas Kareivis* 06.13. 1939, 2.
- T[alvik], S[igfried]. “Sanitaar-konverents Tartus.” *Eesti Arst* 8/9 (1922): 434.
- Tarvel, Peeter. “Vaimse koostöö ülesandeid nüüdisajal.” *Looming* 5 (1938): 558; äratrükk: Peeter Tarvel. *Demokraatia tulevik*, koostajad Toomas Karjahärm ja Hando Runnel, 132–133. Tartu: Ilmamaa, 2002.
- “Teātru direktori apspriežas.” *Zemgales Balss* 23.10.1936, 2.

- Tennmann, Eduard. "Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded." *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (1926): 28–37; 2 (1927): 127–136.
- Tentelis, Augusts. "Igaunu, Latvju un Lietuvju attiecības XII. Gadu simtenī." In *Igaunu, latvju un lietuvju sadarbības biroja gada pārskats no 1. jūlija 1934. g. līdz 1. jūlijam 1935. g.*, 67–70. Rīgā: Latviešu-lietaviešu vienība: Latvijas-Igaunijas biedrība, 1936.
- Tentelis, Augusts. "Lāti-Eesti sõpruse ajaloolised alused = Vēstures pamati Latvijas un Igaunijas draudzībai." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 1 (1933): 18–23.
- Tõnisson, Jaan. "Rootsi-Eesti. Meeleolusid ja eeldusi vastastikuste sümpaatiate süvendamiseks." *Postimees* 12.04.1935, 2.
- "Universitātes rektors prof. Dr. J. Auškaps par Baltijas augstskolu ciešu sadarbību." *Rīts* 15.12.1934, 8.
- Uudelt, Jaan. "Üldbalti oftalmoloogide päevadest (Ü.B.O.P.)." *Eesti Arst* 2 (1939): 154.
- "Uus tegur Balti riikide lähendamises = Jauns faktors Baltijas valstu tuvināšanai." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 1 (1936): 112.
- "Valmistumine Saule lahingu pidustusiks = Pošanās uz Saules kaujas svinībām = Ruošimasis į Saulės mūšio paminėjimą." *Lāti-Eesti Ūhingu Kuukiri* 2 (1936): 30–31.
- "V Balti riikide majanduskonverents." *Kaubandus-tööstuskoja teataja* 19 (1935): 311–315.
- Vilms, Juhan. "Ūhiskonna funktsionaalsest korraldamisest." *Organisatsioon: Ūhiskonna Organisatsiooni Uurimise Koondise häälekandja* 1 (1939): 2–7.
<http://www.kirjandusarhiiv.net/?p=783>.
- "Üld-Balti Oftalmoloogidepäev (Ü.B.O.P.) Tartus 24. ja 25. mail 1930." *Eesti Arst* 3 (1930): 124–125.
- "Üld-Balti oftalmoloogidepäeva esialgsed juhtnöörid." *Eesti Arst* 3 (1930): 125.
- "Ülevaade Balti riikide ema- ja lapsekaitse komitee tegevusest." In *Neljas lastekaitse päev: [29. märtsil 1932]*, 14–15. Tallinn, 1932.
- "Ūlikool ja ūliõpilaskond vaimset kultuuri propageerima." *Postimees* 4.11.1933, 4.
- "Zusammenarbeit der Baltischen Staaten auf dem Gebiet der Tonkunst." *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 154.
- "Die Zusammenarbeit der Statistiker der Baltischen Staaten." *Revue Baltique* 1, no. 1 (1940): 153–154.
- "Антанта Балтийской культуры." *Сегодня* 31.10.1935, 2.
- "Заккрытие конгресса эстонско-латвийско-литовского сотрудничества и Балтийской недели." *Сегодня* 20.06.1938, 9.
- "Конференция бюро юристов Балтийских государств в Таллинне." *Закон и Суд* стб. 1954 (1935).
- "Материалы 10-ой Балтийской статистической конференции." *Сегодня* 08.11.1935, 6.
- "Реальные шаги на осуществления Балтийской культурной Антанты." *Сегодня* 02.11.1935, 1.
- Робинзон Якоб. *Балтийская юридическая уния*. Каунас: Изд. Гутмана, 1937.
- "Статья Линдгагена об антанте восточных и западных Балтийских государств." *Сегодня* 10.07.1934, 4.
- "Учителя хотят создать благоприятные условия для сближения Латвии, Литвы и Эстонии." *Сегодня* 23.08.1932, 5.

Veebilehed

http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/45-73-VESTURĒKruks-Radio.pdf (01.10.2009).

http://lt.wikipedia.org/wiki/Dangiras_Ma%C4%8Diulis (05.06.2014).

http://lv.wikipedia.org/wiki/Augusts_Tentelis; 02.04.2015).

http://www.chamber.lv/lv/par_mums/ltrk-vesture (25.12.2012).

<http://www.zilionis.lt/history/rproblem.htm> (01.10.2009).

<http://www.utkk.ee/index.php/et/yritused/kirjanduskeskusēteadusseminarid?id=52> (10.06.2014).

https://lv.wikipedia.org/wiki/Autorit%C4%81rais_K%C4%81r%C4%BCa_Ulma%C5%86a_re%C5%BE%C4%ABms (01.08.2015).

ELULOOKIRJELDUS

Nimi Algo Rämmer
Sünniaeg 14.09.1965
Kodakondsus Eesti
Aadress Ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool
E-post algo.rammer@ut.ee

Hariduskäik

2016 Tartu Ülikool, doktoriõpe
2006 Tartu Ülikool, M.A.
1988 Leningradi Ülikool
1983 Tartu 10. Keskkool

Teaduslik tegevus:

Peamised uurimusvaldkonnad: Eesti, Läti ja Leedu suhted 1920.–1930. aastatel, Tartu Ülikooli ajalugu, Eesti üliõpilased ja gümnasistid 20. sajandi algul.

Doktoritööga seotud publikatsioonid:

Algo Rämmer. “Intellectual partnerships and the creation of a Baltic cultural body.” *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences* 19, 2 (2015): 109–137.

Teised publikatsioonid:

Algo Rämmer. “Eesti ja Läti kultuurisidemetest 1920.–1930. aastatel Tartu Ülikoolist lähtudes.” *Akadeemia* 7 (2006), 1509–57.

Hain Tankler, Algo Rämmer. “Die Universität Tartu als Ausgangspunkt kultureller Kontakte zwischen Estland und Lettland in den 1920/1930 Jahren.” In *Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale: Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag*, 459–489. Münster: LIT, 2005.

Hain Tankler, Algo Rämmer. “On the Relations Between the University of Tartu and Latvia in the 1920s and 1930s.” *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A Daļa, Sociālās un humanitārās zinātnes* 58, 1 (2004), 27–49.

Tankler, Hain; Rämmer, Algo. *Tartu University and Latvia: with an emphasis on relations in the 1920s and 1930s*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu, 2004.

Hain Tankler, Algo Rämmer. “Academic contacts between the University of Tartu and various Latvian institutions during the 1920’s–1930’s, with the emphasis on the fields of natural sciences, agriculture and forestry.” In: *Latvijas Universitāte Raksti* 661, 83–99. Riga: University of Latvia, 2004.

CURRICULUM VITAE

Nimi Algo Rämmer
Sünniaeg 14.09.1965
Kodakondsus Eesti
Aadress Ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool
E-post algo.rammer@ut.ee

Education:

2016 University of Tartu, doctoral studies
2006 University of Tartu, M.A. (modern history)
1988 Leningrad State University
1983 Tartu Secondary School No. 10

Research activity:

Main fields of research: Estonian, Latvian and Lithuanian relations in the 1920s and 1930s, the history of the University of Tartu, Estonian students and gymnasists at the beginning 20th century

Publications connected with this thesis:

Algo Rämmer. "Intellectual partnerships and the creation of a Baltic cultural body." *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences* 19, 2 (2015): 109–137.

Other publications:

Algo Rämmer. "Eesti ja Läti kultuurisidemetest 1920.–1930. aastatel Tartu Ülikoolist lähtudes." *Akadeemia* 7 (2006), 1509–57.

Hain Tankler, Algo Rämmer. "Die Universität Tartu als Ausgangspunkt kultureller Kontakte zwischen Estland und Lettland in den 1920/1930 Jahren." In *Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale: Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag*, 459–489. Münster: LIT, 2005.

Hain Tankler, Algo Rämmer. "On the Relations Between the University of Tartu and Latvia in the 1920s and 1930s." *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A Daļa, Sociālās un humanitārās zinātnes* 58, 1 (2004), 27–49.

Tankler, Hain; Rämmer, Algo. *Tartu University and Latvia: with an emphasis on relations in the 1920s and 1930s*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu, 2004.

Hain Tankler, Algo Rämmer. "Academic contacts between the University of Tartu and various Latvian institutions during the 1920's–1930's, with the emphasis on the fields of natural sciences, agriculture and forestry." In: *Latvijas Universitāte Raksti* 661, 83–99. Riga: University of Latvia, 2004.

NIMEREGISTER

- Aben, Karl, 101
 Adamovičs, Ludvigs, 68, 69, 70, 95,
 96, 119, 128, 153, 176
 Alberings, Arturs, 58
 Alks, O., 63, 174
 Anderson, Benedict, 29
 Andrulyte, I, 173
 Annist, August, 28
 Antons, Mārtiņš, 61, 71, 72, 73, 74, 173
 Arell, Karl A., 113
 Auškaps, Jūlijs, 95, 96, 174
 Avižonis, Petras, 132
 Balodis, Francis, 37, 94, 95, 175, 176
 Baltrušaitis, Jurgis, 69, 96, 175, 176
 Bech, H., 175
 Berlin, Isaiah, 35
 Bērziņš, Pauls, 60, 61, 72, 87, 90, 91,
 137, 143, 173, 174
 Blese, Ernests, 68, 69, 70, 137, 175
 Blessig, Ernst, 132
 Bonnet, Georges, 43
 Bourdieu, Pierre-Félix, 23
 Bourgeois, Léon, 41
 Brazaitis, Povilas, 61, 173
 Brauckmann, Sabine, 5
 Būčys, Pranciškus Petras, 65
 Bukovski, Vladimir, 117
 Burt, Ronald S., 21
 Butulis, Ilgvars, 39
 Castberg, F., 175
 Caune, Voldemārs, 131
 Cēbere, Dzintra, 14, 16
 Christensen, Højberg, 175
 Coleman, James Samuel, 23
 Collijn, Isaak, 70, 152, 175
 Cremer, William Randal, 31
 Danta, A., 174
 De Geer, Sten, 48, 50, 79, 160
 Deissmann, Gustav Adolf, 151
 Draviņš, Kārlis, 101
 Dzeivers, Arturs, 138
 Dzirkalis, A., 174
 Dunant, Henri, 31
 Ellend, Johan, 5
 Einstein, Albert, 66
 Elgán, Elisabeth, 5
 Felsbergs, Ernests, 65
 Freij, William, 176
 Freymann, Walter, 135
 Gaigalaitis, Vilius, 20, 119
 Galaunė, Paulius, 68, 69, 175
 Galvanauskas, E., 174
 Ganelin, Rafail, 5
 Goeze, Dorothee M., 5
 Gricius, Augustinas, 88
 Grīns, Aleksandrs, 88
 Grünthal, Timotheus, 116
 Habermas, Jürgen, 22
 Hackzell, Antti, 51
 Halecki, Oscar, 66
 Hallik, Martin, 5
 Haltenberger, Mihály (Michael), 47,
 48, 160
 Happich, Karl, 52
 Hariton, Boriss, 51
 Harris, G. M., 151
 Hietala, Marjatta, 32
 Hiitonen, Ensio, 67, 175
 Hubel, Eduard, 62
 Huizinga, Johan, 40, 154
 Hägerstrand, Torsten, 21
 Ivanauskas, T., 175
 Jaanson, Nikolai, 146
 Jakobson, August, 93
 Jakubenas, Vladas, 175, 176
 James, Paul, 29
 Janulaitis, Augustinas, 68
 Janusson, J., 174
 Jonynas, Ignas, 37, 174, 175, 176
 Juraševskis, Pēteris, 137
 Kaasik, Nikolai, 67
 Kannila (Cannelin), Helle, 113
 Kant, Edgar, 21, 68
 Karjahärm, Toomas, 15
 Karling, Sten, 85
 Kask, Aleksander, 60, 138, 173
 Kenéz, Csaba Janos, 5
 Keyserling, Hermann von, 40
 Ķīka, Pēteris, 137
 Kiparsky, Valentin, 10
 Kitzberg, Jaan, 88
 Kittredge, Tracey M., 43
 Kleesmann Matthews, William, 176
 Kluckhohn, Clyde, 27, 28

Knorre, Werner von, 20
 Knös, Börje, 70, 152, 175, 176
 Kolupaila, Steponas, 146
 Kompus, Hanno, 175
 Koppel, Heinrich, 52
 Kornel, Karl, 88, 89, 90, 92
 Koskiluoma, J., 176
 Kroeber, Alfred, 27, 28
 Kruus, Villem, 59, 71, 173
 Kullmann, G., 175
 Kundziņš, Kārlis, 151
 Kundziņš, Pauls, 175, 176
 Kupffer, Karl Reinhold, 132
 Kõll, Anu-Mai, 5
 Köpp, Johan, 53, 65, 67, 175
 Körner, Axel, 5
 La Fontaine, Henri, 31
 Laaman, Eduard, 87, 174
 Landavs, Z., 176
 Lang, Juhan, 120
 Långfors, Arthur, 69, 70, 86, 98, 99,
 139, 175, 176
 Laqua, Daniel, 5
 Lazdiņš, J., 175
 Leius, Ene, 5
 Lejiņš, Paulis, 61, 78, 173
 Lielausis, Aleksandrs, 128
 Liiv, Otu, 85
 Lilla, Mark, 37
 Linbergs, 176
 Lindhagen, Carl, 50, 51
 Linnus, Ferdinand, 85, 175, 176
 Linz, Juan José, 36
 Loeber, August, 132
 Loewe, Sigfried, 147
 Loorits, Oskar, 85
 Lüüs, Aadu, 39, 65
 Mačiulis, Dangiras, 16, 37
 Madissoon, Hans, 63, 77, 174
 Maim, Nikolai, 52
 Maizīte, Jānis, 149
 Makauskas, Jonas, 61, 72, 173
 Malta, Nikolajs, 137
 Mann, Thomas, 40
 Margna, P., 174
 Māsēns, Vilis, 61
 Masiliūnas, Kazimieras, 37
 Medijainen, Eero, 5
 Meerits, August, 62, 72, 173, 174
 Meiel, Ludmilla, 5
 Melts, Boris, 114
 Menning, Karl, 137
 Merkys, Antanas, 59, 60, 71, 103, 173,
 174
 Montenach, Jean Daniel de, 152
 Moora, Harri, 85, 94
 Morsier, Jeanne Marie de, 152
 Murray, Gilbert, 153
 Nairn, Tom, 29
 Nerman, Birger, 146
 Ney, Gottlieb, 42, 98, 120, 174
 Nonācs, Otto, 16, 60, 61, 64, 72, 88,
 89, 92, 93, 127, 136, 137, 173, 174
 Nordenstreng, Rolf Harald, 87
 Ojansoon, Voldemar, 61, 62, 173
 Oppokov, Jevgeni, 146
 Ozols, Kārlis, 49
 Paalmann, Hugo, 130
 Pakštas, Kazys, 50, 68, 79, 86, 136,
 160, 169, 175, 176
 Passy, Frederic, 31
 Pavārs, Aleksandrs, 131
 Peerna, Hermann, 146
 Piip, Ants, 47, 49, 50, 61, 67, 69, 70,
 71, 86, 88, 89, 92, 93, 94, 100, 102,
 103, 132, 139, 140, 152, 153, 161,
 163, 171, 173, 174, 175, 176
 Plāķis, Juris, 35
 Potjewijd, Teunis, 151
 Pīmanis, Mārtiņš, 41
 Puhk, Joakim, 174
 Puksoo, Friedrich, 67, 85, 131, 175,
 176
 Putinas-Mykolaitis, V., 174
 Putnam, Robert David, 23, 24, 25
 Puusepp, Ludvig, 65, 67, 69, 70, 88,
 95, 96, 139, 140, 175, 176
 Põld, Peeter, 52
 Pāts, Voldemar, 67, 175
 Rahamägi, Hugo Bernhard, 154
 Rainis, Jānis, 53, 54, 115
 Randpõld, Paul, 64, 174
 Rasmussen, Vilhelm, 175
 Raud, Rein, 28
 Reynold, Gonzague de, 66
 Rietzler, Katharina, 5
 Rīteris, Jānis, 49, 55, 58, 60, 71, 137,
 173, 174

Rogers, Everett Mitchell, 21
 Roolah, Andrus, 92
 Ruberts, Jānis, 132, 151
 Ružancovas, Aleksandras, 131
 Rōmeris, Mykolas, 65, 68, 69, 83, 153,
 160, 161, 169, 174, 175
 Saareste, Andrus, 139, 175, 176
 Sahnītis, Vilmārs, 174
 Schoell, Franck Louis, 140
 Secretan, D., 175
 Sellier, H., 151
 Selter, Karl, 42, 117
 Semper, Johannes, 175
 Shweder, Richard A., 28
 Sidzikauskas, Vaclovas, 92
 Siegmund-Schultze, Friedrich, 154
 Singer, Milton, 28
 Sirk, Väino, 15
 Sirkel, Karl, 60, 173
 Smetanin, Vladimir, 61, 173
 Smith, Anthony D., 29
 Soblys, Vytautas, 38, 67, 69, 99, 100,
 174, 175, 176
 Sokolowski, Paul von, 116
 Spengler, Oswald, 40
 Spohr, Edmund, 132
 Staneika, Adalbertas, 67, 175
 Starcs, Pēteris, 63, 174
 Stradiņš, Jānis, 14, 16, 17, 53
 Stradiņš, Pauls, 77, 122
 Stumbergs, Mārtiņš, 68, 131, 175, 176
 Survila, Aleksas, 38
 Šalkauskis, Stasys, 9
 Šimkus, 176
 Šliupas, Jonas, 56
 Šostakas, O., 174
 Švabe, Arveds, 16, 87, 90, 92, 93, 174
 Zake, Ieva, 16, 34, 36
 Zalts, Alberts, 61, 78, 173, 174
 Zimmern, Alfred, 43
 Žalkauskas, Karolis, 71, 117, 136, 173
 Tammer, Harald, 92
 Tankler, Hain, 5
 Tarvel, Peeter, 67, 174, 175, 176
 Tennmann, Eduard, 149
 Tentelis, Augusts, 37, 83, 174
 Trimakas, Antanas, 67, 68, 85, 86, 176
 Tudeer, Lauri Oskar, 176
 Tuglas, Fridebert, 175
 Tuuri, V., 176
 Tōnisson, Jaan, 50
 Tylor, Edward Burnett, 27, 28
 Uesson, Anton, 60, 173
 Ulmanis, Kārlis, 36, 63, 119
 Uluots, Jūri, 74
 Uudelt, Jaan, 145
 Wagner, Karl, 20, 66
 Vasar, Juhan, 97, 98, 174
 Veelma, Juhan, 62
 Vētra, Nikolajs, 77
 Vileišis, Jonas, 58, 61, 173, 174
 Vileišis, Vincas, 63, 174
 Vilms, Juhan, 33
 Winck, H., 151
 Vipers, Boriss, 175
 Virgo, Eduard, 56
 Visnapuu, Hendrik, 87, 93, 141, 174
 Vitenbergs, F., 150
 Vitsut (Wittlich), Michael, 52
 Wörster, Peter W., 5
 Östberg, Kjell, 5
 Ylppö, Arvo, 114

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutatsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiiemaa.** Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaṇḍavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittelassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi.** Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.
27. **Kaarel Vanamõlder.** Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsid 17. sajandi lõpul – Revalsche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. Tartu, 2012, 221 lk.
28. **Laine Randjärv.** Loovisiksuse roll Eesti laulupeoliikumises aastatel 1940–1980. Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe epistolaarse pärandi põhjal. Tartu, 2013, 305 lk.
29. **Meelis Saueauk.** Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu, 2013, 355 lk.
30. **Ivo Juurvee.** Riigisaladuse kaitse Eesti Vabariigis 1918–1940. Tartu, 2013, 282 lk.
31. **Mari Nõmmela.** Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2013, 213 lk.
32. **Kristi Kukk.** Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani. Tartu, 2013, 180 lk.
33. **Helen Rohtmetts-Aasa.** Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Tartu, 2014, 166 lk.
34. **Olev Liivik.** Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953. Tartu, 2014, 349 lk.
35. **Reigo Lokk.** Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnoliitilised konfliktid. Tartu, 2015, 465 lk.
36. **Tõnis Tatar.** Kolmas tee Eesti NSV kunstis: avangardi ja võimumeelsuse vahel. Tartu, 2015, 295 lk.
37. **Madis Maasing.** The Role of the Bishops in the Livonian Political System (in the First Half of the 16th Century). Tartu, 2016, 318 lk.
38. **Liisi Esse.** Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Tartu, 2016, 210 lk.
39. **Tarvo Kärberg.** Digital Preservation of Knowledge – a theoretical-practical research at the National Archives of Estonia. Tartu, 2016, 183 p.